

ДЕРЖАВНА НАУКОВА УСТАНОВА
«ЕНЦИКЛОПЕДИЧНЕ ВИДАВНИЦТВО»

ВОЄННО-НАУКОВИЙ ВІДДІЛ
ШТАБУ КОМАНДУВАННЯ СИЛ ТРО ЗСУ

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА (ЛЮТИЙ 2014 – ЛЮТИЙ 2024 рр.). ПРОСТІР ЕКЗИСТЕНЦІЙНИХ ЗАПИТАНЬ І ПОШУК ВІДПОВІДЕЙ

ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ

ДЕРЖАВНА НАУКОВА УСТАНОВА
«ЕНЦИКЛОПЕДИЧНЕ ВИДАВНИЦТВО»

ВОЄННО-НАУКОВИЙ ВІДДІЛ ШТАБУ КОМАНДУВАННЯ
СИЛ ТРО ЗСУ

**РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА
(ЛЮТИЙ 2014 – ЛЮТИЙ 2024 рр.).
ПРОСТІР ЕКЗИСТЕНЦІЙНИХ
ЗАПИТАНЬ І ПОШУК ВІДПОВІДЕЙ**

Київ 2024

УДК 355.48(470+571:477)»2014/2024»(082)

ББК Ц35(4УКР)64я43

P74

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»
(Протокол № 2 від 28 лютого 2024 р.)*

Рецензенти:

Капелюшний В. П., доктор історичних наук, професор

Тельвак В. В., доктор історичних наук, професор

Титаренко В.В., доктор філософських наук, професор

P74 **Російсько-українська війна (лютий 2014 – лютий 2024 рр.). Простір екзистенційних запитань і пошук відповідей.** Збірник матеріалів / Заг. ред. д. і. н., проф. А. Киридон. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво»; Воєнно-науковий відділ штабу Командування Сил ТРО ЗСУ, 2024. 376 с.

ISBN 978-617-8272-04-3

У збірнику представлено наукові повідомлення учасників наукової конференції «Війна Росії проти України (лютий 2014 – лютий 2024 рр.). Рецепція війни». Пропоновані матеріали через призму міждисциплінарного дискурсу репрезентують широкий спектр дослідницьких рефлексій в царинах військового, політичного, інформаційного, культурно-освітнього, економічного тощо компонентів тематизованої проблематики.

Видання розраховане на науковців, студентів, освітян, військовослужбовців ЗСУ і ТРО, фахівців військової справи, усіх зацікавлених воєнно-історичною проблематикою та історією України.

© Державна наукова установа
«Енциклопедичне видавництво», 2024

© Воєнно-науковий відділ штабу
командування Сил ТРО ЗСУ, 2024

ISBN 978-617-8272-04-3

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА (КИРИДОН Алла)	9
---------------------------------------	---

ЧЕРВАК Богдан

Єдність не на словах, а на ділі	11
---------------------------------------	----

ЖУЛИНСЬКИЙ Микола

Вступне слово на відкритті Всеукраїнської наукової конференції «Війна Росії проти України (лютий 2014 – лютий 2024 рр.): рецепція війни».....	13
---	----

РОЗДІЛ І ВИКЛИКИ ВІЙНИ

АНІСІМОВ Вадим

Цивілізаційний аспект російсько-української війни.....	16
--	----

БЕЗДУШНА Ірина

Наслідки російсько-української війни для України і світу	23
--	----

БІЛЬКОВЕЦЬ Андрій

Роль систематизації права в контексті військового права та вплив корупції на військову сферу та національну безпеку	27
---	----

БУНЧУК-ПРИВЕРТ Валентин

Репатріація військовополонених в умовах російсько-української війни.....	33
--	----

ЗАДУНАЙСЬКИЙ Вадим, ЗАДУНАЙСЬКИЙ Данило

Передумови використання козацької спадщини для підсилення українських воїнів під час відсічі російської агресії в 1917–1921 рр. та 2014–2024 рр.	39
---	----

ЗДІОРУК Сергій

Український націоналізм у визвольній війні України супроти Росії	45
--	----

ЗЕЛЕНИЙ Володимир

Особливості службово-бойової діяльності частин та підрозділів Національної гвардії України у війні Росії проти України	53
--	----

<i>ЗМРОЧКО Андрій, БОКОВА Світлана</i>	
Агропромисловий комплекс в умовах війни	59
<i>ЛЕВИК Богдан</i>	
Початок українсько-російської війни (2014 р.). Незасвоєні уроки.....	63
<i>НАШИВОЧНИКОВ Олександр</i>	
Збройні сили України на початку антитерористичної операції.....	72
<i>НИЧКАЛО Світлана</i>	
Естетичне виховання у контексті викликів війни	75
<i>ОНИШКО Леся</i>	
Не(вивчені) уроки Майдану і російсько-українська війна.....	81
<i>ПЕТРУХА Ніна, ПЕТРУХА Сергій</i>	
Інклюзивне «озеленення» державних фінансів: колаборація біоекономіки та стратегій перемоги.....	87
<i>РОМАНЦОВ Володимир, РОМАНЦОВА Наталя</i>	
Маріуполь: 16–17 квітня 2014 р. – перший у східній Україні успішний бій проти проросійських терористів	91

РОЗДІЛ II

НАЦІОНАЛЬНИЙ СПРОТИВ. СИЛИ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОБОРОНИ ЗСУ. РУХ ОПОРУ

<i>ВОЛКОВ Ігор</i>	
Цивільно-військове співробітництво в умовах сучасної російсько-української війни.....	100
<i>ЗВАРИЧ Анатолій</i>	
Пропозиції щодо розподілу завдань територіальної оборони держави між складовими сил безпеки і сил оборони	105
<i>ПОЛТАВЕЦЬ Володимир</i>	
Реалізація стандартів та досвіду країн НАТО у процесі підготовки (навчання) військовослужбовців Сил ТрО ЗСУ.....	111
<i>ПУСТОВІЙ Юрій</i>	
Нова система підготовки молоді до національного спротиву	118
<i>СЛЕСАРЧУК Денис, ФРАНЦІШКО Віталій</i>	
Сили територіальної оборони ЗСУ — потужний складник національного спротиву	124

ТИТАРЕНКО Віта

Методологічні підходи формування воєнно-історичного календаря Сил ТрО ЗСУ 128

РОЗДІЛ III ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА ЯК ВІЙНА ДИСКУРСІВ

ГАЛЕНКО Іван, ТИМЧУК Володимир, ФЕШОВЕЦЬ Олег

Категоризація понять війни дискурсів для консолідованих систем інформації центрів ситуаційної обізнаності 136

ДАЦЕНКО Олександр, ПОЗНЯКОВ Олексій

Проблематика медійного дискурсу російсько-української війни в офіційних інформаційних повідомленнях Сил оборони України (24 лютого – 30 листопада 2022 р.) 144

ЖУК Олександр

Проблеми захисту особового складу Збройних сил України від негативного інформаційно-психологічного впливу противника 150

КОЗАК Валентина

Помилки в медіатекстах про війну в Україні як фактор спотворення інформації 152

КРАЙНОВ Валерій, ТЕРНОВИЙ Олександр

Удосконалення інформаційної підтримки процесів управління військами (силами) в умовах ведення інформаційної війни Російською Федерацією 159

РОЗДІЛ IV ТВОРЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ

БОЙВАН Олеся, КАЧАНОВСЬКА Тетяна, НАСОНОВА Олена

Проблеми ствердження національної ідентичності в іншомовному просторі (з досвіду впорядкування та промоції двомовної французько-української антології «In principio erat Verbum. Україна: поезія війни») 166

<i>ВОРОНА Петро</i>	
УПЦ МП — адепт «русского мира» в Україні і колаборант країни-агресора	176
<i>ГЕРАСИМЕНКО Ніна</i>	
Дискурс війни у дитячих щоденниках (на матеріалі щоденників дітей-маріупольців)	184
<i>НАУМЕНКО Андрій</i>	
Національна ідентичність українського воїна — досвід початку ХХ століття	190
<i>ОБЕРЕМКО Олександр</i>	
Сучасний стан реалізації гендерної рівності у Збройних силах України під час російсько-української війни	197
<i>ОЛІЙНИК Людмила, ШВЕЦЬ Олег</i>	
Лицарі та Лицарівни Українського народу стоять за національне багатство та Незалежність держави Україна.....	202
<i>ПАВЛЮК Ігор</i>	
Поетична (в)арта сучасної російсько-української війни. Міжнародний контекст	206
<i>СЕМЕНЮК Альона</i>	
Формування нового етапу національної ідентичності українського народу: нові виклики та російські міфи.....	213
<i>ХРАБАН Тетяна</i>	
На шляху до формування гармонійної військової ідентичності (на матеріалі наративів Тетяни Чорновол)	219

РОЗДІЛ V ОСВІТА В УМОВАХ ВІЙНИ

<i>ВОРОНА Лариса</i>	
Методологія використання смартбуків у процесі курсової підготовки військовослужбовців Сил ТрО ЗС України	228
<i>ЗОЛОТАРЕНКО Тетяна</i>	
Роль громадянської освіти у творенні національної ідентичності в умовах війни.....	231

<i>КАРПЕНКО Юлія</i>	
Особливості вивчення хімічних дисциплін у повоєнних реаліях	234
<i>КУШНІРЕНКО Олег</i>	
Соціально-психологічна адаптація учасників бойових дій: освітній аспект	239
<i>ЛИТВИНСЬКА Тетяна</i>	
Методи підвищення інтересу курсантів до вивчення іноземної мови професійного спрямування	245
<i>МИКИТЮК Наталія</i>	
Підготовка курсантів вищих військових навчальних закладів в умовах воєнного стану	253
<i>МУДРА Світлана</i>	
Мовна підготовка як аспект військової комунікації майбутніх офіцерів	261
<i>ОЛЕШКО Дмитро, ГАРЬКАВЕЦЬ Кирил, СИНІШИН Михайло</i>	
Організація освіти в умовах війни	266
<i>ПЕЛИПЕНКО Микола, БАЛИЦЬКА Аліна</i>	
Ментальне здоров'я студентської молоді в умовах воєнного стану. Постановка проблеми	271
<i>ПЕРЕДЕРІЙ Сергій</i>	
Реформування системи військової освіти: основні виклики.....	275
<i>ШЕВЧУК Олександр</i>	
Переваги та недоліки дистанційного навчання.....	279

РОЗДІЛ VI

ЕНЦИКЛОПЕДИЧНА РЕЦЕПЦІЯ ДИСКУРСУ ВІЙНИ

<i>ГАВРИЛИШИНА Наталія</i>	
Рубрика «Герої України в російсько-українській війні» на порталі «Велика українська енциклопедія»	284
<i>ГРІК Сергій</i>	
Укладання «Хроніки війни»: проблема добору й верифікації джерел	288

<i>КИРИДОН Алла, ІВАНЕНКО Анатолій</i>	
Російсько-українська війна: презентація енциклопедичного глосарію	291
<i>ЧОРНА Мар'яна</i>	
Відображення російсько-української війни на сторінках «Великої української енциклопедії»	296

РОЗДІЛ VII СТРАТЕГІЇ ПЕРЕМОГИ

<i>ГАПОНЕНКО Геннадій, ОЛІЙНИК Олександр,</i>	
<i>ГАПОНЕНКО Наталія</i>	
Роботизовані комплекси та системи повітряного базування — наближають нашу перемогу	302
<i>ГРУШКЕВИЧ Павло</i>	
Удосконалення системи управління логістичним забезпеченням ЗСУ на базі програмних комплексів	305
<i>ГУДЕНКО Богдан, ГУДЕНКО Олександр</i>	
Фінансово-облікові механізми підтримки створення ветеранського бізнесу	312
<i>МИСНИК Валерій</i>	
Національно патріотична підготовка як основа формування психологічної стійкості військовослужбовців	314
<i>ПІДОПРИГОРА Ігор</i>	
Проблемні питання вивчення та впровадження досвіду у Збройних силах України на тактичному рівні	320
<i>САЛІЙ Анатолій</i>	
Ідеологія як обов'язковий фактор перемоги.....	326
<i>Додаток (Програма Всеукраїнської наукової конференції «Війна Росії проти України (лютий 2014 – лютий 2024 рр.). Рецепція війни»)</i>	329

ПЕРЕДМОВА

Десятилітня російсько-українська війна та особливо її фаза широкомасштабної агресії від 24 лютого 2022 року оприсутнили визначальну екзистенційну ситуацію для України та українців, вплинувши на всі сфери й аспекти життя, суспільну свідомість і психологічний простір, ціннісні та мотиваційні орієнтири / пріоритети тощо. Російський агресор залучає всі можливі інструменти (військові, економічні, політичні, інформаційно-ідеологічні, психологічні тощо) для знищення життєво важливих інтелектуальних, духовних, матеріальних та інших цінностей українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні. Ця війна безперечно радикально вплинула і на світовий історичний поступ людства, окресливши невідворотні точки біфуркації міжнародної спільноти.

У збірнику представлено наукові повідомлення учасників наукової конференції «Війна Росії проти України (лютий 2014 – лютий 2024 рр.). Рецепт війни». Організаторами конференції виступили Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво» і Воєнно-науковий відділ штабу Командування Сил територіальної оборони Збройних сил України. До участі в роботі конференції долучились представники Національного інституту стратегічних досліджень, Інституту історії України НАН України, Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центру досліджень воєнної історії Збройних сил України, Державного науково-дослідного інституту випробувань і сертифікації озброєння та військової техніки, Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, Національного університету оборони України, Національного університету цивільного захисту України, Військового інституту телекомунікацій та інформатизації імені Героїв Крут, Київського інституту Національної гвардії України, Київської муніципальної академії, численних закладів вищої освіти України, Національного меморіального комплексу Героїв Небесної Сотні — Музею Революції Гідності, Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого, мережевої громадської організації «Міжнародна академія геоінформатики» та інші. Широке представництво наукового

форуму уможливило багатоаспектний розгляд проблеми, оскільки функціональне поєднання гетерогенних явищ і засобів у сучасній війні вимагає комплексного міждисциплінарного підходу, залучення методів різних галузей знань для осмислення кризової ситуації спричиненої війною, протидії противнику. Учасники конференції фокусували увагу на різних аспектах межового досвіду війни, прагнучи не лише зафіксувати війну як історичну подію, а й створити її науковий дискурс для подальшого переосмислення.

Матеріали сформовано в кілька розділів: «Виклики війни», «Національний спротив. Сили територіальної оборони ЗСУ. Рух опору», «Інформаційна війна як війна дискурсів», «Творення національної ідентичності в умовах війни», «Освіта в умовах війни», «Енциклопедична рецепція дискурсу війни», «Стратегії перемоги». Пропоновані матеріали через призму міждисциплінарного дискурсу репрезентують широкий спектр дослідницьких рефлексій в царинах військового, політичного, інформаційного, культурно-освітнього, економічного тощо компонентів тематизованої конференційної проблематики. У межах розділів подані тексти виступів учасників конференції композиційно структуровано за абетковим принципом. У додатку розміщено програму Всеукраїнської наукової конференції «Війна Росії проти України (лютий 2014 – лютий 2024 рр.). Рецепція війни».

Ми свідомі багатоаспектності порушеної проблеми, відтак пропоновані матеріали збірника не претендують на інформаційну та смислову вичерпність. Водночас сподіваємось, що порушені учасниками конференції питання спонукатимуть до дискусії та сприятимуть нагромадженню критичної маси знань для подальшого наукового осмислення.

Видання розраховане на науковців, студентів, освітян, військовослужбовців ЗСУ і ТрО, фахівців військової справи, усіх зацікавлених воєнно-історичною проблематикою та історією України.

*В. о. директора Державної наукової установи
«Енциклопедичне видавництво»
доктор історичних наук, професор
Алла КИРИДОН*

ЄДНІСТЬ НЕ НА СЛОВАХ, А НА ДІЛІ

Тема конференції «Війна Росії проти України (лютий 2014 — лютий 2024 рр.)» зобов'язує відрефлексувати.

1. Україна перебуває у становищі, де є лише одна константа: Російська Федерація розв'язала на нашій території війну з метою знищення Української держави і знищення української нації.

Усі інші твердження і висновки — змінні, суперечливі й дискусійні. А отже, не існує конкретних відповідей на низку актуальних питань:

- коли завершиться війна?
- чи збережеться Українська держава у кордонах, визначених Конституцією України?
- яку остаточну ціну заплатить українська нація за своє право жити у власній державі?

Іншими словами, українці переживають найдраматичніший період у своїй історії, аналогів якому не існує.

Якщо поразка Української Народної Республіки у минулому столітті призвела до квазідержавного утворення під назвою «УРСР», то цього разу Москва не має наміру залишати українцям найменшого шансу для існування.

2. Незважаючи на загрозливий зовнішній виклик війни, вирішальним в ефективному спротиві московській навалі залишається внутрішній чинник, а саме — спроможність нації до консолідації.

Не на словах, а на ділі!

Україна програє цю війну не на полі бою, а в суперечках і чварах, які вбивають імунітет нації.

На жаль, ворог нав'язує думку, що українці, начебто, патологічно приречені на внутрішні розколи і сварки, що це наша ментальна риса характеру — неспроможність об'єднатися перед загрозою смерті.

3. Питання єдності нації — найбільший виклик у цій війні. Відповідь на нього треба давати щоденно. Відповідати необхідно так, як це

відбувалося у перші місяці московського вторгнення у лютому 2022, коли українська нація виявляла у собі величезний потенціал для об'єднання, дивуючи при цьому світ, і який поступово втрачається.

4. Необхідно належним чином зрозуміти феномен Збройних сил України (далі — ЗСУ). Його наближено можна порівняти з феноменом появи Організації українських націоналістів (ОУН), яка з'явилася на авансцені тоді, коли для цього не існувало раціональних пояснень. Навпаки, усі раціональні пояснення вказували, що українці приречені на «довгу ніч бездержавності» (Євген Маланюк). Так само сучасні ЗСУ в найдраматичніший момент історії змогли дати достойний збройний опір агресору, який цього не сподівався. Що більше — мало хто сподівався в Україні й світі.

5. Вважається, щоб образ сучасних ЗСУ надто сакралізований. Не в цьому загроза. Небезпека у спробах десакралізувати образ ЗСУ замість того, щоб допомагати Українській армії.

Україна неминуче трансформується у мілітарний формат свого існування, коли головним інститутом держави стануть ЗСУ, а не президент, парламент чи уряд.

*Микола ЖУЛИНСЬКИЙ,
доктор філологічних наук, академік НАН України,
директор Інституту літератури
імені Т. Г. Шевченка НАН України*

**ВСТУПНЕ СЛОВО НА ВІДКРИТТІ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ
НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ «ВІЙНА РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ
(ЛЮТИЙ 2014 — ЛЮТИЙ 2024 pp.): РЕЦЕПЦІЯ ВІЙНИ»**

Шановні колеги!

Слід привітати ініціативу, а вона виходить, наскільки мені відомо, від директорки Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво» Алли Миколаївни Киридон, об'єднати науково-дослідницькі зусилля енциклопедистів і воєнних істориків задля спільного формування воєнно-наукової історіографії російсько-української війни.

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації 24.02.2022 р. — це несподівано для багатьох і водночас очевидно, якщо осмислити агресивну сутність путінізму. Його соціальні та ідейні витоки — виклик демократичній Україні передусім, а також і європейській демократії.

Ініціюючи осмислення проблеми рецепції російсько-української війни, науковці Енциклопедичного видавництва мали для цього вагомі підстави, оскільки вони здійснили добрий зачин для формування історіографії російсько-української війни. Маю на увазі й презентовані тільки що шановною Аллою Миколаївною видання «Герої України. Російсько-українська війна», «Хроніка. Два роки повномасштабної війни», «Російсько-українська війна. Енциклопедичний глосарій», а також і ті, що з'явилися друком у минулому році: «Хроніка. 500 днів повномасштабної війни», «Герої України. Російсько-українська війна».

У цьому плані багато зробили вчені Національної академії наук України передусім у дослідженні всього комплексу російсько-українських взаємин, ідеологічних засад і суспільних практик політичного режиму Росії, рашизму як вищої стадії «русского мира», природи тоталітаризму взагалі й російського авторитаризму та тоталітаризму зокрема, гібридної війни Росії з Україною, а саме — використання російської мови як інструмента мовно-культурної та політичної експансії, форму-

вання національної ідентичності в умовах повномасштабної війни та низки інших актуальних проблем. Згадаю при цьому нещодавно опубліковане інститутом історії НАН України дослідження у двох книгах «За Ідентичність і Незалежність. Війна Росії проти України: історичні передумови, геополітичні паралелі» та низка інших індивідуальних праць і статей Г. Єфіменка, А. Кудряченка, О. Лисенка, М. Литвина, Р. Пирога, В. Смолія, В. Ткаченка, О. Удода, Л. Якубової, О. Яся та ін.

Так, Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України підготував та опублікував низку індивідуальних і колективних монографічних досліджень, які прояснюють роль інтелектуальної думки України у встановленні національної ідентичності, соборності українства, аналізують різноманітні способи фальшування дійсності засобами мови, спотворення смислів, творення напівправди і поширення брехні, що їх у різний період історії задіювала Росія проти України. Назву лише кілька таких колективних праць: «Суспільний ідеал як культурний та інтелектуальний чинник формування української політичної нації», «Національна ідентичність як важливий чинник формування громадянського суспільства» та «Мова як інструмент маніпуляції в умовах гібридної війни».

Надзвичайно важливим індикатором пізнання та осмислення цього драматичного часу, який переживає Україна, виступають слово, художня література, особливо такий її жанр, як поезія. І, звісно, культура. Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України ініціював і провів 20–25.06.2022 р. Науково-мистецький форум «Музи не мовчать», який зібрав онлайн понад 300 учасників і продемонстрував потужну вітальну силу українського мистецтва, його екзистенційну значимість для нації та відкрив не лише нам, українцям, але й світові дивовижну потужність національного духу, соборну єдність українського народу і виказав непохитну віру в нашу нездоланність, у нашу перемогу.

Дозвольте Вам, шановна Алло Миколаївно, передати для Вашої установи цей альманах літературних творів, які з'явилися після 24.02.2022 р., упорядкований науковцями Інституту літератури за підсумками Науково-мистецького форуму «Музи не мовчать» — під назвою «Вічність трива цей день. Художні хроніки війни». Гадаю, що цей альманах вагомо засвідчує рецепцію російсько-української війни надчутливішим барометром — образним словом.

РОЗДІЛ І
ВИКЛИКИ ВІЙНИ

Вадим АНІСІМОВ,
*молодший науковий співробітник
відділу природно-техногенної та екологічної безпеки
Інституту демографії та проблем якості життя
Національної академії наук України*

ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ АСПЕКТ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Завершення другого року спротиву України широкомасштабній російській агресії означилося тим, що набуло наочного вираження явище, яке мало місце і раніше: серед партнерів на Заході, поряд із розумінням необхідності підтримки нашої країни до її перемоги, також виразно виявилася неготовність забезпечувати належний рівень допомоги¹.

У владі та суспільствах країн-партнерів України панівною є лінія поведінки на недопущення ескалації збройного насилля з боку Російської Федерації (далі — РФ). І такі настрої мають ґрунтовні підстави, оскільки російський агресор володіє найбільшою у світі кількістю ядерної зброї та погрожує її застосувати в разі виникнення небезпек для існування російської державності. Проте, виходячи з досвіду попередника нинішньої РФ — Радянського Союзу, що, будучи ядерною державою, розвалився не внаслідок дії зовнішніх військових чинників, а через внутрішньополітичні проблеми, обумовлені втратою вищою державною владою авторитету серед громадян та породженою цим соціальною напругою. Протиріччя між народом та «відірваною» від нього владою в сучасній РФ є надзвичайно гострими, тому лише успіхи у захопленні українських територій (спочатку під час гібридної, а тепер і відкритої війни) дозволяє російській владі їх суттєво пом'якшити. Причому на це не мають істотного впливу, як можна було вважати, ті значні людські втрати, що їх зазнає російській агресор у війні в Україні. Російська суспільна свідомість налаштована так, що може прийняти будь-які жертви, якщо є вагомий результат. Ос-

¹ Сидоренко С. Захід шукає обриси світової війни. Чому Мюнхен-2024 став тривожним дзвіночком для України // Європейська правда. 2024. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2024/02/19/7179918/>

танній в уявленні росіян цілком реальний: захопленням південно-східних українських територій створено жаданий усіма російсько-імперськими шовіністами сухопутний коридор у раніше окупований Крим.

Однак, якщо, незважаючи на значні жертви, будуть дошкульні поразки, тоді наростатиме невдоволення владою, що наочно виявить і поглибить усі існуючі в російському суспільстві лінії розколу — соціальні, міжнаціональні та міжрелігійні, викликавши його нестабільність. Коли означена нестабільність накладається на виборчий процес, то це (як свідчить досвід) уже загрожує суспільними потрясіннями, що не дозволяють далі вести агресивну війну. Це визнають також американські аналітики². На поточний рік у РФ — президентські вибори, тобто ніби відкривається відповідне «вікно можливостей». І цей шанс міг би бути цілком реалізованим, якби минулого року в результаті контрнаступу Збройних сил України вдалося звільнити Крим або хоча б перерізати сухопутний шлях до нього (такі амбітні цілі й ставили). Проте минулорічний український контрнаступ виявився безуспішним унаслідок обмеженого постачання наступальної зброї нашими партнерами, для яких поразка у війні РФ та її очікувана нестабільність виявилися такими, що породжують надто непередбачені наслідки.

На жаль, країни-партнери України, від ресурсів та допомоги яких в економічному та військовому планах залежать перспективи нашої перемоги, не змогли вирішити дилему про те, що для них є «меншим злом»: дестабілізація всього міжнародного порядку внаслідок перемоги РФ у війні з Україною чи дестабілізація самої РФ внаслідок її поразки в Україні? Прикро, що наші партнери, замість забезпечення всебічної допомоги для перемоги України на полі бою над РФ, своєю непевною політикою перевели російсько-українське протистояння в позиційну війну, причому з більшими шансами на виграш нашого воєн внаслідок використання ним значної переваги в ресурсах.

Наявна ситуація обумовлюється тим, що на Заході (як і в більшості країн світу) РФ розглядають як стабільне утворення, що не може

² CulpW. Russia's 2024 Presidential Election: A Critical Inflection Point? // AEI. 2023. URL: <https://www.aei.org/foreign-and-defense-policy/russias-2024-presidential-election-a-critical-inflection-point/>

розпастися, повторивши долю Радянського Союзу, хоча постання на території РФ нових незалежних держав було б для України найоптимальнішим завершенням війни. В основі такої позиції наших партнерів, як видається, є бачення поділу світу на певні цивілізаційні ареали, підґрунтя яких становлять різні світові релігії³. При цьому РФ фактично є основою для окремої православної цивілізації, що загалом все більше асоціюють із «руським миром» як окремою спільнотою з особливими культурно-цивілізаційними характеристиками. Зазначену позицію найкраще ілюструє нещодавня заява Папи Римського про «велику культуру» та «велику людяність Російської імперії»⁴. Подібні заяви повністю збігаються з тим, що кажуть про себе російські великодержавники, які фактично є найнепримиреннішими ворогами демократичної України.

Тому видається актуальним дослідити в цивілізаційному аспекті аналіз подій, пов'язаних зі спротивом України вже десятирічній збройній російській агресії. При цьому варто використовувати структурно-функціональний методологічний підхід для виявлення частин певної цивілізаційної системи та їхніх взаємозв'язків, а також генетичний підхід для аналізу розвитку досліджуваних процесів.

Цивілізаційна концепція принципово протилежна ідеї вселюдського універсалізму, на якій побудовано сучасний світовий устрій і в якому провідну роль відіграють демократичні країни. Концепцію стосовно бачення людства як розділеного на цивілізації з неодмінною обумовленістю їхнього протистояння та боротьби не можна абсолютизувати. Як свідчить історія, погляд на світ із різними цивілізаційними угрупованнями, що протистоять одне одному, має важливе значення передусім у тих державах, які виказують свої наміри щодо переділу світу на власну користь. Покажемо у цьому контексті є історичний досвід Німеччини.

Нині західна цивілізація, культурною основою якої послугувало насамперед західне християнство, уявляється такою, що є цілком єди-

³ Гантінгтон С. П. Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку / Пер. з англ. Львів : Кальварія, 2006. 474 с.

⁴ Гулійчук Д. Нова скандальна заява Папи: назвав росіян «спадкоємцями великої імперії, матінки-Росії» // ТСН. 2023. URL: <https://tsn.ua/svit/nova-skandalna-zayava-papi-nazvav-rosiyan-spadkoyemcyami-velikoyi-imperiyi-matinki-rosiyi-2399083.html>

ною. Проте цього стану вона набула лише в останні десятиліття. До того (від середини 19 ст. до другої половини 20 ст.) мілітаристські владні кола Німеччини, по-експансіоністськи налаштовані до сусідніх країн, розглядали ці країни разом зі своєю країною як особливу Серединну Європу — таку, яка протистоїть Західній Європі. Ідеологічно це розглядалось як цивілізаційне протистояння на ґрунті культивування зверхності власної культури, що набувало форми месіанізму (тобто уявлення про особливу роль германців в історії Європи і всього світу), а також на основі культу військової сили та заперечення цінностей демократії. У цьому протистоянні із західноєвропейськими демократіями Німеччина об'єднувалася з країнами мусульманської цивілізації, плануючи отримати таким чином світову гегемонію. Лише після повного розгрому німецького мілітаризму (що в своєму розвитку остаточно набув загрозливої для усього світу форми — нацизму) відбулася цивілізаційна інтеграція на ґрунті демократичних цінностей майже всіх європейських країн, які мають західно-християнське культурне коріння. Для цього під егідою країн-переможців нацистської Німеччини здійснено широкий комплекс реформ стосовно її демократизації та знищення бази для відродження її агресивності в майбутньому.

Загальноприйнятним є бачення такої цивілізаційної структури, коли європейські країни складають західну цивілізацію, що однак не охоплює східноєвропейські країни. Останні складають окрему православну цивілізацію, панівною країною в якій є РФ, і до якої також віднесено Україну. Отож, величезні території від західного кордону України до Тихого океану прийнято розглядати належними до православної цивілізації.

Однак постає питання: наскільки православ'я забезпечує формування окремої цивілізації, адже воно є східною версією християнства, яка разом із західним християнством складає єдиний макрохристиянський цивілізаційний світ, або єдину європейську цивілізацію⁵. Чи не доречніше розглядати православну цивілізацію за аналогією з колишньою германською Серединною Європою як зону російського домінування, виділення якої обумовило прагнення РФ до гегемонії над

⁵ Павленко Ю. В. Макрохристиянський цивілізаційний світ // Енциклопедія історії України : у 10 т. / Гол. редкол. В. А. Смолій. Київ : Наукова думка, 2009. Т. 6. 784 с.

сусідніми країнами? Нині (подібно до Німеччини старих часів) РФ, ґрунтуючись на ідеології месіанської зверхності та брутальної сили, виявом якої є рашизм, кидає виклик стосовно переділу світу євроатлантичній спільноті з її цінностями демократії та ринкової економіки, блокуючись з антизахідними авторитарними режимами, що також налаштовані змінити світовий баланс сил на свою користь.

Метою України є входження до спільноти найрозвиненіших демократичних країн світу, що загалом творять західну євроатлантичну цивілізацію. Саме це прагнення викликало напад РФ, оскільки успішне входження України до спільноти найзаможніших країн та її реформування протягом інтеграційного процесу послугують позитивним прикладом для російського населення, яке відтак може розчаруватися у своїй корумпованій владі, що тримає його більшість майже у злиднях (порівняно з європейськими стандартами якості життя). У разі успішної європейської інтеграції Україна могла б виступити як «цивілізаційний локомотив» для російського населення, оскільки воно теж, слідом за українцями, забажає інтегруватися в європейську цивілізацію. Це засвідчує, що фактично немає якоїсь окремої російської або ж православної цивілізації, а є єдина європейська цивілізація.

У контексті триваючої російсько-української війни остаточна перемога над російським агресором має виглядати як інтеграція всього простору Східної Європи та Сибіру до Тихоокеанського узбережжя включно, що його нині займає РФ, до єдиної євроатлантичної цивілізації. Зазначене має принципову вагу, адже досягти остаточної перемоги та надалі гарантувати свою національну безпеку Україна може тільки забезпечивши свій вплив над територією нинішньої РФ. Досягти цього можливо, спираючись на збереження встановлених нашими західними союзниками та партнерами санкцій проти РФ, аж до завершення нею демократичного транзиту, що мав би відбуватися під впливом України після її перемоги, подібно тому, як це відбувалося стосовно демілітаризації, денацифікації та демократизації переможеної у Другій світовій війні Німеччини.

Підставою вирішення саме таким чином проблеми майбутнього РФ після її поразки є як надзвичайна роль України в освоєнні всього євразійського простору від своїх кордонів аж до Тихого океану, так і

те, що росіяни вважають українців ніби «своїми», категорично не визнаючи український внесок у високу європейську культуру. Але думки росіян (у разі їхньої повної поразки) про українців не матимуть особливого значення. Надалі на місці РФ має виникнути федеративна багатонаціональна держава, суб'єктами якої будуть як державні утворення корінних народів, так і тих народів, які мають свої національні держави, але також проживають на інших теренах. Серед останніх напевне будуть й українці, які мають осередки розселення по всьому Великому Євразійському степу від України до Тихого океану (а саме — Жовтий Клин, що на нижньому Поволжі, Сірий Клин, що в Південно-Західному Сибіру, Зелений Клин, що на півдні Далекого Сходу). Назва утвореної на місці РФ федеративної держави не має стосуватися будь-якої національності, а бути, наприклад, такою: Сполучені Держави Євразії. Її столиця, очевидно, не може бути в старому імперському центрі — Москві, а можливо, має розташовуватися на Далекому Сході, що видається економічно доцільним, оскільки він має вихід до Азійсько-Тихоокеанського регіону, який нині розвивається найбільш динамічно у світі. Зрештою, ідея про далекосхідну столицю побутує в російській громадській думці вже зараз і вже не виглядає надто екзотичною⁶.

Стосовно зміни усталених кордонів: як видається, це буде суперечити позиції демократичних країн Заходу. Напевне, низка нинішніх суб'єктів РФ зажадають вийти з неї. Тому майбутню багатонаціональну федеративну державу, що має постати на місці РФ, можливо варто буде поступово переформатувати за моделлю перетворення Британської імперії у Співдружність націй: через надання повного самоврядування, подібного до статусу домініонів, для окремих членів федерації, які зажадають і будуть готові до цього⁷.

Україна може стати ідейним центром переходу до цивілізації демократичного вільного світу народів нинішньої РФ, передовсім тих, які визнають свій культурно-духовний родовід від Давньої Русі.

⁶ Россман В. В поисках Четвертого Рима: Российские дебаты о переносе столицы. Москва : Издательский дом Высшей школы экономики, 2014. 288 с.

⁷ Anisimov V. Prospects for the End of the Russian-Ukrainian War in the Context of the Tasks of Guaranteeing Ukrainian National Security // Society and politics: Current Trends in Ukraine and the European Union as a Result of Military Aggression by the Russian Federation. Bratislava : Institute of Professional Development, 2022. P. 4–26.

Очевидно, що перешкодою стосовно цього є неналаштованість переважної більшості українців на будь-які позитивні контакти з мешканцями РФ, а натомість є бажання дистанціюватися від них якомога далі (що цілком зрозуміло з огляду на злочини, які здійснили проти українців представники РФ під час війни).

Повоєнна Україна не зможе обійтися без продуманої політики, спрямованої на поширення свого впливу на східноєвропейсько-східноєвропейський простір. Альтернативою цьому не можуть бути декларовані нині наміри (абсолютно нереалістичні) самоізолюватися від зазначеного простору. Такі наміри є сьогодишнім виявом настроїв періоду гібридної війни, що мали місце в окремих колах української спільноти, які виходили з пропозицією віддати РФ Донбас, інші українські території, а відтак росіяни нібито залишать нас у спокої. Однак російська широкомасштабна збройна агресія наочно продемонструвала повну утопічність таких намірів, адже будь-які поступки тільки стимулюють агресора до нових загарбань.

Треба мати на увазі, що ментальним джерелом існуючих в українській суспільній свідомості (як колишніх настроїв відкупитися від агресора територіями, так і нинішніх сподівань на можливість післявоєнної самоізоляції від російських реалій) є неготовність узяти на себе відповідальність за трансформацію РФ в інтересах України, а саме цього поки що підсвідомо хочуть від нас західні партнери. Наша неготовність брати на себе відповідальність за облаштування території переможеної РФ має підставою відчуття, породженої віками відсутності суб'єктності українців як державної нації, власної меншовартості, позбутися якої є ментальною запорукою нашої перемоги.

Українському народу необхідно здійснити «квантовий стрибок» у своїй суспільній свідомості для того, щоб досягти розгрому віковичного ворога — російського імперіалізму, виконати свою цивілізаційну місію на його території стосовно встановлення справедливого демократичного ладу. Такими є висновки з аналізу цивілізаційного аспекту російсько-української війни.

*Ірина БЕЗДУШНА,
фаховий молодший бакалавр, студентка
Уманського гуманітарно-педагогічного
фахового коледжу імені Т. Г. Шевченка
Черкаської обласної ради*

НАСЛІДКИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ ДЛЯ УКРАЇНИ І СВІТУ

Російсько-українська війна, розпочата у 2014 р., несе катастрофічні наслідки для України та має глибокий вплив на світову арену. Цей конфлікт, що триває десятиліття, суттєво змінив політичний, економічний і соціокультурний ландшафти не тільки на українській території, але й становить значні виклики та впливи для міжнародної спільноти.

Передумови російсько-української війни зумовлені глибокими історичними, політичними та соціокультурними чинниками. Історичні передумови: спільне соціалістичне спадкоємство, довгий період належності обох країн до Радянського Союзу створили спільну історичну основу, але також породили проблеми під час декомунізації у пострадянський період.

Конфлікти за ресурси: проблеми, пов'язані із розподілом природних ресурсів (газу та вугілля), сприяли напруженню в економічних відносинах. Політичні передумови: євроінтеграційні прагнення України, віддача українського народу за євроінтеграцією та відхід від російського впливу спричинили реакцію з боку Росії¹.

Внутрішньополітичні: напруження та нестабільність в українському суспільстві та владі послабили стійкість країни перед зовнішнім тиском.

Соціокультурні передумови: напружені етнічні відносини, різні етнічні та культурні групи в Криму та на Сході України сприяли розколам і конфліктам.

Мовна та культурна дивергенції: відмінності в українській та російській мовах і культурах також вплинули на взаєморозуміння,

¹ Авер'янова Н. М., Воропаєва Т. С. Стратегія «розумної сили» як основа для припинення збройного конфлікту в Україні та реінтеграції окупованих територій // Гілея. 2019. Вип. 147. Ч. 2. С. 7–13. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2019_147\(2\)_3](http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2019_147(2)_3)

відносини. Ці передумови сприяли ескалації конфлікту між Росією та Україною. Аналіз і розуміння цих чинників допомагає розкрити багатогранність та складність сучасної ситуації в регіоні.

Російсько-українська війна має численні причини, які містять політичні, соціально-економічні та культурні аспекти. Політичні протиріччя: геополітика та вплив Росії, контроль над стратегічно важливими територіями, зокрема Кримом і Чорноморським флотом, визначають великий політичний і військовий інтереси Росії в регіоні. Розходження в поглядах: різниця в поглядах щодо євроінтеграції та бажання України підтримувати незалежність від Росії призвели до конфлікту із сусідньою країною. Економічні фактори: суперечності за ресурси, контроль над енергетичними ресурсами (зокрема газом) та спроби Росії зберегти свій вплив в українській економіці викликали протистояння. Соціокультурні розходження²: мовна та культурна відмінності, різниця в мовах, культурі та ідентичності стала джерелом напруження, зокрема на Сході України, де проживає значна російськомовна спільнота. Історичні суперечності: спірні моменти в історії. Розбіжності у сприйнятті минулих подій (Голодомор, Друга світова війна) визначають різні погляди на історію та утвердження національної ідентичності. Геополітичні ігри: питання світового порядку. Росія висунула амбіції зміни світового порядку, а втручання в Україну стало аспектом цього стратегічного плану. Ці причини сприяли ескалації конфлікту між Росією та Україною і визначають складну та напружену динаміку відносин між країнами.

У ході російсько-української війни виразилося кілька етапів, які вплинули на конфлікт у різних аспектах. Анексія Криму (2014 р.). Березень 2014 р.: Російська армія вторглася до Криму після вибуху протестів в Україні та ствердження проросійського президента В. Януковича. Лютий 2014 р.: проведення референдуму в Кримі, що було визнано лише Росією, призвело до анексії Криму Російською Федерацією. Конфлікт на Сході України (з 2014 р.). Квітень 2014 р.: розпочалася анти-терористична операція в східних областях України, де проросійські силовики виступали за створення незалежних «народних республік». Липень 2014 р.: збиття пасажирського літака МН17 на Донбасі проро-

² Авер'янова Н. М. Гібридна війна: російсько-українське протистояння // Молодий вчений. 2017. № 3. С. 30–34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2017_3_10

сійськими силами призвело до інтенсифікації міжнародних звинувачень. Мінські угоди (2014–2015 рр.): вересень 2014 р. та лютий 2015 р.: угоди в Мінську були укладені між Україною, Росією та повстанськими групами. Проте це не допомогло повністю припинити конфлікт: тривають важкі бої, з 2017 р. — ескалація воєнних дій.

2017–2021 рр.: військові зіткнення на Сході України тривають, не зважаючи на спроби встановлення перемир'я. Взаємні обвинувачення та порушення Мінських угод поглиблюють кризу. Анексія та війна на Донбасі³ (з 2019 р.). 2019 р.: Росія вдавалася до дій на Донбасі, збільшуючи військову присутність та посилюючи підтримку повстанським групам. Гуманітарна криза та санкції: з 2014 р. конфлікт супроводжується значною гуманітарною кризою, масовими переміщеннями населення та застосуванням економічних санкцій проти Росії. Міжнародна реакція — засудження та санкції. Спільнота міжнародних країн засуджує дії Росії, а також уводить економічні санкції. Цей огляд вказує на динаміку та етапи конфлікту, що триває на Сході України та має значний вплив на регіон і міжнародну політику.

Січень 2021 р. — ескалація бойових дій на Донбасі, жертви і поранені серед цивільного населення. Березень 2021 р.: Росія розмістила значні військові сили на кордоні з Україною, що викликало напруженість та обурення в міжнародній спільноті. Травень 2021 р.: неспокійна ситуація на кордоні тривала, існувала загроза нової ескалації конфлікту. Липень 2021 р.: продовження бойових дій на Сході України та інциденти в Керченській протоці, що поглибили напруженість між Росією та Україною. Жовтень 2021 р.: призупинення вогню на час українських навчань «Золотий Тигр», але ситуація залишалася нестійкою. Російсько-український конфлікт продовжує спричинювати нестабільність у регіоні, супроводжується гуманітарною кризою та викликає занепокоєння на міжнародному рівні. Значну увагу зосереджено на пошуку мирного вирішення конфлікту та відновленні територіальної цілісності України.

Наслідки для України: людські втрати (десятки тисяч загиблих і поранених серед цивільного населення та українських військовослужбовців); значний соціальний вплив, зокрема на сім'ї загиблих та інвалідів. Економічні наслідки: руйнування інфраструктури у зоні

³ Там само.

конфлікту⁴. Збитки для української економіки через зниження виробництва та міжнародні економічні санкції. Гуманітарна криза: масштабні гуманітарні потреби серед внутрішньо переміщеного населення. Обмежений доступ до освіти, медичних послуг і соціальної допомоги. Політична ситуація: зміна політичного ландшафту, посилення патріотичного настрою та консолідація суспільства.

Наслідки для світу. Міжнародні відносини: загострення відносин між Росією та багатьма країнами, особливо на Заході. Застосування економічних санкцій та обмеження співпраці. Безпекова ситуація в регіоні: посилення безпекової ситуації в Східній Європі та невизначеність щодо майбутньої стабільності. Міжнародна солідарність: виявлення міжнародної підтримки України через надання гуманітарної та економічної допомоги. Біженці та міжнародний запит на сприяння⁵: зростання кількості біженців та виклик до міжнародної спільноти в забезпеченні їхніх потреб. Енергетична безпека: зміни в енергетичних потоках і збільшена увага до диверсифікації джерел енергії в Європі. Ці наслідки продовжують впливати на Україну та міжнародне співтовариство, переконуючи в необхідності спільно вирішувати конфлікт і підтримувати постраждалих.

Наслідки російсько-української війни найбільше відчутні як на території України, так і в міжнародному контексті. В Україні люди втрачають домівки, економіка переживає труднощі, гуманітарна ситуація залишається напруженою. Світ відчуває вібрації цього конфлікту через геополітичні напруження, економічні санкції та загрозу міжнародній безпеці. Російсько-українська війна є викликом для міжнародної спільноти — вибір миру та вирішення конфлікту залежать від спільних зусиль та рішучості країн спільно долати наслідки цього тривалого конфлікту. Невпинний пошук мирного рішення та розбудова діалогу залишаються найважливішими завданнями для відновлення стабільності та порозуміння серед націй.

⁴ Авер'янова Н. М. Особливості збройного конфлікту в Україні // Українознавчий альманах. 2019. Вип. 25. С. 8–13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukralm_2019_25_3

⁵ Там само.

Андрій БІЛЬКОВЕЦЬ,
*військовослужбовець Збройних сил України,
аспірант Класичного приватного університету (м. Київ)*

РОЛЬ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ПРАВА В КОНТЕКСТІ ВІЙСЬКОВОГО ПРАВА ТА ВПЛИВ КОРУПЦІЇ НА ВІЙСЬКОВУ СФЕРУ І НАЦІОНАЛЬНУ БЕЗПЕКУ

Війна є багатогранним феноменом, різновидом конфлікту, який вносить відчутні корективи, створює нові виклики для кожного особисто і суспільства загалом та має значний вплив на різні сфери життя, перетворюючи середовище буття на більш агресивне. Одним із наслідків такого явища є корупція, що породжує нові виклики в її подоланні.

Перед сучасним суспільством постав виклик ефективної боротьби з корупцією, яка є серйозною загрозою сталому розвитку та демократії. Ця загроза посилюється в нестабільних для держави умовах агресивного хаосу війни.

Етимологія терміна «корупція»: від латинського слова «corrumpere»¹, що означає «псувати». Це коротке визначення відповідає його сутності, адже воно справляє руйнівний вплив на всі сфери де виникає. В абзаці 7 пункту 1 статті 1 Закону України «Про запобігання корупції» корупцію визначено як «використання визначеною особою наданих їй службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки / пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб, або відповідно обіцянка / пропозиція чи надання неправомірної вигоди визначеній особі, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей»².

Корупція може суттєво підірвати боездатність армії, ослаблювати дисципліну та мораль військовослужбовців, критично занижувати

¹ Корупція // Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Корупція>

² Про запобігання корупції: Закон України № 1700-VII від 14 жовтня 2014 р. // Відомості Верховної Ради. 2014. № 49. Ст. 2056. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#top>

їхній військовий дух. Корупція також може призвести до постачання низькоякісного обладнання та зброї, що підриватиме обороноздатність країни. Вона також може сприяти проникненню ворожих агентів і шпигунів, що загрожує національній безпеці.

Систематизація права військового сектору має вирішальне значення для забезпечення правової стабільності, яка сприяє ефективному функціонуванню Збройних сил України (далі — ЗСУ). Це означає чітке формулювання та систематизацію військових нормативно-правових актів, що регулюють діяльність ЗСУ. Безперечно, це може бути складним завданням у воєнний період, коли ситуація є динамічною та швидкозмінною.

Таким чином, систематизація права та боротьба з корупцією в армії відіграють критичну роль у підтримці військової ефективності та забезпеченні національної безпеки в період воєнного конфлікту. Це вимагає системних заходів з удосконалення законодавства, його чіткої систематизації та ретельного контролю за його виконанням, а також впровадження ефективних антикорупційних заходів у військовій сфері. Саме явище корупції є складником багатьох адміністративних та кримінальних правопорушень. До прикладу³:

1. Розділ 13-А Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачає відповідальність за адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією. Це відповідальність за⁴:

- порушення обмежень щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності (стаття 1724);
- порушення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків (стаття 1725);
- порушення вимог фінансового контролю (стаття 1726);
- порушення вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів (стаття 1727);

³ Відповідальність за корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення // WikiLegalAid. URL: https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php?title=Відповідальність_за_корупційні_або_пов'язані_з_корупцією_правопорушення&oldid=42106

⁴ Кодекс України про адміністративні правопорушення // Відомості Верховної Ради Української РСР. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#top>

- незаконне використання інформації, що стала відома особі у зв'язку з виконанням службових або інших визначених законом повноважень (стаття 1728);

- порушення встановлених законом обмежень після припинення повноважень члена Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (стаття 1728-1);

- нежиття заходів щодо протидії корупції (стаття 1729);

- порушення заборони розміщення ставок на спорт, пов'язаних із маніпулюванням офіційним спортивним змаганням (стаття 1729-1);

- порушення законодавства у сфері оцінки впливу на довкілля (стаття 1729-2).

2. Повний перелік корупційних правопорушень, за які настає кримінальна відповідальність, зазначено у примітці статті 45 Кримінального кодексу України. Можна виділити дві основних групи корупційних правопорушень⁵:

2.1. Безумовно корупційні правопорушення:

- нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів із бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням (стаття 210);

- підкуп працівника підприємства, установи чи організації (стаття 354);

- зловживання владою або службовим становищем (стаття 364);

- викрадення, привласнення, вимагання прекурсорів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (стаття 312);

- зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (стаття 3641);

- зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги (стаття 3652);

- прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (стаття 368);

- незаконне збагачення (стаття 3682);

⁵ Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

- підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (стаття 3683);
- підкуп особи, яка надає публічні послуги (стаття 3684);
- незаконне збагачення (стаття 3685);
- пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі (стаття 369);
- зловживання впливом (стаття 3692);

2.2. Кримінальні правопорушення вчинені шляхом зловживання службовим становищем:

- статті 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410.

Явище корупції проникає до значного спектра порушень, які стосуються і військової сфери, що вказує на його поширеність та розгалуженість. Проте застосування самого лише «батога» не вирішує проблему. Слід зосередитися на превентивній формі боротьби. У такий спосіб можна запобігти вчиненню значної кількості порушень правопорядку і покращити функціонування системи, зокрема зменшити навантаження на правоохоронні органи та органи й установи відбування покарання, нагляд за виконанням. Це дасть можливість вивільнити додаткові кошти на розвиток військової сфери в частині забезпечення та підготовки військовослужбовців за основним напрямком — для боротьби з ворогом. У зв'язку з всепроникністю корупції боротьба з нею може стати панацеєю від багатьох «хвороб», які заважають діяльності військової системи.

Ще однією особливістю корупції є утворення нею такого явища, яке я назвав «Злочинний автокаталіз» і пропоную таке визначення: «Злочинний автокаталіз у сфері корупції — явище, при якому вчинення одного корупційного діяння сприяє вчиненню подібних дій у майбутньому, створюючи сприятливі умови для розповсюдження корупційних проявів». У цьому процесі корупція виступає як автокаталізатор. Наприклад, коли особа отримує хабар у значному розмірі, це може спричинити подальше активізування корупційних дій, оскільки інші особи можуть бачити цей випадок як сигнал про можливість безкарного здійснення корупційних дій. Посилений негативний вплив для наслідування мають приклади вчинення злочинів високопосадовими особами, які своїми діями повинні бути прикладом для

решти населення країни. Народна мудрість стверджує: «Риба гние з голови».

Злочинний автокаталіз у сфері корупції в системі ЗСУ може мати серйозні наслідки: поширення корупційних схем і зловживань; поглиблення системної корупції в різних сферах діяльності; підтримання довіри громадян як до конкретних посадових осіб, так і до армії загалом. Особливо відчутним зниження авторитету армії є сьогодні, коли проблема залучення населення до її підтримки є надзвичайно важливим завданням. Під підтримкою я маю на увазі мобілізацію, волонтерську допомогу та допомогу інших країн Україні в боротьбі з російським агресором. Ефект такого злочинного автокаталізу підсилює всепроникність корупції.

Боротьба з цим явищем вимагає комплексного підходу: вдосконалення законодавства, зміцнення системи контролю та впровадження ефективних антикорупційних заходів. Одним із таких підходів, на мою думку, є систематизація військового законодавства як стримуючий механізм для злочинного автокаталізу корупції. Систематизація будь-якої проблеми чи взагалі інформації дає можливість оптимальніше визначити підходи до вирішення такої проблеми або визначення шляхів діяльності.

Пропоную розділити проблему корупції на природну та штучну. Природна корупція виникає для вирішення проблем як результат пошуку найлегшого шляху супротиву. Така корупція обов'язково виникає, якщо існують проблеми в реалізації діючого законодавства, коли норма права є «мертвою» або забюрократизованою. Штучну корупцію створюють із прямим умислом для дестабілізації діяльності конкретної системи або процесу. Як ми можемо спостерігати на прикладі нашої країни, в умовах війни штучну корупцію використовує ворог для дестабілізації роботи оборонної здатності та послаблення системи управління. Ініціатори штучної корупції можуть використовувати вже наявні проблеми в реалізації діючого законодавства шляхом маніпуляції вразливими потенційними суб'єктами або штучно створювати такі проблеми через вплив на систему законодавства. Штучна корупція є прямою загрозою національній безпеці, а систематизація законодавства дає можливість її зміцнити.

Отже, формуючи чіткі та зрозумілі рамки порядку, шляхом систематизації законодавства у військовій сфері, ми нівелюємо виникнення потреби в застосуванні корупційних механізмів для вирішення певних проблемних питань, які викликають труднощі. Це виключає потребу в пошуку незаконних шляхів їхнього вирішення. У підсумку військова сфера працює та розвивається значно ефективніше, а національна безпека країни отримує додатковий імунітет проти зовнішньої загрози.

Валентин БУНЧУК-ПРИВЕРТ,
*молодший сержант,
начальник групи сержантського складу відділення
персоналу та стройового штабу в/ч А4651, м. Київ*

РЕПАТРІАЦІЯ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

24.08.1991 р. Україна відновила віками очікувану незалежність та самостійність¹. Проте разом із радістю і гордістю до українського народу прийшли складні випробування, серед яких, зокрема — втрата довіри через порушення укладеного 05.12.1994 р. Будапештського меморандуму² його підписантами та підступний удар північного сусіда (у вигляді анексії Кримського півострова з розв'язанням гібридної війни на Донбасі) у лютому–березні 2014 р.³ Сусід, який століттями позиціонував себе як «братній народ» зі спільним слов'янським корінням, що має початок із часів Давньої (Київської) Русі. Через дії північного сусіда український народ упродовж усього співіснування стверджувався у своєму розумінні, що в сім'ї не без мутанта. У багатьох українців усі сумніви щодо порядності керівництва Російської Федерації (далі — РФ) та адекватності тамтешнього соціуму остаточно зникли після широкомасштабного військового вторгнення на територію України 24.02.2022 р.⁴ У результаті кровопролитної багаторічної російсько-української війни за різних обставин (поранення, оточення, кримінальне переслідування нескорених українських патріотів на тимчасово окупованих територіях) громадяни України,

¹ Про проголошення незалежності України: Постанова Верховної Ради Української РСР № 1427-ХІІ від 24 серпня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. 1991. № 38. Ст. 502. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12#Text>

² Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї // Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158#Text

³ Російсько-українська війна 2014 року: причини, перебіг та політико-правові оцінки // Український тиждень. 2014. № 42 (362). С. 28–42. URL : https://i.tyzhden.ua/content/photoalbum/2014/10_2014/17/26-42.pdf

⁴ Згадати все: яким був рік повномасштабного вторгнення Росії в Україну // Українська правда. 2023. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2023/02/23/253014/>

особи без громадянства та іноземці, які всебічно допомагали та підтримували українців (військові й цивільні), потрапляли у полон і ставали військовополоненими.

Військовополонені — особи, які перебувають у військовому полоні чи відбувають певний вид військового ув'язнення під час воєнних конфліктів або військових дій. Це можуть бути військовослужбовці, які потрапили в полон під час бойових дій, а також цивільні особи, які можуть бути затримані або ув'язнені з різних причин, пов'язаних із воєнними подіями.

Згідно з міжнародним гуманітарним правом, військовополонені мають певний статус і права, які гарантують їм гуманне поводження та захист від жорстокості. Зокрема, їхні права та умови утримання визначені різними міжнародними конвенціями, зокрема Женевськими конвенціями про захист жертв війни. Ці документи надають військовополоненим право на повагу до їхньої людської гідності, медичну допомогу, а також захист від фізичних і психічних знущань.

Військовополонені воюючих країн офіційно захищені Третьою Женевською конвенцією (1929 р.). Її принципи передбачають гуманне ставлення, обмін інформацією про них та право посадових осіб нейтральних держав відвідувати їхні табори. Конвенцію значно розширено 1949 р. (після того, як кілька країн-учасниць Другої світової війни звинуватили у порушенні її правил). Конвенція встановлювала, наприклад, необхідність «захищати особисту гідність» військовополонених⁵. За даними Організації Об'єднаних Націй (ООН), Женевську конвенцію підписали 196 країн, серед яких є РФ і Україна. Проте РФ не дотримується її вимог: постійно надходять факти про вбивства та знущання над полоненими, що свідчить про рівень цивілізаційного розвитку держави, громадянського суспільства в ній і самих силових структур. Тому українські військовополонені потребують негайної репатріації, а згодом і морально-психологічної реабілітації та соціальної адаптації. Нині, як правило, репатріація відбувається через обмін.

На жаль, у науковій літературі поняття «репатріації» досліджено недостатньо, а питання репатріації, пов'язані з бойовими

⁵ Женевська конвенція про захист жертв війни // Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Женевські_конвенції_про_захист_жертв_війни

діями РФ на території незалежної України майже не розкриті. Це породжує певні дискусійні моменти, зокрема потребують глибшого дослідження демографічні та соціально-економічні передумови репатріації українських мігрантів, цивільних полонених та військовополонених. Розширення досліджень за цим напрямком створить фундамент для удосконалення державної політики у сфері повернення мігрантів, цивільних полонених та військовополонених, їхньої реінтеграції у вітчизняний політико-правовий і соціально-економічний простори.

Відповідний термін широко вжито у Женевській конвенції, а його тлумачення — в Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних силах України (ЗСУ): «Репатріація — повернення в державу громадянства, постійного проживання чи походження осіб, які опинилися через різні обставини на території інших держав»⁶.

У контексті військових конфліктів репатріація зазвичай стосується повернення військовополонених, внутрішньо переміщених осіб або біженців до їхніх домівок чи країни, де вони мають право на захист та повернення. Це може включати евакуацію військовополонених, обмін полоненими між сторонами конфлікту або організоване повернення цих осіб за участі міжнародних організацій і державних установ.

Повернення на батьківщину з поновленням громадянських прав військовополонених, які під час воєнних дій опинилися за межами своєї країни та перебували тривалий час не на своїй батьківщині, з урахуванням міжнародних зобов'язань України щодо дотримання принципу, згідно з яким забороняється повертати чи видавати будь-яку особу іншій державі, якщо є серйозні підстави вважати, що їй там можуть загрозовувати застосування катувань, переслідування чи інші серйозні порушення прав людини тощо»⁷.

⁶ Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних силах України: Наказ Міністерства оборони України № 164 від 23 березня 2017 р. // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17>

⁷ Про затвердження порядку тримання військовополонених: Постанова Кабінету Міністрів України від № 413 05 квітня 2022 р. // Верховна Рада України. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/TM070106>

Репатріація військовополонених зазвичай базується на міжнародному гуманітарному праві, зокрема на положеннях Женевських конвенцій про захист жертв війни. Згідно з цими нормативними актами, сторони конфлікту зобов'язані ставитися людяно до осіб, які не брали участі у воєнних діях, а також до військовополонених, забезпечуючи їм гуманне поводження та можливість репатріації після закінчення конфлікту тощо»⁸.

Міжнародне гуманітарне право також встановлює процедури обміну військовополоненими між сторонами конфлікту та правила щодо їхнього повернення до своїх рідних країн після закінчення воєнних дій чи підписання перемир'я. Україна співпрацює з Міжнародним комітетом Червоного Хреста (далі — МКЧХ) та Інтернаціональним комітетом Червоного Хреста для організації обміну військовополонених та їхньої репатріації. Проте хоча від початку МКЧХ створювали як незалежну організацію з особливим статусом і без мандата ставати на бік якоїсь із протиборчих сторін, працюючи виключно заради збереження життів, безвідносно до того, виступають вони на боці жертви чи агресора. Іншими словами, МКЧХ виконує посередницькі функції між воюючими сторонами, але не має на меті когось примирити чи звинуватити⁹. Та у нашому випадку ми спостерігаємо певні бездіяльність цієї структури у захисті українських військовополонених та прихильність до РФ, що видно з їхніх дій. Від чого в українському суспільстві до МКЧХ виникла недовіра.

У зусиллях із репатріації військовополонених важливу роль відіграють також правоохоронні органи, дипломатичні місії, громадські структури, територіальні установи та інші структури, що забезпечують безпеку, організацію повернення і взаємодію з родинами військових. Окрім того, «військовополонені мають бути поінформовані про заходи, вжиті державою, що тримає в полоні, або про укладення угоди з метою їх репатріації. Це дозволить полоненим знати, коли вони

⁸ Женевська конвенція про захист жертв війни // Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Женевські_конвенції_про_захист_жертв_війни

⁹ Пітеніна К. Роль МКЧХ у російській загарбницькій війні: у чому претензії України та як розв'язати суперечку // Слово і Діло. 2022. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/03/28/statija/suspilstvo/rol-mkchx-rosijskij-zaharbnyczkij-vijni-chomu-pretenziyi-ukrayiny-ta-yak-rozvyazaty-superechku/>

можуть очікувати возз'єднання з близькими»¹⁰. Проте в РФ цього фактично не відбувається, а лише погрози, тортури, брехня та тиск силових структур. Тому російський полон — фактично умови екстремального виживання. Станом на лютий–вересень 2022 р. у полоні РФ на територіях тимчасово окупованих Донбасу та Криму ще перебувало близько 2 500 військовополонених¹¹.

Актуальність проблеми репатріації військовополонених в умовах російсько-української війни полягає в тому, що з 2014 р. у полоні на територіях РФ та тимчасово окупованих Донбасу і Криму досі залишаються не звільненими з полону жінки і чоловіки, які незаконно засуджені за незаконними вироками по надуманих (сфабрикованих) справах владою РФ та сепаратистів Донбасу. Завдання нашої держави полягає у тому, щоб повернути кожного захисника України та зробити все для психолого-медичної реабілітації з соціальною адаптацією та підтримкою їх і членів їхніх сімей. Задля досягнення вказаної мети на території нашої держави створено Координаційний штаб із питань поводження з військовополоненими, у законодавство імплементовані норми міжнародного права, які стосуються поводження з військовополоненими та міжнародного військового співробітництва, що загалом сприяє встановленню місця знаходження військовополонених та їх обміну між воюючими сторонами.

Для прийняття певних рішень та удосконалення механізмів, реалізації дій з репатріації військовополонених потрібно також постійно проводити роботу по аналізу та удосконаленню вітчизняного законодавства органами законодавчої і виконавчої влади. Тому методами дослідження даної проблематики є аналіз існуючої в правовому полі України вітчизняної і міжнародної нормативних баз; аналіз статистичних даних по кількості військовополонених, які перебувають у полоні з обох сторін протистояння; дослідження статистики обмінів військовополоненими та підсумовування тих

¹⁰ Charnatz J., Harold W. Repatriation of Prisoners of War and the 1949 Geneva Convention // Yale Law Journal. 1953. Vol. 62. № 3. P. 391–415.

¹¹ У полоні РФ залишаються 2,5 тисяч українців — Верещук // Укрінформ. 2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3579250-u-poloni-rf-zalisautsa-25-tisaci-ukrainciv-veresuk.html>

потреб, які виникають при реабілітації та адаптації військовополонених зі шляхами їхнього задоволення. Важливим є виявлення викликів, що постають у процесі репатріації військовополонених, особливо пошук посередників для вирішення проблематичних ситуацій, пов'язаних з обміном військовополоненими. Для всебічного вивчення процесу репатріації також є важливим компаративний аналіз поводження з полоненими у міжнародних війнах минулого та військовими протистояннями сучасності.

Вадим ЗАДУНАЙСЬКИЙ,
*доктор історичних наук, професор,
професор кафедри історії
Українського католицького університету у Львові*

Данило ЗАДУНАЙСЬКИЙ,
*магістр історії,
аспірант кафедри історичного краєзнавства
Львівського національного університету імені Івана Франка*

ПЕРЕДУМОВИ ВИКОРИСТАННЯ КОЗАЦЬКОЇ СПАДЩИНИ ДЛЯ ПІДСИЛЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ВОЇНІВ ПІД ЧАС ВІДСІЧІ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ В 1917–1921 рр. ТА 2014–2024 рр.

Виклики сучасної Російської збройної агресії проти України вимагають від нас максимального використання усіх можливостей для зміцнення Сил оборони України (далі — СОУ). За таких обставин досить цінним має бути й досвід українських козацьких формувань у контексті творення боєздатного війська і застосування деяких елементів воєнного мистецтва, які не втратили актуальності. Важливість використання козацької спадщини вже не одноразово засвідчувалася в історії 20 ст., зокрема, за часів Української революції 1917–1921 рр. Тоді українські воїни так само, як і впродовж 2014–2024 рр., боролися проти російських загарбників.

З огляду на це логічним видається проаналізувати різноманітні прояви використання козацьких традицій вітчизняними збройними формуваннями як на початку 20 ст., так і на початку 21 ст. Зрозуміло, що за таких обставин важливо звернути увагу і на передумови таких дій, що сприятиме адекватному дослідженню та оцінці змісту й результатів відповідних процесів.

В історіографії зазначена тематика поки що не розроблена належним чином. Більшість авторитетних дослідників (В. Верстюк, В. Голубко, М. Кротофіл, Я. Тинченко та інші) присвятили увагу безпосередньому вивченню військового будівництва або збройній боротьбі часів Української революції. Сучасна російсько-українська війна закономірно привернула увагу вітчизняних учених (М. Ковальчука,

О. Парірі, А. Харука та інших), які теж здебільшого аналізують ключові події та тенденції збройного протистояння. Поряд із цим мають місце й спроби коротко проаналізувати вимір застосування козацьких військових традицій українськими формуваннями впродовж збройної боротьби 1917–1921 рр.¹ Стосовно подій, пов'язаних із відсіччю Збройними силами України (далі — ЗСУ) сучасної російської агресії, то спроб виявити використання українських козацьких традицій як в організаційній системі СОУ, так і воєнному мистецтві маємо ще менше². Питання аналізу передумов використання козацької спадщини для підсилення українських воїнів під час відсічі російської агресії в 1917–1921 рр. та 2014–2024 рр. практично не досліджувалося, за виключенням одного з авторів статті (частково проаналізував деякі контексти 1917–1921 рр.³).

Метою цієї статті є аналіз та порівняння передумов використання українськими військами козацьких традицій під час відсічі російської збройної агресії як на початку 20 ст., так і на початку 21 ст.

Розпочнемо безпосередній огляд із передумов, що вплинули на використання прийнятої козацької спадщини в роки Української революції 1917–1921 рр. Наголосимо, що завдяки зусиллям українських просвітників в Україні ширилися стереотипи колективної пам'яті, в яких козацтво відігравало визначальну роль. Зрозуміло, що плоди їхньої праці сприймалися з особливою увагою і вдячністю зав-

¹ Задунайський В. Бойове мистецтво та військова спадщина українських козаків в кінці XIX — на початку XXI ст. Донецьк : Норд-Прес ; ДонНУ, 2006. 335 с.; Задунайський Д. Використання військових традицій українського козацтва за часів гетьмана Павла Скоропадського. Матеріали міжнародного науково-інформаційного круглого столу «“КОЗАЦЬКИЙ ФАКТОР” у сучасній російсько-українській війні й досвід XX ст.». Львів, 10 червня 2022 р. Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2023. С. 35–42; Чоп В. М., Лиман І. І. Нашадки запорожців: махновський рух у Північному Приазов'ї (1918–1921 рр.). Мелітополь : ТОВ «Видавничий будинок ММД», 2019. 609 с.

² Задунайський В. Військові хитрощі українських та російських військ в перших боях 2022 р. на Миколаївщині та Сумщині // Військово-науковий вісник. 2023. Вип. 39. С. 65–77; Zadunaiskyi V. Stratagems of the Ukrainian and Russian Troops in the Battles for Kharkiv (February 24 — May 14, 2022) // Skhid. 2023. № 5 (1). Р. 9–15.

³ Задунайський В. Вимір застосування козацького бойового і воєнного мистецтва українськими збройними формуваннями в 1917–1920-х рр.: окремі аспекти // Матеріали міжнародного науково-інформаційного круглого столу «“КОЗАЦЬКИЙ ФАКТОР” у сучасній російсько-українській війні й досвід XX ст.». Львів, 10 червня 2022 р. Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2023. С. 11–21.

дяки й надбанням фольклору, образотворчого мистецтва тощо. Не дарма ж своєрідною «народною іконою» вважається зображення козака Мамая⁴. І особливо відкритими до сприйняття цієї тематики були мільйони українців, що були прямими нащадками козаків, які входили до складу відповідних утворень 16–19 ст.

Досить важливим чинником, який від початку революційних зрушень 1917 р. вплинув на активізацію уваги до козацького минулого була й політична агітація, яку здійснювали українські національно-демократичні організації та партії, для яких теж важливе значення відіграло оперття на державотворчі традиції українського козацтва⁵. Тому не дивно, що в українському політичному і просвітницькому середовищах як новітній гімн визнано «Ще не вмерла Україна...» (авторами є українські просвітники другої половини 19 ст. П. Чубинський і М. Вербицький)⁶. А козацька тематика є однією з основних у відповідному творі.

Відзначимо, що козацтво сприймалося в якості повноцінного військового утворення українського народу, що здобуло визначні перемоги в боротьбі з усіма ворогами, серед яких ключове місце займає Московське царство, а згодом — Російська імперія. До того ж, саме російський царат ліквідував основні українські козацькі формування та українську козацьку державу. Отже, в народній пам'яті загострювався стереотип сприйняття як традиційного противника саме російського самодержавства. Тому для українських збройних формувань 1917–1921 рр., які вели боротьбу проти більшовицької і білогвардійської навал, логічним було брати до уваги героїчний досвід протистояння українських козаків російській агресії.

Достатньо важливим можна вважати й той факт, що на початку 20 ст. існувало останнє козацьке формування, у якому домінували українці — Кубанське козацтво⁷. Саме воно вважалося закономірним

⁴ Шербаківський Д. Козак Мамай (народна картинка) // Народне мистецтво. 1997. № 1. С. 18–22. URL: <https://etnoua.info/novyny/kozak-mamaj-narodna-kartynka-dshcherbakivskiy-1913/>

⁵ Верстюк В. Ф. «Вільне козацтво» в Українській революції 1917–1921 рр. // Історія Українського Козацтва. Нариси : у 2 т. / Гол. редкол. В. А. Смолій. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. Т. 2. С. 417.

⁶ Про Державний Гімн України: Закон України № 602-IV від 6 березня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 24. Ст. 163. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/602-15#Text>

⁷ Задунайський В. Бойове мистецтво та військова спадщина українських козаків в кінці XIX — на початку XXI ст. Донецьк : Норд-Прес ; ДонНУ, 2006. С. 49.

спадкоємцем Запорізької Січі та Гетьманщини. Поширення такої інформації, а також безпосередній досвід взаємодії з його представниками стимулювали українських діячів (зокрема військових) брати до уваги у військово-організаційному будівництві відповідний досвід козаків Кубані.

Слушно звернути увагу й на те, що військово-прикладні досягнення українських козацьких формувань минулого не завжди зіставляють лише з подіями 17–18 ст. Основні риси і складові як козацької військової системи, так і воєнного та бойового мистецтва розвивали, вдосконалювали і в 19 ст. Згадаймо Азовське і Дунайське війська та Малоросійські полки останнього набору, хронологічна відстань до подій початку 20 ст. була для них близько пів століття⁸. Кубанське козацьке військо було повноцінною реальністю і за часів Української революції. Тож відповідний досвід, навички та принципи функціонування козацької військової системи могли бути актуальними для прикладного наслідування у новітніх українських збройних утвореннях, а не лише мати характер епічно-героїчного та морально-етичного взірця.

Отже, наведені вище передумови забезпечили слухність та зрозумілість потреби широкомасштабного застосування козацької спадщини українськими військово-політичними утвореннями під час збройної боротьби проти російської агресії (як білогвардійської, так і більшовицької) у 1917–1921 рр.

Далі перейдемо до огляду передумов використання козацьких військових традицій і бойових надбань під час відсічі російської збройної навали, що триває від 2014 р. Ключовою передумовою, яка обумовлює потребу у наслідуванні козацької військової спадщини у наш час, є той факт, що колективна пам'ять, поширена в сучасному українському суспільстві, фіксує важливу роль відповідного періоду нашої історії та акцентує увагу на козацькій героїці. Наголосимо, що вагомий вплив на це має не тільки присутність відповідних підходів у

⁸ Задунайський В. Вимір застосування козацького бойового і воєнного мистецтва українськими збройними формуваннями в 1917–1920-х рр.: окремі аспекти // Матеріали міжнародного науково-інформаційного круглого столу «“КОЗАЦЬКИЙ ФАКТОР” у сучасній російсько-українській війні й досвід ХХ ст.». Львів, 10 червня 2022 р. Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2023. С. 14.

суспільно-політичному просторі, але й зміст освіти у середній школі (хоча він і не є ідеальним)⁹. Недарма і за часів Незалежності України офіційним державним гімном є «Ще не вмерла Україна», в якому зафіксовано пріоритет козацькості українського народу та його державницьких традицій.

Своєрідним підтвердженням актуальності козацької тематики є й факт виникнення відповідного руху, який долучився до відновлення Незалежності наприкінці 1980-х — на початку 1990-х рр. Осередки «Українського козацтва» тоді виникли в усіх регіонах України, а також на території Краснодарського краю РФ¹⁰. Вагомість цього факту визнавали і представники української антикомуністичної опозиції. Згадаймо, що її лідер — В'ячеслав Чорновіл — долучився до козацького руху і напередодні президентських виборів 1991 р. був обраний першим гетьманом громадської організації «Українське козацтво»¹¹.

Досить важливим є й те, що в наш час маємо можливість використати досвід Української революції 1917–1921 рр. щодо застосування козацьких надбань. Відповідні результати теж стали вагомою складовою нашої колективної пам'яті та цінним історичним досвідом. До того ж, ця нагода дозволяє зрозуміти прорахунки тієї доби і спробувати не лише їх уникнути, але й знайти нові підходи до використання козацьких надбань, розуміючи специфіку їхньої трансформації впродовж відповідного періоду буття української нації. І в цьому контексті важливо наголосити на тому, що сам досвід понад 30-річного існування Незалежної України сприяє відповідному осмисленню. Недарма упродовж останніх десятиліть якісно розвинулася вітчизняна історична наука, зокрема її козакознавчий вектор. Ще й сьогодні ми маємо єдині ЗСУ, на відміну від розпорошених формувань часів Української революції 1917–1921 рр.

⁹ Задунайський В., Задунайський Я. Висвітлення історії українських козацьких формувань Приазов'я, Причорномор'я та Північного Кавказу кінця XVIII — початку XX ст. у вітчизняних шкільних підручниках // Матеріали міжнародного науково-інформаційного круглого столу «КОЗАЦЬКИЙ ФАКТОР» у сучасній російсько-українській війні й досвід XX ст.». Львів, 10 червня 2022 р. Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2023. С. 131–141.

¹⁰ Задунайський В. Бойове мистецтво та військова спадщина українських козаків в кінці XIX — на початку XXI ст. Донецьк : Норд-Прес ; ДонНУ, 2006. С. 246.

¹¹ Там само. С. 249.

Вочевидь, зараз важливе значення відіграє і той факт, що як за часів козаччини, так і впродовж доби революційних зрушень початку 20 ст., саме московська / російська загроза українському державотворенню виявилася найбільшою. Тому наші предки вели героїчну боротьбу проти імперської навали, і цей досвід є вкрай цінним в умовах сучасної російсько-української війни. Інакше кажучи, українська нація з 2014 р. наслідує героїчний чин предків у боротьбі з віковичним ворогом. Відповідно доречно застосувати досвід минулих поколінь для того, щоб ефективніше громити ворога.

У сучасних арміях провідних країн світу приділяється належна увага історії національних збройних формувань та використанню прийнятих для сучасності військових традицій (яскравим прикладом цього є досвід сучасного Війська Польського¹²). Тож досягнення наших предків — козаків та їх спадкоємців у часи революційних зрушень 1917–1921 рр. теж мають бути належно вшановані і використані як у військовому будівництві, так і суспільно-політичному бутті країни.

Підсумовуючи, відзначимо, що для використання козацької спадщини з метою підсилення українських воїнів під час відсічі російської збройної навали як у 1917–1921 рр., так і в 2014–2024 рр. були спільні передумови. Йдеться про вагомість апелювання не тільки до історії козацької державності, але й військового досвіду козацьких формувань, які його здобували у збройній боротьбі проти московської / російської агресії. При цьому, козацькі військово-прикладні надбання є важливими як для морально-психологічного підсилення українських воїнів, так і в контексті використання бойових прийомів (особливо актуальним це було в 1917–1921 рр.). Для сьогодення додатковою передумовою є й відповідний досвід Української революції 1917–1921 рр.

¹² Krząstek T. Tradycje w siłach zbrojnych III Rzeczypospolitej: powrót do tradycji wojny polsko-rosyjskiej 1919–1920 // *Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska*. 2004. № 17. P. 155–202 URL: https://pccr.uwb.edu.pl/ZNMW/files/ZNMW_2004_17_016.pdf

*Сергій ЗДІОРУК,
доктор філософії, доцент,
заслужений діяч науки і техніки України,
провідний науковий співробітник відділу суспільних процесів
Національного інституту стратегічних досліджень*

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛІЗМ У ВИЗВОЛЬНІЙ ВІЙНІ УКРАЇНИ СУПРОТИ РОСІЇ

Досліджуючи проблеми генезису й поступу національно-визвольної боротьби українців за власну Державу, наштовхуємося на низку перепон: знищені архіви, сфальшована історія, засилля ідеологічних покручів, російсько-совдепівська захланність політиків, учених, освітян. Проте сьогодні є всі підстави стверджувати, що український народ нарешті з манівців виходить на добрий путівець, вказаний та освітлений кращими провідниками українського націоналізму, здобуває майбуття для нових поколінь українців у колі цивілізованих народів Світу. Водночас є труднощі, які не зовсім видно, та часами вони є визначальними. Почасти легше написати фундаментальну наукову монографію на 500 сторінок, аніж переконати 500 українців, що лише на засадах націоналізму ми здатні відстояти суверенітет Української Держави та збудувати власний добробут.

Для багатьох наших громадян, зазомбованих комуністсько-радянськими (російськими ідеологемами та міфами), досі невямки, що не лише довгострокова стратегічна перспектива людства, але й мегастратегічна (на 50 чи 100 р.) буде, очевидно, лише національною. Етнонаціональне осердя людських спільнот є й буде основою формування національних інтересів конкретних народів. Адже національний егоїзм рухав людство тисячі років, і тому ніяких підстав вважати, що цей чинник буде вилучено в доступному нам огляді немає. У сучасному світі національна ідентичність є потужною рушійною силою суспільних процесів: політики, економіки, культури і, зрештою, війн. Тому такою необхідною й вагомою є національна ідентичність української нації й кожного українця. В умовах воєнної агресії Росії проти України це те, що називають екзистенційним питанням, тобто питанням життя і смерті!

Ще й нині мільйони українців нездатні адекватно оцінити ситуацію й прийняти правильне рішення. Причому часто з власної вини. Вивести їх із такого стану може системна активна гуманітарна політика Української Держави з послідовною постійною освітньо-просвітницькою діяльністю. Автентичний історико-суспільний зміст тієї освітньо-просвітницької діяльності для українців має забезпечити відповідна національна історична наука.

Деякі монстри від історичної науки з «совітського клубу» зразка академіка П. Толочка і прісних разом із московитськими попами¹ до цієї пори втокмачують українцям про «три братні народи», «триєдину святу русь» з «Дніпровської купелі» й т. п. політико-ідеологічне імперське російське шарлатанство².

Численні політичні та громадські організації різних ідеологій і спрямувань, прагнучи здобути якнайбільше прихильників, стають активними суб'єктами політичного та культурного життя Української Держави. Вони використовують обмежену аргументацію, що базується на ще більш обмеженій джерельній базі. Почасти це призводить до політичного чи соціального протистояння. Проте перед смертельною загрозою від Росії, що окупувала український Крим і частину Донбасу, ми мусимо мати універсальну єдність українського народу. Для цього вкрай необхідне повне без винятків знання своєї Історії.

Українцям, щоб зрозуміти нинішні виклики для України, а тим паче вимоги до її розбудови після Перемоги, необхідно твердо знати та пам'ятати ВСЕ своє буття, а особливо — все 20 ст., що це єдиний політико-логічний процес і це наша єдина Історія. Саме в добу Української революції 1917–1921 рр. закладено новітню Українську Державу, її Армію, дипломатію, банківську систему, національну валюту,

¹ Здіорук С. Українська культурно-релігійна спадщина в контексті війни росії проти України // Державна сімейна та молодіжна політика: законодавство, методи та практики. 2023. № 1–2 (5–6). С. 68–82; Здіорук С., Токман В. Державно-церковні та суспільно-релігійні відносини в умовах війни Росії проти України. Київ : Національний інститут стратегічних досліджень, 2023. 36 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-07/religiini_vidnosyny_dopovid_13072023_zdiuruk.pdf

² Толочко П. П. От Руси до Украины. Пути исторической памяти. Київ : Издательский дом Дмитрия Бурого, 2020. 232 с.; Толочко П. П. Украина в огне евроинтеграции. Санкт-Петербург : Алетея, 2015. 174 с.; Толочко А. П. Очерки начальной Руси. Киев; Санкт-Петербург : Лаурус, 2015. 336 с.

українську наукову й освітню системи тощо. Саме тому ми говоримо про ВІДНОВЛЕННЯ, а не просто здобуття Незалежності України наприкінці 20 ст. Інституційна тяглість і спадковість державницьких традицій така ж реальна сила, як солідні банківські рахунки чи ракетно-артилерійські комплекси.

Україна, зміцнюючи обороноздатність у військовій та економічній площинах, повинна вжити рішучих заходів у політичній, соціальній і гуманітарній сферах. Важливу роль здатні відіграти заходи, спрямовані на розвінчування політичного проекту «русский мир» та міфу-блефу про «особливий цивілізаційний шлях Росії». Імперський проект «русского мира» спрямований на знищення української державності та національної ідентичності українців і не має нічого спільного з релігійною свободою чи культурою. Саме тому необхідно постійно плекати національну й загальноєвропейську суспільну консолідацію і солідарність, ствердження необхідності та можливості входження пострадянських країн до Організації Північноатлантичного договору (англ. North Atlantic Treaty Organisation, NATO — НАТО) та Європейського Союзу. Суспільство, до якого ми прагнемо, має виправдати всі жертви, які приносяться на полях битв за Українську Землю і Свободу Української нації.

Україна відмовилася від моделі ідеологічної тоталітарної держави. Стратегічний вибір України — створення демократичного суспільства європейського стандарту. Україна орієнтується на тип державності, що історично склався в європейському ареалі; держави демократичної, котра піклується про власні інтереси й інтереси своїх громадян та здатна їх захищати, відкритої для рівноправних взаємовигідних відносин із іншими державами й націями. У політиці — це принцип вільних виборів, реальний політичний плюралізм і багатопартійність. У сучасних умовах оптимальною формою державної влади є президентсько-парламентська республіка³.

Національна гуманітарна політика України має базуватися на фундаменті успіху державотворення й реформ в Україні, в основі яких буде національна солідарність. Пріоритетом мають стати цінно-

³ Здіорук С. І., Бичек В. В. Проблеми функціонування політичних партій України в системі владних відносин. Київ : Національний інститут стратегічних досліджень, 2001. 142 с.

сті, що є спільними для всіх громадян України, незалежно від їхньої політичної, соціальної чи релігійної належності. Це патріотизм, суверенність України та демократичний розвиток на шляху євроінтеграційної стратегії.

Реалізація стратегічної мети державного будівництва в Україні — поступ демократичної соціально-правової держави європейського взірця — може бути досягнута тільки за умов цивілізованого діалогу між владою та громадянським суспільством. Формування представницьких органів влади — моральний і патріотичний обов'язок громадян України.

Релігійні та міжетнічні проблеми потребують постійної уваги державної влади. Проблемність релігійної та етнополітичної ситуації в Україні полягає насамперед в умовах, що склалися внаслідок багаторічної імперської політики з її головним принципом «поділяй і володарюй», політики тотального терору, примусових переселень, репресій, а також безапеляційної насильницької русифікації.

Обов'язком державних структур є створення механізмів етнополітики для узгодження інтересів різних національних меншин щодо запобігання можливим конфліктам. Якщо таких механізмів немає, тоді кожна етноареальна група буде тяжіти до створення власних квазіструктур влади.

Особливої уваги Української Держави потребує українська культурна політика. Зокрема, визнання українського книговидавництва національним стратегічним пріоритетом. Важливим кроком у цьому напрямі має стати прийняття низки Державних цільових програм популяризації вітчизняної книжкової продукції, що висвітлює всі аспекти національно-визвольних змагань українців. Показовим прикладом у цьому є корпус надзвичайно цінних і вагомих видань Історичного клубу «Холодний Яр» під проводом Романа Ковалю, знаного дослідника й популяризатора правдивої історії національно-визвольної боротьби Українського народу протягом 20 ст.

Вагому роль у сучасних політиках відіграють передові інформаційно-комунікаційні технології. Вони є однією з найвиразніших тенденцій розвитку людства протягом останніх 30 років — дедалі потужніше впровадження інформаційно-комунікаційних технологій

(далі — ІКТ) у всі сфери життя. Комп'ютери та Інтернет докорінно змінюють цілі галузі виробництва і сфери послуг. Серед найважливіших для будь-якого суспільства перспективних сфер впровадження ІКТ чільні місця посідають управління, банківська сфера, військо, освіта, наука і культура. Існує реальна можливість засобами цифрових технологій створити ресурси відкритого доступу, на яких буде представлено все найважливіше, що здобуто на українських теренах і цивілізованим світом упродовж багатьох століть.

Подам кілька методологічних зауваг стосовно низки понять філософії та політології. Хоча ми живемо у 21 ст., але захланність багатьох політиків, діячів культури й навіть учених не дозволяє автентично сприйняти не лише дійсність, але й минувшину. А без цього перспективи Української нації і Української Держави можуть бути непевними.

Комуно-російська ідеологізація вихолостила з багатьох понять і термінів філософії та політології наукову сутність, витворивши політичний жупел. Зокрема, це стосується ключового поняття «НАЦІОНАЛІЗМ». Деякі невігласи від політики й політології за ідеологічно-політичним навантаженням урівнюють його з поняттям «нацизм». І це побутує не тільки на Росії чи в деяких країнах Європи, але й в Україні. Водночас атрибут «національний» дуже широко використовують у світовій та українській практиці в культурному й цивілізованому значенні.

Наведене вище змішування сутностей наукових понять призводить у науці до затуманення істини, а в суспільно-політичному бутті нації як мінімум — до блукання манівцями, а почасти й до поневолення цілих народів.

Водночас будь-яка нація, здобуваючи державу й розбудовуючи її (якщо не хоче її знову занепасти), тримається тієї чи іншої доктрини націоналізму. Про те свідчать історичні приклади країн усього Світу та добрі настанови для нас провідників української нації, зокрема Степана Бандери: «Цілі визвольних змагань України і союзних народів є незмінні і цілком виразні: повне визволення від загарбницького і насильницького імперіялізму московської нації в цілому і його теперішньої форми, більшевизму — зокрема. Знищення комуністичної системи й режиму. Повний розрив будь-яких пов'язань із Росією.

Побудова суверенних національних держав на етнографічному просторі кожного народу»⁴.

Тому для чіткого розмежування понять та уникнення некваліфікованих визначень через тавтологію доцільно визначити НАЦІОНАЛІЗМ як політичний рух (ідеологію і практику) за загальнонаціональними інтересами, а поняттям «ШОВІНІЗМ» означити ідеологію та практику національної винятковості й уневажнення всіх інших націй. Як наголошував Провідник Організації українських націоналістів (далі — ОУН): «Поняття “українського націоналіста”, “націоналістичного руху”, має зовсім інше значення, ніж подібні терміни на Заході. Український націоналістичний рух не має нічого спільного з нацизмом, фашизмом або націонал-соціалізмом. Український націоналізм бореться проти імперіялізму, проти тоталітаризму, расизму і всякої диктатури чи застосування насильства.

Ім'я “український націоналіст” є співзвучним з «український патріот», який є готовий боротися за свободу свого народу, жертвувати для свого народу все, що він посідає, навіть життя.

Український націоналізм протиставить т. з. большевицькому імперіялізмові ідею самостійності і вільного розвитку кожної нації. Ми поборюємо намагання большевиків накинати іншим народам російське панування»⁵.

Саме тому використання поняття «НАЦІЯ» також потребує деяких пояснень. Оскільки в історії людства це поняття зазнало багато змін, й аналітики нараховують понад 200 різноманітних дефініцій, пропоную його узагальнити таким: «Нація — це народ, який здобув державу, або принаймні за неї бореться»⁶.

В Україні функціонує єдина українська нація. Позаяк усі іноетнічні громадяни є національними меншинами (згідно з нормами міжнародного права) і складають етноареальні або етнодисперсні групи, а НЕ нації, як це інколи звучить із вуст політиків, журналістів і науковців. До того ж часто вживають поняття «політична нація», що є,

⁴ Бандера Степан. Перспективи Української Революції / Упоряд. С. Ленкавський. Київ : Наш Формат, 2021. С. 285.

⁵ Там само. С. 618–619.

⁶ Здіорук С. Нація — це народ, який здобув державу, або, принаймні, за неї бореться // Національна безпека і оборона. 2006. № 1 (73). С. 46–47.

очевидно, визначеним через тавтологію, а тому й малопродуктивним. Переконалий, націй НЕ політичних не буває. Якщо якась етносоціальна спільнота в певний історичний період не має політичних цілей, то вона априорі є НЕ нацією, а родом, плем'ям, народністю, національною меншиною тощо. Щодо політичних цілей нації з опертям на свою, Богом дану землю, читаємо у багатотомному «Літописі УПА»: «Українська Повстанська Армія була організованим військовим формуванням Українського Руху Опору проти окупантів України під проводом ОУН зі своїми програмами, статутами, завданнями, стратегією і тактикою дій» та відповідному висновку Урядової комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА.

Аналізуючи логіку поступу української нації в 20 ст. та на початку 21 ст., ми не можемо обійти аналогій і паралелей із процесами українського державотворення в добу Української революції 1917–1921 рр.; у часи й після Другої світової війни, з кінця 20 ст. й до нині. Особливо повчально порівняти реакцію Російської імперії (у всіх її видозмінах). У відповідь Україні тоді й тепер — скажена збройна агресія Росії, політичний та економічний шантажі, постійна інспірація «п'ятої колони», розігрується карта сепаратизму (Донбас, Крим) тощо.

Нині, як і тоді, гостро стоїть проблема справжніх союзників у великому океані глобальних викликів та загроз.

Трагедія втрати Української Народної Республіки призвела до трагедії терору проти українців, депортацій, Голодомору 1932–1933 рр., що забрав життя понад 10 млн українців. А були ще й голодомори 1921 р. та 1947 р., насильницька колективізація, титанічна боротьба УПА, армії без Держави.

Вкрадена Росією, а тепер відновлювана, історія Руси-України, людський і ресурсний потенціали України та її демократичний поступ в європейську перспективу невідворотно наближають крах останньої Російської імперії. Тут, як ніколи, українцям будуть потрібні професіоналізм, цінності демократії, патріотична відданість державній справі й уміння побачити національну перспективу засобами стратегічної розвідки та стратегічного планування. Як за Кофуцієм: «Вивчайте минуле, якщо хочете прогнозувати майбутнє».

Стосовно Росії — їй наблизилі ідеологія і практика нацизму. Тому, можливо, поняття «рашизм» утвердиться в науці й політиці як

специфічна форма нацизму, згенерована й реалізована московщиною у 21 ст.

Беручи до уваги актуальність українського націоналізму в 21 ст. та особливості українського руху опору супроти російського імперіалізму в загальноєвропейському політичному та безпековому контекстах, можна зробити висновок, що націоналізм, як природна ідеологія ефективного захисту національних інтересів, буде іманентно необхідною, поки існуватимуть нації, а це стільки, скільки існуватиме людство.

Враховуючи вагому роль гуманітарних чинників у зміцненні національної ідентичності українців, необхідність формування національної історичної пам'яті, з метою вивчення й популяризації чину української національно-визвольної боротьби та ідеології українського націоналізму доцільним і необхідним є Міністерству освіти і науки України запровадити в загальноосвітніх середніх школах викладання предмету «Історія української національно-визвольної боротьби», а у вищих навчальних закладах нормативного курсу «Націєзнавство».

Реалізація означених вище стратегічних напрямів сприятиме формуванню в усіх поколінь українців національної ідентичності, консолідуватиме українську націю, зміцнюючи національну безпеку Української Держави, що, зрештою, дасть можливість перетворити «третій Рим» на «другий Карфаген».

Володимир ЗЕЛЕНИЙ,
*кандидат педагогічних наук, професор,
професор кафедри соціально-гуманітарних та правових
дисциплін факультету забезпечення державної безпеки
Київського інституту Національної гвардії України*

ОСОБЛИВОСТІ СЛУЖБОВО-БОЙОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЧАСТИН ТА ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ У ВІЙНІ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

У сучасних умовах, коли в Україні триває війна, вкрай актуальним, життєво важливим є пошук шляхів до здобуття перемоги над агресором. Як зазначають Ю. Толстоносов, Д. Толстоносов і С. Кравченко, агресивні та загарбницькі дії Російської Федерації (далі — РФ) вимагають від керівництва держави вжиття відповідних сміливих, своєчасних і ефективних заходів щодо захисту незалежності та територіальної цілісності України. Такими воєнними заходами на цей час є:

- проведення антитерористичної операції (далі — АТО), спрямованої на протидію діяльності незаконних російських і проросійських незаконних збройних формувань на Сході України в Донецькій та Луганській областях (14.04.2014 р. — 30.04.2018 р.);
- операція Об'єднаних сил (далі — ООС), спрямована на продовження боротьби із проросійськими незаконними збройними формуваннями на Сході України (30.04.2018 р. — 24.02.2022 р.);
- відсіч суб'єктами сил оборони України (далі — СОУ) неспровокованої збройної агресії з боку РФ і захист незалежності та територіальної цілісності України (від 24.02.2022 р.)¹.

Частини та підрозділи Національної гвардії України (далі — НГУ) разом зі Збройними силами України (далі — ЗСУ), іншими складовими СОУ, з перших днів безпосередньо беруть участь у проведенні АТО, ООС і бойових діях щодо відбиття неспровокованої агресії РФ.

¹ Толстоносов Ю., Толстоносов Д., Кравченко С. Проблемні питання організації взаємодії між Національною гвардією України та суб'єктами сил оборони України під час виконання завдань із забезпечення державної безпеки в умовах воєнного стану // *Безпека держави*. 2023. Вип. 1 (1). С. 3–17.

Для проведення якісної роботи щодо вивчення особливостей службово-бойової діяльності частин і підрозділів НГУ у вказаний період постає питання накопичення інформації з різних джерел.

В Україні та за її межами питанням російсько-української війни присвячено значну кількість наукових публікацій, автори яких прагнуть досліджувати її з різних боків (В. Бочарніков, Д. Бура, М. Лазарович, Б. Парахонський, О. Скрыбін, Ю. Стасюк, Ю. Фігурний та інші). У НГУ також висвітлюються етапи службово-бойової та бойової діяльності частин і підрозділів. Спираючись на існуючі дослідження, можна виділити ті, які найбільш яскраво її характеризують.

Першими вплив «гібридної війни» та «зелених чоловічків» відчували військовослужбовці військових частин Кримського територіального командування, а сепаратистів у Донецькій і Луганській областях — Східного територіального командування військ. Від березня 2014 р. гвардійців відряджали на передові рубежі боротьби за Україну. Уже з квітня 2014 р. особовий склад НГУ у взаємодії із ЗСУ брав участь в АТО на Сході і Півдні нашої держави². Підрозділи військових частин 3005, 3052, 3028 НГУ вдало провели операцію з деблокування приміщення Харківської обласної державної адміністрації, яка стала першим серйозним випробуванням для гвардійців. Після цього особовий склад НГУ почав на постійній основі брати участь у стабілізації ситуації в Південно-Східному регіоні держави, подоланні терористичних загроз та збереженні територіальної цілісності України. Для координації дій військових частин і підрозділів НГУ, взаємодії з військовими формуваннями та правоохоронними органами держави створено оперативну групу НГУ, яку очолювали заступники командувача НГУ, начальники управлінь, в подальшому й начальники управлінь оперативно-територіального об'єднання (далі — ОТО).

Основні зусилля з виконання завдань на Донбасі у той період доклали військовослужбовці військових частин Східного ОТО НГУ, до яких також відряджали військовослужбовців усіх управлінь ОТО відповідно до оперативної ситуації. Бойові спроможності на першому етапі продемонстрували військовослужбовці частин спеціального призначення, військові льотчики Гвардійської авіаційної бази НГУ, офіцери

² Україна відзначає День Національної гвардії // Укрінформ. 2017. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2200130-ukraina-vidznacae-den-nacionalnoi-gvardii.html>

Академії НГУ, спеціалісти логістики. На НГУ також покладено завдання з інтенсивної та якісної підготовки добровольців-патріотів.

15.03.2014 р. близько 500 добровольців із Самооборони Майдану вирішили стати резервістами НГУ, вирушили на полігон у с. Нові Петрівці на Київщині. Бойовим навчанням і злагодженням добровольців керував начальник Управління бойової та спеціальної підготовки Головного управління НГУ генерал-майор Сергій Кульчицький³.

У квітні–травні 2014 р. на Донбас відправлено бійців 1-го і 2-го резервних батальйонів оперативного призначення НГУ, на базі яких пізніше створено батальйон оперативного призначення імені Героя України генерал-майора Сергія Кульчицького.

Героїчний шлях пройшли також добровольці батальйону «Азов», на базі якого 17.09.2014 р. створено полк міліції особливого призначення «Азов», згодом він став окремим загonom спеціального призначення «Азов» військової частини 3057, тепер — 12-ю бригадою спеціального призначення «Азов» НГУ.

Із початком виконання бойових завдань у зоні проведення АТО підрозділи НГУ вели бойові дії переважно на техніці, призначеній для виконання завдань мирного часу та кризових ситуацій (не були забезпечені бронетехнікою та необхідною зброєю для виконання таких військових функцій). На підставі досвіду, отриманого під час виконання бойових завдань, командування НГУ переглянуло організаційно-штатну структуру, порядок комплектування військових частин оперативного призначення. негайно розпочато створення артилерійських, зенітних, розвідувальних і танкових підрозділів, поставлено у війська новітні зразки броньованих машин та автомобільної техніки вітчизняного виробництва.

У таких умовах виникла необхідність створити нові елементи бойового порядку з'єднань і військових частин. Одним із таких елементів стали зведені тактичні загони та групи, до складу яких залучали оперативні, танкові, артилерійські, інженерні підрозділи, а також підрозділи протиповітряної оборони і тилу⁴.

³ Історія батальйону // Батальйон оперативного призначення імені героя України генерал-майора Сергія Кульчицького. URL: <http://ngu-k.com/services/istoriya/>

⁴ Бодня Т. Національна гвардія: на перших рубежах // Урядовий кур'єр. 2015. URL : <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/nacionalna-gvardiya-na-pershih-rubezhah/>

Під час проведення АТО частини та підрозділи НГУ вели бої за звільнення від противника міст Слов'янська, Попасної, Северодонецька, Лисичанська та інших населених пунктів. Воювали під містами Іловайськом та Дебальцевим, брали участь в обороні міста Маріуполя, штурмували село Широкине на Донеччині.

Від 30.04.2018 р., після закінчення АТО, на підрозділи НГУ в зоні проведення ООС покладені наступні завдання: забезпечення ізоляції району проведення ООС; оборона ротних і взводних опорних пунктів; контрдиверсійні заходи; контрснайперські заходи; виконання розвідувальних завдань із застосуванням безпілотних літальних апаратів; охорона та оборона об'єктів критичної інфраструктури; забезпечення функціонування органів державної влади; охорона громадського порядку в населених пунктах, що входять до зони проведення ООС; цивільно-військові операції.

За час проведення АТО та ООС багато військовослужбовців НГУ нагороджено за мужність і героїзм, частину з них відзначено державними нагородами посмертно.

16.07.2014 р. на блокпост, де знаходився особовий склад НГУ, під населеним пунктом Маринівка Донецької області був здійснений напад терористів (близько 100 бойовиків та 4 одиниці бронетехніки). Атаку блокпоста бойовики розпочали з двох напрямків (села Степанівка і Тарани), намагаючись унеможливити відхід особового складу. У ході бою командир механізованої роти спеціального призначення військової частини 3029 Південного ОТО лейтенант Богдан Завада ціною власного життя дав змогу особовому складу врятуватися. Прикривав особовий склад, ведучи вогонь із протитанкового гранатомета, підбив ворожий бронетранспортер (далі — БТР) і знищив 10 терористів, чим дав змогу перегрупуватися бійцям НГУ на блокпосту та своїми діями врятував життя бійців, проте внаслідок кулеметного вогню з БТР отримав поранення, несумісне з життям, і загинув, виконавши свій військовий обов'язок до кінця. Указом Президента України від 19.07.2014 р. № 600/2014 йому присвоєно звання «Герой України» з удостоєнням ордена «Золота Зірка» (посмертно). Військовослужбовцям НГУ Указами Президента України посмертно присвоєно звання «Герой України» з удостоєнням ордена «Золота Зірка» генерал-майору Сергію Кульчицькому, солдату

Євгенію Тельнову, полковнику Андрію Соколенку, сержанту Сергію Михальчуку.

Після початку військової агресії РФ проти України 24.02.2022 р. НГУ одразу вступила в бій. Противник, порушуючи всі норми і принципи міжнародного гуманітарного права, захопив територію Чорнобильської атомної станції, яку охороняли підрозділи військової частини 3041 НГУ, перед якими постав вибір: руйнування цього об'єкта з витоком радіоактивних речовин у ході бойових дій або його збереження. Атомну станцію було збережено. Водночас 4-та бригада оперативного призначення імені Героя України сержанта Сергія Михальчука (в/ч 3018) силами ротної тактичної групи разом з іншими військовими формуваннями стала на захист аеропорту «Антонов» біля селища Гостомеля, знищила 5 вертольотів різного типу, майже роту особового складу противника та унеможливила використання злітно-посадкової смуги військово-транспортними літаками. Потім підрозділи бригади продовжували бойові дії в районі міста Ірпеня, сіл Мощуна та Гути Межигірської, вели бої за міста Рубіжне, Северодонецьк, Лисичанськ, Лиман, Бахмут. За цей час особовий склад знищив значну кількість особового складу, бойової техніки та озброєння, зокрема 240 мм самохідний міномет 2С4 «Тюльпан». Під час формування «Гвардії наступу» бригада стала відома як Бригада швидкого реагування НГУ «Рубіж».

Також необхідно згадати 3-тю бригаду оперативного призначення імені полковника Петра Болбочана (в/ч 3017), яка виконувала бойові завдання разом з іншими складовими СОУ під час оборони міста Харкова з першого дня війни та контрнаступу на Слобожанщині, за результатами якого Харківщину було майже повністю звільнено. Бойовий шлях продовжився у Бахмуті, районі Торецька, Запорізькій області. Під час формування «Гвардії наступу» одержала назву «Спартан». Значну частину цього шляху бригада пройшла під керівництвом теперішнього командувача НГУ Героя України бригадного генерала Олександра Півненка (на той час — полковника).

Після введення Указом Президента України воєнного стану НГУ (як військове формування з правоохоронними функціями) також додатково взяло під охорону значну кількість важливих об'єктів, а її підрозділи перші реагують на кризові ситуації в державі —

від надзвичайних природного, техногенного характеру до військових викликів та дій противника в нашому тилу, зокрема на об'єктах критичної інфраструктури.

Із початку військової агресії РФ проти України, за особисту мужність і героїзм, виявлені у захисті державного суверенітету та територіальної цілісності України, вірність військовій присязі, самовіддане служіння Українському народові 40 військовослужбовцям НГУ присвоєно звання Герой України з удостоєнням ордена «Золота Зірка».

Бойові дії тривають, і кожна частина НГУ щодоби виконує поставлені перед нею завдання, завдає непоправних втрат противнику на передньому краї, забезпечує охорону громадської безпеки, органів державної влади, важливих державних об'єктів, спеціальних вантажів, дипломатичних представництв, консульських установ іноземних держав, бере участь у виконанні завдань територіальної оборони. НГУ виконує різноманітні службово-бойові та бойові завдання із забезпечення національної безпеки. Її підрозділи дислокуються по всій території України. Вона є однією з основних складових сектору безпеки та оборони України, сил, які стоять на захисті українського народу, державності, незалежності та цілісності країни. НГУ, яка здобула бойовий досвід у війні від її початку, є силою, яка разом з іншими силовими та правоохоронними структурами здатна захистити Україну та її народ від внутрішніх і зовнішніх загроз.

Андрій ЗМРОЧКО,
офіцер відділу історії воєнної економіки України
Центру досліджень воєнної історії ЗСУ, м. Київ

Світлана БОКОВА,
кандидат економічних наук,
Президія Національної академії
аграрних наук України

АГРОПРОМИСЛОВИЙ КОМПЛЕКС В УМОВАХ ВІЙНИ

В умовах високих геополітичних ризиків та сучасних війн питання національної безпеки стають актуальнішими. Однією з ключових складових національної безпеки країни є продовольча безпека, яка містить агропромисловий комплекс (далі — АПК). У контексті сучасних викликів необхідно розглядати роль АПК як важливої частини економічної стійкості держави та національної безпеки. Україна має потужний агропромисловий сектор економіки та є ключовим гравцем на світовому ринку продовольства.

В умовах російсько-української війни та світової продовольчої кризи важко переоцінити роль агропромислового сектора в економіці України, що визначається не лише його економічним внеском, але й стратегічним впливом на геополітичний, економічний та соціальний контексти держави. Дослідження трансформацій АПК України в умовах широкомасштабного вторгнення Росії проти України може відкрити нові підходи до розуміння взаємозв'язку між продовольчою безпекою та національною стійкістю в умовах сучасних геополітичних викликів¹.

Протягом багатьох років АПК України визначався стабільним розвитком та важливим внеском у економічне зростання країни. За результатами 2021 р., АПК складав значну частку у валовому внутрішньому продукті (далі — ВВП) України, становлячи 10,89 % або 21,75 млрд дол. США. Однак ситуація різко змінилася в 2022 р. після

¹ Ribeiro-Barros A., Tevera D., Goulao L. et al. Food Systems Resilience. London : IntechOpen, 2022. 230 с.

неспровокованого вторгнення Росії в Україну, коли АПК держави було завдано значних втрат: відбулося скорочення його частки у ВВП країни до 8,22 % (або 13,2 млрд дол. США)².

У 2023 р. війна продовжувала наносити збитки АПК України: знищували врожай на полях і складах, у портах. Ракетні удари країни-агресора були спрямовані на знищення інфраструктури зберігання та логістики АПК України. Незважаючи на важкі умови, українські аграрії станом на 22.12.2023 р. зібрали зернових та олійних культур загальним обсягом 78,7 млн т (57,86 млн т зернових та 20,76 млн т олійних культур). Порівняно з 2022 р., урожай був вищим на 23,6 % (або 15,02 млн т) з урахуванням збільшення обсягу зернових на 24,2 % (або 11,26 млн т) та олійних на 22,1 % (або 3,76 млн т)³.

Історія торгівельного балансу українського експорту продукції АПК на світовий ринок відзначається стабільним наростанням експортної активності до початку широкомасштабної війни, коли українське сільське господарство відігравало значну роль у світовій продовольчій безпеці. Після вторгнення Росії в Україну та блокування експортних шляхів експорт агропродукції зазнав значних змін, спричинивши глобальний дефіцит та зростання світових цін на зерно. Незважаючи на це, український експорт сільськогосподарської продукції в 2023 р. залишався значущим елементом економічної активності країни, здатним забезпечувати стійкий приріст національних валютних резервів.

У 2023 р. експорт агропромислової продукції України досяг 67,5 млн т, що на 15 % більше, порівняно з попереднім роком. Незважаючи на цей успіх, експортна виручка скоротилася на 8 %, досягнувши 21,9 млрд дол. США (23,7 млрд дол. США в 2022 р.), унаслідок складнощів, пов'язаних із низкою обмежень. Серед них — гальмування російською стороною «зернового коридору», руйнування інфраструктури портів Одеси та Дунаю, заборона експорту сусідніми країнами та блокування пропускних пунктів на кордоні. Навіть при обмеженнях та втратах обсяг експорту продукції АПК зріс у нату-

² Ukraine: Agriculture Value Added // The Global Economy.com. URL: <https://bitly.ws/3beep>; Agriculture, Forestry, and Fishing, Value Added (% of GDP) — Ukraine // The World Bank. 2022. URL: <https://bitly.ws/WwvF>

³ Пресреліз // Міністерство аграрної політики України. 2023. URL: <https://bitly.ws/3bkbu>

ральному виразі, але падіння цін на світовому ринку продовольства призвело до зменшення експортної виручки⁴.

Широкомасштабне вторгнення РФ в Україну призвело до катастрофічних наслідків для ключової галузі держави. Так, український аграрний сектор зазнав серйозних прямих та непрямих збитків, порушення логістичних шляхів і значного зростання собівартості агропродукції. Систематичні атаки на інфраструктуру, включаючи зруйнування дамби Каховської ГЕС та блокаду морських шляхів, спричинили значні втрати для АПК. Незважаючи на це, агропромисловий комплекс і далі залишається ключовою галуззю української економіки, і влада вживає необхідних заходів для відновлення та забезпечення стійкості цієї стратегічно важливої сфери в умовах війни.

Зокрема, уряд увів тимчасову заборону на експорт добрив⁵ для збереження посівної кампанії, а також вніс зміни до податкового законодавства для підтримки сільського господарства⁶. Державна програма «Доступні кредити 5–7–9» сприяла фінансовій підтримці агропідприємств⁷, а звільнення острова Зміїний надало можливість забезпечити судноплавство через р. Дунай, розширюючи експортні можливості держави. За підтримки ЗСУ вдалося відкрити тимчасові коридори для торговельних суден із продовольством, що свідчить про зусилля держави в частині збереження та розвитку своїх експортних шляхів в умовах війни.

Україна, зіткнувшись із проблемами з експортом сільськогосподарської продукції, успішно впроваджує інноваційні стратегії⁸ та активно залучається до міжнародних ініціатив для забезпечення безпечного експорту та підтримки аграрного сектору⁹. Ініціатива «сму

⁴ У 2023 році експортна виручка агросектору України скоротилась на 8 % // UCAB. Український клуб аграрного бізнесу. 2023. URL: <https://bitly.ws/3bkcN>

⁵ Уряд заборонив експорт добрив з України // Дзеркало тижня. 2022. URL: <https://bitly.ws/3bkdJ>

⁶ Реун А., Беліцький І. 12 основних змін податкової реформи на період воєнного стану // Фокус. 2022. URL: <https://bitly.ws/3bkew>

⁷ Новини // Міністерство аграрної політики України. 2023. URL: <https://bitly.ws/3bkg2>

⁸ Стратегія розвитку АПК України на 10 років спрямована на зростання врожаю до 150 млн тонн і вертикальну інтеграцію // Interfax-Україна. Інформаційне агентство. 2023. URL: <https://bitly.ws/3bkgq>

⁹ Grain From Ukraine // Ministry of Foreign Affairs of Ukraine. 2024. URL: <https://bitly.ws/ZDaj>

солідарності» ЄС, скасування мит та створення «операційного центру» з Туреччиною сприяли створенню альтернативних транспортних маршрутів. Підписання «Зернової ініціативи» з Туреччиною та за підтримки Організації Об'єднаних Націй (ООН), а також участь в ініціативі «Тримор'я»¹⁰ дозволяють Україні розвивати нові логістичні шляхи та збільшувати обсяги продовольчого експорту. Надійне партнерство з країнами Європейського Союзу (ЄС), включаючи скасування мит і пролонгація безмитної торгівлі, підтримує українських аграріїв та забезпечує стабільність економічної ситуації в державі в умовах війни¹¹.

АПК України і далі залишається стратегічно важливою галуззю, забезпечуючи не лише продовольчу безпеку, але й економічну стійкість країни. Незважаючи на труднощі та втрати, українське сільське господарство виявляє значну стійкість, адаптивність та потенціал для відновлення. Щоб забезпечити стабільне функціонування АПК в умовах війни, необхідно проводити комплексні заходи: оцінка збитків, відновлення інфраструктури, розмінування та забезпечення безпеки. Міжнародна співпраця та впровадження інноваційних технологій також відіграють важливу роль у розвитку сільського господарства.

Держава продовжує шукати способи відновлення та покращення ситуації в сільському господарстві. Розвиток і повоєнна модернізація АПК, впровадження новітніх технологій та державна підтримка аграріїв є важливими напрямками для досягнення високої продуктивності та конкурентоспроможності України в системі світового продовольчого ринку.

¹⁰ Ільченко Л. Крок до розвитку логістики й експорту: Україна стала асоційованою державою-учасницею «Тримор'я» // Економічна правда. 2023. URL: <https://bitly.ws/3bkjp>

¹¹ Food Security and Affordability // European Council. Council of the European Union. 2023. URL: <https://bitly.ws/3bkk4>

Богдан ЛЕВИК,
доктор історичних наук, доцент,
директор науково-освітнього центру
Національного університету «Львівська політехніка»

ПОЧАТОК УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОЇ ВІЙНИ (2014 р.). НЕЗАСВОЄНІ УРОКИ

У сучасному глобалізованому світі з його викликами та загрозами жодна держава не спроможна забезпечити свою безпеку виключно власними зусиллями, не спираючись на допомогу міжнародної спільноти та колективних структур безпеки.

Проаналізований доступний масив сучасної історіографії щодо місця та ролі незалежної України в геополітичному просторі під час українсько-російської війни дає підстави стверджувати, що російсько-українська війна 2014–2024 рр. залишається в полі зору вітчизняних і зарубіжних істориків, адже йдеться про міжнародну безпеку. В українській історичній науці проблема міжнародного співробітництва у військовій та безпековій сфері залишається не достатньо дослідженою.

Україна після розпаду СРСР у 1991 р. мала багаточисельну армію, ядерну зброю, потужну економіку. Нас запевнили в необхідності ядерного і стратегічного роззброєння, отримання неядерного статусу, надавши примарні гарантії безпеки, задекларовані у Будапештському меморандумі 1994 р.¹. Росія намагалася втримати Україну у фарватері своєї зовнішньої політики. РФ не змогла змиритися з існуванням незалежної України, яку вважали політично стабільною, з життєздатною економікою, єдністю суспільства, з прозахідною зовнішньою політикою, прагненням набутти членства в Європейському Союзі (далі — ЄС) та Організації Північноатлантичного договору (англ. North Atlantic Treaty Organisation, NATO; далі — НАТО). Завоювати повністю Україну Росія не може, бо ще не готова на ескалацію конфлікту з європейськими країнами та НАТО. Північноатлантичний

¹ Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї // Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158#Text

альянс нараховує 31 країну-членів та 41 країну-партнерів², європейський економічний потенціал у кільканадцять разів більший від російського. Росія не вміє самостійно будувати свою державу, вона завжди використовувала для цього людський, територіальний, ресурсний потенціал своїх сусідів. Імперіалістичні прояви притаманні всій історії нашого північного сусіда.

Військова агресія РФ проти України хронологічно припала на перемогу національно-демократичних сил і устремління українського народу до ЄС, що переконливо показали учасники Євромайдану³.

Російська агресія на території незалежної України розпочалася 2014 р. із застосування підрозділів Сил спеціального призначення (далі — ССО). Першою датою їхньої появи стало 26.02.2014 р., коли у смт Гвардійське висадилися 500 спецпризначенців Головного розвідувального управління Збройних сил (далі — ГРУ ЗС) РФ. Інші підрозділи були доставлені десантними кораблями до м. Севастополя. Так почалася українсько-російська гібридна війна. У лютому 2014 р. Росія ввела регулярні війська та окупувала Кримський півострів. Спеціальна військово-терористична операція була заздалегідь спланована спецслужбами РФ ще до Революції гідності (2013–2014 рр.), ворог вицікував сприятливий час для її реалізації.

Аналогічний сценарій Генеральний штаб (далі — ГШ) ЗС Росії по захопленню чужої території провалився на Донбасі, східних та південно-східних регіонах України. Агресору вдалося тимчасово окупувати частину території Донецької, Луганської та Запорізької областей, створивши невизнані квазідержавні формування Донецька народна республіка (ДНР) і Луганська народна республіка (ЛНР). На цій території до 23.02.2024 р. тривала позиційна війна. Конфлікт не був «заморожений», щодень гинули військові та цивільні. Президент Росії намагався тримати конфлікт під особистим контролем.

Підготовку нашої держави до можливого широкомасштабного воєнного конфлікту протягом 8 років (2014–2022 рр.) не вели належним чином. Слабка армія — це завжди провокування потенційного

² Країни-члени НАТО // Організація Північноатлантичного договору. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_52044.htm

³ Хронологія Революції гідності // Цифровий архів Майдану 2013–2014 рр. URL : <https://digitalmaidan.org/history/history-maidan/hronologija-revoluciji-gidnosti>

противника до посилення військових загроз і небезпек, а в нашому випадку — до агресії.

Брак політичної відваги взяти на себе відповідальність в період 2014–2022 рр. був характерним для українського політикуму. Нічого не робили для безпосередньої зміни ситуації. Делеговані владою особи не виконали своєї місії по захисту національної та військової безпеки України: громадський контроль був слабким, а влада — неефективною у цій сфері.

Для забезпечення гарантій національної безпеки Україні необхідно було прискорити вступ до НАТО з перших днів незалежності. Тільки 12.06.2020 р. (майже після 30 р. незалежності) Північноатлантичний альянс офіційно визнав Україну партнером із розширеними можливостями. Україні потрібно було заключати двосторонні військово-політичні договори про гарантії безпеки, в першу чергу з країнами, які мають і можуть застосувати ядерну зброю. Необхідно було запропонувати країнам-сусідам створити регіональний Балто-Чорноморський військово-політичний альянс: Норвегія, Швеція, Фінляндія, Литва, Латвія, Естонія, Польща, Україна, Молдова, Велика Британія⁴. Спробувати дозволити розміщення на своїй території військових баз провідних країн світу: США, Великої Британії, Франції, Німеччини, особливо військово-повітряних сил.

Росія вчинила агресію проти всіх членів Організації Об'єднаних Націй (далі — ООН): грубо порушила Статут організації (статтю 39), застосувавши військову агресію у своїй національній політиці як засіб досягнення зовнішньополітичних і геостратегічних планів⁵. Як мінімум, на нашу думку, члени ООН повинні розірвати всі торгівельні і фінансові відносини з агресором. РФ слід виключити зі складу ООН та Ради Безпеки ООН. Саме ООН повинна захистити і відновити порушене міжнародне право. На сьогодні намагання ООН приборкати російську агресію є неефективними й марними.

Ми повинні усвідомити, що продовжуємо жити в стані ядерної загрози. РФ може застосувати тактичний ядерний удар як на полі

⁴ Левик Б. Балто-Чорноморський регіон: сучасний потенціал та перспективи. Маріуполь : Східний видавничий дім, 2015. 244 с.

⁵ Статут ООН. Київ : Представництво ООН в Україні, 2008. 68 с. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf

бою, так і проти цивільного населення. Ядерний смерч може бути і при умисній аварії на Запорізькій атомній електростанції. Захопивши її, російські військові продемонстрували світові свої терористичні наміри і готовність до непередбачуваних наслідків⁶.

Значна кількість держав вважають наявність ядерної зброї переконливим гарантом своєї територіальної недоторканості та стримуючим чинник від можливої агресії. Серед ядерних держав — США, РФ, Китаю, Франції та Великої Британії — одностайності та порозуміння немає. Країни, які де-факто вважають ядерними, — Ізраїль, Індія, Пакистан, Північна Корея — теж важко назвати дружніми. Сюди слід віднести країни-члени НАТО, які на своїй території зберігають атомну зброю Альянсу, — Німеччина, Туреччина, Бельгія, Італія, Нідерланди. Таким чином, загроза ядерного воєнного застосування видима в 13 країнах. Міжнародного вирішення цієї проблеми не має.

У липні 2017 р. 122 країни члени ООН на Генеральній Асамблеї прийняли угоду про заборону ядерної зброї, яка набрала юридичної сили в січні 2021 р. Ратифікували угоду тільки 50 країн. Договір передбачає не розробляти, не виробляти, не купувати, не мати, не транспортувати, не зберігати. Ніхто з вищезазначених країн до згаданого договору не приєднався, отже, залишаючи за собою право застосування ядерних боєприпасів згідно прийнятих національних концепцій, стратегій національної оборони і діючих військових доктрин.

Саме тому НАТО і три ядерні країни-члени Альянсу — США, Франція, Велика Британія — і є тим єдиним стримуючим чинником. До цього переліку слід додати ще 5 членів Північноатлантичного союзу: Бельгію, Німеччину, Туреччину, Італію і Нідерланди, які несуть спільну відповідальність за ядерну зброю НАТО. На їхній території розміщено ядерні боеголовки. Ці країни мають право використати цей смертоносний потенціал. Так, у Європі є 100–150 ядерних бомб.

Для України на порядку денному залишається питання, як протидіяти ворожій зброї: балістичним ракетам, дронам, стратегічним бомбардувальникам⁷, підводним човнам.

⁶ Для чого Росії захоплювати АЕС та як світ може запобігти ядерній катастрофі // Економічна правда. 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/03/5/683307/>

⁷ Левик Б. Військова безпека пострадянських республік 1991–2011 рр. Львів : Львівська політехніка, 2012. С. 117.

За військовою міццю Україна не може повноцінно протистояти Росії, ця позиція програтна заздалегідь. Російська армія входила в трійку армій світу. Закон України «Про чисельність ЗСУ» визначав нормативну кількість української армії, яка обмежена до 261 тис. осіб, із них — 215 тис. військовослужбовців і 52 тис. цивільні, вільнонаймані⁸. На початок 2020 р. ЗСУ фактично нараховували 246 тис. осіб, з яких — 194 тис. військовослужбовці та 52 тис. цивільні⁹.

Під час війни чисельність української армії збільшено в рази. ЗСУ слід модернізувати і трансформувати на інноваційній основі до вимог сучасної війни і стандартів НАТО. Потрібно акцентувати увагу на протиповітряній обороні (ППО), збільшенні безпілотної авіації з високоточною зброєю, посилити ракетну оборону (ПРО), відновити військово-морський флот (ВМФ), збільшити і покращити парк військово-повітряних сил (ВПС). Припинити російське домінування в Чорному та Азовському морях, а також у повітряному просторі над територією України. Увійти в єдине небо з країнами НАТО.

Налагодити співпрацю з провідними країнами світу з протидії військовим загрозам у повітрі, на воді та під водою, забезпечити гарантії безпеки для торгового і цивільного судноплавства, посилити охорону морських комунікацій. На першому місці це широкомасштабне застосування безпілотних літальних апаратів (БПЛА) в зоні бойових дій. Українська армія володіє ударними дронами турецького виробництва Bayraktar TB2¹⁰, очікуються Akinci¹¹. Розпочали власне

⁸ Про чисельність ЗСУ: Закон України № 235-VIII від 5 березня 2015 р. // Відомості Верховної Ради. 2015. № 21. Ст. 136. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/235-19#Text>

⁹ Воєнна доктрина України // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555/2015#Text>

¹⁰ Українські військові пройшли трьохмісячні курси по застосуванню оперативно-тактичного БПЛА Bayraktar TB2. 2 листопада 2018 р. було підписано угоду на 69 млн американських доларів про закупівлю шести БПЛА у Туреччині. Дві станції управління і 200 керованих ракет. Апарат спроможний нести протитанкові ракети і бомби.

¹¹ Ударно-тактичний безпілоти́к спільної турецько-української розробки між «Укрспецекспорт» і турецькою компанією Baykar Defence. БПЛА може перебувати у повітрі 24 години на висоті 12 тис. метрів. Його корисне навантаження 1350 кг. З української сторони поставляються двигуни фірми «Івченко-Прогрес». Апарат має потужні відеокамери і тепловізори. Akinci здатний нести ракети, які застосовуються в ударній авіації. Цей тип ракет вагою до 600 кг з 200 кг сучасної вибухівки спроможний поразати ціль на дальності до 250 км. Апарат може поразати цілі рухомі і нерухомі, позначені інфрачервоною сигнатурою.

виробництво. Заміна людей роботами і автоматизованими частинами — першочергове завдання.

Створення ефективної системи управління ЗСУ на рівні Міністерства оборони України (далі — МОУ) та ГШ за стандартами країн НАТО. Наприклад, створення Об'єднаного оперативного штабу всіма видами військ. Необхідно покращувати оперативну сумісність з арміями країн НАТО та ЄС. Бойову підготовку всіх мобілізованих потрібно здійснювати виключно за стандартами НАТО¹².

Без належного матеріально-технічного забезпечення військо не здатне нормально функціонувати. Система забезпечення ЗСУ є недосконалою та переобтяженою бюрократичними процедурами, що створює простір для корупційних проявів. Досягнення принципів і стандартів НАТО в сфері постачання повинно стати нормою для МОУ. Збройні сили не мають ефективної об'єднаної системи логістики, здатної підтримувати роботу усіх складових сил оборони. У ЗСУ відсутня автоматизована система управління в сфері матеріально-технічного забезпечення.

Російські військові намагаються швидкими і масованими ударами вирішити свої наступальні завдання, а потім переходять до жорсткої оборони. Така тактика стала характерною. Слід звернути увагу, що Росія насичує ракетними комплексами Калінінградську область, що несе пряму загрозу для країн Північно-Східної Європи: Швеції, Данії, Норвегії, Фінляндії.

Росії не вистачає військового та економічного потенціалів, щоб протистояти НАТО і ЄС, тому застосовують гібридний варіант ведення війни. Сучасна гібридна війна спрямована на виснаження.

Західний і Південний округи ЗС РФ створювали як ударну силу проти України, а також як стримувальний і залякувальний компоненти проти НАТО і Заходу. До складу Південного військового округу (далі — ВО) входять 49-а, 58-а загальновійськові армії та 22-й військовий корпус. Згодом до них додали оновлену 8-у загальновійськову армію. У складі Південного ВО — два армійські корпуси, сформовані з місцевих жителів Донбасу і Луганської області, а також контрактників із Росії.

¹² План щодо впровадження оборонної реформи 2019–2020 рр. Київ : [б. в.], 2019. 105 с.
URL : https://www.mil.gov.ua/content/oboron_plans/2019.01.23_Plan_diy_2019-2020.pdf

В анексованому РФ Криму на постійній основі перебувають до 40 тис. військовослужбовців, які сформовані в дві батальйонно-тактичні групи десантників і морських піхотинців, артилерійську бригаду та дві танкові роти. На півночі півострова в повній бойовій готовності знаходиться спецназ. Інші військові підрозділи підлягають періодичній ротації.

Таким чином, територію України зі всіх боків, окрім західного, оточено переважаючими силами агресора.

Гібридна агресія РФ зачіпає не тільки військовий компонент безпекового сектору України, що змушує керівництво держави навчитися оптимально, конструктивно, вчасно і ефективно протидіяти противнику. Йдеться насамперед про інформаційну безпеку (ІПСО — інформаційно-психологічні спецоперації). Україна повинна активно діяти проти інформаційної експансії.

Неспроможність ефективно реагувати на зростаючу кількість та потужність кібератак, протистояти кіберзлочинності використовує противник проти України¹³.

Україна вчиться приваблювати світ, тому розширює міжнародний комунікаційний потенціал.

Геополітична поведінка Росії викликала стурбованість у світі, в першу чергу країн НАТО та її партнерів, ця стурбованість триває. Росія зруйнувала міжнародний порядок, заснований на праві. РФ порушує правила ведення війни, завдаючи ракетно-бомбових ударів по цивільних об'єктах. Її солдати скоюють військові злочини, навмисно гвалтуючи, вбиваючи і літніх осіб та дітей. Задokumentовані факти викрадення українських дітей та спроба їх перевиховання у російських навчально-виховних закладах. Навмисне вбивство українських військовополонених характеризує морально-психічний стан армії агресора. Маємо неприхований зумисний злочин проти людства.

Агресивні наміри РФ перекроїти карту світу засвідчили, що зарадно думати про роззброєння. Погрози, які лунають з Москви, слід сприймати серйозно. Росія зі своєю капіталістичною системою є мафізною державою, яка шукає союзу з країнами, де порушують права і свободи людини (Іран, Венесуела, Північна Корея), і які готові воюва-

¹³ Стратегія національної безпеки України // Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015#Text>

ти з США та Європою. Росія балансує на межі прямого військового зіткнення з країнами НАТО, розуміючи катастрофічні наслідки. Застосувавши збройне вторгнення в Україну, РФ продемонструвала свою реваншистську та агресивну зовнішню політику, надіючись на мовчазну згоду Заходу. Москва намагається залишити свій вплив на пострадянському просторі¹⁴ і розколоти світ.

НАТО і ЄС нарощують військову присутність в регіоні потенційних загроз. Очевидним лідером на Європейському континенті буде Велика Британія, яка вже зараз виступила гарантом безпеки для України¹⁵.

Самостійно свою безпеку Україна не захистить, згідно статті 51 Статуту ООН. Сучасна війна потребує модернізації та трансформації ЗСУ зі значними матеріально-технічними і фінансовими затратами. Україні потрібно виступити модератором створення регіональної системи безпеки, не звертаючи уваги на думку, що це «розпорошує» сили. Україна в майбутньому повинна готуватися до самостійної спроможності захистити свої національну безпеку, суверенітет і територіальну цілісність. Це завдання є основоположним для української державності з перших днів проголошення незалежності. На сучасному етапі недосконалої національної системи безпеки Україні вкрай необхідна військова опіка провідних країн світу — США, Великої Британії, Німеччини, Франції, Канади. Усе це відбувається на тлі неприхованого військово-політичного протистояння між США і Росією. Озброєння держави повинно відповідати реальним потребам для нейтралізації національних загроз.

Економічне зростання України слід пов'язати з розвитком пріоритетних напрямків економіки — військово-промисловим комплексом, агросектором, ІТ-індустрією, атомною енергетикою, міжнародними транзитними транспортними коридорами.

Відсутність своєчасної адекватної військово-політичної реакції на існуючі виклики запускає логічну ланцюгову реакцію: виклик — ризик — загроза — небезпека — конфлікт — агресія — війна.

¹⁴ Левик Б. Пострадянські республіки в умовах геополітичних викликів наприкінці XX — на початку XXI ст.: дис. ... докт. істор. наук: 07.00.02. Львів : [б. в.], 2016. С. 390.

¹⁵ Угода про співпрацю у сфері безпеки між Україною та Сполученим Королівством Великої Британії і Північної Ірландії // Президент України. 2024. URL: <https://www.president.gov.ua/news/ugoda-pro-spivrobitnictvo-u-sferi-bezpeki-mizh-ukrayinoyu-ta-88277>

Героїзм наших воїнів ЗСУ та українського народу стали основою і запорукою дієвої підтримки усього цивілізованого світу. Агресор, який переступив закон, повинен понести кару і дорого заплатити за це. Україна як жертва агресії має право отримати співмірну компенсацію за отримані матеріальні та людські втрати, нищення природи, історично-культурних надбань, втрачену вигоду від нормального державного функціонування.

Олександр НАШИВОЧНИКОВ,
*кандидат історичних наук, докторант
науково-дослідного центру воєнної історії м. Києва
Національного університету оборони України*

ЗБРОЙНІ СИЛИ УКРАЇНИ НА ПОЧАТКУ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ

Російська збройна агресія проти України у 2014 р. та її переростання у широкомасштабне вторгнення, що має ознаки війни, висвітлює нагальну потребу розуміння системних помилок, що призвели до втрати частини українських територій та загибелі значної частини населення нашої держави. На думку автора, залишення поза увагою проблем у Збройних силах України (далі — ЗСУ) та накопичення за роки незалежності системних помилок у військовій сфері поставило під сумнів у 2014 р. існування України як суверенної держави.

Події російсько-українського збройного конфлікту посіли значне місце у багатьох наукових і науково-популярних виданнях. Упродовж останніх років це питання активно досліджували В. Горбулін¹, Т. Березовець², С. Плохій³ та інші.

Використаний у дослідженні методологічний інструментарій, містить загальнонаукові методи (аналіз, синтез, узагальнення), а також спеціально-історичні методи (історико-системний, історико-генетичний та історико-типологічний).

Після окупації Криму наприкінці лютого 2014 р. у східних областях України почали виникати осередки сепаратизму. Як свідчать документарні джерела, у квітні 2014 р. контрольовані й фінансовані російськими спецслужбами озброєні групи почали захоплювати адміністративні приміщення, тероризували місцеве населення та здійснювати антиукраїнські акції. Злочинні дії проросійських незаконних збройних формувань змусили державне та військове керівництво

¹ Світова гібридна війна: український фронт / За заг. ред. В. П. Горбуліна. Київ : Національний інститут стратегічних досліджень, 2017. 496 с.

² Березовець Т. Анексія: острів Крим. Хроніки «гібридної війни». 2-ге вид. Київ : Брайт Стар Паблішинг, 2016. 391 с.

³ Плохій С. Російсько-українська війна. Повернення історії / Пер. з англ. М. Ларченко. Харків : КСД, 2023. 398 с.

України запровадити 14.04.2014 р. антитерористичну операцію (далі — АТО) на території Донецької і Луганської областей⁴.

Однак на початку 2014 р. Україна виявилася не готовою ефективно протистояти агресії з боку РФ. Багато в чому нездатність Сектору безпеки і оборони України до рішучих ефективних дій була пов'язана з низьким моральним станом військовослужбовців та недоліками в законодавчій сфері. Нормативно-правова база суттєво обмежувала можливості ЗСУ щодо адекватного і своєчасного реагування на загрози з боку терористичних угруповань⁵. Це вимагало суттєвих змін у законодавстві, зокрема в частині, що стосується повноважень суб'єктів боротьби з тероризмом під час виконання поставлених завдань.

Тогочасний стан боєздатності ЗСУ можна схарактеризувати як критичний⁶. ЗСУ були неспроможні ефективно захистити територію держави від зовнішнього агресора⁷. Дослідження стану боєздатності ЗСУ у 2014–2018 рр. виявило низку проблем державної політики у сфері воєнної безпеки, основними з яких були:

- відсутність стратегічного замислу застосування ЗСУ та інших військових формувань, а також чіткого розподілу їхніх бойових завдань;
- недооцінка мобілізаційних можливостей держави;
- відсутність надійної системи матеріально-технічного забезпечення та незадовільний стан озброєння і військової техніки;
- недооцінка керівництвом ЗСУ та командирами усіх рівнів питань морально-психологічного забезпечення особового складу;
- недостатня наукова обґрунтованість процесів, що відбуваються у сфері оборони;
- невідповідність кадрової політики сучасним вимогам із питань комплектування персоналом.

⁴ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 р. «Про заходи щодо посилення боротьби з тероризмом в Україні»: Указ Президента України № 405 від 14 квітня 2014 р. // Офіційний вісник Президента України. 2014. № 14. Ст. 745.

⁵ Обороздатність України у XXI столітті: виклики, загрози та шляхи їх подолання: матеріали Парламентських слухань у Верховній Раді України 23 липня 2014 р. / За заг. ред. І. М. Грабовенка. Київ: Парламентське видавництво, 2014. 344 с.

⁶ Доповідь Міністру оборони України про результати діяльності Головної інспекції МО України у 2012 р. № 221/21/075 від 12.12.2012, 44 арк.

⁷ Доповідь Міністру оборони України про результати діяльності Головної інспекції МО України у 2013 р. № 221/22/062 від 19.12.2013, 47 арк.

Тому від початку АТО розпочалося відновлення рівня боєздатності збройних сил (далі — ЗС), нарощування бойового потенціалу та підготовки до виконання покладених на них завдань. Поступово здійснювалося доукомплектування військових частин і підрозділів ЗСУ особовим складом, озброєнням та військовою технікою, формувалися нові організаційні структури тощо⁸.

До виконання завдань АТО залучалися всі види військ (сил) ЗСУ. Однак основний тягар бойових дій у 2014 р. прийняли на себе Сухопутні війська⁹. Найбільш ефективно зарекомендували себе на театрі воєнних дій високомобільні десантні війська (в подальшому — десантно-штурмові війська), ракетні війська та артилерія, механізовані і танкові війська, війська протиповітряної оборони (далі — ППО), армійська авіація, сили спеціальних операцій, а також батальйони територіальної оборони. Їх залучали до нанесення вогневого ураження противнику, здійснення ППО, проведення рейдових, обхідних, ізоляційних, охоронних, сторожових, патрульних, десантно-штурмових та інших специфічних дій. Військові частини (підрозділи) Сухопутних військ підтримувала авіація Повітряних Сил. Посильний внесок у стримування агресора зробили також окремі частини і підрозділи Військово-Морських Сил.

Незважаючи на окремі недоліки в ході проведення АТО, ЗСУ зупинили поширення російської агресії та втримали стратегічно важливі населені пункти, чим зірвали плани ворога. Важливим стало те, що вдалося не допустити значних жертв серед цивільного населення. Водночас протягом 2014 р. в АТО загинуло 1373 військовослужбовці ЗСУ, ще 5419 — отримали поранення різного ступеня важкості.

Отже, досвід ведення бойових дій на Сході України у 2014 р. засвідчив нагальну потребу в ЗС нового зразка, які будуть оптимальні за чисельністю, оснащені новітніми зразками озброєння і військової техніки, якісно підготовлені та всебічно забезпечені.

⁸ Довіра народу робить армію непереможною // Голос України. 2015. URL: <http://www.golos.com.ua/article/253185>

⁹ Рябих В. Олександр Сирський: Сухопутні війська — головний носій бойової могутності Збройних Сил незалежної Української держави // Defence Express. 2021. URL: https://defence-ua.com/people_and_company/oleksandr_sirskij_suhoputni_vijska_golovnij_nosij_bojovoji_mogutnosti_zbrojnih_sil_nezalezhoji_ukrajinskoji_derzhavi-5586.html

*Світлана НИЧКАЛО,
науковий співробітник лабораторії
естетичного виховання та мистецької освіти
Інституту проблем виховання НАПН України*

ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ У КОНТЕКСТІ ВИКЛИКІВ ВІЙНИ

Сьогодення України, тяжкі реалії повномасштабної війни піднімають на «передові позиції» вітчизняної педагогічної науки і практики завдання посилення та вдосконалення громадянсько-патріотичного, націєцетричного виховання дітей і молоді. Великим потенціалом для реалізації цього завдання наділене естетичне виховання, яке сприяє становленню духовних і моральних цінностей особистості, розвиває такі якості, як: емоційний інтелект, здатність до рефлексії, дивергентного мислення, діалогу. Воно не лише розширює світогляд та підвищує рівень загальної культури людини, а й впливає на визначення життєвої позиції і способів поведінки. Естетичне виховання та мистецька освіта на основі надбань української культури — потужний ресурс патріотичного виховання, який досі використовується вкрай недостатньо.

В основі методології авторського дослідження — аналіз низки наукових і публіцистичних джерел, власного досвіду роботи у сфері естетичного виховання, в результаті чого конкретизовано певні шляхи вирішення окресленої проблеми.

У пошуках науково обґрунтованих підходів до вдосконалення естетичного виховання та мистецької освіти саме у контексті викликів війни авторка статті спиралася на публікації академіків Івана Беха¹ і Георгія Філіпчука^{2,3}, які торкаються національних культурно-освітніх проблем, на «Концепцію національно-патріотичного виховання в

¹ Бех І. Д. Патріотизм без ретухи // Педагогічна майстерність як система професійних і мистецьких компетентностей. 2015. Вип. 6 (10). С. 11–15.

² Філіпчук Г. Г. «Духа не вгашайте!». Київ : Видавництво Товариства «Просвіта» ім. Т. Шевченка, 2014. 40 с.

³ Філіпчук Г. Г. Національна ідентичність: культурно-освітній вимір. Чернівці : Друк Арт, 2016. 304 с.

системі освіти України»⁴, дослідження мистецтвознавців (зокрема, Світлани Стоян⁵), присвячені рефлексіям війни в сучасному художньому процесі нашої держави, та інші джерела.

Війна — один із найважчих викликів, перед якими можуть стати суспільство, нація, держава. Це завжди трагедія, що забирає життя і здоров'я багатьох людей, несе руйнування, виснажує ресурси. Упродовж багатьох століть перед Україною стоїть найбільший виклик: необхідність відстоювати свою незалежність, ідентичність, землю, мову, культуру. Той факт, що всупереч завжди несприятливим історичним обставинам існують Українська держава, мова, національна культура, свідчить про унікальну витривалість і потужність нашого народу, про сукупну силу духу, яка виявляє себе, зокрема, і в мистецтві.

Нині Україна вкотре опинилася перед черговим посиленням цього виклику і вступила у вирішальний бій за існування. Цей бій ведеться не тільки на реальному фронті. Він триває всередині суспільства, і не стільки за матеріальні цінності, скільки за духовні, першочергово — за національну гідність. Недарма знакова історична подія, що відбулася 10 років тому, отримала назву Революція гідності. Вона викликала до дії агресію з боку Московщини, яка у віковому прагненні знищити Україну як національно-культурну окремішність окупувала частину нашої території і розпочала війну.

Війна консолідувала суспільство, продемонструвала здатність до героїчного опору і патріотизм. Водночас вона висвітлила наші внутрішні антицінності, серед яких байдужість, пристосуванство, національний нігілізм. Прикрим доказом цього є хоча б той факт, що значна кількість українців досі послуговується мовою ворога. Це свідчить про те, що у вихованні поколінь наших громадян не робилося дещо дуже важливе і суттєве. А саме: не здійснювалося належним чином виховання гідності — однієї з найвищих якостей особистості, без якої відбувається духовна ентропія суспільства.

⁴ Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України: Наказ МОН України № 527 від 06 червня 2022р. // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#n12>

⁵ Стоян Світлана. Мистецтво та війна: специфіка художніх трансформацій // Філософська думка. 2022. № 3. С. 119–124.

Криваві події Майдану і війна, що прийшла слідом, особливо повномасштабне вторгнення 24.02.2022 р., змусили багатьох українців отямитися від забуття і визначити власну позицію. А це перший крок до повернення гідності. Без неї немислимий істинний патріотизм, що розцінюється І. Бехом як «...безумовне і високосмислове почуття-цінність, яке характеризує ставлення особистості до народу, батьківщини, держави та до самої себе»⁶. Учений увів почуття власної гідності людини в структуру почуття патріотизму як одну з базових його складових.

Таку позицію підтримує Г. Філіпчук, який вважає, що «достойний громадянин народжується тоді, коли він навчився бути людиною, яка поважає особисту, національну і державну гідність. І щораз, коли здійснюється наруга над мовою, історією народу, рідною школою, традицією, то відбувається не просто ігнорування універсальних вищеокремлених канонів, а й передовсім обезлюднення і збездіччання людини»⁷.

Невід’ємною складовою патріотизму є відчуття причетності до національної культури. Протягом більш як 30 р. існування незалежної Української держави в гуманітарній царині надмірно велике значення надавалося толерантності, полікультурності, міжкультурним взаємодіям, забезпеченню представникам різних національностей рівних можливостей до культурного самовираження. Що ж стосується національної української культури, то вона мала займати своє скромне місце у загальному ряду, аби не викликати підозр у зазіханні на ту ж толерантність і повагу до іншого, а головне — у націоналізмі.

Г. Філіпчук слушно зауважує, що, «...пропагуючи, обстоюючи полікультурність, загальнолюдськість, надважливо усвідомити сенс і етичну цінність культурності, етнокультурності, оскільки найсучасніша педагогічна система, наймодерніші суспільні технології неспроможні виховати гідного громадянина світу без поваги до своєї Вітчизни, землі, історії, рідної мови і літератури, традиції, власного “Я”. Від Сократа і до Я. Коменського та Г. Сковороди народам і цивілізаціям

⁶ Бех І. Д. Патріотизм без ретуші // Педагогічна майстерність як система професійних і мистецьких компетентностей. 2015. Вип. 6 (10). С. 11–15.

⁷ Філіпчук Г. Г. «Духа не вгашайте!». Київ : Видавництво Товариства «Просвіта» ім. Т. Шевченка, 2014. 40 с.

передавалося найбільш ціннісне і культуровідповідне правило — “пізнай самого себе”, без якого неможливо формувати позитивну Я-концепцію людського розвитку”⁸. Тож, якби вітчизняний «культурний дім» одразу, цілеспрямовано і послідовно зводився на міцних національних підвалинах, успадковане від імперської епохи українофобство не підняло б голови настільки, щоб замахнутися на саме існування нашої батьківщини як України, а не територіальної частини і васала так званого «руського міра».

Після 24.02.2022 р. зазначені питання постали особливо гостро як такі, що вимагають швидкого і принципового вирішення. У суспільстві активізувалися обговорення освітніх проблем, зокрема дерусифікації й україноцентричності. З огляду на ці реалії заслуговує на увагу розробка концептуального бачення викладання мистецтва в українській школі, здійснена львівськими науковцями, вчителями та викладачами мистецьких закладів освіти. Зокрема, в ній йдеться про «формування цілісності світогляду особистості через взаємодію мистецької галузі з іншими галузями для виховання громадянської позиції, усвідомленої ідентичності українця та істинного, неформального патріотизму»; «негативний вплив постколоніального статусу України на формування культурно-мистецьких уподобань молоді»; необхідність «визнати мистецьку галузь як провідну у сфері оновлення суспільного ідеалу освіченості сучасної людини», «використання культурно-мистецької спадщини людства як джерела для пізнання загальнолюдських цінностей, а також для збереження й утвердження національної ідентичності в контексті цілісної національної ідеї», «наповнити існуючі модельні програми пропорційно і врівноважено україноцентричним і світовим контентом» тощо⁹.

Одним із джерел збагачення змісту мистецького навчання й естетичного виховання є мистецтво нашої діаспори. Воно досі не надто відоме в Україні, хоча доробок українських мистців у світі (музикантів, художників, скульпторів, архітекторів та інших) потужно посилив сукупну українську культуру. Особливо важливою така підтримка була в часи, коли Україну і світ розділяла нав’язана Московщиною

⁸ Там само.

⁹ Реформа шкільної гуманітарної освіти: як викладати мистецтво // Освіта.ua. 2022. URL: <https://osvita.ua/school/reform/87652/>

ідеологічна завіса. Більш активне застосування в естетичному вихованні мистецтва української діаспори сприятиме формуванню в юних українців такого необхідного уявлення про цілісність культури нашої нації у світовому вимірі.

Авторитетне підтвердження власних міркувань знову знаходимо в доробку академіка Г. Філіпчука: «Усвідомлення справжньої сили українського культурного потенціалу в його найширшому контексті уможливиться передусім тоді, коли відбуватиметься велика синергія єднання українства на материзні і поза його межами. У національній освіті (і не тільки!) має нарешті бути зреалізована парадигма — «збір цвіту по всьому світу», щоби презентувати насамперед для себе нашу цивілізаційну тяглість буття, утверджувати в душах українців особисту, національну, державну гідність, а універсальні здобутки культури формуватимуть реальну суб'єктність України на міжнародній арені»¹⁰.

Виклики війни позначилися особливою міткою на сучасному українському мистецтві. Вони відрефлексовані у творах композиторів, художників, кінематографістів, драматургів, поетів і прозаїків, наповнені великою емоційною потугою і наділені великою силою впливу на глядача, читача, слухача. Ця нова мистецька хвиля наростає, доки триває війна і, найімовірніше, довго не спадатиме після її завершення. Як зазначає С. Стоян, «...в будь-який час ситуація війни максимально загострює та активізує художню творчість, виводячи її на зовсім інший рівень відображення реальності — як внутрішньої, так і зовнішньої. Окрім візуалізації глибокопсихологічних станів, відображення екзистенційних переживань, мистецьке життя — особливо сучасне — набуває потужного соціального пафосу, демонструючи творчу співпричетність до загальнонаціонального спротиву, об'єднуючи мистецьку спільноту навколо спільних цілей та ідеї визволення від загарбників»¹¹.

«Народжені війною» твори мистецтва ще не встигли увійти до навчальних програм і підручників. Їхнє вивчення, аналіз, класифікація —

¹⁰ Філіпчук Г. Г. Національна ідентичність: культурно-освітній вимір. Чернівці : Друк Арт, 2016. 304 с.

¹¹ Стоян С. Мистецтво та війна: специфіка художніх трансформацій // Філософська думка. 2022. № 3. С. 119–124.

завдання на майбутні роки і десятиліття. Однак учителям мистецтва, які мають достатньо можливостей для виявлення власної педагогічної творчості і свободи у відборі навчального матеріалу, необхідно з власної ініціативи активно залучати це нове мистецтво до навчання і виховання школярів, особливо — середнього шкільного віку і старшокласників.

У підсумку наголошуємо, що естетичне виховання може стати дієвим чинником виховання патріотизму, а відчуття причетності до рідної культури має бути усвідомлене як один із найважливіших його компонентів. В умовах викликів війни особливої гостроти набуває необхідність дотримання принципу україноцентричності, і не лише в мистецькій освіті, а й у вітчизняній освіті загалом.

Отож, зміст естетичного виховання і мистецького навчання в українській школі належить ґрунтовно переглянути саме з позицій україноцентричності, що означає пріоритетність «свого», особливу пошану і любов до «свого» — як минулого, та і сучасного, як на рідній землі, так і всюди у світі, де українці засвідчили свою культурну міць та національну ідентичність.

*Леся ОНИШКО,
кандидат історичних наук, учений секретар
Національного меморіального комплексу
Героїв Небесної Сотні — Музею Революції Гідності*

(НЕ)ВИВЧЕНІ УРОКИ МАЙДАНУ ТА РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА

У новітній історії України є кілька ключових дат, трагічних і героїчних водночас, які пов'язані з Майданом та російсько-українською війною.

На 18–20.02.2014 р. припадають кульмінаційні події Революції гідності — масові вбивства протестувальників на Майдані, вчинені спецпідрозділами міліції та злочинними групами «тітушок», які було створено при режимі В. Януковича. Тоді впродовж трьох днів загинули чи були смертельно поранені 77 осіб, більш ніж сотня протестувальників отримали вогнепальні поранення. Згодом слідство встановило, що за наказом тодішнього міністра внутрішніх справ В. Захарченка та голови Служби безпеки України (СБУ) О. Якименка правоохоронцям дали дозвіл на застосування зброї. Частина спецпризначенців отримала пістолети Макарова та «Форт-12», бойові припаси до них, а також спеціальні засоби — травматичні рушниці «Форт-500» і вогнепальну зброю (автомати Калашникова калібра 7,62 × 39 мм), які надійшли з Росії як «гуманітарний вантаж».

Водночас 20.02.2014 р. Росія розпочала воєнні дії щодо окупації Криму, а також операцію спецслужб Російської Федерації (далі — РФ) для розпалювання російського заколоту на Півдні та Сході України. Згодом під час судового розгляду у відомих «справах Майдану» доведено факти спонукання з боку Кремля до силових дій проти мітингарів, підготовки силового захоплення Криму, а також задокументовано свідчення про те, що події 20 лютого РФ використала для реалізації планів з окупації частини українських територій, які 24.02.2022 р. переросли у повномасштабне вторгнення російських військ на територію України¹.

¹ Вирок Святошинського районного суду м. Києва ун. № 759/3498/15-к пр. № 1-кп/759/1/23 від 18 жовтня 2023 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114304164>

Революція гідності засвідчила готовність українців, ризикуючи власним життям, протистояти підступним планам агресора. Потужний патріотичний порив громадян України, героїзм Небесної Сотні та мужність добровольців допомогли зупинити Росію навесні 2014 р. та стали на заваді реалізації путінських планів «денацифікації» й «демілітаризації» України на початку 2022 р., розвинувши та модифікувавши різноманітні громадські ініціативи, які виникли під час Євромайдану. Серед них — Самооборона Майдану, Медична служба Майдану, «ЄвромайданSOS», Громадський сектор Майдану, Автомайдан².

Із початком повномасштабного вторгнення російських військ спостерігаємо трансформацію України в один великий Майдан, готовий захищати демократичні свободи, незалежність і територіальну цілісність своєї держави до остаточної перемоги. Його вияви мають різний характер. Одними з найдієвіших можна вважати численні волонтерські ініціативи щодо закупівлі та постачання необхідного для Збройних сил України (далі — ЗСУ), організацію допомоги внутрішнім переселенцям, інформаційне протистояння та партизанський рух, які створюють серйозні проблеми російським загарбникам стосовно встановлення тотального контролю над окупованими територіями, а також заходи, спрямовані на збереження культурної спадщини України.

Водночас, попри трагізм подій у період російсько-української війни, соціологічні опитування фіксують парадоксальне моральне піднесення та громадянську зрілість українців. Ці суттєві зрушення доповнюються відчутним зниженням регіональних відмінностей стосовно ставлення до історичних і геополітичних орієнтацій. Соціологічні дослідження засвідчують, що українці почали високо цінувати власну державу, хоча й до того шанували свою країну, дорожили її територією та мали висхідну тенденцію громадянської ідентифікації. Саме це пояснює небувало високу оцінку дій державних інституцій, особливо армії. До того ж інші інституції, як державні, так і громадські, виявили неочікувану стійкість у період російської агресії.

² Онишко Л., Примаченко Я., Романова К. У поступі до свободи. Київ : НМРГ, 2022.

Волонтерська діяльність під час повномасштабної війни в Україні набула різноманітних форм. Багато волонтерів об'єдналися в ініціативи, метою яких є допомога українським військовикам з обмундируванням, спеціальним спорядженням, зброєю, транспортом, засобами зв'язку та іншим матеріальним забезпеченням.

Волонтери всередині країни й за кордоном беруть активну участь у зборі коштів і пожертв для підтримки як військового захисту, так і гуманітарних організацій, що надають допомогу потерпілим унаслідок конфлікту, зокрема внутрішньо переміщеним особам. Ця допомога включає закупівлю їжі та одягу, надання житла, медичних послуг і задоволення інших потреб, а також культурно-просвітницьку активність³.

Очевидно, Майдан і війна стали тими чинниками, які посприяли об'єднанню українців. Відомий американський філософ Р. Рорті 1989 р. у праці «Контингентність, іронія та солідарність» серед чинників солідаризації називає емпатію — здатність людини перейматися почуттями та переживаннями іншого не лише через особисту симпатію, а й через бачення в ньому людини, яка страждає. «Велика кількість людей змогла відокремити запитання: “Чи ти віриш у те, у що ми віримо, та чи прагнеш того, чого ми прагнемо?” від запитання: “Чи ти страждаєш?”»⁴. Масові розстріли взимку 2014 р., воєнні дії Росії, масові ракетні обстріли стали тими чинниками, які згуртували громадян в Україні. Вони продемонстрували здатність до емпатії, виходячи на масові протести під час Майданів, а також намагалися протестувати проти утисків окупаційної влади вже в період війни.

Важливо підкреслити, що згуртованість суспільства під час Революції гідності й війни не сприяє абсолютній «гомогенізації» та втраті громадянами своєї ідентичності. Бельгійські політологи Ернесто Лаклау та Шанталь Муфф, автори постструктуралістської

³ Резнік О. Залученість українців до волонтерської діяльності під час повномасштабної війни // Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва. 2023. URL: <https://dif.org.ua/article/oleksandr-reznik-zaluchenist-ukraintsiv-do-volonterskoi-diyalnosti-pid-chas-povnomasshtabnoi-viyni>

⁴ Rorty R. Contingency, Irony, and Solidarity. Cambridge : Cambridge University Press, 1989. P. 198.

теорії, в основі якої лежить ідея про те, що соціальний світ формується дискурсом за допомогою значень, наголошують на тому, що задля збереження плюралізму думок соціальних агентів як частин гегемонії важливим є соціальний антагонізм, тобто протистояння партикулярних (неформальних) рухів усередині соціуму. Це запобігає тоталітаризмові, адже різні соціальні об'єкти мають однакові можливості впливу на формування політичних відносин. «Раціональність єдиного можливого вибору звела б до жарту саме визначення вибору. Перверсивна логіка “любові з першого погляду” унеможливила б будь-яку діалектику любові»⁵. Зокрема, якщо перерахувати усіх відомих осіб, які пішли до лав Територіальної оборони чи до ЗСУ в час загострення російської агресії по всій території України, можемо констатувати, що це люди різних політичних поглядів — від крайніх лівих до праворадикальних. Вони належать до різних соціальних груп, різних релігійних конфесій та мають різні соціальні функції у мирний час.

Розуміння процесів, які відбувалися під час Майдану та виникають тепер під час війни, можна також пов'язати з екзистенційною філософією. Актуальним стає поняття «граничної ситуації» — ситуації розпачу та жаху, що виникає в момент стикання з небезпекою, коли людині загрожує моральна або фізична смерть. Автором цього терміна є німецький філософ Карл Ясперс, який помітив потребу людини реагувати на наявні загрози перед лицем смерті. Він стверджував: якщо чоловік пізнається більше як буття, яким він є, він, пізнаючи, приводить себе у стан нестійкості, абсолютної можливості. У ній він чує заклик до своєї свободи, з огляду на яку лише шляхом власного пізнання стає тим, чим може бути, але ще не є. Своєю чергою свободу філософ розглядає як приховану трансцендентність виміру буття⁶.

Свого часу французький філософ Жан-Поль Сартр у відомому есеї «Екзистенціалізм — це гуманізм», аналізуючи суть цього філософського напряму, пояснив його постання саме потребою робити вибір в умовах складних викликів долі. Усвідомлення екзистенції ін-

⁵ Laclau E. Deconstruction, Pragmatism, Hegemony // Critchley S., Derrida J., Laclau E. et al. Deconstruction and Pragmatism / Edited by C. Mouffe. London; New York : Routledge, 1996. P. 62.

⁶ Jaspers K. Die Gestige Situation der Zeit. 3. Aufl. Berlin; Leipzig : De Gruyter, 1932. 191 p.

дивідом відбувається через прийняття рішення у складних обставинах, які не можуть бути комфортними для життя. Однак здатність особистості реалізувати власну волю ускладнюється наявністю перешкод, які чинять інші особи через свою присутність та дії. У цьому твердженні можна простежити апелювання, з одного боку, до індивідуального, а з іншого — перспективу його переростання в колективне: «Справді, немає жодної нашої дії, котра, створюючи з нас людину, якою ми хотіли б бути, не створювала б водночас образ людини, якою вона, на наше переконання, має бути»⁷. Драматизм і велич свободи вибору реалізуються у рішенні людини здійснити подвиг та пожертвувати собою, розпорядившись власною свободою відповідним чином. Філософ наводить приклад щодо рішення людини стати бійцем Руху опору на противагу з першого погляду раціональнішому для власної безпеки рішенню бути у період історичних викликів зі своєю родиною. Подібну самопожертву спостерігаємо нині, коли мільйони людей стали до лав ЗСУ та загонів Територіальної оборони (далі — ТрО).

Приклади самопожертви можна спостерігати у щоденних хроніках теперішньої війни. Ризикуючи власним життям, громадяни України обороняють свою країну, рятують себе та допомагають іншим. Історія Романа Ратушного — громадського діяча, юного учасника Революції гідності, активіста, засновника ініціативи, метою якої стало збереження зеленої зони Протасового Яру в Києві, є прикладом такої самопожертви.

На початку повномасштабного вторгнення Росії на територію України Роман вступив до Сил ТрО. Спершу захищав м. Київ та звільняв населені пункти Північної Слобожанщини, а згодом створив підрозділ «Протасів Яр». На початку квітня 2022 р. Роман вступив до розвідувального взводу 93-ї ОМБР ЗСУ «Холодний Яр». 09.06.2022 р. він потрапив у ворожу засідку на фронті й загинув, прикриваючи відступ побратимів. На його честь перейменовано одну з вулиць м. Києва. Понад 30 тис. осіб проголосували за це рішення завдяки ініціативі з деросіяніфікації столичних вулиць⁸.

⁷ Sartre J. P. *Lexistentialisme est un Humanisme*. Paris : Nagel, 1946. P. 74.

⁸ Українські громадські діячі на війні // Ukrainian Institute. URL: <https://ui.org.ua/artists/roman-ratushnyi>

Підсумовуючи, варто підкреслити вплив кризових подій на суспільно-політичні процеси всередині України, які засвідчують здатність українців об'єднуватися перед внутрішніми екзистенційними загрозами автократизму й тоталітаризму та зовнішніми загрозами експансії й окупації.

Ніна ПЕТРУХА,
кандидат економічних наук, доцент,
учений секретар Державної наукової установи
«Енциклопедичне видавництво»

Сергій ПЕТРУХА,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту в будівництві
Київського національного університету
будівництва і архітектури

ІНКЛЮЗИВНЕ «ОЗЕЛЕНЕННЯ» ДЕРЖАВНИХ ФІНАНСІВ: КОЛАБОРАЦІЯ БІОЕКОНОМІКИ ТА СТРАТЕГІЙ ПЕРЕМОГИ

У сучасному світі, в якому колаборується військова агресія, філософія мілітаризму, геополітична невизначеність, виклики щодо макроекономічної стійкості, соціальної єдності, продовольчого суверенітету й безпеки, раціоналізації природокористування та збереження довкілля, стійкість державних фінансів виходить на перший план, додатково актуалізуючи концепт інклюзивного їх «озеленення», особливо на перетині військової економіки та повоєнного відновлення України від наслідків війни. Цьому має сприяти План для Ukraine Facility на 2024–2027 рр.¹, в якому головною є парадигма переходу до біоекономіки, яка в поєднанні з новою українською доктриною, проголошеною Президентом України В. Зеленським², формує контури майбутніх стратегій перемоги задля створення середовища для інклюзивного економічного зростання, яке раціонально використовує природні ресурси та забезпечує вмонтованість усіх секторів національної економіки до цього процесу.

У період переходу національної економіки на військові рейки інклюзивне «озеленення» не обмежується лише впровадженням

¹ Програма підтримки економіки // Ukraine Facility. URL: <https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/>

² У 27-му річницю Конституції України Президент запропонував до обговорення орієнтири майбутньої Української доктрини та вручив державні нагороди // Президент України. 2023. URL: <https://www.president.gov.ua/news/u-27-mu-richnicyu-konstituciyi-ukrayini-prezident-zaproponuv-83865>

екологічно орієнтованих технологій як квінтесенції біоекономічної спрямованості чи збільшення частки витрат у державних фінансах на відновлювальну енергетику, що притаманно процесу переходу від сировинно орієнтованої моделі до моделі, заснованої на знаннях («знаннева» економіка)^{3,4}. Вказані витрати необхідно розглядати ширше через призму державних видатків на формування спільного ментального простору в тріаді «держава — бізнес — соціум» задля участі різних соціальних й економічних груп у створенні екологічно збалансованого повоєнного суспільства, початок якого має бути покладений в інклюзії як одного з поступів у координатах нової української доктрини, заклавши фундамент для реалізації відповідних стратегій перемоги. Економічна гармонія між біоекономікою та стратегіями перемоги неможлива без «озеленення» державних фінансів, що відповідає Директиві Європейського Парламенту і Ради Європейського Союзу (далі — ЄС) про заходи для високого спільного рівня безпеки мережевих та інформаційних систем на території Союзу (Державні витрати та фінансова звітність — англ. Public Expenditure and Financial Accountability; PEFA), іменованих як «екологічне бюджетування»⁵, а відповідно, прагнучи набути повноправне членство в ЄС, Україна має знайти варіанти для поєднання інклюзії зі сталим повоєнним відновленням і стійкістю державних фінансів.

В Україні широко досліджені та нормативно закріплені питання державних фінансів, процесів їх «озеленення» та біоекономіки. Однак, феномен «інклюзії» зводиться лише до осіб з інвалідністю та до освіти як сфери його застосування. Так, у Законі України «Про освіту»⁶ вперше на законодавчому рівні закріплені й визначенні поняття

³ Петруха Н. М., Петруха С. В. Державне регулювання інтегрованих корпоративних об'єднань в умовах структурно-інституціональної та функціональної трансформації сільської економіки: проблеми методології, теорії, соціально-економічної та секторальної політики. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Професіонал», 2020. 496 с.

⁴ Петруха Н., Петруха С., Алексеєнко Н., Кушнерук О., Мазур А. Соціальні імперативи державних фінансів: воєнна адаптація та засади повоєнного відновлення // *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2023. Vol. 3 (50). P. 358–371. URL: <https://doi.org/10.55643/fcaptp.3.50.2023.4031>

⁵ PEFA Newsflash February 2024 // PEFA. URL: <https://www.pefa.org/news/pefa-newsflash-february-2024>

⁶ Про освіту: Закон України № 2145-VIII від 5 вересня 2017 р. // Відомості Верховної Ради. 2017. № 38-39. Ст. 380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

«інклюзивне навчання» та «інклюзивне освітнє середовище». Певна спроба започаткувати процес пронизання феноменом інклюзії загальнонаціональних цінностей та парадигми соціально-економічного розвитку було зроблено в Національній стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 р.⁷, яка була у 2021 р., тобто на етапі ще війни на Сході України (на Донбасі). Натепер вона недостатньо враховує необхідність подальшої співпраці біоекономіки з державними фінансами, не визначає регуляторну тактику реалізації стратегій перемоги, проголошених у новій Українській доктрині.

Саме тому синергія між біоекономікою та стратегіями перемоги стає фундаментом для архітектування інклюзивного «озеленення» державних фінансів. І тут головне — забезпечити дотримання балансу між подальшою соціологізацією бюджетних видатків як відгуку на необхідність забезпечення соціально-побутових і безпекових потреб соціуму, насамперед ветеранів, членів їхніх сімей, внутрішньо переміщених осіб, а також осіб, які повернулися або мають намір повернутися на деокуповані території до державної підтримки (допомоги) проектам, спрямованим на декарбонізацію економіки разом із нівелюванням наслідків перебування на українських територіях країни-агресора, включно із гуманітарним розмінуванням. Біоекономіка в такій парадигмі має виступати каталізатором інноваційних зрушень у сфері державних фінансів для створення інвестиційних можливостей, спрямованих як на екологізацію, так й інклюзивність у парадигмі воєнної економіки та економіки повоєнного періоду.

Під стратегіями перемоги ми розуміємо десять пропозицій Президента України, викладених в Українській формулі миру⁸, які є універсальною умовою, тобто епохальною константою для поетапного переходу до біоекономіки та «озеленення» державних фінансів, не чекаючи завершення війни, не кажучи вже про повоєнне відновлення України.

Однак інклюзивне «озеленення» може так і залишитися політичним гаслом без реальної трансформації всієї системи інститутів

⁷ Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80/conv#Text>

⁸ Філософія Української Формули миру // Президент України. URL: https://www.president.gov.ua/storage/j-files-storage/01/19/45/a0284f6fdc92f8e4bd595d4026734bba_1691475944.pdf

регуляції, без нових цілепокладань у системі управління державними фінансами, їх зваження на біоекономічний центрим та залучення широких верст населення до таких перетворень — на що й була спрямована реформа децентралізації. Тобто натеper необхідно забезпечити участь органів місцевого самоврядування, громадян, які мешкають на відповідних локаціях, фахових місцевих об'єднань соціуму та представників бізнесу в прийнятті рішень, пов'язаних із процесами «озеленення» та розподілом місцевих фінансів. Це вимагає створення ефективних механізмів комунікації, консультацій та партнерства між переліченими стейкхолдерами (зацікавленими сторонами). В основу цієї комунікаційної моделі повинно бути покладено підойми Методичних рекомендацій щодо механізмів участі громадськості у бюджетному процесі на місцевому рівні та можливості платформи відкритих даних у сфері державних фінансів — Є-data. Окрім цього, важливо враховувати рівень соціальної згуртованості, фінансової самодостатності та збитків (втрат), заподіяних конкретній локації вторгненням країни-агресора на територію України, оскільки вони виступають у ролі детермінант інклюзії, місцевих, а відповідно й державних фінансів, пронизуючи їх духом біоекономічної колаборації. Для цього в окремих випадках необхідно забезпечити розвиток відновлюваної енергетики, а в інших — сформувати систему фінансових заохочень для відновлення лісового господарства чи виробництва біорозкладних матеріалів.

Володимир РОМАНЦОВ,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії та археології
Маріупольського державного університету

Наталя РОМАНЦОВА,
доктор історичних наук, доцент,
професор кафедри філософії та соціології
Маріупольського державного університету

**МАРІУПОЛЬ: 16–17 КВІТНЯ 2014 р. —
ПЕРШИЙ У СХІДНІЙ УКРАЇНІ УСПІШНИЙ БІЙ
ПРОТИ ПРОРОСІЙСЬКИХ ТЕРОРИСТІВ**

У наш час, коли Україна переживає трагедію повномасштабної рашистської агресії, а м. Маріуполь після героїчної оборони було окуповане ворожими військами, постає необхідність розглянути початковий період російсько-української війни. Аналіз перших боїв 2014 р. проти проросійських терористів за український Маріуполь із позицій 2024 р. дозволяє краще зрозуміти місце цього міста в сучасній Україні та подвиг його захисників, який визначив почесну відзнаку «Місто-герой України». Погляд історика на маріупольські події т. з. «російської весни» 2014 р. дозволяє побачити певну їхню схожість із російською більшовицькою інтервенцією кінця 1917 — початку 1918 рр., що свідчить про традицію, наступність російської імперської політики щодо України загалом та у Приазов'ї зокрема. Зазначена тема має велике значення в контексті формування історичної пам'яті мешканців українського Маріуполя, особливо маріупольської молоді, після звільнення міста від рашистських загарбників.

Зазначену тему дослідження в історичній літературі розглядали недостатньо. Незначною мірою на перше бойове зіткнення українських військових із проросійськими терористами 16–17.04.2014 р. звернув увагу В. Бенчук, висвітлюючи «російську весну» в м. Маріуполі. Зазначивши, що бойовики штурмували військової частини (далі — в/ч) № 3057 Національної гвардії України (далі — НГУ), прикриваючись проросійськими мітингувальниками, автор обмежився

констатацією цього факту¹. Дещо ширше подали інформацію про маріупольський бій Д. Бура та О. Красовицький. Розглядаючи хроніку російсько-української війни, вони вказали на деякі деталі тих подій².

Окрему главу своєї книги присвятили темі дослідження маріупольські журналісти, координатором проєкту яких була А. Романенко. Зазначена публікація ілюстрована, містить цікавий інформативний матеріал, спогади учасників тих подій. Автори книги вперше розглянули бій 16–17.04.2014 р. як першу перемогу українських силовиків на Сході України³.

У контексті протидії організованих російськими спецслужбами т. з. «російській весні» як один з аспектів битви за м. Маріуполь висвітлює зазначені події воєнний журналіст і фаховий історик М. Жирохов. У своєму інформаційно-аналітичному виданні він з'ясував внутрішні та зовнішні чинники, які обумовили посилення суспільного протистояння у м. Маріуполі протягом березня–травня 2014 р. та спричинили спроби захоплення проросійськими бойовиками маріупольської в/ч № 3057⁴.

Джерелами дослідження обраної теми є інформаційні матеріали періодичних видань, насамперед маріупольської газети «Приазовський робітник», опубліковані там документи маріупольської громадськості, міської, обласної, державної влади. Центральна українська преса того часу була заповнена відомостями про російську анексію Криму, про запекле протистояння в містах Донецьку, Слов'янську та Краматорську, а повідомлення про події в м. Маріуполі не викликали належного інтересу. Певна інформація міститься в деяких новинних інтернет-сайтах. Значну цінність при вивченні маріупольських подій 2014 р. становлять візуальні джерела, поміщені у книзі «Маріуполь. Останній форпост».

¹ Бенчук В. О. «Російська весна» у Маріуполі (лютий–червень 2014 року) // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки. Історія України. 2019. Т. 30 (69). № 4. С. 9; 10.

² Бура Д., Красовицький О. Хроніка війни. 2014–2020 : у 3 т. Харків : Фоліо, 2022. Т. 1: Від Майдану до Іловайська. С. 90; 91.

³ Маріуполь. Последний форпост. События, изменившие нас 2014–2015. Киев : Полиграф ЮЕИ, 2015. С. 64–90.

⁴ Жирохов М. Битва за Маріуполь. Київ : Княжий вал, 2023. 104 с.

Наукова розробка теми дослідження орієнтована на комплексне застосування сучасних методологічних підходів. Широке коло теоретико-методологічних аспектів дослідження російсько-української війни знайшли відображення у студіях авторитетних українських учених В. Смоля, О. Яся⁵, В. Горбуліна, В. Бадрак⁶, О. Лисенка, О. Маєвського⁷, В. Грицюка, О. Лисенка⁸, Я. Верменич⁹, Л. Якубової¹⁰.

Уже 10 років «держава з неоімперськими амбіціями»¹¹ (Росія) веде війну на знищення України. Її початок був «прикритий» традиційними путінськими підступними гібридними підходами. Це повною мірою виявили події т. з. «російської весни» у 2014 р. на Донеччині, зокрема, в м. Маріуполі. Анексувавши Крим, який нібито повернувся «в рідну гавань», путінський режим розгорнув реалізацію своїх імперських планів на Східній Україні. Маріуполь тут виокремився на окрему позицію, бо його хоч і вважали формально частиною Донбасу, але фактично він не був нею ні територіально, ні етнічно, ні історично.

У зазначений час путінські спецслужби в м. Маріуполі, як і загалом у Східній Україні, фактично діяли, використовуючи «гібридний» досвід своїх попередників 1917–1918 рр. Протягом 1917 р. маріупольські більшовики вели активну пропаганду проти демократичних владних інституцій як російських, так і українських. У місті активізувалися проросійські імперські сили, які прикривалися більшовицькими

⁵ Смолій В., Ясь О. Українська соціогуманітаристика воєнної доби: виклики, перспективи, можливості // Український історичний журнал. 2022. № 4. С. 55–70.

⁶ Горбулін В., Бадрак В. Над прірвою. 200 днів російської війни. Київ : Брайт Букс, 2023. 275 с.

⁷ Лисенко О., Маєвський О. Неминуча війна // Український історичний журнал. 2022. № 4. С. 71–77.

⁸ Грицюк В., Лисенко О. Війна Російської Федерації проти України: війнний, міжнародно-правовий, геополітичний та економічний виміри // Український історичний журнал. 2023. № 2. С. 5–33.

⁹ Верменич Я. У чому полягає специфіка дослідження українсько-російських відносин крізь призму концепту пограниччя // Перелом: Війна Росії проти України у часових пластах і просторах минувшини. Діалоги з істориками : у 2 кн. / Упоряд.: Г. Боряк, О. Ясь. Київ : Інститут історії України НАН України, 2022. Кн. 2. С. 1359–1362.

¹⁰ Якубова Л. Онтологія рашизму: Україна як alter ego Росії // Український історичний журнал. 2022. № 4. С. 78–92.

¹¹ Смолій В., Ясь О. Українська соціогуманітаристика воєнної доби: виклики, перспективи, можливості // Український історичний журнал. 2022. № 4. С. 56.

гаслами і після Жовтневого перевороту 1917 р. у м. Петрограді (тепер м. Санкт-Петербург, РФ) спиралися на раднарком, діяли цілком за його вказівками¹², отримували фінансову та військову допомогу, формували й озброювали незаконні загони т. з. «червоногвардійців», яких використали для захоплення влади в м. Маріуполі¹³. У цій діяльності маріупольські більшовики не приховували своєї проросійської налаштованості, вкрай негативно ставилися до українського руху в місті.

Від кінця лютого до середини квітня 2014 р. представники проросійської «п'ятої колони» в м. Маріуполі (місцеві комуністи), пізніше — приїжджі агенти московських спецслужб, використовуючи зомбованих потужною путінською пропагандою співробітників металургійних комбінатів, декласовані елементи, особливо серед молоді, влаштовували масові мітинги під антиукраїнськими гаслами. Це зафіксували численні фото маріупольських журналістів того часу¹⁴. Як зазначив маріупольський мер Ю. Хотлубей, у цих добре зрежисованих акціях активними учасниками були також проплачені елементи, які відпрацьовували на мітингах¹⁵.

Акції проросійських «протестувальників» і т. з. «активістів» у першій половині квітня проходили регулярно у вихідні. Особливо сильне емоційне кипіння пристрастей у мітингувальників спостерігалося в суботу 5 квітня: вони обурювалися затриманням «активістів», обшуками в їхніх квартирах. Під час суботнього «протестного» руху заходили до приміщення Служби безпеки України (СБУ), на деякий час була захоплена прокуратура, розбиті двері у міськраді. Шукали затриманого самопроголошеного т. з. «народного» мера Д. Кузьменка.

¹² Романцов В. М. Маріупольські більшовики в боротьбі за владу в 1917 р. Уроки історії на порозі столітнього ювілею революції // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія. 2016. Вип. 17. С. 75–82.

¹³ Романцов В. Маріупольські більшовики на шляху до збройного повстання (листопад–грудень 1917 р.). Погляд через сторіччя // Актуальні проблеми науки та освіти: Збірник матеріалів ХХІ підсумкової науково-практичної конференції викладачів МДУ 07 лютого 2020 року / За заг. ред. К. В. Балабанова. Маріуполь : Маріупольський державний університет, 2019. С. 120–122.

¹⁴ Мариуполь. Последний форпост. События, изменившие нас 2014–2015. Киев : Полиграф ЮЕИ, 2015. С. 14; 30–33.

¹⁵ Хотлубей Ю. Прес конференція. 28.03.2014 // Приазовський робітник. 2014. 2 квітня.

Біля міськради були поставлені намети, де ставили підписи за референдум¹⁶. У гаслах проросійських «активістів» повною мірою простежувалися аналогічні кремлівські пропагандистські наративи і настанови московських «кураторів».

Проросійські «активісти» все більш посилювали в Маріуполі радикальні настрої. На це велися декласовані елементи серед молоді, відвертий криміналітет. На дії проросійської п'ятої колони в Маріуполі, як і загалом по Донецькій області, вплинуло проголошення 7 квітня т. з. Донецької народної республіки (ДНР)¹⁷. Після цього «активісти», підбурювані агентами московських спецслужб, яких ставало все більше, почали захоплювати адміністративні будинки, скидали українські прапори і натомість піднімали днірівські та російські. У неділю 13 квітня після перших виступів провокаторів-ораторів т. з. «активісти» з масками на обличчях увірвалися до будинку міськради, спустили над нею український прапор, підняли прапор «ДНР», біля всіх вхідних дверей влаштували барикади, допускали глумління над міліціонерами¹⁸. Ці злочинні дії зафіксували маріупольські журналісти у світлинах¹⁹.

Після цього протистояння в місті перейшло на новий рівень. Захоплення міськради було недостатньо для бойовиків. Вони ставили питання про озброєння своїх груп і звернули увагу на військову частину НГУ № 3057, яка дислокувалася в м. Маріуполі, вважаючи, що там легко зможуть роздобути зброю. Це були відверто терористичні, злочинні наміри. Їхні організатори розраховували на пасивність військовослужбовців, оскільки у своїх попередніх акціях, навіть при захопленні міськради, вони не зустрічали належної відсічі.

За свідченням командира в/ч № 3057 С. Совинського, який зберіг до кінця вірність присязі, протягом квітня до 15 числа включно його часто відвідували представники т. з. міністерства

¹⁶ Панков О. Три дні маріупольських протестів за референдум, федералізацію та російську мову // Приазовський робітник. 2014. 8 квітня.

¹⁷ Вчора проголосили створення Донецької народної республіки // Приазовський робітник. 2014. 8 квітня.

¹⁸ Мітинги в минулі вихідні закінчились захопленням будинку міськради // Приазовський робітник. 2014. 15 квітня.

¹⁹ Мариуполь. Последний форпост. События, изменившие нас 2014–2015. Киев : Полиграф ЮЕИ, 2015. С. 47; 49; 50.

оборони самопроголошеної ДНР, «народні» мери, наполягаючи, щоб він підпорядкувався їм. Кожного разу вони отримували рішучу відмову²⁰.

Вирішальний бій біля військової частини стався в ніч з 16 на 17.04.2014 р. Ці події засвідчили активну роль у них ворожих спецслужб, інформаційні провокації російських засобів масової інформації. Військовий журналіст М. Жирохов звернув увагу на те, що перед штурмом військової частини біля міськради відбувся мітинг, під час якого «зібраний на площі “народ”, за допомогою виступу пропагандиста Хабарова був грамотно спрямований у бік військових. При цьому звучало, що «армія з народом», що «строковиків, які повернулися з Євромайдану, необхідно розпустити по домівках». Не обійшлося без стандартної «страшилки» того часу — «правосеков», які нібито приїхали в місто, щоб провести штурм міськради і знищити мирне населення. І нібито вони ховаються на території частини»²¹.

Автори книги «Маріуполь. Останній форпост» зазначили, що перед цим у захопленій бойовиками Маріупольській міськраді з'явилися «сірі чоловічки», які були одягнуті в сіру форму без камуфляжу. Вони в оточенні натовпу місцевих цивільних рушили до військової частини. Це були «люди відмінної виправки, зі зброєю. ...Їх супроводжував натовп цивільних, які трималися на деякій відстані»²². М. Жирохов вказує, що цей натовп налічував близько 300 осіб. За його словами, «штурмовики — фактично просто озброєні нелегальною та мисливською зброєю люди (а крім «донецької» групи, зброя була й у кількох представників місцевого криміналітету) — прямували на легкових автовах відразу за натовпом». До цієї атаки долучилася знімальна група російського телеканалу «Лайф Ньюз», репортаж якої з'явився в телефірі²³.

²⁰ Там само. С. 78–81.

²¹ Жирохов М. Історія відбиття штурму військової частини в Маріуполі: перша перемога Нацгвардії // Рубрика. 2019. URL: <https://rubryka.com/article/istoriya-vidbyttya-shturmu-vijskovoyi-chastyny-v-mariupoli-persha-peremoga-natsgvardiyi/>

²² Маріуполь. Последний форпост. События, изменившие нас 2014–2015. Киев : Полиграф ЮЕИ, 2015. С. 65.

²³ Жирохов М. Битва за Маріуполь. Київ : Княжий вал. 2023. С. 11; 12; 16.

Деякий час відбувалися переговори з командиром військової частини. Проте бойовики висунули неприйнятні ультимативні вимоги: здати зброю і видати «правосеков». Не отримавши бажаного, близько 20-ї години почали штурм²⁴. Бойовики почали кидати на територію військової частини пляшки із запалювальною сумішшю, у відповідь лунали автоматні черги. Стрілянина продовжувалася до 2-ї години після опівночі²⁵.

За інформацією міністра внутрішніх справ України А. Авакова, після короткого бою нападники були здебільшого локалізовані та роззброєні. Для відсічі їм було надано спецназ «Омега», в ході операції задіяні гелікоптери. На вулицях працювали патрулі міліції. За відомостями Міністерства внутрішніх справ України, у ході проведення зазначеної операції було виявлено трьох убитих, 13 поранених та 63 затриманих бойовиків. У них було вилучено зброю, засоби зв'язку та телефони російських операторів²⁶.

За уточненими даними М. Жирохова, поранених виявилось 137 осіб, 77 бойовиків затримано. Щодо учасників терористичного нападу на військову частину Жовтневим районним судом м. Маріуполя винесено досить м'які вироки: 20 осіб із 22-х арештованих узято під домашній арешт, а двоє арештованих зі зброєю в руках поміщені під варту²⁷.

У цей період у різних містах Донецької області відбувалися бої, але лише в м. Маріуполі українські військові дали відсіч проросійським терористам. За словами авторів книги «Маріуполь: останній форпост», «це була перша справжня відсіч, котру українські силовики змогли дати місцевим сепаратистам й російським найманцям на Сході країни»²⁸. Цю думку підтримує також М. Жирохов, який вважає,

²⁴ Жирохов М. Історія відбиття штурму військової частини в Маріуполі: перша перемога Нацгвардії // Рубрика. 2019. URL: <https://rubryka.com/article/istoriya-vidbyttya-shturmu-vijskovoyi-chastyny-v-mariupoli-persha-peremoga-natsgvardiyi/>

²⁵ Нічна стрілянина біля військової частини на проспекті Нахімова. Є вбиті і поранені // Приазовський робітник. 2014. 18 квітня.

²⁶ Аваков розповів про результати нічної спецоперації в Маріуполі. 17.04.2014. URL : <https://archive.vn/LKVRy>

²⁷ Жирохов М. Битва за Маріуполь. Київ : Княжий вал. 2023. С. 17–8.

²⁸ Маріуполь. Последний форпост. События, изменившие нас 2014–2015. Киев : Полиграф ЮЕЙ, 2015. С. 64.

що «відбиття штурму військової частини в Маріуполі» було першою перемогою НГУ²⁹.

Загалом це був успіх, хоча не остаточний. Водночас ситуація, яка склалася в м. Маріуполі внаслідок успішного бою, не призвела до загальної перемоги українських сил у місті, оскільки чимало містян, які стали жертвами ворожої пропаганди, мали проросійську чи хитку політичну позицію.

Підсумовуючи дослідницький аспект, необхідно зазначити, що робота над темою виявила ряд суперечностей щодо фактичного матеріалу, які потрібно надалі усунути, долучивши нові джерела. Вимагають подальшого осмислення розглянуті суспільні процеси, що відбувалися у місті, поява такого явища, як колаборація деяких мешканців м. Маріуполя. Більшої уваги потребує історико-компаративний аналіз початкового етапу російсько-української війни та нинішньої повномасштабної російської агресії стосовно становища в м. Маріуполі.

²⁹ Жирохов М. Історія відбиття штурму військової частини в Маріуполі: перша перемога Нацгвардії // Рубрика. 2019. URL: <https://rubryka.com/article/istoriya-vidbyttya-shturmu-vijskovoyi-chastyny-v-mariupoli-persha-peremoga-natsgvardiyi/>

РОЗДІЛ II

**НАЦІОНАЛЬНИЙ СПРОТИВ.
СИЛИ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОБОРОНИ ЗСУ.
РУХ ОПОРУ**

Ігор ВОЛКОВ,
*сержант групи воєнно-історичної роботи
воєнно-наукового відділу
штабу Командування Сил ТрО ЗСУ*

ЦИВІЛЬНО-ВІЙСЬКОВЕ СПІВРОБІТНИЦТВО В УМОВАХ СУЧАСНОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Цивільно-військове співробітництво (далі — ЦВС) — це взаємодія цивільного сектору та військових підрозділів, яка передбачає проведення відповідної роботи, комунікації з органами державної (місцевої) влади, міжнародними неурядовими організаціями та громадськими об'єднаннями й інформування цивільного населення.

Мета ЦВС полягає у створенні сприятливих умов цивільному населенню для досягнення військових цілей шляхом організації та підтримання належного рівня цивільно-військової взаємодії з об'єктами цивільного середовища в районах виконання завдань за призначенням (дислокації) частин і підрозділів Збройних сил України (далі — ЗСУ) та інших складових сил оборони.

До об'єктів цивільного середовища належать: цивільне населення, його потреби та рівень їхнього задоволення, громадські організації (зокрема охоронної діяльності), міжнародні урядові та неурядові організації, система і структура влади, правоохоронні органи, суспільні відносини та конфлікти (політичні, економічні, соціальні, етнічні), виробнича сфера та трудові відносини, інфраструктура забезпечення життєдіяльності та техногенно небезпечні об'єкти, транспортна і торгівельна мережі, банківська система, культурні та ментальні особливості регіону (традиції, звичаї), релігійні організації та взаємовідносини між ними, об'єкти інформаційної сфери та інформаційне середовище загалом¹.

Основні функції ЦВС:

- організація цивільно-військової взаємодії;
- підтримка дій військ (сил);

¹ Доктрина «Цивільно-військове співробітництво» // Сили територіальної оборони Збройних Сил України. 2020. URL: <https://sprotvvg7.com.ua/wp-content/uploads/2022/03/СП-9-0001.01-Доктрина-цивільно-військове-співробітництво.pdf>

- підтримка об'єктів цивільного середовища.

Головною функцією ЦВС є цивільно-військова взаємодія, що полягає у спільній, цілеспрямованій, організованій та безперервній діяльності командувачів (командирів), начальників, їхніх заступників, органів військового управління, штабів, структур ЦВС, спрямованій на встановлення та підтримання зв'язків з об'єктами цивільного середовища на рівні, який забезпечує успішне виконання військами (силами) визначених завдань.

Забезпечуючи цивільно-військову взаємодію, представникам ЦВС ЗСУ потрібно керуватися основними принципами організації ЦВС².

1. Безпека населення. Спільна робота може забезпечити кращий захист цивільного населення від наслідків війни та конфліктів. Комбінований підхід до безпеки може допомогти уникнути непотрібних жертв і руйнувань.

2. Гуманітарна (волонтерська) допомога. Цивільний сектор може координувати гуманітарну допомогу для постраждалих внаслідок війни. Це включає розподіл їжі, води, медикаментів та інших необхідних матеріалів.

3. Експертна допомога. Цивільні експерти можуть приносити свої знання та навички для розв'язання проблем, пов'язаних із відновленням інфраструктури, психологічною допомогою та іншими аспектами відновлення після війни.

4. Координація і комунікація. Співпраця дозволяє покращити систему комунікації та координації між військовими і цивільними структурами. Це важливо для ефективного ведення операцій та мінімізації можливих конфліктів інтересів.

5. Ресурси і підтримка. Цивільний сектор може забезпечити важливі ресурси (медичні послуги, інфраструктура, транспорт та гуманітарна допомога). Це допомагає військовим зосередитися на бойових завданнях, знаючи, що необхідні ресурси та підтримка будуть забезпечені.

В умовах розв'язаної Російською Федерацією (далі — РФ) війни проти України перед ЦВС постали нові виклики та загрози. Налагодження взаємодії з цивільним населенням та органами державної

² Цивільно-військове співробітництво // Сили територіальної оборони Збройних Сил України. URL: <https://sprotyvg7.com.ua/documents/tsivilno-vijskove-spirobitniststvo>

(місцевої) влади з метою недопущення перешкоджання діям військ у районах їхнього переміщення, дислокації, а також ведення воєнних (бойових) дій спонукала шукати й втілювати абсолютно новий у ЗСУ комплексний підхід до планування та проведення військових операцій, що ґрунтується на досвіді й основних принципах Збройних Сил держав Організації Північноатлантичного договору (англ. North Atlantic Treaty Organisation, NATO — НАТО).

Враховуючи той факт, що підрозділи ЗСУ першими зіштовхуються з проблематикою цивільного середовища на звільнених територіях, в основу ЦВС покладено саме організацію та підтримку цивільно-військової взаємодії, а також вивчення всіх аспектів, які стосуються стану цивільного середовища, для забезпечення повної ситуаційної обізнаності командирів, начальників усіх рівнів. Передусім на те, як ці процеси можуть вплинути на виконання завдань нашими Силами оборони.

Усе, що стосується підтримки дій наших військ, об'єктів або суб'єктів цивільного середовища, розглядається саме в контексті організації цивільно-військової взаємодії з урахуванням того, що досвід відбиття широкомасштабної агресії показав, що всі державні механізми в Україні не перестали працювати, а державний апарат повністю виконував свої функції навіть на тих територіях, які були тимчасово залишені нашими військами.

Головна роль органів державної влади та місцевого самоврядування у вирішенні проблемних питань цивільного сектору полягає в безумовній та першочерговій відповідальності органів державної влади та місцевого самоврядування за забезпечення нагальних потреб населення та функціонування об'єктів³ цивільного середовища. Наявні у розпорядженні командувача (командира), начальника ресурси мають витрачатися лише у випадку необхідності формування сприятливих умов для досягнення військових цілей.

Підрозділи ЦВС першими з-поміж військових зіштовхуються з реаліями життя цивільних і в межах своєї компетенції та можливостей організовують та координують відновлення інфраструктури, електро- і водопостачання, доставки та супроводу гуманітарних ван-

³ Про військово-цивільні адміністрації: Закон України № 141-VIII від 3 лютого 2015 р. // Відомості Верховної Ради. 2015. № 13. Ст. 87. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-19#Text>

тажів для цивільних мешканців уздовж лінії бойового зіткнення. ЦВС активно співпрацює з органами влади, міжнародними неурядовими організаціями та громадськими об'єднаннями, оскільки добре знає про найгостріші проблеми місцевих жителів і пріоритети їхнього розв'язання.

Гостра проблема у регіонах існує у доступі до правдивої інформації. Агресивна пропаганда РФ, безумовно, впливає на свідомість наших громадян, які перебувають на лінії розмежування та є обмеженими у виборі джерел інформації.

Саме тому діяльність представників ЦВС і державної (місцевої) влади має базуватися на принципах прозорості, які полягають у демонстрації ЗСУ та іншими складовими сил оборони високого рівня відкритості. Рівень відкритості повинен бути обмежений лише вимогами Конституції та законів України, нормативно-правових актів із питань захисту інформації з обмеженим доступом, міркуваннями безпеки застосування ЗСУ та інших складових сил оборони. Додержання військовим командуванням зазначеного принципу дозволить: зменшити ризик взаємного непорозуміння; сформувати позитивну громадську думку та повагу до дій, збільшити рівень довіри до ЗСУ та інших складових сил оборони; мінімізувати корупційні ризики.

Переконувати діалогом складно, якщо за ним немає конкретних дій. Справи — це й надання гуманітарної допомоги та засобів гігієни, і проведення соціальних і гуманітарних проєктів. Багато хто помилково думає, що ЦВС — спільна організація гуманітарного спрямування, одним з основних завдань якої є розвезення гуманітарної допомоги. Проте ЦВС — військова структура, покликана координувати дії та інформувати саме ті структури і організації, громадські організації, гуманітарні місії та військові структури про труднощі та проблеми, які виникають у цивільного населення у тому чи іншому населеному пункті.

Ще в 2014 р. виникла нагальна потреба у пошуку та поверненні тіл полеглих оборонців України як із підконтрольної уряду України території, так і з тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей, а з розширенням збройної агресії РФ — і з інших областей, де велися бої. Це стало окремим і вкрай важливим напрямком роботи. Тож було започатковано Гуманітарний проєкт ЗСУ

«ЕВАКУАЦІЯ 200» і створено тимчасові групи з транспортування й пошуку полеглих воїнів, який перейменовано у Гуманітарний проєкт ЗСУ «НА ЩИТІ».

Нині у складі Центрального управління ЦВС Генерального штабу ЗСУ створено Управління пошукової роботи та репатріаційних заходів. Це пов'язано передусім із розширенням діяльності з пошуку та репатріації зниклих безвісти та полеглих воїнів. Зазначена діяльність здійснюється у взаємодії з експертними службами, правоохоронними органами та іншими підрозділами Сил безпеки та оборони України.

Підводячи підсумки про співробітництво між військовим і цивільним секторами під час війни, варто зазначити наступне:

Наше спільне завдання полягає в тому, щоб виробити і утримувати ефективні механізми співробітництва між військовим та цивільним секторами. Ми маємо можливість створити безпечні та стійкі умови для нашого населення, навіть у найскладніших обставинах. Поеднавши наші ресурси, знання та вміння, ми можемо досягти більшого для захисту життя, відновлення суспільства та забезпечення миру для майбутніх поколінь. Спільно ми сильніші, і це співробітництво — ключовий чинник на шляху до спільного успіху і стабільності⁴.

⁴Роль цивільно-військового співробітництва у захисті цивільного населення: Досвід України. [W. p.] : Civiliansinconflict.org, 2023. С. 8–9. URL: https://civiliansinconflict.org/wp-content/uploads/2023/10/The-Role-of-CIMIC-in-POC_UKR_Final.pdf

*Анатолій ЗВАРИЧ,
кандидат військових наук, старший дослідник,
провідний науковий співробітник
Центрального науково-дослідного інституту ЗСУ*

ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО РОЗПОДІЛУ ЗАВДАНЬ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОБОРОНИ ДЕРЖАВИ МІЖ СКЛАДНИКАМИ СИЛ БЕЗПЕКИ І СИЛ ОБОРОНИ

З ухваленням Закону України «Про основи національного спротиву» в Україні сформовано нову систему територіальної оборони (далі — ТрО) держави як складника національного спротиву¹. Відповідно до зазначеного закону, під ТрО розуміють систему загальнодержавних, військових і спеціальних заходів, що здійснюються у мирний час та в особливий період із метою протидії військовим загрозам, а також для надання допомоги у захисті населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій. Законом визначено 13 завдань, покладених на ТрО. Метою ТрО визначено надання обороні держави всеохоплюючого характеру². Такий підхід передбачає залучення до виконання завдань ТрО України усіх сил безпеки і сил оборони: Збройних сил України (далі — ЗСУ), Національної гвардії України (далі — НГУ), Національної поліції України (далі — НПУ), Служби безпеки України (далі — СБУ), Державної прикордонної служби України (далі — ДПСУ), Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України (далі — ДССЗтЗІ), Державна спеціальна служба транспорту (далі — ДССТ), Управління державної охорони України (далі — УДОУ), Державної служби України з надзвичайних ситуацій (далі — ДСНС).

Водночас нормативно-правовими актами визначено тільки їхні повноваження щодо підготовки до виконання заходів ТрО.

¹ Про основи національного спротиву: Закон України № 406/2021 від 29 липня 2021 р. // Відомості Верховної Ради. 2021. № 41. Ст. 339. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text>

² Стратегія воєнної безпеки України // Президент України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661>

Розподіл завдань ТрО держави між складниками сил безпеки і сил оборони не врегульовано. У законодавчих і нормативно-правових актах України, які регламентують порядок функціонування складників сил безпеки і сил оборони, мова йде про їхню «участь у виконанні завдань ТрО та сприяння забезпеченню правового режиму воєнного стану». У нормативно-правових актах стосовно СБУ, УДОУ, ДСНС немає навіть згадування про територіальну оборону. У Законі України «Про Збройні сили України»³ відмічено тільки те, що Сили ТрО ЗСУ є окремим родом сил.

Зазначене створює ризики щодо якісної підготовки Сил ТрО, своєчасності та повноти виконання завдань, особливо в умовах широкомасштабної збройної агресії проти України.

На думку автора, нормативне врегулювання розподілу завдань ТрО держави між складовими сил безпеки і сил оборони з урахуванням нового підходу до організації ТрО є актуальним практичним завданням.

Дослідженню питань щодо організації ТрО держави приділяли достатньо уваги. Так, у роботах В. Фролова⁴, М. Лобка⁵, М. Попельського⁶ розглянуто загальні питання, що стосуються організації ТрО, акцентовано увагу на протиріччях і проблемних питаннях. Водночас роль складників сил безпеки і сил оборони у виконанні завдань ТрО держави і розподіл між ними цих завдань не аналізували.

В. Палій запропонував методичний підхід, який доцільно використати для визначення розподілу завдань ТрО держави між складниками сил безпеки і сил оборони України⁷. Зазначений підхід перед-

³ Про Збройні Сили України: Закон України № 1935-ХІІ від 06 грудня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. 1992. № 9. Ст. 108. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text>

⁴ Фролов В. С., Семененко В. М. Організація територіальної оборони України в умовах гібридної війни з Росією // Наука і оборона. 2021. № 2. С. 8–16.

⁵ Лобко М. М. Територіальна оборона України як фактор посилення обороноздатності держави // Наука і оборона. 2018. № 2. С. 29–39.

⁶ Попельський М. І. Погляди щодо організації національного спротиву з урахуванням вимог Закону України «Про основи національного спротиву» // Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України ім. Івана Черняховського. 2021. № 2 (72). С. 84–89.

⁷ Палій В. В. Визначення обсягу завдань, які покладаються на Збройні Сили України під час підготовки та ведення територіальної оборони // Збірник наукових праць Центрального науково-дослідного інституту озброєння та військової техніки Збройних Сил України. 2007. № 1 (39). С. 40–49.

бачає аналіз комплексу заходів у рамках конкретного завдання і можливостей щодо їхнього виконання збройними силами. Якщо вони мають спроможності для виконання більшості заходів, їх рекомендують визначати головним виконавцем завдання. За відсутності у них необхідних спроможностей здійснюється оцінювання спроможностей інших складових сил безпеки і сил оборони. З урахуванням отриманих результатів для кожного завдання визначається головний виконавець: ті, хто беруть участь і ті, хто сприяють виконанню завдання. Ключовим у цьому контексті є розподіл завдань ТрО держави між складовими сил безпеки і сил оборони із урахуванням їхнього функціонального призначення, спроможностей і практики здійснення заходів ТрО під час широкомасштабної збройної агресії Російської Федерації (далі — РФ) проти України.

Додатково пропонують враховувати наступне:

- головний виконавець (далі — ГВ) координує виконання конкретного завдання, від нього виділяється переважна більшість сил і засобів, він організовує взаємодію з іншими суб'єктами, які беруть участь у виконанні цього завдання;

- участь (далі — У) у виконанні завдання передбачає виділення значної частки сил і засобів та узгодження своїх дій із головним виконавцем;

- сприяння (далі — С) у виконанні завдання передбачає виділення певної (незначної) частки сил і засобів для забезпечення його виконання.

Залишаючись у рамках такого методичного підходу, з урахуванням результатів аналізу здійснення заходів для виконання кожного із завдань ТрО України під час широкомасштабної збройної агресії РФ проти України, сформовано рекомендації щодо розподілу завдань ТрО держави між складовими сил безпеки і сил оборони України, які представлені у таблиці.

Як видно із таблиці:

- по-перше, усі завдання ТрО виконуються спільними зусиллями сил безпеки і сил оборони;

- по-друге, ЗСУ (Сили ТрО) є відповідальним виконавцем у п'яти завданнях ТрО (1, 4, 5, 10, 11), у п'яти беруть участь і у трьох сприяють їхньому виконанню; дані, що стосуються інших суб'єктів, представлені у таблиці;

Рекомендації щодо розподілу завдань територіальної оборони держави між складниками сил безпеки і сил оборони

№ п/п	Завдання територіальної оборони	Участь складових сил безпеки та оборони								
		СТрО ЗСУ	НПУ	НГУ	СБУ	ДПСУ	ДССЗтЗІ	ДССТ	УДОУ	ДСНС
1	Своєчасне реагування та вжиття необхідних заходів з оборони території та захисту населення на визначеній місцевості	ГВ	С	У	С	С	С	С		
2	Участь у посиленні охорони та захисті державного кордону	У	С	У	С	ГВ				
3	Участь у захисті населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій, у ліквідації наслідків ведення воєнних дій	У	С	С						ГВ
4	Участь у підготовці громадян України до національного спротиву	ГВ	У	У			С	С		У
5	Участь у забезпеченні умов для безпечного функціонування:									
	органів державної влади;	С	У	У	У	С	С		ГВ	
	державних органів, органів місцевого самоврядування;	С	ГВ	У	У	С	С			
	органів військового управління	ГВ	У	У	У	С	С			
6	Участь в охороні та обороні:									
	важливих об'єктів, комунікацій та інших критично важливих об'єктів інфраструктури, визначених Кабінетом Міністрів України	У	У	ГВ	С		С			С

Закінчення таблиці

	об'єктів обласного, районного, сільського, селищного, міського значення, порушення функціонування та виведення з ладу яких становить загрозу для життєдіяльності населення	У	ГВ	У	С		С			
7	Забезпечення умов для стратегічного (оперативного) розгортання військ (сил) або їхнього перегрупування	ГВ	С	У	С		С			
8	Участь у здійсненні заходів щодо тимчасової заборони або обмеження руху транспортних засобів і пішоходів поблизу та в межах зон/районів надзвичайних ситуацій та/або ведення воєнних (бойових) дій	У	ГВ	С	С		С			С
9	Участь у забезпеченні заходів громадської безпеки і порядку в населених пунктах	У	ГВ	У	С					
10	Участь у запровадженні та здійсненні заходів правового режиму воєнного стану у разі його введення на всій території України або в окремих її місцевостях	ГВ	У	У	У	С	С	С	С	
11	Участь у боротьбі з:									
	диверсійно-розвідувальними силами, іншими збройними формуваннями агресора (противника);	ГВ	У	У	У		С			
	не передбаченими законами України воєнізованими або збройними формуваннями	У	ГВ	У	У	У	С	С		
12	Участь в інформаційних заходах, спрямованих на підвищення рівня обороноздатності держави та на протидію інформаційним операціям агресора (противника)	С	С	С	У	С	С	С	С	
13	Участь у наданні населенню правових послуг у порядку, передбаченому Законом України «Про безоплатну правову допомогу»	У	У	У	С	У	У	С	У	С

- по-третє, завдання 5, 6, 11 є комплексними, тому для визначення виконавців рекомендується поділити їх на складові;

- по-четверте, наявні можливості суб'єктів ТрО щодо виконання 12 і 13 завдань незначні і визначення будь-кого із них головним виконавцем буде не обґрунтованим. З урахуванням зазначеного пропонується головним виконавцем 12 завдання визначити орган виконавчої влади, що відповідає за інформаційну політику в державі, а тринадцятого — Міністерство юстиції України.

Запропонований розподіл завдань ТрО держави між складниками сил безпеки і сил оборони рекомендується використовувати для удосконалення нормативно-правової бази із забезпечення ефективного функціонування системи ТрО України. Визначений розподіл завдань можна застосовувати під час розроблення планувальних документів щодо виконання завдань ТрО. Основним напрямом подальших досліджень вважають визначення комплексу заходів, які мають здійснювати складові сил безпеки і сил оборони для успішного виконання всіх завдань ТрО.

*Володимир ПОЛТАВЕЦЬ,
магістр державного управління,
полковник, начальник Навчального центру
Сил територіальної оборони ЗСУ*

РЕАЛІЗАЦІЯ СТАНДАРТІВ ТА ДОСВІДУ КРАЇН НАТО У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ (НАВЧАННЯ) ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ СИЛ ТРО ЗСУ

Готовність кожного українця чинити опір є важливим чинником стримування російської агресії. Сили територіальної оборони (далі — ТрО) є найбільш яскравим підтвердженням важливості принципу всеосяжного опору агресору, особливо в умовах масштабної агресії з боку значно потужнішого противника¹. Подібну ситуацію переживали фіни під час радянсько-фінської війни від 30.11.1939 р. до 13.03.1940 р. (тривала 105 діб). Сили ТрО є унікальним прикладом адаптації до важких реалій масштабної війни і здатності інтегруватися в загальну систему національної оборони. Так у свій час діяла фінська національна територіальна самооборона Цюцкор.

СРСР напав (так само, як і Росія, на Україну) віроломно після того, як у листопаді 1939 р. фіни відмовилися передати СРСР значні території в Карелії та військово-морську базу Ханко. Проте оборону Фінляндії здійснювали дисципліновані, грамотно керовані солдати, які звикли до місцевих кліматичних та погодних умов. Вони застосовували тактику, відповідну цим умовам. Радянський же наступ був спланований без урахування характеру місцевості, погодних умов і відповідних проблем постачання. Зрештою, вдалим він видався лише тому, що радянський уряд не звертав уваги на втрати жахливого масштабу. До речі, на підставі радянських невдач А. Гітлер і його генерали припустили, що в СРСР неефективне керівництво, тактика й озброєння. Тому він не виявиться гідним супротивником для німецької військової машини.

У результаті цієї війни фіни втратили близько 23 тис. солдатів, які загинули, а ще 50 тис. поранених і тих, хто зник безвісти. До радянського

¹ Баргілевич А. Територіальна оборона: уроки війни, поточні виклики, шляхи їх вирішення // Спротив. 2023. № 23. С. 1–2.

полону потрапили 900 фінських вояків (із них — 10 офіцерів). Ще тисяча цивільних громадян загинула під час авіаційних нальотів або затонула разом із торговими суднами. Оцінки радянських втрат суттєво різняться. Згідно з останніми дослідженнями, вони в будь-якому разі перевищують 100 тис. загиблих, смертельно обморожених або зниклих безвісти. Є дані, що за 105 днів СРСР втратив від 422 до 722 тис. убитими, пораненими, обмороженими й полоненими. У фінському полоні опинилися до 3000 осіб, серед них — понад 300 командирів, 17 тис. осіб зникли безвісти. Втрати СРСР становили до 40 % бойового складу залучених частин і суттєво переважали втрати фінської сторони. І хоча за Московським мирним договором Фінляндія втратила близько 10 % території своєї держави і приблизно стільки ж економічних потужностей, вона зберегла свою державність і нині є членом Організації Північноатлантичного договору (англ. North Atlantic Treaty Organisation, NATO; далі — НАТО).

У цій боротьбі фінів визначну роль відіграли загони самозахисту (територіальної оборони) Шюцкору — «громадянської гвардії». Зародившись як ополчення фінів-патріотів у 1918 р., Шюцкор на початку 1920-х рр. став потужною організацією з кількома десятками тисяч членів². У часи війни уряд використовував загони Шюцкору як армійський резерв, у міжвоєнний час на ці загони покладали завдання військово-патріотичної підготовки населення. Шюцкор офіційно оголошено частиною Збройних Сил держави, тому:

- всі навчання проводили з дозволу та під контролем кадрових військових і державних органів влади;
- військово-освітні заходи Шюцкору були приведено до єдиного зразка, і Шюцкор офіційно став «кузнею» добровольчого резерву для спеціалізованих підрозділів армії (військ протиповітряної оборони, артилерії, саперів, зв'язківців, санітарів та фельдшерів, водіїв);
- почали практикувати ротацію офіцерів: шюцкорівців направляли на певний термін до армії, а професійних військових відправляли на рік для навчання в Шюцкор;
- зброю та боєприпаси шюцкорівці зберігали вдома, але пачки з патронами опечатував особисто начальник округу.

² Гелогоаєв А. Урок для України: фінський Шюцкор. Окончание // Аргумент. 2016. URL: <http://argumentua.com/stati/urok-dlya-ukrainy-finskii-shyutskor-okonchanie>

У 1939 р. чисельність Шюцкору досягла 111,5 тис. осіб, із них — близько 50 % — селяни, 20 % — робітники, близько 10 % — учні, інші були чиновниками, бізнесменами, служили у церкві тощо³.

Досвід фінів та їхньої самооборони (територіальної оборони) Шюцкору нас надихає на перемогу і вселяє впевненість у ній. Проте для цього необхідна належна навчальна фахова підготовка у всіх структурах Сил ТрО ЗСУ. Цьому приділяють величезну увагу, а досвід боротьби фінських бійців теж потребує осмислення та творчого використання.

З огляду на важливість ТрО у забезпеченні обороноздатності та територіальної цілісності України, з початком російської агресії виникла велика потреба у підготовці командних кадрів, сержантів, інструкторів, солдатів для Сил ТрО ЗСУ. І певний час Сили ТрО відчували труднощі з підготовкою бійців через те, що вони не мали власних спроможностей для цього, ресурсу навчальних центрів Сухопутних військ не вистачало для покриття потреб ТрО. Тому, реагуючи на цей виклик, за короткий час сформовано навчальні центри Сил ТрО, а також навчальні підрозділи при Регіональних управліннях Сил ТрО. І нині ТрО має належну навчальну інфраструктуру як для підготовки рекрутів у школах базової військової підготовки (БЗВП), так і для підготовки командирів відділень, взводів та ротного рівня. До речі, на курсах для командирів рот та офіцерів штабів батальйонів, окрім традиційного військового мистецтва, опановують за стандартами НАТО навички лідерства та планування бою за Процедурою прийняття військових рішень (англ. Troops Leading Procedure, TLP)⁴.

Давно запроваджено підготовку командирів Сил ТрО ЗСУ. Аналіз проведених дій (англ. After Action Review, AAR) — професійне обговорення тренувального заходу, бойових та інших дій, яке дозволяє солдатам та підрозділам розібратися, що сталося, і розробити стратегію для покращення результативності. Лідерами AAR зазвичай є командири підрозділів, які надають огляд плану події (що мало статися) і сприяють обговоренню того, що відбулося насправді під час виконання завдання. Завдяки такому аналізу визначають практики, які

³ Там само.

⁴ Баргілевич А. Територіальна оборона: уроки війни, поточні виклики, шляхи їх вирішення // Спротив. 2023. № 23. С. 1–2.

необхідно підтримувати, які треба покращити, та які варто запровадити. Аналіз є також інтегрованим у систему стандартів НАТО.

Зважаючи на сучасні тенденції ведення війни, у Силах ТрО приділено пильну увагу розвитку напряму підготовки фахівців для підрозділів безпілотних авіаційних комплексів (БпАК). І вже фактично створено потужну навчальну базу для їхньої підготовки за активного сприяння волонтерського громадського сектору. У найближчий час вона буде спроможною забезпечити потребу в цих фахівцях і не лише Сил ТрО, а й для інших родів та видів військ, як зазначає командувач Сил ТрО генерал-майор А. Баргилевич⁵.

Важливо, щоб процес підготовки у ЗСУ проходив відповідно до стандартів НАТО, адже в найближчому майбутньому маємо інтегруватися до цієї структури, що абсолютно посилить національну безпеку України та її обороноздатність. Станом на листопад 2023 р. понад 12 тис. українських військових і викладачів пройшли підготовку та підвищення кваліфікації у межах програми НАТО «Удосконалення військової освіти» (англ. Defence Education Enhancement Program, DEEP). Йдеться про підготовку науково-педагогічних працівників, інструкторів та інших фахівців. І нині постійно триває підготовка військових на курсах командирів, інструкторів сержантського складу.

У рамках програми DEEP розроблено низку базових документів про зміни у вищій військовій освіті. Це вдосконалення мовної підготовки у ЗСУ, а також концепція трансформації системи військової освіти відповідно до стандартів НАТО. Ще з 2015 р. окремим напрямом діяльності програми є допомога Україні в удосконаленні системи підготовки сержантського складу. Станом на кінець 2023 р. у ЗСУ запровадили 287 стандартів НАТО — майже чверть від загалом понад 1 200 стандартів і планувалося запровадити ще близько 200 стандартів⁶. 01.09.2023 р. набрала чинності постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 15.12.1997 р. № 1410» від 30.12.2022 р. № 1490, якою затвердже-

⁵ Баргилевич А. Територіальна оборона: уроки війни, поточні виклики, шляхи їх вирішення // Спротив. 2023. № 23. С. 1–2.

⁶ Шеремет А. Міноборони: 12 тисяч українських військових вже пройшли освітні навчання за стандартами НАТО // Бабель. 2023. URL: <https://babel.ua/news/100702-minoboroni-12-tisyach-ukrajinskih-viyskovih-vzhe-proyshli-osvitni-navchannya-za-standartami-nato>

но Концепцію трансформації системи військової освіти⁷. Метою Концепції є визначення напрямів трансформації системи військової освіти щодо забезпечення безперервного освітнього та професійного розвитку військових фахівців упродовж військової кар'єри (службової діяльності) для набуття оперативних (бойових, спеціальних) спроможностей Міністерства оборони України (далі — МОУ), ЗСУ, іншими складовими сил оборони для виконання завдань оборонного планування, застосування ЗСУ та інших складових сил оборони, спільних дій у складі об'єднаних органів військового управління, а також їхньої взаємосумісності з відповідними структурами держав-членів НАТО⁸.

Трансформація системи військової освіти передбачає професіоналізацію ЗСУ та інших складових сил оборони, інтеграцію органів управління військовою освітою, мережі військових навчальних закладів, стандартів освіти, професійних стандартів, нормативно-правової бази в єдиний комплекс складових системи військової освіти для забезпечення Сил оборони військовими фахівцями. Професіоналізація військової освіти передбачає формування сучасної моделі професійної військової освіти, що забезпечує підготовку військових фахівців на основі їхнього безперервного професійного розвитку, враховує загальні тенденції системи національної та міжнародної безпеки, зміни принципів і способів ведення збройної боротьби, нові вимоги до якості військової освіти, формування доброчесності на основі стандартів НАТО. Професійна військова освіта культивує розвиток військового лідера шляхом надання широкого спектра професійних знань та розвитку креативного мислення упродовж військової кар'єри.

Інтеграція в єдиний комплекс складових системи військової освіти передбачає міжвідомчу координацію підготовки військових фахівців із питань оборони, централізовану підготовку офіцерського складу оперативного та стратегічного рівня для ЗСУ та інших складових сил оборони, оновлення професійних стандартів, оптимізацію мережі

⁷ Військову освіту приведуть до стандартів НАТО // Lexinform. Юридичні новини України. 2023. URL: <https://lexinform.com.ua/zakonodavstvo/vijskovu-osvitu-pryvedut-do-standartiv-nato>

⁸ Військову освіту приведуть до стандартів НАТО // Lexinform. Юридичні новини України. 2023. URL: <https://lexinform.com.ua/zakonodavstvo/vijskovu-osvitu-pryvedut-do-standartiv-nato>

військових навчальних закладів та їхньої структури, нормативно-правове забезпечення відповідних заходів. Концепцію передбачається реалізувати у період до 2032 р. МОУ має розпочати здійснення заходів, передбачених Концепцією трансформації системи військової освіти з 01.09.2023 р. У програмному виступі щодо зміцнення Сил ТрО та їхнього посилення на лінії захисту територіальної цілості та державності України Командувач, генерал-майор А. Баргилевич зазначив сьогоденну проблематику та напрями подальшої підготовки⁹. Він зазначив, що за 20 місяців війни Сили ТрО зіштовхнулися з такими викликами:

- проблема підготовки величезної кількості людей, їхнього злагодження у складі підрозділів і частин — часто одночасно із веденням бойових дій, що створило екстремальне навантаження на систему підготовки особового складу ЗСУ та викликало потребу суттєвого перегляду її структури, функцій, ресурсного забезпечення, питань державно-приватного партнерства в системі ТрО;

- висока динаміка війни, швидкі зміни тактики застосування сил і засобів обома сторонами, висока насиченість поля бою новітніми технологічними засобами, практична відсутність на території України місць, убезпечених від ударів із повітря зумовлюють необхідність постійної адаптації усіх складових Сил ТрО та вимагає від них вдосконалення власної структури, штатів бригад і батальйонів, розвитку власних спроможностей із підготовки особового складу, логістичного забезпечення, повсюдного впровадження технічних і технологічних інновацій у війська.

Тому й виникає потреба в негайних і динамічних змінах — постійному підвищенні ефективності підготовки особового складу Сил ТрО ЗСУ. Військовослужбовці ТрО набули досвіду ведення бойових дій в умовах сучасної війни, тому акумулювати його і забезпечити передачу — одне з найпріоритетніших завдань. Насамперед це розширення системи навчальних центрів та збільшення спроможностей існуючих навчальних центрів ТрО, створення підрозділів для виконання досліджень та впровадження інноваційних зразків сучасної техніки для потреб Сил ТрО. Сили ТрО ЗСУ повинні мати

⁹ Баргилевич А. Територіальна оборона: уроки війни, поточні виклики, шляхи їх вирішення // Спротив. 2023. № 23. С. 1–2.

власну навчальну систему, розроблену під потреби саме цього роду сил.

Для цього маємо посилювати, як зазначає Командувач Сил ТрО, спроможності системи підготовки населення до національного спротиву. Є потреба у збільшенні кількості центрів підготовки. Можливими напрямками розв'язання цієї проблеми є широке залучення регіональних органів державної влади, спроможностей громадянського суспільства, надання фахової допомоги інструкторами, методиками, обладнанням. Це б дозволило значною мірою розвантажити профільні центри, а також сприяти підвищенню рівня захищеності і стійкості громад¹⁰.

Наш навчальний центр (далі — Центр) те ж виник як нагальна необхідність підготовки командних кадрів та інструкторів для Сил ТрО ЗСУ. Цій події передувала Спільна директива МОУ та Головнокомандувача ЗСУ від 23.01.2023 р., а 28.02.2023 р. Центр уже почав діяти. Спільними зусиллями керівництва Центру, влади, бізнесу та волонтерів у стислий час вдалося сформувати бойову команду однодумців: військових фахівців, учасників бойових дій, інструкторів, які пройшли навчання за кордоном і розпочати підготовку військових кадрів для захисту Батьківщини від рашистської навали!

Ми стверджуємо щодня, що озброєна, навчена і готова протидіяти ворогу нація — запорука нашої Перемоги! Наше завдання — не передати війну в спадок нашим дітям і онукам. Для цього ми будуємо таку навчальну систему, яка забезпечує тотальну військову підготовку на основі бойового досвіду російсько-української війни з використанням методики та стандартів країн-членів НАТО. У нашому Центрі пройшли підготовку понад тисячу офіцерів та сержантів, кілька сот інструкторів, а також рекрутів, які отримали базову загальну військову підготовку і стали бійцями Сил ТрО ЗСУ.

Наші випускники стоять на сторожі рідної Батьківщини, гуртують і навчають військові колективи, сміливо приймають бій і знищують ворога! Організуючи належну підготовку військових, ми кожного дня робимо внесок у Велику Перемогу Українського народу над рашистською навалою. Ми готуємо до спротиву, ми вчимо захищати своє!

¹⁰ Баргилевич А. Територіальна оборона: уроки війни, поточні виклики, шляхи їх вирішення // Спротив. 2023. № 23. С. 1–2.

Юрій ПУСТОВИЙ,
*молодший лейтенант, начальник навчально-методичної групи
відділення організації навчального процесу
150-го Навчального центру Сил ТрО*

НОВА СИСТЕМА ПІДГОТОВКИ МОЛОДІ ДО НАЦІОНАЛЬНОГО СПРОТИВУ

Російсько-українська війна виявила недоопрацювання, які були і, на жаль, ще актуальні на державному рівні в Україні. Одне з них — недостатній рівень початкової військової підготовки серед багатьох мобілізованих військовослужбовців. Першочергова причина — недостатньо проведена в освітніх закладах (зокрема в школах) освітня робота щодо формування готовності до захисту своєї держави. Це стосується не тільки дуже слабкого рівня навчання з предмета «Захист України», а і навчання з таких предметів, як «Географія», «Фізика», «Основи здоров'я» тощо. Також дуже слабка в Україні підтримка розвитку впровадження військово-патріотичного виховання в позашкільні, не зважаючи навіть на певні успіхи громадської ініціативи в масштабуванні Всеукраїнської військово-патріотичної дитячо-юнацької гри «Сокіл» («Джура»).

Громадські активісти багатьох років неодноразово порушували в різних органах влади питання військово-патріотичного виховання, розробляли необхідні нормативні документи і змогли закласти правильні вектори в Законі України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» (далі — УНГІ). Проте питання державної політики з формування у населення оборонної свідомості та готовності до національного спротиву до цього часу перебуває на низькому рівні практичної реалізації.

I. Передумови. В умовах загрози знищення українців як нації втрати державної незалежності та потрапляння українського суспільства у сферу впливу держави-агресора виникає нагальна необхідність трансформації наявних підходів із формування готовності громадян виконувати свій конституційний обов'язок — захист України.

Збройна агресія та повномасштабне вторгнення РФ в Україну, захоплення частини суверенних українських територій, гібридна агресія через інформаційний простір, виявили низку системних проблем готовності держави та суспільства до оборони, зокрема неготовність значної частини громадян України до виконання свого конституційного обов'язку — захисту незалежності та територіальної цілісності України.

Виникає гостра потреба в ефективному проактивному реагуванні на існуючі виклики:

- низька ефективність діючих механізмів реалізації державної політики у сфері військово-патріотичного виховання;
- низька оборонна стійкість суспільства щодо існуючих і потенційних загроз політичного, інформаційного та військового характеру;
- неготовність частини громадян до захисту України;
- низька ефективність застарілої системи з формування оборонної свідомості серед усіх верств населення України;
- низька ефективність системи підготовки до національного спротиву та служби в Силах безпеки та оборони України;
- неефективність державного механізму взаємодії та відсутність мотиваційних чинників участі громадських організацій у процесах військово-патріотичного виховання;
- низька ефективність сприяння органів державної влади та місцевого самоврядування підготовці громадян України до національного спротиву, військової служби та підвищення престижу військової служби;
- брак системного підходу в формуванні УНГІ, зокрема оборонної стійкості, як наслідок її становлення під впливом деструктивних внутрішніх і зовнішніх чинників;
- необхідність визнання в інтересах національної безпеки організацій, що здійснюють діяльність з формування оборонної свідомості, окремою важливою формою громадянської неформальної освіти для формування УНГІ молодого покоління, яка потребує спеціальної підтримки органів центральної влади, органів місцевого самоврядування.

II. Підготовка. Спочатку варто сформувати свідомість, патріотизм і готовність, а потім давати військові навички. Підготовка населення до національного спротиву починається для громадянина України з таких кроків:

- усвідомлення необхідності оборонятися;
- мотивація до участі в обороноздатності країни;
- майданчик для навчання за напрямами у системі оборони держави;

- участь в одному з напрямів системи оборони держави.

Усвідомлення необхідності оборонятися — результат формування оборонної свідомості громадян України та усвідомлення небезпек втрати всіх життєвих цінностей, як особистих, так і державно-суспільних (національних).

Із метою формування такого усвідомлення та набуття необхідних компетенцій з готовності стати на оборону здійснюється військово-патріотичне виховання з усіма верствами населення України на рівні держави. Одним із процесів є залучення молоді до національного спротиву. Адже така підготовка — сукупність заходів, які здійснюють державні органи та органи місцевого самоврядування для формування патріотичної свідомості та стійкої мотивації, набуття ними знань і практичних умінь, необхідних для захисту України (Закон України «Про національний спротив»).

У напрямку формування оборонної свідомості:

- із дітьми від 4 р. (формування УНГІ в ігровому і пізнавальному форматах;

- із дітьми від 8 р. (формування оборонної свідомості в ігровому і пізнавальному форматах);

- із дітьми від 12 р. (формування оборонної свідомості через поглиблене вивчення історії боротьби українського народу за незалежність і територіальну цілісність від періоду Давньої Русі до сьогодення, а також залучення до ознайомлення з військовою, рятувальною справами в ігровому форматі через розвиток технічної творчості).

У напрямку підготовки до участі в захисті України:

- з молоддю від 14 р. (формування основи на довготривалу перспективу залучення цієї вікової категорії до національного спротиву або військової служби — через формування оборонної свідомості та початкову військову підготовку);

- із молоддю від 18 р. (формування перспективного кадрового потенціалу для добровільної участі в національному спротиві або службі в силах оборони — через формування оборонної свідомості та

стійкості, наприклад, проходження Базової військової підготовки (далі — БЗВП) за скороченим курсом та ознайомлення (навчання) з новітніми воєнними технологіями;

- із молоддю від 21 р. (формування перспективного кадрового потенціалу для залучення до підготовки сержантського, офіцерського складу — через формування оборонної свідомості та стійкості (проходження навчання в школі сержантів, у військовому закладі вищої освіти, на військовій кафедрі);

- із громадянами від 24 р. (формування кадрового потенціалу, готового до мобілізації в Сили оборони, зокрема через формування оборонної свідомості та стійкості: попереднє проходження БЗВП за скороченим курсом та ознайомлення з новітніми воєнними технологіями).

Кожен громадянин України для формування загальної системи безпеки українського суспільства повинен у будь-який спосіб набути необхідних знань, умінь та навичок у надзвичайних умовах (зокрема бойових), виживання та самозабезпечення, домедичної підготовки, мінної безпеки, навичок рятувальника, орієнтування на місцевості та цілевказання, безпеки бою, психологічної підготовки тощо.

Отже, необхідно формувати нову систему такої підготовки і створювати дієві механізми її реалізації.

Наприклад, навчання з початкової військової підготовки чи із БЗВП можна організувати, використовуючи один із дієвих механізмів підготовки — Ресурсний оборонний центр (далі — РОЦ). Такі центри створюють на місцевому рівні в кожній громаді, місті. Вони мають більші перспективні можливості, ніж Центри національного спротиву, які були запропоновані для роботи з дорослим населенням.

Також завдання з підготовки населення можна покласти на місцеві інститути громадянського суспільства або приватні юридичні особи, які активно впроваджують військово-патріотичне виховання, військову, стрілецьку, рятувальну чи іншу підготовки, які самостійно не може забезпечити місцеве самоврядування.

Ще один з ефективних механізмів формування в учнівської молоді готовності до захисту Української держави є наскрізні зміни в освітніх програмах із різних предметів для формування оборонної

свідомості та набуття знань та вмінь із самозбереження, військової підготовки. Це повинно відбуватися наскрізно в таких предметах: історія України, фізична культура, українська література та мова, трудове навчання (технології), географія, основи безпеки (здоров'я), інформатика, математика, фізика, мистецтво тощо.

Тільки за ефективної реалізації державної політики щодо утвердження УНП може бути забезпечення системно тиражованого базового образу, який є носієм якостей і цінностей, визначальних для національного характеру та культури:

- українця («Я — українець») — для українців за походженням;
- громадянина України («Я — громадянин України») — для осіб, які мають українське громадянство;
- українського захисника («Я — український захисник») — для осіб, які взяли участь в системі оборони України;
- українського воїна («Я — воїн України») — для осіб, які безпосередньо взяли участь у збройному захисті України.

Система внутрішнього протипожежного водопроводу потребує удосконалення шляхом:

- створення дієвих механізмів на місцях (громади);
- створення дієвих механізмів в регіоні (області);
- створення дієвих механізмів на державному рівні.

III. Ресурсний оборонний центр. РОЦ можна створювати на місцевому рівні як комунальний заклад або на базі навчально-виховного комплексу, громадського об'єднання, приватного підприємства.

РОЦ повинен виконувати різноманітні завдання, спрямовані на забезпечення готовності та стійкості місцевої громади в умовах можливої загрози або кризи, включаючи військову діяльність.

Основні завдання РОЦ.

1. Організація інформаційної діяльності:

- проведення інформаційно-просвітницької роботи щодо можливих загроз і способів їхнього запобігання;
- надання інструкцій та рекомендацій щодо поведінки в умовах кризових ситуацій.

2. Підготовка населення:

- проведення тренінгів і навчань із мешканцями щодо дій в умовах війни;

- забезпечення доступу до необхідної інформації та ресурсів для громадян.

3. Створення системи комунікацій:

- організація ефективної системи сповіщення та комунікації з місцевими громадами й органами влади щодо проведення підготовки;

- використання сучасних технологій для швидкого обміну інформацією та дистанційного навчання.

4. Співпраця з владними структурами:

- співпраця з місцевими органами влади для координації зусиль та обміну ресурсами;

- залучення підтримки та ресурсів від владних органів.

5. Проведення підготовки:

- організація навчального процесу з підготовки з загальновійськової підготовки з набуття необхідних навичок молоддю та іншими віковими категоріями громадян;

- забезпечення процесу підготовки висококваліфікованим викладацьким складом, навчальною базою та інфраструктурою.

6. Підтримка ветеранів та учасників бойових дій:

- забезпечення соціальної реабілітації ветеранів та учасників бойових дій через залучення до проведення навчального процесу;

- впровадження програм реінтеграції та залучення ветеранів до побудови національного спротиву.

7. Співпраця з громадськістю:

- залучення громадськості до участі в підготовці та реагуванні на кризові ситуації;

- створення платформ для обговорення питань безпеки та готовності.

8. Аналіз та підбиття підсумків:

- проведення аналізу кризових ситуацій і вдосконалення планів підготовки та дій для майбутнього;

- вивчення досвіду інших регіонів та країн для підвищення ефективності діяльності РОЦ.

Ці завдання дозволяють РОЦ бути центральним органом у підготовці та реагуванні на кризові ситуації, забезпечуючи підготовку в напрямку безпеки та оборони громади в умовах загрози.

Денис СЛЕСАРЧУК,
*спеціаліст, майор, науковий співробітник
науково-дослідного відділу експериментальних досліджень
роботизованих комплексів (систем) морського базування
науково-дослідного управління експериментальних досліджень
роботизованих комплексів (систем)
Державного науково-дослідного інституту випробувань і
сертифікації озброєння та військової техніки*

Віталій ФРАНЦІШКО,
*спеціаліст, старший лейтенант,
молодший науковий співробітник науково-дослідного відділу
експериментальних досліджень роботизованих комплексів (систем)
морського базування науково-дослідного управління
експериментальних досліджень роботизованих комплексів (систем)
Державного науково-дослідного інституту випробувань і
сертифікації озброєння та військової техніки*

СИЛИ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОБОРОНИ ЗСУ — ПОТУЖНИЙ СКЛАДНИК НАЦІОНАЛЬНОГО СПРОТИВУ

Україна переживає найбільше випробування у своїй новітній історії — повномасштабну збройну боротьбу з російським агресором за власну незалежність і територіальну цілісність. Йдеться про цивілізаційний вибір, про зіткнення двох світів, про боротьбу демократії й тоталітаризму. І це не просто заклик, це реалії нашого сьогодення. Росія веде війну не з армією, вона бореться з українським народом. А народ неможливо перемогти!

За роки незалежності національний спротив українців сприяв кардинальним змінам вектору розвитку Української держави.

Помаранчева революція 2004 р., яку російський національний лідер В. Путін сприйняв як особисту поразку, здійснена бажанням українців вільно вибирати свою владу та принесла Україні свободу вибору, демократизацію та громадянські свободи.

Революція гідності 2013 р. — протест проти залежності України від Росії, бажання ліквідувати корупційну систему та відкрити мож-

ливості для розвитку країни. Зазначимо, що прапор холоднорівських повстанців майорів на Євромайдані у столиці як свідчення незламності та волелюбності українського народу.

У лютому 2014 р. Росія перейшла до збройної агресії. Окупувала Крим і частини Донецької та Луганської областей.

Ці події підняли нову хвилю національного спротиву українців, загострила питання консолідації українського народу як запоруки національної безпеки. Бойові дії на Сході України з проросійськими військовими силами, які маскувалися під «шахтарів», у 2014 р. спонукали український Генеральний штаб прийняти рішення сформувати у кожній області батальйон територіальної оборони (далі — ТрО). Вони були залучені для організації оборони та охорони деяких об'єктів у межах цих областей, а також активно діяли при зіткненнях із агресором на Сході України. Через брак особового складу у Збройних силах України (далі — ЗСУ) частину батальйонів ТрО направили до зони Антитерористичної операції (АТО).

Під час збройної агресії РФ на Сході України добровольчі формування брали участь в оборонних і наступальних операціях. Так, в обороні Донецького аеропорту поряд із спецпризначенцями 3-го окремого полку, бійцями 79-ї, 80-ї, 81-ї, 95-ї окремих аеромобільних, 93-ї та 72-ї окремих механізованих бригад, 1-ї окремої танкової бригади, 57-ї окремої мотопіхотної бригади, 91-го окремого полку, 90-го окремого аеромобільного та 74-го окремого розвідувального батальйонів, бійцями полку Дніпро-1, брали участь і бійці Добровольчого українського корпусу (ДУК), батальйону «ОУН» та інші. Загалом, у боях 2014–2015 рр. російсько-української війни на Сході України брали участь майже 40 батальйонів ТрО. Батальйони ТрО, які добре зарекомендували себе, були переформовані в окремі мотопіхотні підрозділи. Активний наступ військ РФ на території України вдалося зупинити завдяки спільним зусиллям українців, які стали на захист держави у лавах ЗСУ, Національної гвардії України, добровольчих формувань та масового волонтерського руху.

Пройшовши нелегкий шлях, Україна зробила свій цивілізаційний вибір на користь демократії. Незалежна Україна не брала участі як окупант у збройних конфліктах на інших територіях — вона тільки захищала себе. Сьогодні Україна захищає всю Європу, будучи

єдиною країною у світі, яка добровільно відмовилася від ядерної зброї.

24.02.2022 р. Україна проти власної волі ввійшла у гостру фазу війни; добровольцями став увесь український народ. Масовий вступ українців до лав ТрО у період гострої фази російсько-української війни став значущим чинником національного спротиву агресору.

Мільйони українців зараз одне ціле, одне військо. Ми — це українська армія, завдання кожного із нас — боронити нашу землю. Теперішня війна — фатальна помилка В. Путіна. Своїми діями він об'єднав Схід і Захід, україномовних та російськомовних, досягнув консолідації українського народу. Світ об'єднався проти Росії. Це не війна Росії з Україною — це війна Росії проти Західного світу та його цінностей.

У грудні 2021 р. Міністерства закордонних справ Росії оприлюднило проекти договорів про безпеку з США та Організації Північноатлантичного договору (англ. North Atlantic Treaty Organisation, NATO; далі — НАТО). Головна ціль цього договору — заборона на вступ України та інших пострадянських країн до НАТО та фактичне припинення військової співпраці з нею з боку США та інших членів Альянсу. Проте відмова України укласти цей договір і стала основним приводом — казусом беллі (*casusbelli*) теперішньої війни. В. Путін неодноразово повторював, що Захід не залишив йому вибору.

Виходячи з цього, ми бачимо, що завершення війни не може бути питанням російсько-українських стосунків. На початку військової агресії українська армія була досить таки підготовлена. Проводили з партнерами спільні навчання, здійснювали обміни інструкторами тощо. Напередодні повномасштабного вторгнення РФ до нашої країни пішла оборонна зброя з країн НАТО. Ми отримали армію, яку маємо сьогодні, — армію, яка вміє й здатна захистити свою країну й свій народ. Хоча, на Заході не очікували, що сили оборони України зможуть чинити такий шалений опір. Західні та американські політики давали для захисту України два тижні, а м. Маріуполю — декілька днів. Наші війська завдали поразки рашистам під м. Києвом, а захисники на «Азовсталі» стали справжнім символом незламності українського духу.

Насправді ми показали, що можемо захищатися, але для цього нам потрібні сучасні зразки зброї, логістика і добрий вишкіл. Ми за-

хищаємо свою Батьківщину від агресора-окупанта. Це дає нам силу, енергію й право на відчайдушний спротив. Перемога у цій війні для нас означає вільне життя у своїй власній країні за своїми власними правилами. Ми ніколи не були загарбниками, як нацисти чи рашисти, тому правда і сила на нашому боці.

Готовність кожного українця чинити опір є важливим чинником стримування російської агресії. Озброєна, навчена і готова протидіяти нація відіб'є саме бажання у ворога нападати далі. Бо захопити територію, населення якої чинитиме спротив, дуже важко, а втримати — неможливо.

Національний спротив — комплекс заходів, які організовуються та здійснюються з метою сприяння обороні України шляхом максимально широкого залучення громадян України до дій, спрямованих на забезпечення воєнної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності держави, стримування і відсіч агресії та завдання противнику неприйнятних втрат, з огляду на які він буде змушений припинити збройну агресію проти України.

Багато хто вважав і вважає, що Сили ТрО мають охороняти свої області і регіони, стояти біля своїх будинків з автоматом. Тільки оборона свого регіону починається там, де ворог знаходиться фізично — у зоні бойових дій. Усі військовослужбовці Сил ТрО ЗСУ виконують свій конституційний обов'язок — хоробро захищають Україну в районі виконання завдань. Воїни роблять все, аби зберегти кожен сантиметр української землі і знищують ворога разом із бійцями всіх видів і родів військ ЗСУ. Кожен, хто вступив до лав Сил ТрО ЗСУ, зробив цей вибір добровільно та відповідально, склав військову присягу та виконає свій обов'язок. Кожен пішов на війну з прагненням захистити свій дім, рідних і близьких. Отже, Сили ТрО ЗСУ є і будуть потужним складником національного спротиву.

Віта ТИТАРЕНКО,
доктор філософських наук, професор, лейтенант,
офіцер групи воєнно-історичної роботи
воєнно-наукового відділу штабу Командування Сил ТрО ЗСУ

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ФОРМУВАННЯ ВОЄННО-ІСТОРИЧНОГО КАЛЕНДАРЯ СИЛ ТРО ЗСУ

Потреба у всебічному дослідженні та популяризації воєнної історії з початком повномасштабної агресії Росії проти України суттєво актуалізувалася. Особливо запитуваною формою інформаційно-довідникових матеріалів воєнно-історичної спрямованості серед широкого загалу військових і цивільних стала календарна. Такий формат подання інформації використовують окремі військові підрозділи. Наприклад, календар, присвячений 110-й Механізованій Бригаді імені генерала-хорунжого Марка Безручка (2024 р.) або має тематичну спрямованість (інформація-календар про Героїв Сил територіальної оборони Збройних сил України (далі — Сил ТрО ЗСУ) — «Лицарі ТрО» (2024 р.).

Популяризація воєнної історії у форматі календаря реалізується через утвердження на його сторінках національної ідентичності, почуття патріотизму, збереження історичної пам'яті, воєнних традицій нашого народу тощо. Крім того, об'єктивне висвітлення подій російсько-української війни й участі в ній Сил ТрО ЗСУ, осмислення й узагальнення хронології подій, викладених на сторінках календаря, сприяє протидії фальсифікаціям військової історії України та негативному інформаційному впливу у воєнно-історичних питаннях.

Концепція військово-історичного календаря Сил ТрО ЗСУ, охопивши три складники (військовий, військово-цивільний і цивільний) Сил ТрО ЗСУ як окремого роду сил ЗСУ, реалізувалася у друкованому форматі «Воєнно-історичного календаря Сил ТрО ЗСУ» та його електронній версії, поширеній в Інтернеті¹. Детальніше про формування концепту воєнно-історичного календаря та його джерельну базу йдеться у статті авторки «Інформаційно-довідникові матеріали воєн-

¹ Сил територіальної оборони Збройних Сил України. URL: <https://tro.mil.gov.ua/>

но-історичного спрямування: виклики сучасних воєнних реалій»². У цьому виступі зупинимося на аналізі смислового наповнення календаря та деяких методологічних підходах, використаних під час його підготовки.

Йдеться про широко застосований при укладанні матеріалів воєнно-історичного календаря метод усної історії — «Oral History» — як певної практики науково організованої усної інформації учасників подій³. Це, у першу чергу, інтерв'ю біографічного характеру військово-вслужбовців різних військових підрозділів Сил ТрО ЗСУ, за допомогою яких розробники календаря фіксували суб'єктивні знання окремих бійців про умови та час, в якому вони живуть. Наприклад, про інтерв'ю ротного з позивним «Жах» — йдеться на сторінці 4 січня⁴, добровольця з позивним «Нота» — 11 січня⁵. У різні дати висвітлено досвід таких захисників, як «Бик», «Студент», «Адмін», «Сенсей», «Іспанка», «Айфон», «Нікіта», «Шаман» та інших наших бійців — різних за званням, уподобаннями, військово-фаховим спрямуванням.

Можливість отримати інформацію безпосередньо від учасників бойових подій російсько-української війни і подивитися на ці події з іншої перспективи — дуже цінний досвід. Він веде до усвідомлення того, що світ не є діяхромним і навіть на лінії розмежування, у складних бойових умовах, життя українських захисників, бійців Сил ТрО ЗСУ — має багато відтінків. Такий історичний матеріал у контексті розвитку усних історичних досліджень в Україні має потужну перспективу. Це пов'язано значною мірою з тим, що в період сучасної історії Україна переживає чимало подій, які безпосередньо відобразилися у свідомості її громадян.

² Титаренко В. Інформаційно-довідникові матеріали воєнно-історичного спрямування: виклики сучасних воєнних реалій // *Сучасна енциклопедистика: тенденції розвитку* / За заг. ред. А. Киридон. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2023. С. 92–97.

³ Грінченко Г. Г. Усна історія як метод і джерело дослідження // «...То була неволя». Спогади та листи оstarбайтерів. Київ : Інститут історії України, 2006. С. 29–42. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/Book/OST/3.pdf>

⁴ Воєнно-історичний календар Сил Територіальної Оборони Збройних Сил України том 1 // *Сили Територіальної Оборони Збройних Сил України*. 2024. С. 16. URL: <https://sprotvyv7.com.ua/voyenno-istorichnij-kalendar-sil-teritorialnoi-oboroni-zbrojnih-sil-ukraini>

⁵ Там само. С. 17.

Особливістю застосування «Oral History» залишається суб'єктивність сприйняття дійсності, помножена на загрозу життю і здоров'ю наших захисників у тих бойових умовах, в яких вони знаходяться, а факти можуть і хибувати — в силу політичної, національної чи релігійної приналежності тощо. Проте таке джерело інформації стає усе більш затребуваним для вивчення людської свідомості і трансформаційних процесів у ній, мікроісторії, історії ментальностей, історії повсякденності, історії приватного життя, історичної психології та інших історико-антропологічних напрямів в умовах ведення найбільшої з часів Другої світової війни.

Українські військовослужбовці Сил ТрО ЗСУ на сторінках календаря розповідають про свій військовий досвід у форматі поведінкового виду інтерв'ю «STAR» (англ. «Situation, task, action, result») — ситуація, завдання, дія, результат. Звісно, такий формат має різне застосування, але у цьому випадку інтерв'ю мало на меті не оцінку якостей респондентів, а абсорбування досвіду й фіксацію подій. Зокрема, порадами про те, як людині без досвіду та медичної освіти стати ефективним бойовим медиком, ділиться на сторінці 9 січня боєць із позивним «Кощей»⁶. Назагал — це розповіді про перебування (переживання) в окопі, на марші, в бою, на навчанні тощо, адже нині бійці Сил ТрО ЗСУ отримують бойовий досвід по усій лінії фронту, досвід, якого не має жодна інша армія світу. Це — стійкі практичні знання і навички, які узагальнюються, вивчаються і поширюються у військовому середовищі. Тому на сторінках календаря можна знайти практичні поради з багатьох воєнних аспектів для підготовки, організації та ведення визвольної війни в теперішніх умовах швидкозмінної тактики і засобів.

Ситуація загрози національній безпеці в російсько-українській війні вимагає від Сил ТрО ЗСУ ефективної адаптації до змінюваних умов із метою подальшого вдосконалення самої моделі ТрО. Цьому сприяють освітньо-просвітницькі заходи в системі Сил ТрО ЗСУ: курси інструкторів⁷, вишколи офіцерів (капітанів)⁸

⁶ Воєнно-історичний календар Сил Територіальної Оборони Збройних Сил України том 1 // Сили Територіальної Оборони Збройних Сил України. 2024. С. 15. URL: <https://sprotyvg7.com.ua/voyenno-istorichnij-kalendar-sil-teritorialnoi-oboroni-zbrojnix-sil-ukraini>

⁷ Там само. С. 149.

⁸ Там само. С. 66, 151.

та капеланів⁹, про які також йдеться у календарі. Будучи залученою до проведення вишколу капеланів як лектор, авторка засвідчує запитуваність такого типу підготовки й ефективність у впровадженні результатів навчання в практику, в умовах бойових дій.

У воєнно-історичному календарі вперше сукупно представлено визначні релігійні дати — юдейські, християнські та мусульманські¹⁰. На сторінці «Перелік умовних скорочень»¹¹ релігійні символи подано у хронологічному порядку, відповідно часу виникнення релігії, яку вони позначають. Символи — загальновідомі й упізнавані.

1) «Щит Давида», або шестипроменева зірка (гексаграма), утворена з двох правильних трикутників, накладених один на одного, що є символом єврейського народу, юдаїзму, Ізраїлю. Згідно з середньовічною легендою, цей символ був знаком юдейського царя Давида, використовувався на щитах воєнків його війська¹².

2) Зображення хреста як християнський символ Розп'яття Ісуса Христа та спасіння, яке він приніс людству.

3) Мусульманський символ зірки й напівмісяця, де зірка — символ долі, раю, а півмісяць освітлює шлях до відродження і божественного заступництва¹³. Крім важливих релігійних дат, у календарі висвітлено важливі доленосні релігійні події. Наприклад, 5 січня¹⁴.

У цей день 2019 р. відбулася історична подія для України й українських православних вірян — Вселенський патріарх Варфоломій підписав у м. Стамбулі Томос про автокефалію Православної церкви України (далі — ПЦУ). Хоча подія стосується православного сегменту релігійної мапи України, її можна вважати навіть трансконфесійною — такою, що торкається буття усіх свідомих громадян України.

⁹ Там само. С. 101.

¹⁰ Воєнно-історичний календар Сил Територіальної Оборони Збройних Сил України том 1 // Сили Територіальної Оборони Збройних Сил України. 2024. С. 30, 79, 136. URL: <https://sprotyvg7.com.ua/voynno-istorichnij-kalendar-sil-teritorialnoi-oboroni-zbrojnih-sil-ukraini>

¹¹ Там само. С. 5.

¹² Зірка Давида // Вікіпедія. URL: <http://surl.li/qjdxs>

¹³ Бартольд В. В. До питання про півмісяці як символи ісламу // Твори. Москва : Видавництво «Наука», Головна редакція східної літератури, 1966. С. 489–491.

¹⁴ Воєнно-історичний календар Сил Територіальної Оборони Збройних Сил України том 1 // Сили Територіальної Оборони Збройних Сил України. 2024. С. 11. URL: <https://sprotyvg7.com.ua/voynno-istorichnij-kalendar-sil-teritorialnoi-oboroni-zbrojnih-sil-ukraini>

Утвердження незалежності й автокефальності ПЦУ ілюструє прагнення нашого народу долати нав'язувану ідеологію «руського мира» та інших російських ідеологічних штампів, які, будучи елементами гібридної війни Росії в Україні протягом тривалого часу, призвели, зрештою, до повномасштабного вторгнення Російської Федерації (далі — РФ) 24.02.2022 р.

Наповнення календаря містить низку державних свят, однаково важливих як для цивільних, так і військових, позаяк присвячені цій темі статті покликані формувати цілісний державницький світогляд усіх категорій громадян України, об'єднуючи їх у прагненні спільної перемоги. Також цей інформаційний кейс покликаний «декодувати» поняття «територіальна цілісність держави», «суверенітет України», зробити їх зрозумілими цінностями, які сьогодні захищають на лінії фронту: 19 лютого — 70-та річниця входження Криму до складу України¹⁵, 21 лютого — Міжнародний день рідної мови¹⁶ тощо.

Інформація про окремі Міжнародні та Всеукраїнські дні, крім історії їхнього походження, висвітлюють через призму сьогодення війни. Наприклад, 7 січня — Міжнародний день програмістів¹⁷. Проте подається цей день через опцію війни, пояснюючи, що з початку вторгнення Росії в Україну, українські ІТ-фахівці, об'єднавшись із такими ж фахівцями зі всього світу, створили ІТ-армію для боротьби з ворогом на кіберфронті. Наразі ІТ-армія об'єднує понад 200 тис. українських та міжнародних фахівців, які щодня не тільки відбивають кібератаки, але й успішно здійснюють контрнаступ. Україна отримує унікальний досвід боротьби на кіберфронті, що може стати світовим надбанням. Різновекторний воєнний досвід — це й окремий інформаційний кейс. Форма його подачі варіюється від статей, пов'язаних із певними датами, як у вищенаведеному прикладі, до статей-пам'яток, статей-нагадувань під назвою із яскравими заголовками, на кшталт: «Гуртом — легше»¹⁸,

¹⁵ Воєнно-історичний календар Сил Територіальної Оборони Збройних Сил України том 1 // Сили Територіальної Оборони Збройних Сил України. 2024. С. 57. URL: <https://sprotyvg7.com.ua/voyenno-istorichnij-kalendar-sil-teritorialnoi-oboroni-zbrojnih-sil-ukraini>

¹⁶ Там само. С. 59.

¹⁷ Там само. С. 13.

¹⁸ Там само. С. 115.

«Пуля — дура»¹⁹, «Стріляю — влучаю»²⁰ чи «Геп!.. Геп!.. і — повз!»²¹. Операціоналізаційно використовуючи формулу, яку вивів «батько копірайтингу» Д. Огілві у 1950-х рр., — 4 основні атрибути, або 4U²², які мають важливість для заголовка, укладачі календаря творчо використали три з них — Usefulness (користь), Unique (унікальність) та Ultra-Specific (ультра-специфічність), поступившись лише одним атрибутом — Urgency (терміновість).

Визначальною особливістю календаря є викладена на його сторінках історична хронологія створення воєнних підрозділів Сил ТрО. Наприклад, 3 січня створено 210-й окремої бригади 120-ї окремої бригади Сил ТрО ЗСУ, Вінницька область (2022 р.)²³; 15 лютого — 136-й окремий батальйон 114-ї окремої бригади, Київська область (2018 р.)²⁴.

Опис бойових подій за участю підрозділів Сил ТрО ЗСУ (наприклад, 7–20 березня²⁵), як засвідчує практика поширення календарів, користується значною увагою — хтось віднаходить події, до яких був співпричетний сам, а чи хтось із близьких, рідних, друзів, знайомих. Висвітленню цього інформаційного блоку передувала серйозна підготовча робота. З метою збору й узагальнення такої інформації створено мережу відповідальних за організацію воєнно-історичної роботи у воєнних підрозділах на тактичному рівні.

Командування Сил ТрО представлено у календарі від часу заснування Сил ТрО ЗСУ. Подають біографії як нині діючих командирів, так і ексочільників (зокрема бригадного генерал Ю. Галушкіна²⁶, генерал-майора І. Танцюри²⁷, генерал-майора А. Баргилевича²⁸).

¹⁹ Там само. С. 10.

²⁰ Там само. С. 46.

²¹ Там само. С. 37.

²² Булах Т. Д. Реклама у видавничій справі. Харків : ТОВ «Видавництво “Форт”», 2011. С. 66.

²³ Воєнно-історичний календар Сил Територіальної Оборони Збройних Сил України том 1 // Сили Територіальної Оборони Збройних Сил України. 2024. С. 9. URL: <https://sprotvvg7.com.ua/voyenno-istorichnij-kalendar-sil-teritorialnoi-oboroni-zbrojnih-sil-ukraini>

²⁴ Там само. С. 53.

²⁵ Там само. С. 76–88.

²⁶ Там само. С. 189.

²⁷ Там само. С. 126.

²⁸ Там само. С. 108.

Окремим форматом подають біографії наших героїв-захисників, які загинули за незалежність України, стримуючи збройну агресію РФ. На сторінках календаря віддають шану подвигам Ярослава Олійника²⁹, Миколи Макаревича³⁰, Тараса Чайки³¹, Володимира Примаценка³², Олександра Мацієвського³³ та інших наших героїв. Зберегти пам'ять про їхній подвиг, донести й закріпити її у суспільній свідомості — наш обов'язок.

Сторінки календаря не просто фіксують свята й події, важливі для нашого народу, вони транслиуються їх на широкий загал через усвідомлення нинішньої воєнної дійсності, в якій опинилася Україна. Тому з'являються події, про які календар покликаний нагадувати, — день звільнення Ірпеня³⁴, Бучі³⁵, дні, коли було надано допомогу Україні³⁶, надіслано новітню зброю³⁷ тощо.

Розробники календаря, як і бійці Сил ТрО та їхні родини прагнуть, щоб якомога ширша аудиторія українських громадян усвідомлювала роль і значення Сил ТрО ЗСУ у боротьбі за нашу перемогу й розуміла ціну захисту нашої свободи й незалежності. Підпорядкований цій меті й використаний у календарі ілюстративний матеріал покликаний зафіксувати нинішній життєсвіт українських бійців — справжніх, реальних, тих, які щоденно виконують свій обов'язок по захисту нашої країни по усій лінії фронту.

²⁹ Там само. С. 34.

³⁰ Там само. С. 47.

³¹ Там само. С. 48.

³² Там само. С. 59.

³³ Там само. С. 141.

³⁴ Там само. С. 96.

³⁵ Там само. С. 99.

³⁶ Там само. С. 144.

³⁷ Там само. С. 142.

РОЗДІЛ III

ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА
ЯК ВІЙНА ДИСКУРСІВ

Іван ГАЛЕНКО,
кандидат технічних наук, старший науковий співробітник
науково-дослідної лабораторії розробки,
впровадження та супроводження засобів
автоматизації управління військами
Національного університету оборони України,
віцепрезидент Мережевої громадської організації
«Міжнародна академія геоінформатики»

Володимир ТИМЧУК,
кандидат технічних наук, старший науковий співробітник,
підполковник, докторант Національної академії
сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного

Олег ФЕШОВЕЦЬ,
кандидат філософських наук,
головний редактор альманаху «Цитаделя»,
засновник ТОВ «Астролябія»

КАТЕГОРИЗАЦІЯ ПОНЯТЬ ВІЙНИ ДИСКУРСІВ ДЛЯ КОНСОЛІДОВАНИХ СИСТЕМ ІНФОРМАЦІЇ ЦЕНТРІВ СИТУАЦІЙНОЇ ОБІЗНАНОСТІ

Перемога є результатом сталості й ефективності трьох соціальних явищ: керівного проводу держави, національної єдності та ресурсів. Інструментом реалізації перемоги є сектор безпеки та оборони України, основним компонентом яких є Збройні сили України (далі — ЗСУ).

ЗСУ складається із видів і родів військ. Сили Територіальної оборони (далі — ТрО) є найчисельнішим родом ЗСУ (відповідно до зовнішньої оцінки — до 350 000 осіб станом на 2023 р.¹) із найменш тривалою історією. Так, незважаючи на те, що ініціювання та розроблення законодавства щодо створення передумов до залучення громадян України до заходів безпеки та оборони, зокрема до завчасної

¹ The Military Balance 2023 // IISS. URL: <https://www.iiss.org/publications/the-military-balance/the-military-balance-2023/>

підготовки до можливої війни, має довгу історію (по суті — з 2015 р.), лише в липні 2021 р. законодавчу ініціативу Президента України реалізували², і, відповідно, з 01.01.2022 р. створюються Сили ТрО ЗСУ. Якою була чисельність Сил ТрО ЗСУ станом на 04:30 24.02.2022 р. невідомо, відомо лише, що впродовж двох діб після цієї дати чисельність Сил ТрО склала 37 000³.

Вочевидь, складно було реалізувати увесь закладений у систему ТрО України потенціал щодо національного спротиву за короткий і суперечливий час перед російським вторгненням в умовах невіршення або недостатнього вирішення головних завдань у створенні військових організацій — розгортанні органів військового управління (далі — ОВУ) і штабів, відведенні інфраструктури, здійсненні комплектації штатних посад з усіма необхідними видами забезпечення, озброєння, започаткування системи бойової підготовки тощо, що загалом вимагає широкого залучення органів державної влади та інших державних органів (далі — ОДВ / ІДО), органів місцевого самоврядування (далі — ОМС) до планування, організації та здійснення ТрО. Перераховані ОВУ потребують забезпечення функціонування з боку центрів ситуаційної обізнаності та консолідованої обробки інформації.

Метою публікації є обґрунтування інформаційно-аналітичну підготовки як частини потенціалу національного спротиву в системі ТрО та систематизувати дискурси у війні дискурсів, що веде Росія проти України з 1991 р.

Законом України «Про основи національного спротиву» визначені такі поняття, що стосуються розгляду нами питань:

- національний спротив (далі — НС) — комплекс заходів, які організовуються та здійснюються з метою сприяння обороні України шляхом максимально широкого залучення громадян України до дій,

² Про основи національного спротиву: Закон України № 1702-IX від 16 липня 2021 р. // Відомості Верховної Ради. 2021. № 41. Ст. 339. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text>

³ Залужний В. // Facebook. 2022. URL: https://www.facebook.com/CinCAFU/posts/pfbid0yCEfE6LtPVsobosnfji4YE6QQGxymyQahpPmuttfGpe7VCoiBEocyScSiWgruYsVjl?__cft__%5b0%5d=AZV_NSIzjw5m2ZDvLU8H9cK2fD5PreiM7os1vFADlfyoP4dQ-NNoe921yTQv6tNL5PQoqr8F5eykK3hjTZkDQX_VD8M_coDgE_HHP47qTKtEhvlRIcW5yJy7Lky8tuiOMdXHtBmAeJObcAU9jg3nP2&__tn__=%2CO%2CP-R

спрямованих на забезпечення воєнної безпеки, суверенітету та територіальної цілісності держави, стримування і відсіч агресії та завдання противнику неприйнятних втрат, з огляду на які він буде змушений припинити збройну агресію проти України;

- підготовка громадян України до НС — сукупність заходів, які здійснюються ОДВ / ІДО та ОМС із метою формування патріотичної свідомості, стійкої мотивації, набуття ними знань і практичних вмінь для захисту України.

Закон зосереджений на первинній та початковій військовій підготовці громадян до НС, однак у ньому присутнє місце і для «формування патріотичної свідомості та стійкої мотивації», і для «максимально широкого залучення громадян України до дій, спрямованих на забезпечення суверенітету».

Ці можливості розгортаються у пункті 3 статті 3 Закону, яка визначає завдання ТрО, зокрема:

- участь у підготовці громадян України до НС;
- участь у забезпеченні умов для безпечного функціонування ОДВ / ІДО, ОМС та ОВУ;
- участь в інформаційних заходах, спрямованих на підвищення рівня обороноздатності держави та на протидію інформаційним операціям агресора.

Усі військові стратеги (Сун Цзи, Кляузевіц, Шухевич⁴, фон Дах та інші) передумовою батальної (збройної, воєнної) перемоги вважають перемогу над волею супротивника. Воля є складною, ірраціональною прикметою або станом особистості чи суспільної (державної) організації, яка визначає вмотивованість, відчуття справедливості та спроможності чинити спротив та наближати перемогу в умовах численних перешкоджаючих чинників. Одним з елементів, який формує волю (а вона, як ірраціональна за своєю природою, немає формалізації та об'єктивних критеріїв оцінки), є донесення до громадян «правильних» дискурсів для їхнього сприймання та відстоювання. У війні кожна сторона свої дискурси вважає «правильними», що породжує війну дискурсів.

⁴ Сова А. З джерел української військової думки (брошура Української військової організації «Мала війна» 1927 року) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2014. Вип. 24. С. 375–388.

Війна дискурсів виходить за межі боротьби за посилення / послаблення волі відповідно до своїх і чужих учасників протиборства (війни), оскільки має здатність впливати на ресурсну підтримку потенційних союзників, на їхні органи управління, тому вона є «надвійною» (*поняття наше*) щодо класичного збройного протистояння російсько-української війни.

До 24.02.2022 р. у цій «надвійні» Росія, безумовно, перемагала Україну.

Для розробки дієвих методології і методик потрібне належне обґрунтування висування будь-яких гіпотез. І хоча з точки зору здорового глузду це твердження є переконливим, усе ж об'єктивних критеріїв для його підтвердження нам поки що не відомо, тому спробуємо обґрунтувати нашу думку в інший спосіб — «від зворотного», використавши соціологію.

У вересні–жовтні 2022 р. Центр Разумкова провів соціологічне опитування⁵ за низкою питань, в якому:

1) 81,4 % респондентів зазначили, що воєнна агресія Росії проти України мала значний, суттєвий вплив (*тут і далі підкреслення наші* — прим. авторів) на політико-ідеологічні орієнтації та політичні цінності громадян України, у той час як на 2,9 % ця агресія істотно не вплинула;

2) національна свідомість громадян України істотно зросла та зросла у 87,3 %; зросла незначною мірою або не змінилася у 10,8 % громадян; підтримка вступу до Організації Північноатлантичного договору (англ. North Atlantic Treaty Organisation, NATO; далі — НАТО) — 79,4 % та 18,6 % відповідно; підтримка процесів дерусифікації — 73,5 % та 24,5 % відповідно.

Отже, з наведених даних можна припустити, що орієнтовно 73–87 % сприйняли воєнну агресію 24.02.2022 р. як шоковую, кардинальну, трансформуючу подію, яка спонукала змінити їхні політико-ідеологічні орієнтації та політичні цінності, зокрема національні та державницькі, які, власне, є полем для війни дискурсів. Іншими словами, до 24.02.2022 р. знаннями та вміннями відстоювати своє володіли від 2,9 % (!) до 24,5 % (!) громадян України (*тут і далі знаки наші* — прим. авторів).

⁵ Політико-ідеологічні орієнтації громадян України в умовах російської агресії // Національна безпека і оборона. 2022. № 3–4 (189–190). С. 2–89.

Навіть для соціологів нерозуміння дискурсів як інструменту війни є, на жаль, непоодиноким явищем: «Війна як намагання ворога зруйнувати та знищити українську національну ідентичність, що почалася навіть не у 2014 р., а набагато раніше, до війни, що нині триває, — це війна українців за особисту та соціальну ідентичність»⁶, тим самим звужуючи її від головних — національних і державницьких — дискурсів саме у «надвійні», бо, програвши у боротьбі за їх відстоювання, програються і «бої» за особисту та соціальну ідентичність.

Для розробки методології ведення війни дискурсів також потрібне чітке розуміння системи забезпечення війни дискурсів з боку ворога — Росії, зокрема в її хронологічному розгортанні. Повне висвітлення цього питання потребує окремої публікації, тому ми покажемо це на прикладі цитати-квінтесенції політики ворога у підкоренні України та світу своїй волі, уособлення якої є творення «русского мира» (цей дискурс не можна перекладати як російський світ).

«Русский мир» включає два базові елементи — Росію і російське («русское» — в оригіналі) зарубіжжя. Він має серйозні перспективи розвитку в глобальному масштабі. За підтримки «правительственной» комісії у справах співвітчизників за кордоном вийшли у світ збірники матеріалів про історію та сучасність російської діаспори: «Русские в Казахстане», «Русские судьбы Эстонии» (обидва — 2007), «Русские в Узбекистане», «Российские соотечественники в Турции: история и современность», «Русские в Германии», «Русские в Словакии: Российские соотечественники в Словакии. История и современность», «Русские в Скандинавии. Дания, Норвегия, Швеция» (усі — 2008). Предмет дослідження — особливості та проблеми формування «русского» зарубіжжя як складника «русского мира».

Основні положення:

1. «Русский мир» є цивілізаційним, соціокультурним простором, що охоплює майже третину мільярда російськомовних людей або майже кожного двадцятого жителя Землі. «Русский мир» — не суперетнічний, а наднаціональний загал. Це транснаціональне, глобальне утворення, що ідентифікує себе з «русскою» (російською) культурою

⁶ Духневич В. Соціально- та політико-психологічні наслідки впливу широкомасштабної російської агресії на українське суспільство // Національна безпека і оборона. 2022. № 3–4 (189–190). С. 103–107.

та «русскою» (російською) мовою, з духовними та ментальними ознаками «руськості» (російськості).

2. Базові складники «русского мира» — Росія і «русское» зарубіжжя. Розвиток і зміцнення позицій «русского мира» залежить від сили та авторитету РФ.

3. Усі пласти «русского мира» — поліетнічного (?), різноконфесійного (?), ідеологічно (!?) та соціально (!) різнорідного, географічно сегментованого — об'єднані прийняттям належності до Росії як держави-родоначальниці, лояльністю до неї, зацікавленістю її долею і місцем у світі.

4. Наші співвітчизники за кордоном є важливим резервом і союзником Росії у справі зміцнення її політичних та економічних позицій на міжнародній арені. Робота із зарубіжними співвітчизниками стала складником зовнішньої політики РФ»⁷.

Питання, які теми, об'єкти та предмети досліджень опрацьовувалися в аналогічних закладах вищої освіти України, залишимо риторичним.

Першим кроком для оцінки дискурсів є їхнє узагальнення, класифікація та опис. У таблиці 1 наведено приклад (дискурс) систематизації дискурсів російсько-української війни для наступного аналітичного опрацювання з оцінюванням їхнього впливу як у межах України, так і у світовому вимірі.

Коментар до дискурсу № 1. Публічні попередження та застереження з боку міжнародних інституцій та окремих держав світу щодо неприпустимості воєнної агресії РФ стосовно України у період, що передував 24.02.2022 р., а також певні демонстративні дії з боку України щодо готовності, не вплинули на рішення президента РФ провести «Спеціальну воєнну операцію» (далі — «СВО»). Мета цієї «СВО» трансливалася на всіх майданчиках, включно з Радою Безпеки Організації Об'єднаних Націй (далі — РБ ООН), як продовження попередньої постійної інформаційної кампанії на змушені дії Росії захищати «русскоязычных» (російськомовних), насамперед на Донбасі (у визначених напередодні Державною думою РФ т. з. «ДНР» і «ЛНР»), які

⁷ Батанова О.Н. Русский мир и проблемы его формирования: дис. ... канд. полит. наук: 23.00.04. Москва : Российская академия государственной службы при Президенте Российской Федерации, 2009. 163 с.

Таблиця 1

**Категоризація дискурсів відносно сторін-учасниць війни
дискурсів і інформаційних середовищ, на яких вона ведеться**

№	Дискурс	У Росії	Україна	У світі	Трактування
1.	24.02.2022 (Т+3D, тобто перших днів)	Початок СВО для захисту «народу Донбасу» з метою денацифікації та демілітаризації Україну	Повномасштабне вторгнення РФ в Україну, початок відліку для тривалості національного спротиву	ООН: дебати; НАТО: «...як і раніше, віддане...» + анонсування видів підтримки та зброї, включно з ППО; США: обіцянка притягнути Росію до відповіді; КНР: — ФРН, ОК: санкції; World: Patreon — не для зборів для насилення	Дискурс Росії виявився сильнішим: а) від влад держав — протокольні заяви; б) колективні органи управління: анонс майбутньої підтримки; в) РБ ООН загруз у дебатах, г) глобальні соціальні ІТ, г) Україна почала відлік днів агресії

начебто зазнавали агресії від України. Не дивно, що в ООН постійний представник США при ООН апелював до членів РБ ООН: «Давайте прямо скажемо, не всі сторони тут винні. Немає середньої позиції. Заклик до обох сторін до деескалації дозволяє Росії діяти далі». Відповідні консультаційні дії проводилися і в НАТО, яке: «...як і раніше, віддане всім основним принципам європейської безпеки, у т. ч. тому, згідно з яким кожна країна має право вибирати власні механізми безпеки». НАТО «продовжує надавати підтримку Україні» і після саміту НАТО та Європейського Союзу (ЄС) анонсували види підтримки та зброї, включно з системами Протиповітряної оборони (ППО). Більш рішучою була позиція Білого дому, але все одно з перспективою на невизначене майбутнє: «Президент Путін обрав навмисну війну, яка принесе катастрофічні людські жертви та страждання. Тільки Росія несе відповідальність за смерть і руйнування, які принесе цей напад, і США, їхні союзники та партнери відреагують єдиним і рішучим чином. Світ притягне Росію до відповіді». Велика Британія та Німеччи-

на розпочали кроки «пекельних санкцій» щодо Росії: «Ми внесемо повний пакет наймасовіших санкцій проти Росії. Якщо ми не будемо діяти рішуче зараз, ми заплатимо набагато вищу ціну в майбутньому» (глава Міністерства закордонних справ Німеччини). Китайська Народна Республіка «спостерігала». Світ ІТ відреагував переважно пацифістськими кроками: «Ми розуміємо бажання людей підтримати гуманітарну діяльність в Україні. Patreon не дозволяє використовувати кошти, зібрані на платформі, для підтримки насильства або придбання військової техніки. Ми зупинили кампанію (фонду «Повернись живим» — прим. авторів) під час розслідування».

Чим же зумовлені такі несприятливі результати у битві щодо цього дискурсу для України? Пояснення одне й очевидне: 24.02.2022 р. не є першим днем російсько-української війни. Відсутність ефективного відсилення до 20.02.2014 р. (дня початку військово-диверсійної операції з відторгнення АР Крим та м. Севастополя) послабило інформаційну роботу в суспільному полі багатьох інших держав і свідчить про слабкість українських реалій у питання національної ідентичності та спадковості державницької владної діяльності.

Олександр ДАЦЕНКО,
кандидат історичних наук, доцент,
начальник кафедри воєнної історії України
Навчально-наукового інституту воєнної історії
Національного університету оборони України

Олексій ПОЗНЯКОВ,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри воєнної історії України
Навчально-наукового інституту воєнної історії
Національного університету оборони України

**ПРОБЛЕМАТИКА МЕДІЙНОГО ДИСКУРСУ
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ
В ОФІЦІЙНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПОВІДОМЛЕННЯХ
СИЛ ОБОРОНИ УКРАЇНИ
(24 ЛЮТОГО — 30 ЛИСТОПАДА 2022 р.)**

У 2014 р. путінська Російська Федерація перейшла рубікон, здійснивши чергову історичну експансію проти України, яка триває до сьогодні. Тривалий етап «гібридної війни», який супроводжувався шаленими антиукраїнськими дискурсивними практиками і наративами в підконтрольних промосковських медіа (різної типології, орієнтованих на великі цільові аудиторії), значною мірою обумовив перехід від концепції «м'якої сили» до жорстокого збройного протистояння у лютому 2022 р.

Проблематика дослідження дискурсів має власну історію і належить до сфери міждисциплінарних наукових досліджень із філософії, політології, історичної культурології, історіографії, літературознавства, лінгвістики, семіотики, теорій масової комунікації та інших наук.

Відправна точка наукових студій із дискурсології — роботи французького філософа, культуролога та історика Мішеля Фуко (1926–1984), який розробив систему «археології знання». Основним пунктом його системи було встановлення зв'язку між «словами» та «речами». За М. Фуко, відтворюючи ідеї, формуючи дискурс, люди

творюють ту реальність, в якій живуть¹. Загальну типологію мас-медійного дискурсу сформував нідерландським лінгвіст Т. ван Дейк. Він визначив види дискурсу насамперед за типами самих медіа, тобто за каналами передачі інформації: дискурс преси (або дискурс друкованих засобів масової інформації), радіодискурс, дискурс телебачення, Інтернет-дискурс (під цим дискурсом розуміють усі електронні форми мас-медійної комунікації)².

У колективній монографії за загальною редакцією В. Горбуліна йдеться про «два модули існування гібридної війни — фізична дійсність та дискурсивний конструкт». Автори книги слушно наголошують на «зв'язку війни та слів, текстів, оповідей». Недарма давньогрецька назва війни «polemos», від якої походить слово «полеміка», об'єднала у своєму значенні збройні і словесні баталії³.

Методологічною основою для написання матеріалу слугували загальнонаукові методи аналізу, синтезу та узагальнень, а також методи історичної періодизації (вивчення дискурсів у конкретно-історичних умовах), порівняльно-історичний (для зіставлення протилежних за ідеологією дискурсів) і метод дискурс-аналізу окремих знакових текстів, їхньої ідеологічної спрямованості.

Також у роботі використано дані оперативного моніторингу військових медіа (24.02–30.11.2022 р.), який провели фахівці науково-дослідного центру Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка на замовлення начальника Управління преси та інформації Міністерства оборони України (далі — МОУ).

Усе має свою передісторію... 12.07.2021 р. В. Путін опублікував псевдоісторичне есе «Про історичну єдність росіян та українців» (рос. «Об историческом единстве россиян и украинцев»), заклавши ідеологічні підвалини майбутнього широкомасштабного вторгнення в Україну. Цей дискурсивний пропагандистський текст варто прочитати

¹ Фуко М. Археологія знання / Пер. з фр. В. Шовкун. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2003. 326 с.

² Мірошніченко І. Сучасні підходи до типології мас-медійного дискурсу // Crust. 2016. URL : <https://crust.ust.edu.ua/items/8f2b7e52-cd2f-4da9-b856-87fc1e1dce3e>

³ Світова гібридна війна: український фронт / За заг. ред. В. П. Горбуліна. Харків : Фоліо, 2017. 496 с.

в оригіналі. Його основний гранд-наратив такий: «Может прозвучать аргумент: раз вы говорите о единой большой нации, триедином народе, то какая разница, кем люди себя считают — русскими, украинцами или белорусами».

Тобто диктатор об'єднав три різні слов'янські народи в єдину націю, підтвердив тим думку сучасних істориків: «Путін — безвідповідальний і неосвічений спрощенець. Він вельми поверхнево знає історію»⁴. І тому, за словами колишньої канцлерки Німеччини Ангели Меркель, «живе в іншому світі».

24.02.2022 р. о 05 год. 30 хв. за московським часом російські державні телеканали розпочали трансляцію звернення президента РФ В. Путіна про початок т. з. «спеціальної військової операції». У контексті нашої теми слід сказати, що зміст цієї промови поширили в глобальному інформаційному просторі провідні російські пропагандистські медіаресурси (ТАСС, «Интерфакс», «РИА-Новости», ТБ «Россия-24», «Комсомольская правда», Газета.РУ, Лента.РУ, «Известия», «Sputniknews» (International), «RussiaToday», «Звезда», «Россия-1», «Радио-комсомолка», ТБ «Дождь», «Медуза», російські регіональні медіа, блогосфера, соціальні мережі). Дискурс цих пропагандистських каналів (у період з 24 лютого до грудня 2022 р.) ґрунтувався на 53 антиукраїнських ворожих меседжах. Наведемо деякі з них, найбільш значимі:

- «Росія повертає своє». Усе, що колись належало «русскому миру» має повернутися в «радную гавань» і не повинно дістатися Європі, де панує англосаксонська цивілізація.

- «Українське населення вітає російську визвольну армію». На звільнені від «нацистів» землі прийшов бажаний мир і відроджується нове життя, люди від цього щасливі і стають в чергу за російським громадянством, що відкриває перед ними нові можливості.

- «В Україні процвітає нацизм, утиски російськомовних, русофобія». Українська влада начебто залякує своїх громадян, які прагнуть возз'єднання з «руським миром», навіть вдаючись до актів терору. Спецслужби України постійно залякують населення, тримаючи їх у страху.

⁴ Фельштинський Ю., Станчев М. Третя світова: битва за Україну. Київ : Наш формат, 2015. 408 с.

- «Політичне керівництво України неспроможне управляти країною, залежне від нацистських угруповань і під їхнім потужним впливом саме стало нацистським. З іншого боку, Україна знаходиться під зовнішнім управлінням США та їхніх союзників з Організації Північноатлантичного договору (англ. North Atlantic Treaty Organisation, NATO — НАТО), які ведуть проксі-війну (посередницьку), тобто війну руками українців і до останнього українця, щоб забезпечити собі мирне процвітання».

Ці меседжі поширювали нову ідеологію рашизму — химерного переплетення в суспільній свідомості й колективному підсвідомому трансформованих атаківізмів комуністичних ідей, основних засад нацизму в його російському варіанті, окремих постулатів фашизму. На виході це дало гримучу суміш, іменовану її творцями «російським світом» — рос. «русским миром»⁵.

Інформаційна експансія рашистів не залишилася без відповіді. Уже 18.03.2022 р. Рада національної безпеки і оборони України (РНБО) ухвалила рішення «Щодо реалізації єдиної інформаційної політики в умовах воєнного стану». Був започаткований спільний цілодобовий телемарафон — «Єдині новини #UАразом». Він об'єднав найбільші українські телеканали (щоправда, не всі). У роботі марафону активну участь узяли і військові журналісти, представники інформаційних структур Сил оборони України. 18 серпня на базі МОУ розпочав роботу об'єднаний медійний майданчик, де акумулюються комунікаційні спроможності сил оборони та безпеки України — Мілітарі Медіа Центр. Разом із новою комунікаційною платформою в умовах воєнного часу продовжив роботу офіційний вебсайт МОУ, а також три військові медійні структури: Інформаційне агентство МОУ АрміяInform, Центральна телерадіостудія МОУ й Телерадіостудія МОУ «Бриз»⁶.

Офіційний вебсайт МОУ (www.mil.gov.ua) основний акцент сфокусував на поширенні правдивих матеріалів через офіційні акаунти в

⁵ Грицюк В., Лисенко О. Війна Російської Федерації проти України: воєнний, міжнародно-правовий, геополітичний та економічний виміри // Український історичний журнал. 2023. № 2 (569). С. 5–33. URL: <https://doi.org/10.15407/uhj2023.02.005>

⁶ Моніторинг військових медіа (24 лютого — 30 листопада 2022 р) // Науково-дослідний центр Військового інституту КНУ імені Тараса Шевченка.

соціальних мережах. Вони здобули популярність серед користувачів мережі Інтернет, про що свідчить значна кількість реакцій та коментарів:

- Офіційна сторінка МОУ у Twitter (DefenceofUkraine / @DefenceU / <https://twitter.com/defenceu/>) має понад 1 млн 720 тис. читачів;

- Офіційна сторінка МОУ у Facebook (<https://www.facebook.com/MinistryofDefence.UA>) — понад 809 тис. підписників;

- Офіційна сторінка МОУ в Instagram (https://www.instagram.com/ministry_of_defense_ua/) має понад 158 тис. читачів;

- Офіційний Telegram-канал МОУ має понад 35 тис. 200 підписників.

Зазначимо, що подібне поширення інформації виправдане значним охопленням аудиторії. Для іноземців створено англомовну версію офіційних акаунтів МОУ.

Інформаційне агентство МОУ «АрміяInform» (<https://armyinform.com.ua/>) спеціалізу на якісному кросмедійному контенті. Зокрема у різноманітних рубриках: «Війна Росії проти України. Chronicles of defence of the country», «STOPRUSSIA», карусель-меню «Головні новини», «Герої нескореної України», «Деокупація», «Хроніка оборони України», «Харківський трибунал», «Інтерв'ю», «Російські фейки» та інших — військові журналісти в різних жанрових варіаціях розкривали актуальну проблематику російсько-української війни. Центральна телерадіостудія МОУ має офіційний канал на YouTube (<https://www.youtube.com/user/ctrstVua>).

В умовах повномасштабної російської збройної агресії проти України Центральна телерадіостудія (ЦТРС) МОУ щодня інформує українців та світову спільноту про актуальні теми, серед яких — оперативні новини з районів бойових дій, зведення про втрати рашистів, національну та міжнародну допомогу й підтримку, про озброєння та військову техніку, сюжети про наших захисників і захисниць. Переважна більшість рейтингових відео — про успішні дії захисників і захисниць проти російсько-окупаційної армії та про сучасні іноземні зразки озброєння від країн-партнерів.

Телерадіостудія МОУ «Бриз» (<https://www.youtube.com/user/Breeze347>). Продукція Телерадіостудії МОУ «Бриз» (м. Одеса) вихо-

дить на YouTube-каналі та на сторінці у соціальній мережі Facebook. Серед основних тем, що висвітлюються на YouTube-каналі «Бриз»: «Обличчя війни». Історії наших Героїв, які боронять Україну; церемонії прощання з Героями; бойова готовність Сил оборони на Півдні України; волонтерська допомога; патріотичні та гуманітарно-пізнавальні сюжети.

Дослідження проблематики медіа-дискурсів варто продовжувати і надалі для отримання цілісної картини російсько-української війни.

ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ОСОБОВОГО СКЛАДУ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ВІД НЕГАТИВНОГО ІНФОРМАЦІЙНО- ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ ПРОТИВНИКА

Невід'ємним елементом сучасної війни є намагання протиборчих сторін уразити та зруйнувати свідомість противника для створення сприятливих умов здійснення практичних дій на полі бою. Метою інформаційної війни є досягнення переваги у забезпеченні національної військової стратегії шляхом впливу на інформацію та інформаційні системи противника з одночасним захистом власної інформації, інформаційних систем та інфраструктури, а на полі бою — своїх військ. Аналіз ведення російсько-української війни наочно демонструє, що протиборство у військовій сфері дедалі частіше переміщується у віртуальний, тобто інформаційний простір. Таким чином, в умовах широкомасштабної агресії Росії проти України ці питання є актуальними та вимагають побудови відповідної системи, яка б відповідала сучасним викликам і загрозам.

Відповідно до керівних документів відповідальність за організацію заходів із прогнозування, запобігання та нейтралізації наслідків негативного інформаційно-психологічного впливу противника покладено на командирів (начальників) і посадових осіб структурних підрозділів морально-психологічного забезпечення¹. Командири (начальники) під час проведення командирського (бойового) інформування з підлеглими мають досягти таких цілей:

- розуміння чинників, які може використовувати противник для здійснення негативного інформаційно-психологічного впливу на військовослужбовців та місцеве населення²;

¹ Про затвердження настанови з морально-психологічного забезпечення підготовки та застосування Збройних Сил України: Наказ Генерального штабу Збройних Сил України № 173 від 27 квітня 2018 р. 8 с.

² Про затвердження Інструкції організації національно-патріотичної підготовки у Збройних Силах України: Наказ Генерального штабу Збройних Сил України № 108 від 27 березня 2017 р. 10 с.

- знання військовослужбовцями методів, способів, засобів і каналів розповсюдження негативної інформації³.

Ці заходи реалізують у системі інформаційно-пропагандистського забезпечення для військ у формі командирського інформування, бойового інформування та національно-патріотичної підготовки⁴.

Аналіз наукових публікацій та практика застосування військ (сил) дають змогу виокремити проблемні питання, пов'язані із захистом особового складу військових підрозділів, який виконує бойові завдання на лінії безпосереднього зіткнення з противником, серед яких окреслимо такі:

- інформаційна ізоляція військовослужбовців, які виконують бойові завдання на ротних опорних пунктах (спричинена відсутністю мобільного зв'язку, обмеженням доступу до Інтернету);

- використання противником усіх доступних способів і засобів з урахуванням обстановки, що склалася: здійснення залистування позицій українських військових підрозділів за допомогою артилерійських агітаційних снарядів або через скидання з дронів (квадрокоптерів); радіотрансляція через гучномовні засоби;

- неналежна увага до інформування та розвитку інформаційно-психологічних компетентностей безпосередніх виконавців завдань і заходів протидії негативного інформаційно-психологічного впливу противника, зокрема командирів (начальників) тактичного рівня.

Отже, захист особового складу від негативного інформаційно-психологічного впливу противника є важливим напрямом діяльності командирів (начальників) усіх рівнів. Зазначене набуває ще більшої актуальності ще й тому, що в умовах трансформації структур морально-психологічного забезпечення Збройних сил України питання інформаційно-психологічної безпеки особового складу на тактичному рівні (взвод – рота) планують покласти на керівну ланку підрозділів.

³ Там само.

⁴ Про затвердження Інструкції з організації інформаційно-пропагандистського забезпечення у Збройних Силах України: Наказ Генерального штабу Збройних Сил України № 4 від 04 січня 2017 р. 6 с.

Валентина КОЗАК,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри мовної підготовки
Київського інституту Національної гвардії України

ПОМИЛКИ В МЕДІАТЕКСТАХ ПРО ВІЙНУ В УКРАЇНІ ЯК ФАКТОР СПОТВОРЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ

Мета пропонованого матеріалу — простежити особливості помилок у текстах на сайті «24 каналу», що були присвячені висвітленню авіакатастрофи в м. Броварах у січні 2023 р. Журналістські матеріали містили помилки, що не тільки викривлювали зміст інформації, а й спотворювали її.

Порушення стандарту точності. Протягом дня на сайті «24 каналу» з'являлася суперечлива інформація. В одних текстах «гелікоптер упав на дитячий садок», в інших — «зачепив будівлю», ще в інших — «упав на територію дитячого садка». У ліді (короткому викладі журналістського матеріалу після заголовка й перед основним текстом) матеріалу під назвою «“Пожежа й вибухи були одночасно у двох місцях”, — свідки катастрофи в Броварах» повідомлялося, що «гвинтокрил впав на дитячий садок»¹. У тексті повідомлення зазначалося: «Керівниця дитсадка повідомила, що гелікоптер впав не на будівлю закладу, а поруч, однак зачепив дах, від цього і розпочалася пожежа»².

Про порушення означеного стандарту свідчать і матеріали, заголовки яких не відповідає змісту повідомлення. У матеріалі «“Пожежа й вибухи були одночасно у двох місцях”, — свідки катастрофи в Броварах»³ немає жодного підтвердження словам, винесеним у заголовок.

Інформація постає як неточна, коли в матеріалі поєднано припущення і ствердження щодо одного й того самого факту. Напри-

¹ Кулеба А. «Пожежа й вибухи були одночасно у двох місцях», — свідки катастрофи в Броварах // 24 канал. 2023. URL: https://24tv.ua/brovarah-vpav-vertolit-zaginuiv-glava-mvs_n2238922

² Там само.

³ Там само.

клад, заголовок «“Серед загиблих у Броварах можуть бути прості перехожі та батьки, які вели у садочок дітей”, — ОП»⁴ містить припущення про те, що серед загиблих «могли б бути...». А вже в тексті повідомленні паралельно вжито формулювання «могли бути» і «були»: «Серед загиблих та постраждалих були діти, яких батьки відводили у садочок» і «серед постраждалих та загиблих можуть бути звичайні перехожі, а також діти та їхні батьки, які вели їх у садочок»⁵ (із посиланням на представника Офісу Президента Кирила Тимошенка).

Під світлиною до матеріалу «У мережі з’явилося відео польоту вертольота МВС за кілька хвилин до падіння у Броварах»⁶ розміщено напис «Ймовірно, вертоліт», а в тексті повідомлення (з посиланням на речника Повітряних сил Юрія Ігната) «це був саме вертоліт»⁷.

Порушення стандарту повноти інформації. Прізвища людей, які коментують події, наводять вибірково. Наприклад, у матеріалі «“Пожежа й вибухи були одночасно у двох місцях”, — свідки катастрофи в Броварах»⁸ імені та прізвища директорки дитячого садка журналісти не називають, жінку, яка, ймовірно, мешкає поблизу і коментує трагедію, підписують як Олена, директорку громадської організації називають за іменем і прізвищем — Лідія Сичова. Трапляються формулювання «свідки говорять», «очевидці стверджують» тощо, розмиті, абстрактні, узагальнені псевдопосилання: «Місцева мешканка Броварів у коментарях журналістам розповіла, що гелікоптер загорівся ще до падіння і кружляв, перш ніж упасти на землю. Ці свідчення також

⁴ Ропан С. Серед загиблих у Броварах можуть бути прості перехожі та батьки, які вели у садочок дітей // 24 канал. 2023. URL: https://24tv.ua/padinnya-vertolota-brovarah-18-sichnya-2023-hto-postrazhdav-zaginuiv_n2238641

⁵ Ропан С. Серед загиблих у Броварах можуть бути прості перехожі та батьки, які вели у садочок дітей // 24 канал. 2023. URL: https://24tv.ua/padinnya-vertolota-brovarah-18-sichnya-2023-hto-postrazhdav-zaginuiv_n2238641

⁶ Лукашевська А. У мережі з’явилося відео польоту вертольота МВС за кілька хвилин до падіння у Броварах // 24 канал. 2023. URL: https://24tv.ua/merezhi-zyavilosya-video-imovirno-vertolota-mvs-za-kilka-hvilin_n2238625

⁷ Там само.

⁸ Кулеба А. «Пожежа й вибухи були одночасно у двох місцях», — свідки катастрофи в Броварах // 24 канал. 2023. URL: https://24tv.ua/brovarah-vpav-vertolit-zaginuiv-glava-mvs_n2238922

наштовхують багатьох на думку про те, що трагедія була не випадковою»⁹.

Порушення стандарту достовірності. Використовуючи як джерело офіційної інформації соціальні мережі офіційних осіб, не перевіряючи повідомлення належним чином, журналісти сприяють поширенню дезінформації. Одне з перших повідомлень, що містило скупі інформацію про трагедію в Броварах, з'явилося на сторінці телеграм-каналу Кирила Тимошенка (на той час заступника керівника Офісу Президента). Він повідомляв, що «на об'єкт соціальної інфраструктури впав гелікоптер»¹⁰. Згодом у цьому ж телеграм-каналі з'явився репост повідомлення Олексія Кулеби, на той час голови Київської обласної військової адміністрації. У повідомленні зазначалося: «У місті Бровари поруч із дитячим садком та житловим будинком впав гвинтокрил. Під час трагедії у садку перебували діти та співробітники закладу. На даний момент всіх евакуювали»¹¹. Двадцяти хвилин, що розділяють ці два повідомлення, вистачило, аби інформаційним простором поширилася дезінформація. Повідомлення Олексія Кулеби теж не було точним. Адже, як з'ясувалося згодом, є загиблі серед дорослих і дітей, а не просто постраждали.

Соціальні мережі, безперечно, можуть слугувати джерелом одержання інформації, але офіційна інформація — «це та, яка доведена офіційними каналами»¹².

У матеріалах про трагедію в Броварах трапляються не завжди доречні емоційні коментарі очевидців. Зрозуміло, що людині, яка стала свідком трагедії, складно контролювати емоції. Але журналістові, який поширює інформацію на масову аудиторію, варто пам'ятати про етику й те, як поширене вплине на аудиторію. У матеріалі «“Пожежа й вибухи були одночасно у двох місцях”, — свідки катастрофи в Брова-

⁹ Магуряк І. Несправність, туман, теракт: усі версії трагедії у Броварах, через яку загинуло керівництво МВС // 24 канал. 2023. URL: https://24tv.ua/brovarah-18-sichnya-2023-roku-vpav-gelikopter-dsns-usi-versiyi_n2238872

¹⁰ Телеграм-канал Кирила Тимошенка. URL: https://t.me/tymoshenko_kyrylo/3501

¹¹ Там само.

¹² Кравець Р. Кирило Буданов: «У нас є всі шанси для закінчення війни перемогою цього року» // Українська правда. 2023. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2023/02/23/7390553/>

рах»¹³ очевидиця подій на ім'я Олена емоційно коментує побачене. Згадує, як злякалася, бігла і, зрештою, натрапила на «труп... тіло в синьому костюмі з розбитою головою»¹⁴. Вважаємо, що такі деталі в інформаційних матеріалах не коректні. Автори повідомлень, які намагаються витягнути «жахливі» деталі, «сенсаційні» подробиці, особливо там, де йдеться про людські жертви, порушують стандарти журналістики та її етичні засади.

Стандарт доступності подачі інформації. Мова окремих повідомлень складна, засмічена вставними словами, професіоналізмами, що ускладнює сприйняття інформації. Стиль окремих повідомлень нагадує статистику з правоохоронних органів або скопійовану і не відредаговану інформацію з офіційних документів чи пресрелізів. «18 січня у Броварах, що на Київщині, упав вертоліт. Внаслідок цього сталося руйнування дитячого садочка та автомобілів»¹⁵. Не інформування про «руйнування садочка й автомобілів» мало б бути в ліді повідомлення, де йдеться про людські жертви. Якщо ж і так, то дієслово «зруйновано» чи «пошкоджено» могло б замінити пів речення, зекономити час журналіста і зберегти увагу читача.

Заплутані речення, що містять лексику, якою послуговуються фахівці Державної служби України з надзвичайних ситуацій (далі — ДСНС) та інших служб, дуже вирізняються за стилістикою в журналістських матеріалах. Наприклад: «Як розповіли у ДСНС, у Броварах внаслідок падіння вертольота ДСНС ЕС-225 (бортовий номер 54) сталося пошкодження будівлі дитячого садочка з загорянням, скління у чотирнадцятиповерховому житловому будинку та 3 легкових автомобілів»¹⁶. У матеріалі «Падіння вертольота у Броварах: у ДСНС розповіли все, що відомо»¹⁷ журналісти наводять інформацію, надану працівниками ДСНС сухою, незрозумілою, насиченою професійною лексикою мовою.

¹³ Кулеба А. «Пожежа й вибухи були одночасно у двох місцях», — свідки катастрофи в Броварах // 24 канал. 2023. URL: https://24tv.ua/brovarah-vpav-vertolit-zaginuvt-glava-mvs_n2238922

¹⁴ Там само.

¹⁵ Ропан С. Падіння вертольота у Броварах: у ДСНС розповіли все, що відомо // 24 канал. 2023. URL: https://24tv.ua/padinnya-vertolota-brovarah-18-sichnya-2023-shho-kazhut-dsns_n2238659

¹⁶ Там само.

¹⁷ Там само.

Порушення логіки речень ускладнює сприйняття інформації. Цитуючи керівника Нацполіції Ігоря Клименка (знову зі сторінки в соціальній мережі), видання пише: «Він зазначив, що відомо про 16 загиблих, з них 2 дітей. Із них 9 перебували на борту гвинтокрила. 22 потерпілих перебувають в лікарні, з яких 10 дітей. На місці працюють всі профільні та спеціалізовані служби. Триває огляд місця події»¹⁸. З такої заплутаної статистики складно зрозуміти, скільки дітей постраждало насправді.

Стандарт відокремлення фактів від суджень. Автори матеріалів про трагедію в Броварах на сайті «24 каналу» намагаються додати емоційності повідомленням про авіакатастрофу, використовуючи прикметники «жаливий» і «моторошний», вставні слова типу «на жаль»: «Моторошна трагедія у Броварах» — напис до світлини садка, де трапилася трагедія¹⁹; «Трагічна ситуація вимагає детального розслідування»²⁰. Або: «Місцеві телеграм-канали оприлюднили “жахливі” кадри з місця події». Але за посиланням відсутня сторінка телеграм-каналів із «жахливими фото»²¹. Доцільність такого посилання взагалі сумнівна. Як і згадка про сумнівні телеграм-канали: «Водночас телеграм-канали із сумнівною репутацією почали одразу поширювати інформацію про те, що несправність гелікоптера нібито є єдиною причиною трагедії. Також у мережі активно обговорювали ймовірність того, що причиною трагедії міг стати густий туман. Однак першоджерела цієї інформації видалили свої повідомлення»²².

¹⁸ Жданович Д. Глава МВС Денис Монастирський загинув внаслідок падіння вертольота в Броварах // 24 канал. 2023. URL: https://24tv.ua/mistsi-aviakatastrofi-brovarah-zaginulo-kerivnitstva-mvs_n2238577

¹⁹ Жданович Д. Падіння вертольота у Броварах: Стерненко показав, що стало з дитячим садком // 24 канал. 2023. URL: https://24tv.ua/padinnya-gvintokrila-brovarah-18-sichnya-2023-yak-teper-viglydaye_n2238621

²⁰ Кулеба А. «Диверсія має бути головною версією», — політолог про падіння гелікоптера в Броварах // 24 канал. 2023. URL: https://24tv.ua/padinnya-gelikoptera-brovarah-zaginulo-kerivnitstvo-mvs_n2238685

²¹ Ропан С. У Броварах упав вертоліт: перші фото та відео з місця // 24 канал. 2023. URL: https://24tv.ua/padinnya-vertolita-brovarah-18-sichnya-2023-foto-video_n2238560

²² Магуряк І. Несправність, туман, теракт: усі версії трагедії у Броварах, через яку загинув керівництво МВС // 24 канал. 2023. URL: https://24tv.ua/brovarah-18-sichnya-2023-roku-vpav-gelikopter-dsns-usi-versiyi_n2238872

Факти і судження тісно переплітаються у матеріалах на основі коментарів експертів, фаховість яких часом сумнівна. У матеріалі «“Диверсія має бути головною версією”, — політолог про падіння гелікоптера в Броварах»²³ політолог Олексій Кошель коментує трагедію в Броварах. Міркування, які він озвучує, — виключно його суб’єктивна думка, адже не в компетенції політолога аналізувати причини і наслідки авіакатастроф. Олексій Кошель висуває версії і прогнозує, як розвиватимуться події, розмірковує, що керівництво Міністерства внутрішніх справ (далі — МВС) не міг перевозити недосвідчений пілот на літаку, який «був абсолютно новим, французького виробництва», що «в цій ситуації варто виключити людський фактор з боку керівництва МВС», а «людський фактор може бути з боку пілота». Припускає, «що у слідства буде головна версія — це диверсійний акт», але в заголовку бачимо ствердне «має бути». Одне слово змінює тональність повідомлення. Суб’єктивні міркування політолога аудиторія може сприйняти як факти. Через не розмежування фактів суджень відбувається підміна понять.

Серед найпоширеніших логічних і лінгвістичних помилок виокремлюємо такі:

- некоректне використання сполучників: «Авіакатастрофа в Броварах та смерть глави МВС: хронологія 329 дня війни». У цьому заголовку факти, один з яких зумовлений іншим (загибель голови МВС трапилася унаслідок катастрофи в Броварах, а не одночасно з нею) постають як два окремі саме через невдале поєднання сполучником «та»²⁴ (порушення причинно-наслідкових зв’язків); «Внаслідок авіакатастрофи у Броварах загинуло керівництво МВС, а також мирні мешканці та діти. Наразі причина падіння вертольота ДСНС не встановлена»²⁵ (порушення родо-видових зв’язків);

²³ Кулеба А. «Диверсія має бути головною версією», — політолог про падіння гелікоптера в Броварах // 24 канал. 2023. URL: https://24tv.ua/padinnya-gelikoptera-brovarah-zaginulo-kerivnitstvo-mvs_n2238685

²⁴ Чупак М.-А., Траспетрихіна Т. Авіакатастрофа в Броварах та смерть глави МВС: хронологія 329 дня війни // 24 канал. 2023. URL: https://24tv.ua/329-den-viyuni-golovne-za-18-sichnya-2023-roku_n2238120

²⁵ Квасневська Д. Чи розглядають версію теракту в авіакатастрофі в Броварах // 24 канал. 2023. URL: https://24tv.ua/brovarah-upav-vertolit-18012023-rozglyadayut-versiyu-teraktu_n2238640

- русизми: «полетів у напрямку багатоповерхівки»²⁶;
- невдалий вибір слова: У матеріалі «У Броварах упав вертоліт: перші фото та відео з місця»²⁷ журналіст пише, що за попередньою інформацією «під час падіння вертоліт зачепив дитячий заклад, а потім полетів у напрямку багатоповерхівки, де і зупинився» Але дієслова «розбився» і «зупинився» — не синоніми.

- порушення законів милозвучності: відводили у садочок, 18 січня у Броварах, що у момент трагедії тощо.

Трапляються і копіювальні помилки: «У Броварах сталась трагедія: гелікоптер впав поблизу дитячого садка. Зірки реагують на катастрофу та співчують усім, хто закинув чи втратив близьких»²⁸. Замість слова «загинув» бачимо «закинув». Помилки, що виникають як друкарські, часто є випадковими і такими, що не впливають на зміст повідомлення. І все ж варто ретельніше вичитувати повідомлення, особливо ті, в яких ідеться про людські втрати.

²⁶ Ропан С. У Броварах упав вертоліт: перші фото та відео з місця // 24 канал. 2023. URL: https://24tv.ua/padinnya-vertolita-brovarah-18-sichnya-2023-foto-video_n2238560

²⁷ Там само.

²⁸ Касій М. Катастрофа у Броварах: Дорофеева, Цимбалюк та інші реагують на падіння гелікоптера // 24 канал. 2023. URL: https://showbiz.24tv.ua/brovarah-upav-vertolit-dorofeyeva-inshi-zirki-vidreaguvali_n2238613

Валерій КРАЙНОВ,
кандидат технічних наук, старший науковий співробітник
Національного університету оборони України

Олександр ТЕРНОВИЙ,
капітан, науковий співробітник
Національного університету оборони України

УДОСКОНАЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПІДТРИМКИ ПРОЦЕСІВ УПРАВЛІННЯ ВІЙСЬКАМИ (СИЛАМИ) В УМОВАХ ВЕДЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ

В умовах ведення інформаційної війни Російською Федерацією (далі — РФ) збройна боротьба чиниться з різким збільшенням розмаху і швидкоплинності операцій, інформаційного навантаження органів управління військами (силами) Збройних сил України (далі — ЗСУ). Тому набуває особливої актуальності проблема удосконалення інформаційної підтримки процесів управління військами (силами). Проблематика інформаційної війни як самостійного об'єкта дослідження, так і стосовно міжнародного права досить широко висвітлена в науковій юридичній і військовій літературі. Ці питання досліджують у наукових публікаціях В. Авакумов¹, П. Сніцаренко². Різні аспекти проблематики удосконалення та розвитку автоматизованої системи керування військами та зброєю для вирішення наукової проблеми мінімізації часу на прийняття рішення при максимізації інформації, оцінки ефективності їхнього функціонування та підвищення ефективності системи управління військами (силами), становленню їх більш гнучкими при застосуванні сучасних інформаційних технологій розглянули В. Машталір³,

¹ Абакумов В. М. Суб'єкти інформаційних війн: поняття та види // Форум права. 2009. № 2. С. 6–12. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2009-2/09avmptv.pdf>

² Сніцаренко П. М. Інформаційна операція ЗС України як інтегруюча форма воєнних дій в інформаційному просторі // Наука і оборона. 2020. № 1. С. 37–42.

³ Застосування інформаційних технологій та інновацій у воєнній сфері. Київ : НУОУ, 2023. 272 с.

С. Кірсанов⁴. Водночас не враховується досвід російсько-української війни, який вказує на суттєве збільшення кількості прийнятих рішень на основі інформації, що циркулює та оброблюється органами військового управління (далі — ОВУ), а також їхню адекватність ситуації, що динамічно змінюється.

Ефективне функціонування системи управління військами (силами) в умовах ведення інформаційної війни РФ може бути досягнуто лише за умови обліку методів і способів цілеспрямованого впливу суб'єктів-агресорів в умовах інформаційної відкритості на соціальні відносини (відносини людей між собою, відносини в суспільстві та державі), інформаційні ресурси, інформаційно-аналітичні та інформаційно-технічні системи, системи формування масової свідомості та психіки окремої людини, з використанням усіх властивостей інформації, інформаційних ресурсів і новітніх інформаційно-телекомунікаційних технологій з метою штучного створення чинників гальмування розвитку людини, суспільства та держави, встановлення контролю над інформаційними ресурсами потенційного супротивника для отримання переваг у пріоритетних сферах суспільного життя. Виходячи з того, що інформаційна війна — це міждержавне військове протиборство, яке здійснюється переважно або виключно шляхом програмно-технічної, радіоелектронної та фізичної поразки військової та цивільної інформаційної інфраструктури держави-противника, дезорганізації її систем державного та військового управління, дезорієнтації військово-політичного керівництва, надання керуючого інформаційно-психологічного впливу на особовий склад армії та громадянське населення, як держави-противника, так і його союзників та сусідніх держав, при одночасному захисті власних аналогічних об'єктів і виникає на етапі усвідомлення та загострення політичних протиріч між майбутніми антагоністами (у ролі яких можуть виступати держави та політичні еліти), що формує майбутню структуру конфліктних відносин і створює умови для застосування одним з антагоністів прямої збройної сили, можна стверджувати, що це стадія, яка охоплює

⁴ Кірсанов С. О. Перспективи розвитку системи управління Збройних сил України з використанням принципу єдиного інформаційного простору // Наука і техніка Повітряних Сил Збройних сил України. 2010. № 1 (3). С. 15–20.

попередню і підготовчу фази розвитку збройного конфлікту. Результати досліджень показують, що після переходу конфліктних взаємин у фазу прямого (лобового) зіткнення інформаційна війна втрачає самостійне значення і стає сервісною функцією війни традиційної.

Російсько-українська війна свідчить про широке впровадження інформаційних технологій, засобів і комплексів зв'язку та автоматизації у діяльність посадових осіб та ОВУ, швидке зростання зміни ситуації у зоні ведення бойових дій та необхідність більш жорстокого виконання вимог щодо забезпечення стійкого, безперервного, оперативного і прихованого управління різними міжвидовими угрупованнями військ, які здатні виконувати різноманітні бойові завдання одночасно у різних сферах (на землі, у повітрі, на морі, в інформаційному просторі). У процесі ведення бойових дій з'єднання, частини, підрозділи переміщатимуться, змінюючи місце розташування та просторові координати щодо пункту управління, з якого забезпечується управління. Динамічність розв'язуваних завдань і швидкоплинність ведення військових дій при масованому застосуванні засобів вогневого впливу (ураження) противника висувають підвищені вимоги до таких властивостей, як оперативність і своєчасність прийняття рішень, доведення їх до об'єктів (систем поразки), що управляють, за мінімальний час. Рішення цієї проблеми вимагає наявності такого інформаційного середовища, яке забезпечить ефективну взаємодію всіх органів управління і військ (сил) угруповання, які беруть участь в операції. Дослідження показують, що інформаційна інфраструктура збройних сил (далі — ЗС) повинна бути системою комутаційних мереж, комп'ютерів, загального та прикладного (спеціального) програмного забезпечення, баз даних, інтерфейсів до систем зброї, даних, сервісів безпеки та інших служб для оброблення, транспортування інформації під час ведення операцій (бойових дій). Із метою удосконалення інформаційної підтримки процесів управління військами (силами) в умовах ведення інформаційної війни РФ автори пропонують на основі такої системи створити єдиний інформаційний простір (далі — ЄІП), в якому передбачається інтеграція всіх засобів ведення збройної боротьби за допомогою єдиної

комп'ютерної мережі, що тісно пов'язує три види об'єктів: засоби розвідки та спостереження, засоби поразки та інформаційно-керуючі елементи (інформаційно-керуючу систему). Інформаційно-керуюча система (далі — ІКС) — об'єднана мережева система, що містить вузли та різноманітні лінії (канали) зв'язку різних мереж зв'язку (стаціонарних комутованих мереж, мереж рухомого радіозв'язку, мереж передачі даних, супутникових систем зв'язку, стратегічних, оперативних і тактичних мереж тощо), засоби обміну даними, комп'ютери, операційні системи та прикладні програми, а також комплекси захисту інформації. Вона призначається для забезпечення збирання, оброблення, передавання, зберігання та захисту інформації. Взаємодія всіх мереж, що входять до об'єднаної мережі та мають свої власні системи моніторингу та управління, матиме істотне значення для забезпечення наскрізного обслуговування учасників бойових дій та узгодженої дії військ. Вона повинна дозволяти визначати інтенсивність інформаційних потоків, величину й характер трафіків і здійснювати динамічну перемаршрутизацію на основі знання стану об'єднаної мережі та пріоритету повідомлень, що циркулюють у мережі. Ядром об'єднаної мережі обміну даними є Центр управління та обробки інформації (далі — ЦУОІ). Він призначений для передавання запитів на засоби видової розвідки різного базування, прийому, оброблення та перетворення отриманих даних (відомостей) у формалізовану інформацію про потенційні об'єкти поразки для зберігання в відповідних базах даних та її розподіл на вогневі комплекси (ракетні, артилерійські, авіаційні). На ЦУОІ у складі об'єднаної мережі обміну даними підключаються мережі передачі всіх складових Сил Оборони держави (далі — СОД), а також дані, що надходять від повітряної та космічної розвідок. За такої структури ОВУ та посадові особи об'єднання, з'єднання, частини, підрозділу, розрахунку, маючи доступ до ресурсу, зможуть отримувати необхідну інформацію в районі свого розташування. З наземного командного пункту керують усією системою. Отримані дані обробляють за допомогою програмно-апаратного комплексу (далі — ПАК), розраховують оптимальний наряд засобів для гарантованого ураження об'єктів (цілей) противника, здійснюють автоматичне формування та розподіл

цілевказівок між наземними та повітряними засобами ураження. У базі ПАК проводиться постійне оновлення даних про стан своїх військ (склад, системи озброєння: артилерія, засоби протиповітряної оборони; наявність боєприпасів, морально-психологічний стан особового складу), військ противника, що є важливим чинником (властивістю) для успішного виконання завдань. Побудова ПАК дозволить на основі розвідувальної інформації, що надходить, оптимізувати необхідний склад систем озброєння ЗС для гарантованого ураження об'єктів противника. За допомогою ПАК у результаті обробки та аналізу розвідувальної та іншої інформації відбувається оновлення картини оперативної (бойової) обстановки на користь інформаційної підтримки процесу бойового управління військами (силами). Для підтримки прийняття рішень та видачі рекомендацій щодо застосування зброї посадові особи, використовуючи поточну оновлену інформацію про противника та свої війська, що відображається на термінальних пристроях (планшетах бойового управління), можуть ефективно застосовувати свої сили та засоби під час проведення операції та гарантованого ураження об'єктів противника. У наведеній системі завдяки застосуванню обчислювальних комплексів на мережах та ПАК ЦУОІ дискретність циклу оновлення інформації буде мінімальною, що сприяє забезпеченню управління за часом, близьким до реального. Із використанням геоінформаційних систем буде можна забезпечити безперервне оновлення даних про оперативну обстановку в зоні ведення бойових дій із прив'язкою до місцевості розміщення противника (пунктів управління, ударних засобів поразки, розвідки) та своїх військ (передній край, пункти управління підрозділів і частин, резерви). Це дозволить удосконалити інформаційну підтримку процесів управління військами (силами).

Із метою відповідності вимогам, що висуваються до ЗС при їхньому застосуванні в сучасних війнах, необхідно здійснити не тільки розвиток Єдиної автоматизованої системи управління ЗСУ, а і створення ЄП СОД, що дозволить удосконалити інформаційну підтримку процесів управління військами (силами) та вирішити широке коло питань організації інформаційної взаємодії, яке можна загалом

сформулювати як створення і розвиток інформаційної інфраструктури, що формується за участі Міністерства оборони, інших міністерств та відомств, що забезпечує доступ до автоматизованого режиму всіх його учасників до всієї інформації, що знаходиться в системі з урахуванням їхніх повноважень і вимог.

РОЗДІЛ IV

**ТВОРЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ
В УМОВАХ ВІЙНИ**

Олеся БОЙВАН,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент Донецького національного університету імені Василя Стуса

Тетяна КАЧАНОВСЬКА,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії
та практики перекладу романських мов імені Миколи Зерова
Навчально-наукового інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Олена НАСОНОВА,
викладач української мови та літератури
Комунального закладу «Харківський фаховий
вищий коледж мистецтв» Харківської обласної ради

**ПРОБЛЕМИ СТВЕРДЖЕННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ
В ІНШОМОВНОМУ ПРОСТОРІ
(з досвіду впорядкування та промоції
двомовної французько-української антології
«In principio erat Verbum. Україна: поезія війни»)**

Повномасштабне вороже вторгнення на початку 2022 р. і героїчний спротив українців московитській навалі відчутно посилили увагу закордонної аудиторії до українського питання. Попри століття антиукраїнської пропаганди, яку поширювали переважно проросійські кола, в світі активізувався процес руйнування постколоніальних стереотипів та сформувався потужний блок підтримки нашої держави. Неабиякого розмаху набули акції солідарності з українським народом. Однак специфіка змін у сприйнятті української національної ідентичності залежить від конкретної країни і характеру її політичних, економічних, науково-технічних, освітніх та культурних зв'язків з Україною (та її північним сусідом).

У такому контексті важливим елементом інформаційної політики держави є врахування специфіки спільнот, що виокремлюються за

мовною ознакою. Так, станом на 2020–2022 рр. кількість носіїв французької мови у світі оцінюють у 90 млн осіб¹. Загальна кількість тих, хто у своєму повсякденному житті користується цією мовою, становить приблизно 321 млн осіб².

Найвпливовішим союзом франкомовних держав є Міжнародна організація Франкофонії (далі — МОФ), членами якої є 54 країни Європи, Америки, Азії, Африки та Океанії. До МОФ долучилися 7 асоційованих членів та 27 країн-спостерігачів³. Нещодавно відбувся справжній прорив у відносинах України з такими країнами-членами МОФ, як Франція, Бельгія, Швейцарія, Канада, які надають нашій країні різнобічну підтримку, гуманітарну та військову допомогу.

Вступ України до МОФ як спостерігача відбувся у 2006 р., але співпрацю з ним українська дипломатія використовує ще недостатньо активно. За дослідженнями Ф. Том⁴ та С. Весє⁵, значний відсоток пересічних громадян франкомовних країн і досі сприймає Україну через призму проросійських наративів, рупором яких є проросійські політики. За таких обставин важливу роль у розвитку міжкультурних контактів, спростуванні поширюваної Росією дезінформації та у формуванні іміджу України у країнах-членах МОФ відіграють культурно-інформаційні центри (далі — КІЦ) у складі закордонних дипломатичних установ України (так, у Франції КІЦ працює від 2004 р.⁶); представництва Українського інституту (у Франції — з

¹ Classements des langues du monde par nombre de locuteurs natifs (L1) // Atlasocio.com. 2022. URL: <https://atlasocio.com/classements/langues/locuteurs/classement-langues-par-nombre-locuteurs-natifs-monde.php>

² Marcoux R., Richard L., Wolff A. Estimation des populations francophones dans le monde en 2022. Sources et démarches méthodologiques. Québec : Observatoire démographique et statistique de l'espace francophone, 2022. P. 166.

³ 88 Etats et gouvernements // La francophonie. URL: <https://www.francophonie.org/88-etats-et-gouvernements-125#:~:text=88%20Etats%20et%20gouvernements%20%7C%20Organisation%20internationale%20de%20la%20Francophonie>

⁴ Thom F. Le parti russe en France // Commentaire. 2016. № 2 (154). P. 432a–436a. URL: <https://www.cairn.info/revue-commentaire-2016-2-page-432a.htm>

⁵ Vaissé C. Les réseaux du Kremlin en France. Paris : Les petits matins, 2016. 390 p.

⁶ Культурно-гуманітарне співробітництво між Україною та Францією // Посольство України у Французькій Республіці. 2023. URL: <https://france.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/294-kulturno-gumanitarne-spivrobitnictvo-mizh-ukrajinoju-ta-francijeju>

2023 р.⁷); Український інститут книги, серед завдань якого — популяризація української літератури у світі, а також різноманітні асоціації та інші види громадських організацій, у роботі яких визначну роль відіграють представники української діаспори у франкомовних країнах. Коротку презентацію українсько-французьких громадських об'єднань наведено у роботі М.-Ф. Клер⁸, яка є онукою сотника Армії Української Народної Республіки (далі — УНР), що воював під орудою С. Петлюри, а після поразки визвольних змагань вимушено емігрував до Франції.

Показово, що після падіння УНР українських емігрантів реєстрували у Франції здебільшого як «росіян»⁹. В. Винниченко, який емігрував до Франції у 1925 р., описує власний досвід так (цитата за роботою Л. Купин¹⁰): «[для французького уряду та поліції] ті країни, які не відділились від Росії, — просто не існують як нація. Мені категорично і безапеляційно панночка в поліції, видаючи папірець на право перебування, заявила, що Україна *n'existe pas* (не існує)». Незважаючи на те, що вже з 1990-х рр. усі країни-члени МОФ визнали існування України як суверенної та незалежної держави, випадки несприйняття України як окремої політичної нації є поширеним явищем, зокрема серед дослідників, частина яких, за даними А. Делізе та А. Юдіна¹¹, продовжує заперечувати саме існування української національної ідентичності чи наголошує на незавершеності процесів формування нації, посиляючись на ідентифікаційну «окремішність» того, що вони називають «російськомовними регіонами»

⁷ Український інститут відкрив представництво у Франції Український інститут відкрив представництво у Франції // Укрінформ. 2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3784989-ukrainskij-institut-vidkriv-predstavnictvo-u-francii.html>

⁸ Clerc M.-F. «Le Médaillon de Maroussia» et autres histoires // Стил і переклад. 2020. №1 (7). P. 179–188. URL: <https://style-and-translation.knu.ua/media/files/2022/1/12/-7-2020.pdf>

⁹ Loyer E. Une histoire de l'immigration russe en France. Compte-rendu de «L'Exil russe: la fabrique du réfugié apatride» // Nonfiction. 2008. P°1–3. URL: <https://sciencespo.hal.science/hal-01045046/document>

¹⁰ Купин Л. Українська політична імміграція у Франції міжвоєнного періоду (1919–1939 рр.) // Мандрівець. 2013. № 1. С. 31.

¹¹ Delizée A., Yudin, A. Kyiv et Volodymyr, ou Kiev et Vladimir? La transmission des toponymes et anthroponymes ukrainiens comme choix politique // La Revue Nouvelle. 2023. №1. P. 44–50. URL: <https://www.cairn.info/revue-nouvelle-2023-1-page-44.htm>

України. Водночас, за спостереженнями О. Чередниченка¹², у франкомовному світі циркулює і «міф про етнічну єдність та однакову ментальність українців та росіян», який активно тиражувало російське іномовлення. Серед інших проросійських стереотипів, які побутують серед громадян франкомовних країн, О. Чередниченко¹³ згадує ще й стереотип щодо «незначущості української мови та культури, котрі дехто розглядає як субстрат російської», «твердження про регіонально-діалектний характер української мови», «про її другорядність щодо російської». Детальніше антиукраїнські наративи, розповсюджені (про)російською пропагандою в іномовних середовищах до і після прямого вторгнення РФ на територію України, проаналізовано К. Оксамитною¹⁴.

За таких умов дослідники (О. Чередниченко¹⁵, К. Оксамитна¹⁶) вважають, що надзвичайно актуальним є сприяння завершенню процесу світового визнання політичної нації українців як повноцінної європейської спільноти, а також вивчення постколоніальних аспектів рецепції української національної ідентичності.

Зупинимось на проблемах міжкультурної медіації у межах багатомовного проєкту укладання антології сучасної української воєнної поезії «*In principio erat Verbum*», першим етапом якого стала українсько-французька поетична антологія «Україна: поезія війни»¹⁷, що представляє досвід перших ста днів відкритого ворожого вторгнення.

Об'єктом дослідження є мовний та позамовний контексти рецепції української національної ідентичності франкомовною аудиторією.

¹² Чередниченко О. І. Україна — Франція: діалог культур // Про мову і переклад. Київ : Либідь, 2007. С. 247.

¹³ Там само. С. 246.

¹⁴ Oksamytna K. Imperialism, supremacy, and the Russian invasion of Ukraine // Contemporary Security Policy. 2023. № 44 (4). P. 497–512. URL: <https://doi.org/10.1080/13523260.2023.2259661>

¹⁵ Чередниченко О. І. Україна — Франція: діалог культур // Про мову і переклад. Київ : Либідь, 2007. С. 237–247.

¹⁶ Oksamytna K. Imperialism, supremacy, and the Russian invasion of Ukraine // Contemporary Security Policy. 2023. № 44 (4). P. 497–512. URL : <https://doi.org/10.1080/13523260.2023.2259661>

¹⁷ Тимчук В. *In principio erat Verbum. Україна: Поезія часу війни*. Львів : Астролябія, 2022. 384 с.

Для вирішення поставлених завдань застосовано низку методів: критичний дискурс-аналіз і порівняльний метод — для виокремлення та зіставлення різних текстових, паратекстових, інтертекстуальних та інтермедіальних одиниць у міжмовній перспективі; елементи кількісного аналізу тексту — для виявлення відносної частотності досліджуваних одиниць; інтерпретативний метод — із метою тлумачення смислових феноменів у розглянутих текстах. Також для з'ясування горизонтів очікування цільової аудиторії та специфіки сприйняття різних перекладацьких рішень використано метод опитування фокусних груп.

Жанр антології, який активно розвивається в Україні з кінця 20 ст. (Т. Гундорова¹⁸), привертає увагу багатьох дослідників, що засвідчують його вагомий роль у міжкультурній медіації (О. Галета¹⁹), структуруванні культурної спадщини (К. Селар²⁰) та вибудовуванні національної ідентичності й традиції (Т. Гундорова²¹, О. Галета²², В. Левицький²³). Ініціатор створення першої репрезентативної перекладної антології української літератури М. Грушевський, що на початку 1920-х рр. прагнув зацікавити широке коло читачів вільного світу українською історією та літературою, і тим самим сприяти промоції української справи у вільному світі, так пояснював причини упередженого ставлення європейської публіки до української культури (та літератури): «з політичних кругів, особливо російських і польських, (...) ішли інсинуації, які представляли український рух взагалі, а українську літературу зокрема, результатами політичної інтриги, і з сих калюмній [які представляли

¹⁸ Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека: Український літературний постмодерн. Київ : Критика. 2013. 342 с.

¹⁹ Галета О. Від антології до онтології: антологія як спосіб репрезентації української літератури кінця XIX — початку XXI століття. Київ : Смолоскип, 2015. 640 с.

²⁰ Cellard K. Sur quelques classiques de l'anthologie québécoise // Voix et Images. 2010. № 35 (2). P. 43–55. URL: <https://doi.org/10.7202/039164ar>

²¹ Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека: Український літературний постмодерн. Київ : Критика. 2013. 342 с.

²² Галета О. Від антології до онтології: антологія як спосіб репрезентації української літератури кінця XIX — початку XXI століття. Київ : Смолоскип, 2015. 640 с.

²³ Левицький В. Від антології до онтології: антологія як спосіб репрезентації української літератури кінця XIX — початку XXI століття // Критика. 2015. URL: <https://krytyka.com/ua/reviews/vid-antolohiyi-do-ontolohiyi-antolohiya-yak-sposib-reprezentatsiyi-ukrayinskoyi-literatury>

український політичний і літературний рух інвенцією німецьких, австрійських чи польських політиків] — по звісному афоризму — завсіди зіставалося стільки, щоб заглушити і той слабкий інтерес, який могло розбудити в європейських кругах українське життя»²⁴. Попри намагання М. Грушевського та створеного ним для популяризації української справи у світі Українського соціологічного інституту, як згадана антологія, так і кілька подальших спроб ознайомити європейську аудиторію з найвизначнішими пам'ятками української літератури через несприятливі геополітичні та соціокультурні чинники залишилися майже непоміченими франкомовною публікою. І. Дмитришин²⁵ у своїй аналітичній довідці пояснює це відсутністю у цільовій аудиторії чітких ідентифікаційних маркерів України та її літератури, браком у французьких видавців і читачів літературних асоціацій з творами українських авторів і нерозвиненістю мережі українських студій у французьких освітніх та наукових закладах, а також щодо Антології української літератури, упорядкованої А. Жуковським, — неможливістю її розповсюдження через офіційні мережі внаслідок окремих випадків недотримання авторських прав. Основні довоєнні франкомовні антології української літератури та антології європейської літератури з окремими розділами, присвяченими Україні, коротко перелічено та проаналізовано у роботах О. Чередниченка²⁶, А. Дурманенко²⁷, Я. Кравця²⁸, М. Варданян²⁹, Н. Яцків³⁰ і Д. Чистяка³¹.

²⁴ Грушевський М. С. Українська література, її назва, розвій, періоди // Твори : у 50 т. Львів : Світ, 2008. Т. 11. С. 213.

²⁵ Дмитришин І. Переклади з української мови французькою мовою з 1991 до 2012 // Book Platform. 2013. URL: <http://www.bookplatform.org/images/activities/429/15ukpj5oa76ilrg3>

²⁶ Чередниченко О. Україніка у франкомовному світі // Всесвіт. 2005. № 5. С. 169–172.

²⁷ Дурманенко А. Франкомовні переклади української художньої літератури ХХ — початку ХХІ століть // Мовні і концептуальні картини світу. 2012. Вип. 38. С. 198–205.

²⁸ Кравець Я. Василь Стефаник у французькомовному прочитанні // Султанівські читання. 2014. № 3. С. 128–140. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/culs_2014_3_17

²⁹ Варданян М. Перекладацька діяльність української діаспори ХХ століття: напрями та здобутки // Літератури світу: поетика, ментальність і духовність. 2020. № 14. С. 16–26.

³⁰ Yatskiv N. French-Language Reception of Vasyl Stefanyk's Creative Work // Sultanyvski Chytannia. 2021. № 10. Р. 7–15.

³¹ Чистяк Д. Українська література у франкомовних країнах у діахронічному аспекті: проблеми і перспективи // Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика. 2021. № 32 (5/1). С. 214–222.

Серед поетичних антологій, які вийшли друком після повномасштабного вторгнення РФ на територію України і викликали неабиякий інтерес у франкомовного читача, слід відзначити двомовну антологію поезії українського спротиву «Україна. 24 поети для однієї країни» («Ukraine. 24 poètes pour un pays»)³², упорядковану поеткою та перекладачкою Е. Євтушенко, хоча деякі критики, зокрема, А. Добантон³³, відносять це видання радше до жанру збірки. У ньому розміщено поезії як класичних, так і сучасних українських авторів і їхні переклади, низка яких публікується вперше.

Перекладний проект воєнної поезії «In principio erat Verbum», який є предметом нашого розгляду і який зараз готується до друку у видавництві «Астролябія»,³⁴ є спробою подати поетичну реакцію українських та закордонних авторів та перекладачів на перші сто днів з моменту прямого російського вторгнення на територію суверенної України і сприяти заповненню лакун у міжкультурному діалозі України та франкомовного світу. Це українсько-французьке видання незабаром побачить світ у вигляді антології під назвою «In principio erat Verbum. Україна: поезія війни» (далі — Антологія). Антологія, автором і упорядником якої є В. Тимчук, створена завдяки зусиллям команди, до складу якої увійшли автори поетичних творів, перекладачі, редактори, науковці, художники та інші добровільні учасники з України, Франції, Канади, Марокко та інших країн світу. Антологія відтворює обширну картину російсько-української війни і є персоналізованою як серед авторів, так і серед протагоністів, які стали джерелом натхнення для їхніх творів (Віталій Скакун — для В. Махна³⁵, Ілля Чернілевський — для О. Коханова³⁶).

³² Doucey B., Yevtouchenko E. Ukraine. 24 poètes pour un pays. Edition bilingue ukrainien. Paris : Bruno Doucey, 2022. 256 p.

³³ Daubenton A. En Ukraine, la poésie continue // En attendant Nadeau. 2022. URL: <https://www.en-attendant-nadeau.fr/2022/11/23/ukraine-poesie-doucey-yevtouchenko/>

³⁴ Тимчук В. In principio erat Verbum. Україна: Поезія часу війни. Львів : Астролябія, 2022. 384 с.

³⁵ Махно В. In principio erat Verbum. Ukraine. Poetry of War // Facebook. 2023. URL: <https://www.facebook.com/Slovodiem/posts/pfbid02y5FuSV3y3pbRQfFSwjbkP5iR5PL4yfXXrRg4dt76gCuH2zJasfXEaigvyP3MSzRI>

³⁶ Гончар М. Аудіочитання — слухати На східному фронті розвіявся дим І вже розчинилось відлуння гарматне... // Facebook. 2022. URL: <https://www.facebook.com/goncharmarty/videos/627179742079696/>

Структура біографічних довідок, запроваджена в антології, є одним із перших кроків перетворення масивної та розрізної інформації про особу до вигляду, наближеного до прийнятого в енциклопедистиці. Так, в Антології присутні в структурованій формі біографічні довідки авторів (з яких 110 українських і 5 — іноземних), 18 українських перекладачів і редакторів, 7 іноземних редакторів, 16 художників, 5 медійних партнерів проєкту, тобто загалом вона містить 160 довідок про осіб, які долучилися до українського національного спротиву через літературу, мистецтво, музику, перекладатство.

Довідка подає такі дані про учасника:

- 1) ім'я та за наявності псевдонім або позивний (також було введено додаткову індикацію перед іменами авторів, які загинули або відійшли у засвіти);
- 2) вік, місце проживання;
- 3) вид діяльності / дані про характер впливу війни в Україні на учасника проєкту;
- 4) найголовніші книги (проєкти) та літературні відзнаки;
- 5) відповідь на запитання про місію поетичного слова (і мистецтва) у час, коли руйнується старий / твориться новий світ; 6) коротке слово учасника до світу.

Автори подавали цю інформацію через гугл-форму. Оскільки участь в Антології є добровільною і насамперед відображає поетичний світ автора, не всі учасники з тих або інших міркувань відповіли на всі запитання анкети. Проте навіть неповні варіанти біодовідок є цінними через уведення обмежень на кількість згадуваних книг і відзнак (не більше трьох). Як наслідок, автор сам визначав найголовніше у своїй діяльності (у контексті Антології).

Зазначимо, що відповіді на два останні запитання анкети показують внутрішній світ авторів, по суті, їхнє викристалізоване кредо. Загалом подана у біографічних довідках інформація може стати проосновою для подальшої енциклопедичної рецепції дискурсу війни.

Наукова складова проєкту постала насамперед через низку практичних проблем, які виникли під час перекладання текстів та елементів паратексту для Антології. Проміжним результатом роботи

дослідників, які працювали над проектом, є публікації Т. Качановської³⁷, Г. Драненко та О. Стефурак³⁸, О. Бойван³⁹ та виступи на міжнародних наукових майданчиках⁴⁰.

Зокрема, редколегія Антології зіштовнулася з ономастичними проблемами через невнормованість підходів до відтворення окремих розрядів власних назв (що спричинило до потреби впорядкування поданих різними перекладачами варіантів написання окремих власних назв, наприклад: *Obolon* vs *Obologne*), а також позицію Національної топонімічної комісії Франції⁴¹, яка обстоює традиційний (зросійщений) варіант написання назви української столиці (*Kiev*, а не *Kyïv*, *Kyiv* чи *Kéïv*). Для їхнього подолання проведено опитування кваліфікованих носіїв мови (детальніше цей аспект описано у згаданій роботі Т. Качановської).

Іншою проблемою стала специфіка змістового наповнення та упорядкування довідкового апарату в двомовному контексті, з урахуванням горизонту очікувань цільової аудиторії, а також потреба в розвінчанні російської дезінформації та проросійських наративів (наприклад, щодо В. Скакуна, зокрема і сучасних українських героїв узагалі, саме існування яких окремі франкомовні видання ставили під сумнів).

³⁷ Качановська Т. Транскодування українських власних назв засобами французької мови: функційно-жанрові аспекти (з досвіду упорядкування двомовної французько-української антології воєнної поезії «*In Principio Erat Verbum*») // Сучасні тенденції фонетичних досліджень : збірник матеріалів VI Круглого столу з міжнародною участю, 21 квітня 2023 р. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського ; Політехніка, 2023. С. 61–66. URL: <https://ktpfm.kpi.ua/archives/5615>

³⁸ Dranenko G., Stefurak O. Traduction littéraire et violence historique — Le cas des traductions françaises de la poésie de langue ukrainienne // *ComplLit. Journal of European Literature, Arts and Society*. 2023. № 5. P. 173–201.

³⁹ Бойван О., Зелененька І., Качановська Т. та ін. *In principio erat Verbum: українська звияття новітнього часу у збереженні сучасними засобами поетичної традиції та її передавання для світу у професійних літературних перекладах французькою, англійською, німецькою, італійською мовами* // Українське військо: сучасність та історична ретроспектива : збірник матеріалів IV Міжнародної науково-практичної конференції, 30 листопада 2023 р. Київ : НУОУ, 2024. С. 230–231. URL: <https://nuou.org.ua/assets/documents/zbi-4-npc-24-01.pdf>

⁴⁰ Качановська Т. Виступ у програмі семінарів Національного інституту східних мов та культури // *Inalco*. URL: <http://www.inalco.fr/evenement/seminaire-doctoral-plidam-ligne-regards-recherche-outils-concepts-demarches>

⁴¹ *Noms de lieux étrangers : enjeu culturel pour les uns, politique pour les autres* // Ministère de la Transition Écologique et de la Cohésion des Territoires. 2023. URL: https://cnig.gouv.fr/noms-de-lieux-et-rangers-enjeu-culturel-pour-les-a26156.html?lang=fr&fbclid=IwAR39uPCa7b8akPr7ww_hRPPFfGMWbtkNMQGr5-UirBehvz2GPhyEQJoIsDg

Наприкінці 2023 р. за підтримки Асоціації викладачів французької мови України серед школярів і студентів українських закладів освіти проведено франкомовні читання⁴² перекладів української поезії, до списку яких уведено поезії з Антології. Аналіз корпусу відповідей учасників читань (понад 70 осіб) у поданих анкетах щодо їхньої мотивації під час вибору того чи іншого вірша зі списку дозволив зробити певні висновки щодо специфіки рецепції проекту у націєтворчому вимірі (більшість учасників цих читань обрала саме вірші з Антології і подала відповіді, які свідчать про ефективну взаємодію міжкультурних ідентифікаційних чинників).

З отриманих результатів можна зробити висновок про потребу у відході від постколоніально зумовленої орієнтації на невиправдану мінімізацію довідкового апарату в поетичних (і взагалі художніх виданнях), особливо орієнтованих на іншомовну аудиторію, та у перейманні найкращих західних практик і релевантних складових вітчизняної практики укладання та редагування енциклопедичних видань. Також виявлено нагальну потребу в опрацюванні корпусу біографічних довідок знакових українських постатей російсько-української війни, зокрема для оновлення енциклопедичних джерел, а також в оновленні наявних мовноорієнтованих офіційних рекомендацій щодо відтворення українських власних назв та українських реалій для франкомовної аудиторії.

⁴² Association des professeurs de Français d'Ukraine (APFU) // Facebook. URL: <https://www.facebook.com/groups/620944585404616/posts/1555756615256737/>

Петро ВОРОНА,
доктор наук з державного управління, професор,
начальник відділення дистанційного навчання
Навчального центру Сил ТрО ЗСУ,
професор кафедри публічної служби та
управління навчальними й соціальними закладами
Луганського національного університету імені Тараса Шевченка»

УПЦ МП — АДЕПТ «РУССКОГО МИРА» В УКРАЇНІ І КОЛАБОРАНТ КРАЇНИ-АГРЕСОРА

Широкомасштабному вторгненню Російської Федерації передувала інформаційна та гібридна війна, яка мала підготувати суспільно-політичний ґрунт для прямої збройної анексії території та віроломного вторгнення російських окупантів в Україну, яке фактично розпочалося ще в лютому 2014 р. Сутність гібридної війни розглядаємо як «сукупність заздалегідь підготовлених та оперативно реалізованих державою дій військового, дипломатичного та інформаційного характеру, спрямованих на досягнення стратегічних цілей. Вона включає реалізацію комплексу гібридних загроз різного виду, а саме: традиційні та нестандартні, масштабний тероризм, а також підривні дії, у ході яких використовують інноваційні технології для протидії військовій силі противника, такі як масовані кібератаки, підривні дії в енергетичній, економічній сферах тощо»¹. Напередодні повномасштабного вторгнення РФ в Україну були знищені фактично всі військові склади, а в громадському секторі неабиякої активності набрали політичні сили — колаборанти та основна опора «руського мира» в Україні — Українська православна церква Московського патріархату (далі — УПЦ МП, або московська церква).

Діяльність в Україні адептів «руського мира», як і колаборантів країни-агресора, є частиною плану РФ щодо ліквідації української державності, які б мали стати на допомогу російському фашизму. Та агресор не врахував рівень зрілості громадянського суспільства в

¹ Комарчук О. Гібридна війна: сутність та структура феномену // Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії. 2018. № 1 (3). С. 48–54. URL: <https://relint.vnu.edu.ua/index.php/relint/article/view/16>

Україні, яке реально виявилось сильнішим за державні структури, проявило домінантне несприйняття та ненависть до його виразників і згуртовано стало на захист української державності.

Варто розібратися з категорійним апаратом дослідження. Отже, що ми розуміємо під ідеологією «русского мира»? Щодо поняття та ідеології «русского мира» варто зауважити, що це «російська неоімперська рашистська геополітична та ідеологічна доктрина епохи панування путінізму, орієнтація населення Росії стосовно ідейних основ існування та розвитку російського суспільства через формування симбіозу історичного минулого та перспективного бачення майбутнього у пошуку нової моделі ідеологічного наповнення національної ідеї нової російської імперії, створення стратегії геополітичного розвитку на теренах колишнього Радянського Союзу, масово- та соціально-комунікаційна технологія впливу РФ на внутрішню політику сусідніх держав, суспільно-політична практика та еклектична світоглядна суміш у партійному будівництві та ідеологічній, агітаційно-пропагандистській діяльності, ідеологічний концепт у російському політичному та інтелектуальному дискурсі для позначення наднаціональної і трансконтинентальної спільності, комплексна політтехнологія Кремля та геополітичний підхід для інтерпретації сучасних політичних процесів правого і лівого спектрів в одному руслі в формі еклектичних поєднувань елементів панславізму, євразійства, російського месіанства та імперіалізму (і у вигляді неформальної імперії), ідеології російського більшовизму та крайніх націоналістичних течій російського білого антикомуністичного руху років громадянської війни в Росії в еміграції².

«Русский мир» — наратив, спрямований на відновлення російського імперського домінування на постсоціалістичному просторі. Це концепція, породжена державою в стані занепаду, яка марить колишньою величчю.

Московська церква в Україні є агресивним адептом «русского мира». Адепт (від лат. *adeptus* — що досяг) — це ревний прихильник якого-небудь учення, ідеї³. «Русский мир» ще визначають як спільний

² Російський світ // Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Російський_світ

³ Адепт // Словник української мови : в 11 т. / За ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970. Т. 1. С. 20.

«цивілізаційний простір», який базується на трьох засадах: православ'я, російська культура та особливо російська мова, погано закамуйфльоване самодержавство (диктатура), подаване як «спільна історична пам'ять і спільні погляди на суспільний розвиток». У Росії так почали ідеалізувати колишнє самодержавство впереміш зі сталінізмом. Один із провідних адептів «руського мира» — патріарх Російської православної церкви (далі — РПЦ) Кирило (офіцер Федеральної служби безпеки (далі — ФСБ) РФ В. Гундяєв) зазначив те ж саме, що основами «русского мира» є: православна віра, російська мова та культура, спільна історична пам'ять і спільні погляди на суспільний розвиток. Ця триєдина формула основ — «стовпів» є новітнім перевиданням (модифікацією) ранішої державницької формули 19 ст. у Російській імперії, яку хоче покласти в основу новітньої імперії диктатор Путін. Тому московська церква в Україні, маючи майже військову підпорядкованість, якраз і виконує роль адепта «русского мира» і є своєрідним сторожем в Україні цих трьох стовпів.

На думку генерала В. Залужного, у ситуації, яка склалася з обороною нашої держави, є ще «низка факторів, які безумовно впливають на рішення щодо пошуку нових форм застосування сил оборони. Ось деякі з них: нестабільна політична ситуація навколо України, що призводить до скорочення військової підтримки; висока ймовірність провокування Росією ще низки конфліктів за прикладом Ізраїлю та Ємену і відволікання основних партнерів від підтримки України»⁴, зокрема і використання агресором витончених новітніх форм інформаційної війни, особливо у соціальних мережах, які є переважно російськомовними та ностальгічними по СРСР для створення такої політичної нестабільності. Якраз, використовуючи витончені інструменти ведення інформаційної війни РФ, особливо завдяки релігійному впливу на особистість, перетворює її в морального зомбі, який чи яка заради близькості до «божого слуги» іноді здатні на все.

⁴ Валерій Залужний: «Щодо сучасного дизайну військових операцій у російсько-українській війні: в боротьбі за ініціативу» // Українські новини. 2024. URL: <https://ukranews.com/ua/publication/3759-valerij-zaluzhnyi-shhodo-suchasnogo-dyzajnu-vijskovyh-operatsij-u-rosijsko-ukrayinskij-vijni-v>

Одним із витончених механізмів такого впливу є мережа Інтернет та соціальні комунікації, які і далі, залишаючись переважно російськомовними, адептують ідеї «русского мира». Московська церква має в своїх рядах представників силових структур, замаскованих під священнослужителів. Досить часто через неї здійснюється «політичний вплив ЗМІ, який полягає в їх здатності задовольняти комунікативні потреби населення. Чим цінніша інформація, надана мас-медіа, тим більшого значення набуває ЗМІ, підсилюються його політичні позиції, поглиблюється залежність від нього “споживачів”. Це положення виведене з теоретичної концепції “задоволення потреб”, яка стверджує, що різні моделі сприйняття і використання ЗМІ формуються відповідно до комунікативних потреб населення і того, як воно оцінює здатність мас-медіа задовольняти їхні запити»⁵. Розуміючи це, московська церква, виступаючи адептом «русского мира» в Україні, активно використовує інформаційні ресурси, особливо мережі Інтернет (в основній масі російськомовні) для агресивного і м’якого поширення ідей «русского мира». М’яке поширення його ідей відбувається як поширення цікавих ностальгійних радянських тем, як правило, через Інтернет.

Хоча значна частина українського суспільства і розуміє цю проблему, але держава, на жаль, захищаючи своїх інтереси, діє недостатньо рішуче. Напередодні повномасштабного вторгнення РФ в Україні вступили в силу зміни до Закону «Про свободу совісті та релігійні організації»⁶. Згідно з новими правилами, церкви та релігійні установи мали змінити свою назву в Єдиному державному реєстрі так, аби було зрозуміло, що організація належить до Московського патріархату. У протилежному випадку такі зміни вносяться примусово. Уже 01.12.2022 р. Президент України В. Зеленський увів у дію рішення Ради національної безпеки і оборони (РНБО) України щодо «Заборони діяльності в Україні релігійних організацій, афілійованих із центрами

⁵ Ворона П. В., Мучник А. М. Роль засобів масової інформації у формуванні політичної системи (управлінський аспект механізму впливу громадськості на публічну владу) // Теорія та практика державного управління. 2009. Вип. 3. С. 74–78.

⁶ Про окремі аспекти діяльності релігійних організацій в Україні і застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій): Рішення РНБО від 1 грудня 2022 р. // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0021525-22#Text>

впливу в Росії»⁷. Відповідний законопроект Кабінет Міністрів вніс до Верховної Ради України (далі — ВРУ) ще 19.01.2023 р., передбачалося, що депутати винесуть його на розгляд у травні. Однак 23 вересня спікер ВРУ заявив, що голосів за заборону УПЦ МП немає — «йде внутрішня дискусія». Згодом ВРУ у першому читанні все ж підтримала законопроект про Заборону діяльності релігійних організацій, пов'язаних із державою-агресором. Очікуємо остаточного затвердження закону.

Проте (станом на лютий 2024 р.) 8193 церкви УПЦ МП продовжують працювати в Україні. 99 %, або ж 8119 із них, попри вимоги закону, й досі не показали приналежність до патріархату країни-агресора у своїй назві. Найбільше церков, пов'язаних із країною-агресором, зафіксовано на Донеччині — 683. Значна кількість релігійних установ цієї церкви також залишилася на Вінниччині — 534. До антирейтингу потрапили Дніпропетровщина (527) й Хмельниччина — 506 релігійних установ. За період активної фази російсько-української війни 589 українських релігійних громад перейшли від УПЦ МП країни-агресора до Православної церкви України (ПЦУ). Найбільше релігійних установ змінили юрисдикцію на Київщині (138), Хмельниччині (125) та Вінниччині (67)⁸. Як головний адепт «русского мира» в Україні, московська церква намагається якомога ретельніше зберігати міф про колиску 3 братніх народів та підвалини Російської імперії: віру з церковнослов'янською мовою, російську мову та фальсифіковану імперську історію «Третього Риму».

Термін «колабораціонізм» буквально означає співпрацю з ворогом. Використовувати його почали з часів Першої світової війни, а уже у Другій світовій він набув емоційного забарвлення. «Колабораціонізм» почали вживати не тільки в позначенні співпраці з ворогом, але й ідеологічний підтримці нацизму. Усе частіше цей термін є синонімом до поняття «державна зрада»⁹. Відповідно до статті 111 Кримі-

⁷ Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України № 987-ХІІ від 23 квітня 1991 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. 1991. № 25. Ст. 283. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text>

⁸ В Україні залишилось понад вісім тисяч церков Московського Патріархату // Релігійно-Інформаційна Служба України. 2023. URL: https://risu.ua/v-ukrayini-zalishilos-ponad-visim-tisyach-cerkov-moskovskogo-patriarhatu_n145001/

⁹ Колабораціонізм // Словник української мови : в 11 т. / За ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1973. Т. 4. С. 216.

нального кодексу України (далі — ККУ) державна зрада — «це діяння, умисно вчинене громадянином України на шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканості, державній, економічній чи інформаційній безпеці України та її обороноздатності: перехід на бік ворога у час воєнного стану, шпигунство, надання іноземній державі організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України».

Отже, колаборант — це той, хто співпрацює (очолює) незаконно створені органи та підриває суверенітет держави, тоді як виконання державним службовцем чи посадовою особою, на тимчасово окупованій території (далі — ТОТ), своїх посадових обов'язків у межах та у спосіб передбачений ККУ та Законами України, виключає поняття колаборації. У реаліях російської агресії та масового застосування окупаційними військами насильства з метою захоплення влади, актуальним стає відповідальність особи за дії або бездіяльність, вчинені під впливом фізичного або психічного насильства. Відповідно до статті 40 ККУ, не є злочином дія або бездіяльність особи, яка заподіяла шкоду правоохоронюваним інтересам, вчинена під безпосереднім впливом фізичного примусу, внаслідок якого особа не могла керувати своїми вчинками», — зазначає Мін'юст України¹⁰.

Агресія РФ, яка розпочалася на терені України ще 2014 р., показала, чого вартує УПЦ, яка насправді є невід'ємною частиною РПЦ. Ця церква підтримувала сепаратистів на ТОТ. Часто її священнослужителі відмовлялися відспівувати загиблих українських воїнів, вшановувати їх.

У День пам'яті та примирення 08.05.2015 р. Президент України у ВРУ назвав імена 21 громадянина, яким присвоїли звання Героя України, 10 із них — посмертно. Закарбувався епізод, коли у парламенті, де були представники різних конфесій, запропонували вшанувати українських полеглих героїв хвилиною мовчання, то лише очільник УПЦ (Московського патріархату), митрополит Онуфрій та ієрархи церкви відмовилися встати.

¹⁰ Що таке колабораціонізм і яке покарання передбачене за подібні дії: роз'яснення Мін'юсту // Судово-юридична газета. 2023. URL: <https://sud.ua/uk/news/ukraine/263437-chtotakoe-kollaboratsionizm-i-kakoe-nakazanie-predusmotreno-za-podobnye-deystviya-razyasnenie-minyusta>

Війна Росії проти України поставила на порядок денний питання, що робити з УПЦ МП. Адже московське керівництво цієї церкви односторонньо підтримало агресію, зокрема Кирило (Гундяєв) у проповідях закликає «російське воїнство» воювати в Україні, а священнослужителі УПЦ МП займають «особливу позицію» — вони ігнорують спільні богослужіння й акції, що проводяться іншими релігійними організаціями в підтримку України та ЗСУ.

28.02.2022 р. відбувся синод УПЦ МП, який зробив звернення з приводу війни. У ньому немає засудження позиції патріарха РПЦ Кирила. Зате є прохання «підсилити молитву за багатостраждальний український народ», але Кирило молиться лише за агресорів і говорить про «братні» народи. А також одночасне звернення до двох президентів — В. Зеленського й Путіна — щодо т. з. «збройного протистояння двох наших братніх народів». Тобто, це не агресія Росії, а збройне протистояння «братніх» народів. Причому спочатку члени синоду звернулися до В. Зеленського — ніби українська сторона є винуватцем цього «протистояння»¹¹.

Отже, маємо застарілу релігійну проблему, з якою ще гостріше зіштовхнулася Українська держава в умовах повномасштабного російського вторгнення: УПЦ МП зберегла лише зовнішні, формальні ознаки церкви, а насправді є адептом «руського мира» в Україні. Деяким громадянам країни чи іноземцям може здаватися, що СБУ, проводячи обшуки в спорудах московської церкви, переслідує її за релігійні справи. Однак УПЦ МП, зберігши церковну обрядовість, створила в Україні замасковану агентурну мережу. Адже її верхівка давно завербована спецслужбами російських каральних органів і вся церковна структура побудована таким чином, щоб навіть низові священники на 100 % служили Кремлю більше, аніж Богу, іменем якого їм доводиться прикриватися задля конспірації¹². Московські спецслужби та влада століттями контролювали православну церкву, перетво-

¹¹ Крालюк П. Війна і церква: УПЦ (МП) й далі перебуває в полоні «руського мира»? // Радіо Свобода. 2022. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/upts-onufriy-rpts-kyrylo-viyna/31827275.html/>

¹² Майданюк В. П'ята колона в овечій шкурі: що не так з Московським патріархатом на Львівщині? // Leopoldis.news. 2023. URL: <https://leopolis.news/post/77646/pyata-kolona-v-ovechiy-shkuri-shcho-ne-tak-z-moskovskym-patriarhatom-na-lvivshchyni>

ривши її на інструмент продовження імперсько-колоніальної політики. Історична РПЦ була остаточно знищена в період сталінських репресій, а на її місці (за наказом Сталіна в 1943 р.) створено керовану з Кремля псевдорелігійну структуру, що стала продовженням імперської розвідувально-пропагандистської політики. Після захоплення влади Путіним, церква повністю інкорпоровалася з державою та ФСБ і стала потужним агентурним ресурсом для експансії «русского мира».

Так звана «Українська православна церква» Московського патріархату, як частина РПЦ, десятиліттями виконувала роль російської п'ятої колони та зомбувала людей антидержавною й антиукраїнською пропагандою. Після повномасштабного вторгнення УПЦ МП стала форпостом із підтримки держави-агресора. Відвертий колабораціонізм, співпраця з окупантами, переховування диверсантів та зброї у храмах, коригування вогню та пряма допомога військовим формуванням ворога стали не лише локальними явищами, а ніяк не засуджуються, а підтримуються керівництвом цієї структури. Таким чином, фактично вся московська церква і багато її представників є свого роду колаборанти, хоча є й парадокс: є бійці ЗСУ, що позиціонують себе вірянами УПЦ МП, але при цьому не визнають її канонічну єдність з Москвою. Від чого до речі відмовляються більшість священників цієї церкви вводячи прихожан в оману. В українських ЗМІ є достатньо повідомлень, що духовенство УПЦ МП підтримує війну проти України та позицію В. Путіна, а окремі її представники допомагають окупантам. Навіть була інформація про зберігання зброї та укриття воєнних злочинців у храмах і монастирях. Проти багатьох священнослужителів цієї церкви порушені кримінальні справи щодо співпраці з окупантами та про зраду Батьківщини. Та вже у більшості громадян не залишилося сумнівів, що діяльність УПЦ МП підриває територіальну цілісність, соборність та державність України і спрямована на підтримку геноциду українського народу.

Ніна ГЕРАСИМЕНКО,
*кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник
Відділу української літератури 20 ст.
та сучасного літературного процесу
Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України*

ДИСКУРС ВІЙНИ У ДИТЯЧИХ ЩОДЕННИКАХ (НА МАТЕРІАЛІ ЩОДЕННИКІВ ДІТЕЙ-МАРІУПОЛЬЦІВ)

Після початку російсько-української війни на Донбасі 2014 р. серед літературних жанрів сталася своєрідна «ротація»: на зміну популярним детективам, фентезі, трилеру та іншим прийшли ті, які останні десятиліття перебували на літературному узбіччі, а серед них — і щоденник. Свої нотатки про війну писали усі, хто в той чи інший спосіб долучився до неї: і військовики, і волонтери, і капелани, і цивільні. Невдовзі друком вийшли десятки таких книжок — і власне щоденників, написаних за традиційними вимогами жанру, і авторських хudoжніх творів під однойменною обкладинкою.

Після повномасштабного вторгнення 24.02.2022 р. серед щоденникових різновидів з'явився ще один — дитячий щоденник: у ньому неповнолітні автори оприявнили свій екзистенційний досвід війни. Зазначимо, що під час першої фази російської агресії 2014–2022 р. на Сході України такого підтипу жанру не було зафіксовано.

Попри чисельність видань щоденникового жанру, об'єктом наукового інтересу вони ставали лише епізодично, переважно у дослідників військової літератури. Однак цього недостатньо, жанр сучасного щоденника, зокрема його воєнного різновиду, потребує ретельного й системного, постійного опрацювання, тож новизна нашої наукової розвідки — на часі.

Мета дослідження — дослідити дитячі щоденникові нотатки та відеощоденники, які виникли після повномасштабного вторгнення: «Наша долина смертної тіні» Альони Загребі та «Війну» 8-літнього Єгора, визначити особливості подання інформації у таких записах, проаналізувати їхню специфіку для подальшого запровадження різновиду дитячого щоденника у контекст сучасних загальних досліджень щоденникового жанру та воєнного щоденника зокрема.

Теоретичну й методологічну основи наших наукових студій становлять праці, присвячені здебільшого вивченню природи та жанрових особливостей щоденника: Тетяни Бовсунівської¹, Олександра Галича², Марти Варикаши³ та інших. Також у роботі використано результати досліджень літературознавців, які спеціалізуються на вивченні сучасного літературного процесу та воєнної прози, зокрема Марини Рябченко⁴, Оксани Пухонської⁵, Яніни Кулінської⁶. Окремі аспекти питання розглядала у своїх попередніх статтях і я теж⁷.

Основними літературознавчими методами для досягнення поставленої мети є історико-біографічний (завдяки йому опрацьовуватимемо щоденникові тексти, адже саме в них закарбовано епізоди авторських біографій), порівняльно-типологічний та зіставний (щоб визначити схожість / відмінність текстів сучасного воєнного щоденника та порівняти їх зі схожими з інших часових відрізків), елементи герменевтичного та інтертекстуального підходів для виокремлення екзистенційних сенсів у щоденникових записах із метою їхнього кількопослідовного прочитання.

У «Літературознавчому щоденнику» за редакцією Р. Гром'яка, Ю. Коваліва, В. Теремка щоденник пояснено як «літературно-побутовий жанр, фіксація побаченої, почутої, внутрішньо пережитої події, яка щойно сталася»⁸.

¹ Бовсунівська Т. Теорія літературних жанрів. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2009. С. 438.

² Галич О. Українська документалістика на зламі тисячоліть: специфіка, генеза, перспективи. Луганськ : Знання, 2001. 246 с.

³ Варикаша М. Література non-fiction: поміж фактом і фікцією // Актуальні проблеми слов'янської філології. 2010. Вип. 23. Ч. 3. С. 28–39.

⁴ Рябченко М. Екстремальні свідчення в сучасній літературі: особливості художньо-документальних наративів полонених в Криму та на Сході України // *Nalnowsza slowianska literatura i kultura popularna*. Zielona Góra : Uniwersytet Zielonogórski, 2019. С. 37–45.

⁵ Пухонська О. Літературний вимір пам'яті. Київ : Академвидав, 2018. 304 с.

⁶ Kulinska Y., Gerasimenko N., Koval O., Redkina O. Diary in Modern Ukrainian Literature: Varieties of the Genre // *Linguistics and Culture Review*. 2021. Vol. 5. № S4. P. 22–32. URL: <https://doi.org/10.21744/lingure.v5nS4.1546>

⁷ Герасименко Н. Сучасна воєнна проза : жанрово-стильова типологія // *Слово і Час*. 2023. № 3. С. 35–49.

⁸ Щоденник // Літературознавчий словник-довідник / Упоряд.: Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів, В. І. Теремко. Київ : ВЦ «Академія», 1997. С. 745.

Літературознавець Т. Бовсунівська визначає щоденник як «жанровий різновид автодокументальної прози; форма оповіді, що ведеться від першої особи у вигляді щоденних записів, від вузькодокументальних, завдання яких — фіксація поточних справ, до таких, що наближаються до літературного висловлювання»⁹.

Ці найбільш повні та вмотивовані визначення ми використовуємо у дослідженні.

Щоденник Альони Загреби «Наша долина смертної тіні» — це семихвилинне відео, змонтоване з окремих кадрів, які школярка знімала упродовж 02–16.03.2022 р. у м. Маріуполі. Усі зафільмовані епізоди — датована, щира й правдива розповідь дівчинки про життя в блокадному місті. Приміром, 2 березня, на другий день від початку облоги, зникли вода, газ, світло, опалення і зв'язок: «Коли вимкнули газ, ми спершу їли те, що було готове. А коли та їжа закінчилась, тато ходив до церкви (вона опалюється дровами), брав дрова, і ми готували на вогнищах на вулиці. Цим займалась мама. А я одного разу ходила до лікарні, біля якої ми жили, по питну воду...»¹⁰ (переклад мій — Н. Г.). І далі: «10 березня. Начебто ... Що було вчора? Пожежа у нашому будинку. Її загасили, але потім ще довго не було зв'язку. І дуже сильно “гупало”... Ми довго сиділи у передпокої...»¹¹ (переклад мій — Н. Г.). На камеру школярка фіксувала тільки короткі фрагменти з побуту, оскільки не мала змоги підзарядити телефон без світла: «У нас було шість павербанків, але я все одно економила заряд: зніму трохи й вимикаю телефон. Але знімала різне: що приготували, що в моїй косметичці, що поклала в рюкзак. Мама й тато знімали передусім наслідки ударів»¹² (переклад мій — Н. Г.). Часто на зафільмованих дівчинкою кадрах валує дим, палахкотять багатоповерхівки, лунають вибухи — реалії блокадного міста.

Назва щоденника Альони Загреби невинна — це алюзія на біблійний вірш: «Коли я піду хоча б навіть долиною смертної тем-

⁹ Бовсунівська Т. Теорія літературних жанрів. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2009. С. 438.

¹⁰ Загреба А. Наша долина смертної тени 02.03–16.03.2022 2 тижні ада за 7 минут // Youtube. 2022. URL: https://www.youtube.com/watch?v=eSE42-qmZlc&ab_channel=AlenaZagreba

¹¹ Там само.

¹² Там само.

ряви, то не буду боятися злого, бо Ти є при мені, Твоє жезло й Твій посох, вони мене втішать!»¹³. Метафорично, ці рядки — сподівання на милість Господа, на його захист у складні часи. Батько Альони — пастор, тому його родина добре знається на текстах Святого Письма.

Майже одразу користувачі мережі після перегляду страшних хронік з окупованого Маріуполя назвали Альону українською Анною Франк. Справді, порівнюючи долі двох дівчаток, бачимо схожості: по-перше, вік: Анні — 13, Альоні — 15; по-друге, обом школяркам долею випало жити під час війни, і вони обидві ведуть щоденники, в яких фіксують подробиці життя в окупації; не в останню чергу вражає і зовнішня подібність дівчат.

Відомий ще один дитячий щоденник «Війна», який опублікував фотограф Євген Сосновський. Його автор — 8-річний Єгор, теж із Маріуполя, разом із мамою і 15-річною сестрою переховувалися у підвалах від російських авіанальотів. Під обстрілами вів зошит і записував у нього всі події, які ставалися з його сім'єю, та загалом усе, що бачив в обложеному місті. Перший день порівняно оптимістичний: «Я добре поспав, прокинувся та посміхнувся»¹⁴ (*переклад мій — Н. Г.*), далі характер записів змінюється. Здебільшого у зошиті занотовано буденні епізоди з життя сім'ї, але є також записи і про смерть та поранення, яких зазнала уся родина унаслідок ракетної атаки, як-от: «25 — у мене помер дідусь. 26 — у мене рана на спині, у сестри розсічена голова, у мами видрано м'ясо на руці і дірка в нозі»¹⁵ (*переклад мій — Н. Г.*). Коли померла бабуся Галя, сусідка, з якою малий товаришував, про її смерть він також записав у щоденнику: «У мене померли дідусь, бабуся Галя, дві собаки, і улюблене місто Маріуполь за весь цей час, починаючи з 24 лютого»¹⁶ (*переклад мій — Н. Г.*). Свої нотатки хлопчик доповнював малюнками — показував людей зі зброєю, обстріли Маріуполя з танка й літака, тіла убитих, зруйновані чи

¹³ Псалом 23:4 // Біблія або Книги святого писма старого й нового заповіту / Пер. з давньоєвр. та грецьк. [Б. м.] : Українське біблійне товариство, 1992. С. 552.

¹⁴ Бабчук Ю. Маріупольський фотощоденник Євгена Сосновського // Youtube. 2022. URL : https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=ETy72aS18c0&ab_channel=YarkoBubchik

¹⁵ Там само.

¹⁶ Там само.

палаючі будинки. Близьких людей та двох загиблих собак Єгор намалював у зошиті янголами.

«Війна» мариупольського школяра стильовою манерою нагадує ще один дитячий 9-тисторінковий щоденник часів Другої світової — школярки Тані Савичевої. На початку блокади її рідного міста вона теж нотувала у записнику дати смерті своїх рідних: «Бабуся померла 25 січня 1942-го, у 3 години дня»¹⁷.

Попри юний вік автора, до ведення щоденника він ставиться дуже відповідально: записи здійснює практично щоденно, оповідь веде від першої особи, але теперішній час у нього нелінійний: думки хлопчика спонтанні й доволі часто перестрибують із сьогодення на майбутнє. Тож поруч опиняються записи про війну і мир: згадка про перев'язку «сусідить» із записом про нову подружку Віку, веселу та з хорошими батьками: «Треба робити перев'язку. Мама перша, я — другий, третя сестра. До речі, у мене з'явилася подруга Віка»¹⁸ (*переклад мій — Н. Г.*), або про святкування дня народження, з ілюстрацією — уся родина зібралася навколо святкового торта.

У щоденниках обох мариупольців немає розлогих міркувань, немає визначень чи тлумачень війни, немає поділу на «своїх» і «чужих», і переліку ворогів теж нема: лише запис події або короткий опис чи коментар. Проте сама артикуляція з дитячих уст про жахіття війни, оці буденність та спокій, з якими Єгор та Альона фіксують / розповідають про побачене, про смерть, про завали в підвалах, про братські могили в розбомбленому місті приголомшують і викликають загалом моторошні відчуття. Це авторський екзистенційний досвід, хоча де-хто з літературознавців називає його екстремальним¹⁹.

Підсумовуючи, зазначимо: щоденник Анни Франк, в якому дівчинка, ховаючись від нацистського терору в Нідерландах, описувала своє життя, чи Тані Савичевої, яка вела щоденник у блокадному місті,

¹⁷ Таня Савичева // Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Савичева_Тетяна_Миколаївна

¹⁸ Бабчук Ю. Мариупольський фотощоденник Євгена Сосновського // Youtube. 2022. URL: https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=ETy72aS18c0&ab_channel=YarkoBubchik

¹⁹ Рябченко М. Екстремальні свідчення в сучасній літературі: особливості художньо-документальних наративів полонених в Криму та на Сході України // *Nalnowsza slowianska literatura i kultura popularna*. Zielona Góra : Uniwersytet Zielonogórski, 2019. С. 37–45.

після закінчення Другої світової стали важливим документом, що викривають нацизм. Такими самими документами мусять стати і блокадні щоденники неповнолітніх маріупольців: «Війна» 8-річного Єгора та «Наша долина смертної тіні» 15-річної Альони Загреби, які так само засвідчують і оприлюднюють злочини Росії проти мирного населення України. А отже, країна-агресорка мусить понести за них невідворотне покарання.

Андрій НАУМЕНКО,
*кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,
начальник групи воєнно-історичної роботи
воєнно-наукового відділу штабу
Командування Сил логістики ЗСУ*

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО ВОЇНА — ДОСВІД ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Сучасна російсько-українська війна значною мірою вимагає замислитися над нашою давньою і не дуже давньою історією, яка містить чимало прикладів військової звитяги. Її найголовнішою підвалиною була і є українська національна ідентичність, відстоювати яку українцям протягом століть доводилося найчастіше зі зброєю у руках.

В опрацюванні цього матеріалу автор використав праці учасників Першої світової війни, Української революції 1917–1921 рр., твори сучасних вітчизняних науковців. Учасники зазначених подій хоча спеціально і не розглядали питання прояву національної ідентичності у війнах початку 20 ст., проте надали важливі свідчення та висновки щодо досліджуваної проблематики¹.

Доробок сучасних дослідників важливий з огляду на конкретні визначення та підходи щодо вивчення проблематики української національної ідентичності в умовах сучасної війни².

У роботі використано загальнонаукові методи дослідження, зокрема порівняльний та аналітичний.

Відчуття своєї національної ідентичності є одним із найважливіших мотиваційних чинників поведінки. Жоден із членів нації не знає

¹ Головин Н. Россия в Первой мировой войне. Москва : Вече, 2006. 528 с.; Гринев Г. Оценка австрийцами русских войск к началу 1917 г. // Военная быль. 1974. № 128. С. 13–18; Капустянський М. Похід українських армій на Київ — Одесу в 1919 році (короткий воєнно-історичний нарис) : в 2 кн. 2-ге вид. Мюнхен : видавництво «Хвильового», 1946. Ч. 3. 200 с.; Омелянович-Павленко М. Спогади українського командарма (1917–1920). Київ : Планета людей, 2002. 460 с.; Пузицький А. Боротьба за доступи до Києва // За Державність : в 10 зб. Варшава : Українське Воєнно-Історичне Товариство, 1937. Зб. 7. С. 9–57.

² Бойко С. Формування національної ідентичності української молоді в умовах російсько-української війни // Українознавчий альманах. 2022. Вип. 30. С. 17–22; Кіндратець О., Сергієнко Т. Особливості формування ідентичності українців в умовах гібридної війни // Політикус. 2021. Вип. 1. С. 40–46.

й ніколи не знатиме всіх своїх співвітчизників, але між ними існує анонімна й символічна солідарність, сила якої буває дивовижною, особливо в періоди тяжких випробувань. Будучи специфічною асоціацією людей, нація наділена такими джерелами саморозвитку та самозбереження, яких не має жодна інша спільнота. На підтримку її існування працюють численні соціальні групи та громадські об'єднання (професійні, економічні, культурні, релігійні та інші), зрештою — на її підтримку працює держава³.

Саме таке випробування і випало на долю української нації 24.02.2022 р., коли Росія розпочала широкомасштабне вторгнення в Україну. Ця війна значною мірою згуртувала українське суспільство, спонукала наших співвітчизників до самоусвідомлення себе українською політичною нацією, а відтак — до збройного захисту своєї держави.

Відтак у нашому суспільстві виникає закономірний інтерес щодо нашого воєнного минулого, особливо тієї його складової, коли збройна боротьба велася за національне визволення. Зростає усвідомлення того, що українці та росіяни — цілком різні народи, отже різною є у них і національна ідентичність.

Вітчизняні науковці слушно наголошують, що в умовах тимчасової окупації українських територій та повномасштабної війни Російської Федерації проти України, дослідження ідентифікаційних процесів та національної ідентичності зокрема, має особливу вагу та актуальність⁴. Тож вивчення та використання історичного досвіду видається цілком доречним.

Також сучасні дослідники вказують, що людські й матеріальні втрати українського народу впродовж багатьох сторіч. Нескінченне економічне, політичне й духовне гноблення призвели до виникнення особливого трагічного й водночас героїчного українського духу, особливого світосприйняття, зорієнтованого на правду й справедливість, зневаги навіть до власного життя. З одного боку, духовність, витонченість, сентиментальність, а з іншого, — прагматизм, утилітарність,

³ Енциклопедія історії України : в 10 т. / Гол. редкол. В. А. Смолій. Київ : Наукова думка, 2005. Т. 3. С. 416.

⁴ Бойко С. Формування національної ідентичності української молоді в умовах російсько-української війни // Українознавчий альманах. 2022. Т. 30. С. 17.

практицизм — це риси, характерні для українського народу. Проте досвід орієнтував людей на те, що саме треба розвивати й використовувати, щоб вижити. Ментальність народу визначає здатність нації до самозбереження⁵. Усі ці риси дали про себе знати на початку 20 ст., коли українці активізували боротьбу за відродження національної державності в добу Української революції у 1917–1921 рр. Саме тоді створювалася нова Українська армія з урахуванням української військової традиційності, яка має давнє міцне коріння.

Українці завжди позитивно виділялися у військовому середовищі. Російську імператорську армію неможливо було уявити без українців, які переважно відзначалися як гарні воїни. Видатний військовий діяч доби Української революції 1917–1921 рр. М. Капустянський свідчить, що частини мобілізовані в Україні, відносили до найкращих у Російській армії. Розгром Австро-Угорської армії в 1914 р. є заслугою військ Київського та Одеського військових округів та гвардії, де служили багато українців. М. Капустянський пише, що за мирних часів українці були найбільш бажаним елементом у кожній частині. Це, здебільшого — селяни, слухняні, нерозбещені, боєздатні, розумні. Великий відсоток із них ішов у фельдфебелі, вахмістри й лишався на поверхтерміновій службі. Також значна кількість «малоросів» комплектували гвардію, флот і кінноту. Узагалі українці складали чудовий бойовий елемент⁶.

Високі якості українців як воїнів добре оцінював і противник. Промовистим прикладом є відомості, вміщені у книзі, виданій Освідомлювальним відділом Головного Австро-Угорського командування «Російська армія, початок 1917 року», яка призначалася винятково для службового користування у тамтешніх штабах. Характерні її фрагменти зібрав і видав окремою розвідкою один із російських білоемігрантських авторів Г. Грін'юв за кордоном у 1974 р. Він навів оцінки Австро-Угорського командування щодо українців. Наголошувалося, що вони у відсотковому відношенні складають 17,81 % від загального складу тогочасної Російської імператорської армії. Україн-

⁵ Кіндратець О., Сергієнко Т. Особливості формування ідентичності українців в умовах гібридної війни // Політикус. 2021. Вип. 1. С. 41.

⁶ Капустянський М. Похід українських армій на Київ — Одесу в 1919 році (короткий воєно-історичний нарис) : в 2 кн. 2-ге вид. Мюнхен : видавництво «Хвильового», 1946. Ч. 3. С. 27.

ці характеризувалися як високого зросту, стрункі та спритні, з більш живим характером та більшою енергією, аніж у великоросів. Для них не була характерною заповзятливість, але яскраво проглядалася любов до волі, що виражалося у належності до козацтва. На відміну від великоросів, на думку австрійців, більше підходили до служби у кінноті. Вказувалося також, що українці складають ядро військ мирного часу Київського, Одеського і південно-східної частини Варшавського військових округів, надалі Донського та Кубанського козачих військ і взагалі військ, які формувалися у цих районах⁷.

Незалежні оцінки, зроблені у різний час та з різною метою, певною мірою збігаються, що вказує на те, що українці мали свою яскраво виражену національну ідентичність, яку важко було знищити, незважаючи на кількасотрічні зусилля російської влади.

Варто також звернути увагу на висновки російського військового науковця, генерала М. Головіна. Надзвичайно цінними є оцінки, які він дав воїнам, призваним із різних губерній тодішньої Російської імперії. Подібні відомості у працях інших дослідників майже не трапляються. Українцям, порівняно з іншими, він дає високу оцінку. Порівнюючи співвідношення щодо полонених, він вказує, що призвані з Малоросійських (Українських — А. Н.) губерній, а особливо з козачих областей, дають найменший процент полонених. Як загальне правило, південна половина Росії б'ється краще північної. М. Головін наголосив, що найкраще б'ються «російські» народності. Проте серед них також помічено градацію: на першому місці по стійкості стоять козаки, потім малороси (українці — А. Н.), на третьому місці — великороси, на четвертому — білоруси. Автор написав: «Різниця у бойовій стійкості між великоросами і малоросами є цікавим соціальним питанням. Чи не здійснювала вплив на погіршення бойової стійкості великоросів наявність общинного землеволодіння, яке вбивало ініціативу? Можливо, також, Великоросія, що проявила більше напруження для того, щоб зібрати навколо себе Росію, витратила енергію свого корінного населення більшою мірою, ніж Малоросія?...»⁸.

⁷ Гринев Г. Оценка австрийцами русских войск к началу 1917 г. // Военная быль. 1974. № 128. С. 13.

⁸ Головин Н. Россия в Первой мировой войне. Москва : Вече, 2006. С. 193.

Ця робота М. Головіна заповнює значну прогалину вітчизняної воєнної історії, а безсумнівною позитивною рисою її є ретельно опрацьований історичний матеріал у поєднанні з критичним осмисленням ролі й участі Росії у Першій світовій війні. Для сучасного ж українського дослідника мають значення позитивні оцінки українців як вояків. Цей автор, як видно, позитивно виділяв прояв української національної ідентичності у тодішній Російській імператорській армії та рахувався з її впливом.

Можна твердити, що, не маючи власної державності, незважаючи на шалений русифікаторський тиск на власну історію та культуру, постійне намагання стерти національну свідомість, українська нація продовжувала жити у війську. А добре відома російська військова звиятка — це значною мірою справа, роблена українцями.

У 1917–1921 рр. українці отримали шанс створити власну державу, а патріотичні сили українського народу відразу включилися у збройну боротьбу. Тоді національна армія створювалася буквально «з коліс». Відтепер це була Українська національна армія (УНА), головною підвалиною якої стала українська національна ідентичність.

Як же вона проявлялася тоді в армії? Важливі спостереження щодо характерних рис українських воїнів, які підкреслюють національну ідентичність, навів військовий діяч доби Директорії Української Народної Республіки (далі — УНР) генерал М. Омелянович-Павленко. Він виніс їх під враженням участі у Зимовому поході взимку 1919 — навесні 1920 рр., коли командував Армією УНР, де ці риси проявилися з повною силою. Він пише: «Мене, ... , завжди вражало ... багатство духовного обличчя, з яким так гармонувало гарне фізичне розвинення. Часто-густо поміж українськими рекрутами доводилося бачити новобранців-селян, що носили на собі всі ознаки інтелігентності». На думку генерала, такі риси українських воїнів стали притаманні їм завдяки чудово розвиненій самобутній культурі українського народу, українській природі, музичному і декоративному мистецтву і т. д. Він робить висновок: «У минулому українська нація створила цілу військову організацію — козачину, що витворила свій лицарський особливий світогляд; за часів Російської імперії — гвардія, кіннота комплектувалася ... виключно нашим юнацтвом, воно ж майже для всієї російської армії давало підстар-

шинські кадри...» М. Омелянович-Павленко вказує і на негативні риси. Він зокрема зазначає, що українцям бракує деяких прикмет, які важливі для військової організації, зокрема пунктуальності, методичного виконання статутних вимог у дрібницях. «Не до вподоби українському козацтву також новітні способи ведення війни, де вояк засуджений на довгі місяці висиджування по шанцах; де акції переводяться в таких формах, що поодинокі особи губляться в загальній масі бійців; де часто-густо вояк накладає головою перше, ніж матиме нагоду виявити свій хист; де раніш, ніж прийдеться до рішення, йде довга й тривка гра на нервах...», але «... досвідчений керівник — через закріплення молодой волі та прищеплення необхідних рис — може внести корисні і необхідні корективи». Виходячи з цього, генерал вважає, що таким чином зростає вимогливість до військових керівників усіх рівнів: «... в руках старшини-психолога, що до того зверне увагу ще й на інші властивості нашого юнацтва — самолюбство, часом навіть надзвичайно розвинену індивідуальність, яка противиться грубим, одноманітним формам “солдатчини” й охоче йде на режим, що має в своїй основі дбайливу працю над серцем і розумом юнацьким; у руках доброго старшини наше юнацтво буде завжди надзвичайно вдячним матеріалом для створення зразкового вояка...» М. Омелянович-Павленко підкреслює відповідальність старшин у роботі з воїнами: «З певністю можна сказати — старшині нашому нація передає хоч і сировинний, але дорогоцінний матеріал. До оброблення його треба підходити з певними методами, з певним запасом педагогічних знань; треба розуміти те оточення, знати ту обстановку, в яких юнак перебував у дитячих роках, треба числитися з індивідуальними прикметами, що часто бувають властивими не тільки юнакам, а всьому юнацтву цілих районів нашого краю»⁹.

Один із відомих воєначальників Української армії 1917–1921 рр. А. Пузицький вказав, що українські вояки в масі своїй є глибокі патріоти і почуття це треба уміло та обережно використовувати¹⁰.

⁹ Омелянович-Павленко М. Спогади українського командарма (1917–1920). Київ : Планета людей, 2002. С. 426–427.

¹⁰ Пузицький А. Боротьба за доступи до Києва // За Державність : в 10 зб. Варшава : Українське Воєнно-Історичне Товариство, 1937. Зб. 7. С. 42.

Можна стверджувати, що на початку 20 ст., українська національна ідентичність повною мірою проявила себе у військовому середовищі. Вона допомогла воїнам-українцям зберегти та примножити національну військову традиційність і закласти основи творення національної армії.

Олександр ОБЕРЕМКО,
*слухач Інституту стратегічних комунікацій
Національного університету оборони України*

СУЧАСНИЙ СТАН РЕАЛІЗАЦІЇ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

У доповіді розглянуто сучасний стан реалізації принципу гендерної рівності в секторі безпеки та оборони як вплив суспільних процесів на комплектування військових організаційних структур і ефективність виконання завдань Збройними силами України (далі — ЗСУ) під час російсько-української війни. Визначені негативні та позитивні аспекти, шляхи реалізації Державної стратегії забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 р. у ЗСУ.

Повномасштабна агресія Російської Федерації в Україну негативно вплинуло на сутність такого суспільного процесу, як забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Проте після 24.02.2022 р. зросла кількість жінок, які стали поруч із чоловіками на захист незалежності та територіальної цілісності України, долучившись до лав ЗСУ, інших військових формувань та добровольчих об'єднань територіальних громад. Якщо у 2014 р. загальна чисельність жінок у ЗСУ становила 49 926 осіб, із них військовослужбовці-жінки — 16 557 осіб, то станом на жовтень 2023 р. кількість жінок у ЗСУ зросла до 62 062 осіб, із них військовослужбовці-жінки — близько 43 479 осіб: офіцери — 7709, сержантський склад — 11732, рядовий склад — 22704, курсанти — 1334; з них на керівних посадах — 5160, отримали статус учасника бойових дій (УБД) — 13487^{1,2}.

За даними Міністерства оборони України (далі — МОУ) держава має потужний показник по кількості жінок у ЗСУ навіть серед країн-членів Організації Північноатлантичного договору (англ. North

¹ Прокопій Д. Гендерна рівність у ЗСУ після повномасштабного вторгнення РФ в Україну // Національний інститут стратегічних досліджень. 2023. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/henderna-rivnist-u-zsu-pislya-povnomasshtabnoho-vtorhnennya-rf-v-ukrayinu>

² Конституція України // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

Atlantic Treaty Organisation, NATO; далі — НАТО). Частка військовослужбовців-жінок в арміях країн-членів НАТО коливається від 0,3 % до 20 %. У США цей показник становить 17 %, Сполученому Королівстві — 11 %, Польщі — 7 %, Данії — 8 %, Естонії — 10 %. У лавах ЗСУ — 9 % жінок. Це свідчить про те, що роль жінки в українській армії помітно зросла.

ЗСУ поступово стають більш відкритими для участі жінок у виконанні завдань з оборони України, захисту її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності. Так, лише у 2016 р. у ЗСУ розширено перелік військових спеціальностей для військовослужбовців-жінок. У 2018 р. Верховна Рада ухвалила Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків під час проходження військової служби у ЗСУ та інших військових формуваннях»³.

Завдяки таким змінам військовослужбовцям-жінкам стали доступні такі бойові професії у війську, як гранатометник, снайпер, артилерист та інші. Раніше вони могли претендувати переважно на небойові професії (зв'язківець, водій, кухар).

Із метою вивчення стану реалізації гендерної рівності, у березні 2023 р. соціологічна група «Рейтинг» провела загальнонаціональне опитування «Дискримінація різних соціальних груп у ЗСУ: погляди військових та цивільних громадян». Результати опитування свідчать, що загалом у суспільстві спостерігається позитивне ставлення до всіх категорій осіб, які сьогодні служать у ЗСУ.

Результати національного опитування також показали, що в суспільстві та військових структурах залишилися загальні стереотипи, що жінки зазнають дискримінації у військових організаційних структурах. Понад третина опитаних погоджуються з тим, що жінки можуть командувати бойовими підрозділами, водночас їм важче, ніж чоловікам, робити кар'єру в армії (пов'язано з тим, що жінка може завагітніти, народити дитину та піти у соціальну відпустку терміном від 3 до 6 р.). Разом із тим, у суспільстві все ще лишаються упереджені погляди щодо служби жінок у ЗСУ: понад 70 % респондентів погоди-

³ Букет Є., Проворний Є. У ЗСУ спостерігається позитивна динаміка впровадження гендерної рівності // АрміяInform. 2023. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/03/15/u-zsu-sposterigayetsya-pozytyvna-dynamika-vprovadzhennya-gendernoyi-rivnosti/>

лися з тим, що жінкам краще виконувати небойові завдання. 40 % — поділяють думку, що у сім'ях військовослужбовців-жінок існує більше проблем, порівняно із сім'ями, де жінки мають цивільні професії. Згідно із результатами опитування, у суспільстві переважає думка, що нинішні умови проходження військової служби враховують потреби військовослужбовців-жінок (55 % опитаних). 28 % — дотримуються протилежної думки, ще 17 % — не змогли визначитися з відповіддю. Учасниці фокус-груп також відзначали, що ситуація щодо урахування побутових потреб жінок (форма, взуття, засоби гігієни тощо) дещо поліпшилася завдяки зусиллям волонтерів та різноманітних фондів.

Водночас найбільше нарікань у військовослужбовців-жінок було на відсутність жіночої форми, взуття, касок і бронежилетів, а також наявність проблем, притаманних умовам військово-польового побуту (зокрема відсутність можливості дотримуватися гігієни). Проте ці питання піднімаються на вищому рівні недостатньо та часто залишаються на самотійне вирішення військовослужбовців-жінок. Однак відхід від «радянських» підходів та формування сучасних поглядів у командування сприяють його проактивній позиції у вирішенні побутових питань військовослужбовців-жінок⁴.

Підходи до гендерної рівності у ЗСУ загалом відповідають загальнодержавній гендерній політиці та передбачають забезпечення гарантій рівних прав та можливостей людини у життєдіяльності війська незалежно від її статі. Водночас зберігаються певні ознаки гендерного дисбалансу, характерні для українського суспільства загалом. Зокрема це стосується просування жінок кар'єрними сходами, професійного навчання та підвищення кваліфікації⁵.

Останнє насамперед залежить від командування: командири з прогресивним сучасним мисленням не заважають, а сприяють професійному зростанню жінок. Проте трапляються випадки, коли

⁴ Соціологічна група «Рейтинг». Дискримінація різних соціальних груп у ЗСУ: погляди військових та цивільних громадян // Ветеранський фонд. 2023. URL: <https://veteranfund.com.ua/analitics/social-group-discr>

⁵ Прокопій Д. Гендерна рівність у ЗСУ після повномасштабного вторгнення РФ в Україну // Національний інститут стратегічних досліджень. 2023. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/henderna-rivnist-u-zsu-pislya-povnomasshtabnoho-vtorhnennya-rf-v-ukrayinu>

жінок не сприймають нарівні з чоловіками і надають перевагу виключно особам чоловічої статі.

У ЗСУ лише 9 % офіцерських посад обіймають жінки, і лише 3 жінки мають генеральське звання⁶.

Позитивним аспектом можна вважати відсутність дискримінації жінок в армії щодо заробітної плати, на відміну від ситуації із гендерним розривом на ринку праці серед цивільних професій. Оскільки існує затверджена законодавством тарифна сітка, грошове забезпечення військовослужбовця ЗСУ залежить від окладів за військовим званням та посадою, вислуги років, надбавок та премій, і гарантоване державою.

Повномасштабна агресія Росії суттєво прискорила подолання гендерної нерівності у військових структурах. Саме під час війни важливим став кожен, хто захищає країну, незалежно від статі; жінок із бойовим досвідом з 2014 р. стає дедалі більше. Утім гендерна нерівність у ЗСУ все ще залишається важливою проблемою. І цю проблему мають вирішувати як командування, яке покликане всіляко сприяти жінкам нести службу в армії, так і самі військовослужбовці-жінки, які мають займати проактивну позицію щодо своїх прав і можливостей (якщо це не шкодить виконанню завдань за призначенням підрозділу).

Стає більш очевидним, що принцип рівності в секторі безпеки та оборони, який пропагує НАТО, не може бути досягнутий без належного та рівного представництва різних соціальних і гендерних груп. Україна має виконати це зобов'язання, аби гарантувати собі повноцінне членство в Альянсі⁷. З цією метою першочерговими заходами для держави для підтримки жінок на військовій службі мають бути:

- започаткування посади Уповноваженої у справах військової служби жінок (віднедавна таку посаду введено у польській армії) для

⁶ Кадакова К. Гендерна рівність, упередження і жіноче лідерство у ЗСУ: про що говорили на спеціальній події Українського жіночого конгресу // DIVOCHЕ-MEDIA. 2023. URL : <https://divoche.media/2023/05/05/henderna-rivnist-uperedzhennia-i-zhinoche-liderstvo-u-zsu-pro-shchohovoryly-na-spetsialniy-podii-ukrainskoho-zhinochoho-konhresu>

⁷ Николаенко А. Жінки на сторожі безпеки: оборонному сектору бракує гендерної рівності // Mind. 2023. URL: <https://mind.ua/openmind/2023660-zhinki-na-storozhi-bezpeki-oboronnomu-sektoru-brakue-gendernoyi-rivnosti>

вирішення жіночих проблем у війську (в ЗСУ введений інститут позаштатних радників командувачів (командирів) із гендерних питань);

- забезпечення жінок формою, амуніцією (03.08.2023 р. МОУ затвердило зразок-еталон костюма літнього польового для військовослужбовців-жінок ЗСУ (з лютого 2024 р. почали надходити на склади військових частин), на черзі бронежилети);

- поліпшення доступу до медичного обслуговування та надання психологічної допомоги для військовослужбовців-жінок (особлива увага в районах виконання завдань за призначенням підрозділів);

- вирішення соціальних потреб, які виникають у військовослужбовців-жінок поза пунктами постійної дислокації.

Сучасний стан реалізації принципу гендерної рівності в ЗСУ в умовах російсько-української війни загалом відповідає Державній стратегії забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 р., схваленій Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12.08.2022 р. № 752-р⁸ та Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 р., затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28.10.2020 р. № 1544⁹. ЗСУ загалом готові до активних перетворень у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Водночас ще необхідно провести кропітку роботу з викорінення стійких гендерних стереотипів і сприйняття європейської ментальності.

⁸ Державна стратегія забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/752-2022-%D1%80#Text>

⁹ Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1544-2020-%D1%80#Text>

Людмила ОЛІЙНИК,
кандидат педагогічних наук, дослідниця конституційного ладу,
Уповноважена Міжнародного Всеукраїнського
Координаційного Бюро Програми
«Тиждень Освіти Дорослих в Україні»,
Уповноважена Конституційного сектору Майдану
Українського народу держави Україна,
директор Відкритої Академії України,
президент Національного офісу системи ООН — Habitat,
директор з комунікації компанії «YARanimation»

Олег ШВЕЦЬ,
Голова юридично-правового сектору Майдану
Українського народу держави Україна,
Громадської Ініціативи Майдану Українського народу,
з відновлення Конституційного ладу України,
прав власності Українського Народу на національне багатство
України та майнових і немайнових конституційних прав громадян

ЛИЦАРІ ТА ЛИЦАРІВНИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ СТОЯТЬ ЗА НАЦІОНАЛЬНЕ БАГАТСТВО ТА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ ДЕРЖАВИ УКРАЇНА

*Присвячується тим, для кого Доля і Воля
Українського народу є сенсом Життя.
Герої не вмирають!*

Сучасний характер цивілізаційного розвитку громадянського суспільства українського народу держави Україна обумовлений значною кількістю чинників, які проявлені в напрямках, потягах, намірах, прагненнях, провідних думках, ініціативах, ідеях, настановах, ознаках у часі високого духу, характеру знамення: глобальними процесами трансформації, які відобразилися в діях, відкритих процесах зміни форми, вигляду, природи формування достойників українського народу, його Лицарів і Лицарівен, народжених характерників, які явили планетарному людству та мотивували спрямованість, переко-

нання, розум, дух, волю, повноту Замислу Творця, народну цілісність, визначеність та згуртували об'єднані сили українського народу.

Воля в структурі характеру Лицарів і Лицарівен українського народу зумовлює його силу, твердість. Сильна воля достойників робить характер вільним, стійким, непохитним, мужнім. Вони здатні досягати поставленої мети. Для необхідного розвитку та бажаною видозміною загальноправових і конституційних цінностей стали об'єднані сили українського народу у застосуванні раціоналізації та оптимізації в напрямку досягнення балансу міжнародних (інтернаціональних) і внутрішньонаціональних інтересів сучасної демократичної держави. У цьому процесі цілком логічним висновком виступає невідкладна потреба якісної зміни розуміння конституціоналізму, що наразі формується в умовах конвергенції правових систем сучасності. 16–28.05.2014 р. проведено круглі столи Національного діалогу представників формувань Майдану українського народу, окремих його учасників, правників, науковців, діячів культури, громадських правозахисних об'єднань (ініціатив), представників територіальних громад м. Києва та інших міст України, тобто об'єднаних сил Майдану та громадянського суспільства України, на яких було підтримано та схвалено Заяву «Про опанування Українським Народом своєю власністю»: «... запануєм і ми, браття, у своїй сторонці...» (Слова Гімну України) в контексті транснаціональних процесів розвитку конституційного права та реалізації стратегії життєдіяльності суспільства перед глобальними викликами людства. Лицарі та Лицарівни Майдану українського народу та Герої планетарної боротьби за незалежність, цілісність, суверенітет держави Україна у кровопролитній війні усвідомлювали відповідальність перед Богом, українським народом, власною совістю, попередніми, нинішнім та прийдешніми поколіннями, дбаючи про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя, прагнучи відновлення миру та громадянської злагоди на землі України, піклуючись про розвиток і зміцнення України як демократичної, соціальної, правової держави. Народ України та інші народи мають враховувати, що Майдан українського народу — це передбачена частиною другою статті 5, статтею 69 Конституції України інша (відмінна від виборів і референдуму) форма безпосередньої демократії — народного волевиявлення з контролю діяльності органів

державної влади та захисту порушених органами державної влади прав українського народу і конституційних прав громадян України.

Тому на сьогоднішній конференції «Війна Росії проти України (лютий 2014 — лютий 2024 р.). Рецепція війни» констатуємо, що в період від 16.07.1990 р. до 01.12.1991 р. відбулися суттєві зміни Конституційного ладу України (Української РСР). У результаті цих змін усі об'єкти національного багатства України, що становлять матеріальну основу суверенітету України, остаточно перейшли з виключної власності загальнонародної держави у виключну власність народу України (Розділ VI Декларації про державний суверенітет України). Тому заявляємо, що головним завданням Майдану (Національних Зборів) є відновлення виключного права власності народу України на національне багатство, надане йому Розділом VI Декларації про державний суверенітет України, затвердженої всеукраїнським референдумом 01.12.1991 р. Згідно з цими фундаментальними документами Української держави, до національного багатства України належать: земля, її надра, повітряний простір, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, весь економічний і науково-технічний потенціал, створений на території України, основні засоби виробництва в промисловості, будівництві, сільському господарстві, транспорті, зв'язку, банкі, кредитні установи та інше майно на території України. Усе це національне багатство має використовуватися з метою забезпечення матеріальних і духовних потреб усіх громадян України. У зв'язку з цим Лицарі та Лицарівни Майдану українського народу — воїни ЗСУ, продовжують активну діяльність з метою встановлення ефективного управління національним багатством українського народу в майнових інтересах українського народу як повноправного суб'єкта права власності в Україні визначеного Розділом VI Декларації про державний суверенітет України та статтею 13 Конституції України. Відповідно до частини 2 статті 316, глави 70 Цивільного Кодексу України таке управління може бути встановлене шляхом прийняття Закону України або укладення Договору «Про управління майном (об'єктами права власності) Українського народу в умовах ринкової економіки України та світу». Паралельно мають бути скасовані норми (положення) законів і

кодексів України, які порушують цивільні (господарські) права українського народу як суб'єкта права власності в Україні та майнові конституційні права громадян, що впливають з нашого високого статусу Громадян України.

Відповідно до Розділу I Декларації про державний суверенітет України, будь-які насильницькі дії проти національної державності та народу України з боку інших держав, політичних партій, угруповань чи окремих осіб є категорично недопустимими та мають переслідуватися законом.

Отже, саме відновлення народу України в його виключному праві на національне багатство України є єдиним способом підвищення рівня життя усього народу та кожного громадянина. Це надасть вагомий поштовх розвитку малого та середнього бізнесів, а власникам управляючих компаній — надійні гарантії захисту їхніх прав довірчої власності та легалізує крупний бізнес, забезпечить йому народні гарантії захисту взамін корупційного державного рейдерства. Відновлення вищевказаних прав народу ліквідує причину незаконного відтоку за кордон нашого (народного) капіталу, знищить корупцію як явище і дасть можливість упродовж декількох років без будь-якої зовнішньої допомоги досягти в Україні високого (європейського) рівня задоволення матеріальних та духовних потреб людини і громадянина!

Слава Україні! Лицарям та Лицарівнам ЗСУ — честь!

*Ігор Павлюк,
доктор наук із соціальних комунікацій,
старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник
Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка
НАН України,
поет, член Британського ПЕН-клубу*

ПОЕТИЧНА (В)АРТА СУЧАСНОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ. МІЖНАРОДНИЙ КОНТЕКСТ

Життя минає. Будтя триває. Війна не змінює людей. Вона просто різко і сиренно зриває маски, — із м'ясом, до кісток, до душевної суті. І той, кого юрба на підленький заклик книжників і фарисеїв ще вчора розпинала за гріхи вільні та невільні чи просто за талант, успіх, біловоронячу інакшість-оригінальність... сьогодні стає героєм, а вчорашні герої-розпинателі, запінено-заслинені «борці» за справедливість («диявол починається з піни на устах янгола, який бореться за справедливість») — стають бісами та іншою нечистю. Закономірно.

Творити текст під час війни завжди було нелегко: від рукописних окопних листів солдатів до своїх рідних, сучасних есемесок до тих же листів лише у формі вірша.

Писати про тексти та життєтексти тих, хто пише про війну, — ще окремішніший дискурс, який має таку ж давню традицію, як сама писемність і війна: від воєнного фольклору, плачу Ярославни зі «Слова о полку Ігоревім», заклинання волхвів перед боєм і оплакування загиблих після бою, рекрутських пісень наших предків, новітніх воєнних пісень на вулицях міст України та світу, які творять самі воїни, їх близькі по крові та по духу люди.

Проте кожна пісня спочатку була віршем.

Тому за 2022–2023 рр. мені довелося бути співавтором багатьох поетичних антологій, кілька із них зарубіжні, дво- а то й три-

мовні¹, публікацій віршів, статей, інтерв'ю у США, Великої Британії, Польщі, Китаї...

І ось зараз висококласний поет, журналіст, громадський діяч Михайло Жайворон упорядкував цю двомовну (українсько-угорську) поетичну антологію, яку ініціювала Фундація української книги в Угорщині (керівник проєкту Уляна Княгинецька) і де представлено по одному твору наших поетів та їхні біографії, перекладач угорською — Тімеа Тімко, а художнє оформлення здійснив знаний український художник Віталій Бірчак.

* * *

У цій динамічній антології представлено чоловічий та жіночий духовно-практичний досвід війни, погляд із самого її пекельного епіцентру (Буча, Маріуполь...) та із-за вимушеної еміграції (Хорватія, Італія, Йорданія, Польща...), Волинь, Львів, Київ, Запоріжжя, Житомир, Суми...

Ця війна розкидала тіла поетів у просторі, як осколки ракети під час вибуху, але, мов кривава лінза, сконцентрувала наші душі — на болях війни.

Тому добре, що упорядники угорсько-української Антології (особлива подяка сусідам угорцям) зазначають місце перебування автора чи місце написання автором вірша, як файно, що подані короткі біографічні довідки поетів, адже матричний міф кожного складений з його біографії, тексту і фотографії, без якої, врешті, можна, обійтися — як і зроблено: Інтернет переповнений фотографіями відомих поетів...

* * *

Уважно провідчувши вірші Антології, наважуся констатувати: тут багато багатоіпостасного Бога з його священною свитою, бісів (чортів та іншої нечисті), лайки, реальної метафізики та алхімії,

¹ Пісня над обелісками : Вірші різнонаціональних поетів, які загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни / Упоряд.: І. З. Павлюк, Д. С. Григораш. Київ : Фенікс, 2006. 568 с.; Сидоржевський М. О. Весна озброєна : антологія воєнної лірики. Київ : Ліра-К, 2022. 304 с.; Досвід війни: українські голоси. Проєкт соціальної дії. Київ : Саміт-книга, 2022. 292 с.; Поезія без укриття : антологія / Упоряд. Н. Гармазій. Брустури : Дискурсус, 2022. 240 с.; Поміж повітряних тривог : антологія воєнної лірики / Авт.-упоряд.: М. Морозенко, І. Ковальчук. Київ : Друкарський двір Олега Федорова, 2023. 124 с.; Нескорена Україна : в 2 кн. : альманах. Житомир : ПП «Рута», 2022–2023; Виявляється, ти був у підвалі Маріупольського театру, Боже! : збірник поезії. Українсько-грузинський білінгвальний буклет в оригіналі та перекладі. «It turns out, you were in the basement of Mariupol theatre, God!». Tbilisi : Sulakauri-Publishing, 2023. 142 p.

патріотизму, батьківської, материнської, братерської ніжності, любові, ненависті, «море-крові-купа-м'яса»...

Тобто... à laguerresomme à laguerre (на війні, як на війні).

Є тут, на словесно-логосній війні, природно, й імітація катарсису. Проте це людське. Колективна свідомість завжди схильна до інерцій, а поети — теж люде... Як і Христос та апостоли Його.

Акопунктурно і за алфавітом загалом відомих мені авторів процитую зауважене поетичне — як магічний сплав несумісних енергій, виразно калейдоскопічних і спільнопотокових одночасно:

— ця весняна гроза —
так Господь розміновує небо, —

сплавляє поганські та християнські сенси Анна Багряна.

— вийшли із Маріуполя,
а Маріуполь із них не вийшов...
вижила Буча,
а в Бучі не вижили...
їхали в Запоріжжя,
а з'їхали з глузду...
суууука!!! —

лірично-трагічно лається із Запоріжжя трепетна Оксана Бевзюк.

— Найстрашніша річ — теплий шарфик моєї евакуації,
.....

Лежу собі, думаю: чим будуть пахнути їм роками —
Жінкам окупантів — привезені з наших осель трофеї... —

Юлія Бережко-Камінська, яка пережила пекло бомбардування.

— Синочку, поглянь, як барвисто крокує весна,
Як тягнуться квіти до сонця обнятись неначе,
Як цвітом чекає тебе абрикоса рясна...

Та тільки синочок не бачить, не бачить, не бачить... —

читаємо у Вікторії Бричкової-Бірюкової.

Про Тараса Шевченка як воїна пише із Сум Олександр Вертіль:

Перед ними, сірими потворами,
Що дивились жерлами на світ...
Все одно ж:
«Борітеся — поборете!» —
Канонадно вічний заповіт.

«Ми вже не атеїсти, Отче наш, нині та повсякчас», — читаємо у вірші «Буча» Богдани Гайворонської із м. Кам'янця-Подільського, а її мама — Ганна Гайворонська — місцем сили по-антеївськи фіксує батьківщинний степ:

*Попіл. Полум'я. Дим війни.
Далечинь дощова між нами...
Ти до себе, мій степе, міцніше припни
полиновими вітрами.*

Від імені убитого воїна пише вірш-звертання до мами Василь Головецький, де є рядки:

*Мамо, я убитий в Ірпені
У бою під обстрілом ворожим,
І тому прости, прости мені,
Що уже прийхати не зможу!*

«Чорна сука старої печалі / припадає мені до колін...», — екзистенційні переживання від війни вкладає в емоційно демонологічну метафору-формулу Любов Голота, рядки якої ніби продовжують уже біло-кров'яні шуми крил мечоносних «янгола Києва», «янгола Харкова», «янгола Львова», яких явила нам в Антології Яна Демчук.

До Бога, архетипної символіки, знаків, кодів, де і космологія Чумацького Шляху, і фольклорні плачі-заклинання, звертаються наступні автори антології — Ольга Дунас («Коли закінчиться війна / І заясніє перемога, / Я вийду в поле край села, / Заговорю плачем до Бога»); Олена Євтеєва («Як дихати Богу, коли сходить кров'ю калина? / Коли у дерев від сирен не мина сивина? / Коли на розп'ятті на всіх роздоріжжях — Україна / і повзає світом нескарена чорна вина?»); упорядник Антології Михайло Жайворон, у якого козацькі степи протистоять «двоголовому орлу на шевронах рабів»; Анатолій Кичинський — про кров («Найчастіше поети / Її заримовують словом «любов». / Найсвятіші слова / про любов до Вітчизни / на війні / пишуться Нею»); Василь Клічак — про втрату друга на війні («А перед тим молитва “Отче наш”. / І чоловіча стримана напруга. / Ніким тут не ведеться репортаж. / Лишень пече вогнем відсутність друга»); Наталія Ковалик («десь там вгорі, в космічних небесах, / Великий Віз губив свої колеса / і закривавлений Чумацький Шлях / тонує в глибині нічного плеса...»); про кохання пише Василь Ковтун («Коли колиски

стануть повні вщерт / І душі щастям сповняться до краю — / Я промовчу, що бачив власну смерть, / Та розповім, як я тебе кохаю»); натуралістична жесьт війни із магією числа 200 у жіночньому егрегорі вірша Світлани Короненко з рядками «І мама у смартфоні плаче, / І цифра «двісті» вже означить / Не суму двох доданків в школі, / А тіло молоде і кволе»...

Про брата, Господа, кохання в окопах, «залишки ілюзій зі сходу», взаємовтрами мами і дитини, бісів та ангелів на війні, «Бога у вишиванці», навіть смакування кавою на війні пишуть Віктор Крупка, Василь Кузан, Сергій Лазо, Ліна Ланська («Як дитя заколисусь вбите / Божевільна від горя вдова»), Олена Мельник:

*Одягни мені, мамо, так хочу —
Мене Бог у вишиванці прийме.
І молись, молись щоночі,
Відпусти мене, мамо, з обіймів.*

Особлива довіра, природно, до автора збірки документальної поезії «Вірші з окопу», бійця-добровольця 114-ї бригади територіальної оборони Петра Маги, який у вірші «302 хвилини» пише про стосунки на війні сина і мами, яка

*Довго ще молилася смиренно
За рід, за мир, за неньку Україну,
Щоб кожна Мама слухала щоденно
Найкращий в світі ніжний голос Сина...*

До артезіанських глибин національної міфологічної пісні жіночно, мов кринична журавка за живою водою, дістає Ірина Зелененька її віршем «Вдягнися в сорочку» із пронизливими буквами-іскрами:

*Болітиме серце й земля стугонітиме
Доном, Десною, Дніпром, аж до Криму,
вдягнися у чорно-смолисту сорочку,
занизану білим. Всі прадіди встануть,
підперши для тебе й твого материнства
цей світ голосами, списками, плечима.*

І тут же чоловічий код вишитої хрестиком сорочки-кольчуги від Юрія Коваліва:

*Попіл на землю сиву
Сиплеться звідусіль.*

*...В розпуці Божого гніву
Приховано Божий біль.*

Дух Кобзаря для допомоги народу нашому викликає Наталія Мрака у своєму вірші «Великий Льох»; у вірші Лани Нікітенко:

*Зітхає Спас, стікає кров'ю колос...
І мед гірчить сльозою-полином...
Земля моя — сточитаний Псалом
Несе Творцю молитву в повен голос.*

Драматично-історіографічні паралелі з попередніми війнами на землі нашої малює логосом Станіслав Новицький:

*земля 41-го
земля 22-го
вмирає
і ожива у тобі.*

Сам аз грішний «в черзі стояв, / Щоби здати кров / Для хлопців наших, дівчат», «щоб я своїм віршем / Від Смерті / Мій край затупив»...

Трагічна драматургія війни оприявлена у вірші Тетяни Пишнюк в образі бездомної дівчинки: «Дівчинко з ключиком у руці, / В платтячку голубому, / Як же сказати, пташинко мала, / Що в тебе немає вже дому?»; у діалозі між російським та українським солдатами, діди яких колись воювали разом проти спільного ворога: «Як таке сталося, Ваня? / Ми ж мерзли в однім окопі / Я — з Києва, ти — з Рязані, / Ми гнали фашизм з Європи» — у Володимира Присяжнюка; в олюдненні Бога, навіть у вдяганні Його у вишиванку — у Тані П'янкової: «Бог видихає чорним. Люто шнурує берці / І підіймає зброю...»; Артема Сенчила: «Герой почистить кулемет / І ляже спати до світанку. / І зніме Бог бронежилет. / І знов одягне вишиванку»; Михайла Сидоржевського: «ніби милостивий Господь / уперше зійде на цю землю, / щоб благословити її»; Наталки Фурси: «А ти кажеш Богу: прости, я переписую Твій завіт — / тим мечем, що Ти його Каїну показав»...

По-жіночому, лонно переживає війну Юлія Сільчук: «Війна — в мені. Шістсот і сорок діб»; по-жіночому жорстко — Адель Станіславська: «ти був українським солдатом / у пеклі на полі бою / і поряд із лютим матом / звитягу творив любов'ю».

Піснею на очах наших, які бачать цей світ крізь лінзу сльози, стає вірш Богдана Томенчука із рядками:

*Згорбився місяця півсилует,
Всілися круки на браму.
Вишийте, мамо, бронежилет.
Чорним по чорному, мамо.*

...ритмічні рядки Наталі Шевченко:

*Я геть не сплю — і десь блукає ранок,
А зайда-ніч розгойдує човни...
Мені болять відкриті Ваші рани,
Спливають кров'ю зорі крижані.*

...Євгенії Юрченко:

*Оберегом, янголом, світлом, радістю...
І надійним плечем, і для ворога відсіччю.
Бережи від лихого себе і від марного...
Наше завтра настане, країна вистойть.*

Література війни, як бачимо, диференційно подібна до літератури для дітей: твори для дітей, які пишуть діти, твори для дітей, які пишуть дорослі; тобто — твори про війну написані самими учасниками війни, твори про війну очевидців війни і різні субподіли: література, творена безпосередньо в окопах, література післявоєнного часу із відповідними жанровими презентаціями: в окопах — загалом короткі літературні форми: вірші, прозові флешки, новелки тощо, адже у пекельному стресі боїв не напишеш повість, роман, п'єсу... Ці великі літературні форми учасники та очевидці війни творитимуть уже після завершення війни, постфактум...

* * *

А наразі у нас є ще одна міжнародна поетична Антологія — наша історія емоцій, яка допоможе нам і нашим нащадкам бути з Богом, тому зостатися людьми, попри все і вся...

І нехай наші вірші, розміщені тут і перекладені угорською мовою, стануть «їжаками» (загородженнями у вигляді об'ємних зірок із металу, ніжні знизу і колючі зверху одночасно) проти Зла.

ФОРМУВАННЯ НОВОГО ЕТАПУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ: НОВІ ВИКЛИКИ ТА РОСІЙСЬКІ МІФИ

Євромайдан став осередком національно-патріотичних повстань українського народу проти свавілля владних структур, «процвітання» корупції в Україні. Ця подія була спрямована і мала на меті створити європейський вектор зовнішньої політики в Україні. Цю тему варто розглядати в рамках політичних процесів. Проблемним питанням є загибель значної кількості людей. Це болісно для українського народу, тому психологічний аспект цієї теми пов'язаний саме зі створенням певної системи вивчення цього питання. Проблемним питанням також є інформаційна війна в державі та контроль інформаційного простору.

Наша держава переживає тяжкі часи. Війна розділила час українського народу на «до» і «після». Вона стала чинником міграції населення з країни. Проте водночас Україна взяла курс на інтеграцію з Європейським Союзом (далі — ЄС). Головним завданням є створення системи викладу матеріалу для окреслення рис та аналізу події російсько-української війни.

Питанням цієї війни займаються багато вітчизняних і зарубіжних дослідників. Це питання також торкається тем стану українського суспільства загалом як соціокультурного чинника. Наприклад, дослідник Т. Бердій¹ висловив думку про те, що українці намагаються створити національний ідеал суспільства. Теорія «ідеального суспільства» виникла внаслідок формування нових глобалізаційних процесів не лише в Україні, а й у світі. Цієї теорії дотримуються дослідники Н. Пелагеша, Г. Касьянов², І. Вільчінська³,

¹ Бердій Т. Формування національної ідентичності: український контекст // Гілея. 2013. № 5 (72). С. 410–415.

² Касьянов Г. Теоріїнації та націоналізму. Київ : Либідь, 1999. 352 с.

³ Вільчінська І. Етнічна та національна ідентичність сучасної української молоді : автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.05. Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, 2002. 20 с.

Ю. Семенова⁴ та інші. Більшість істориків, філософів та політологів вважають, що важливим чинником формування нового етапу ідентичності українського народу є саме збереження національної пам'яті українців за європейським зразком.

Головним методом дослідження є евристичний: пошук та опрацювання наративів, які стосуються сучасної російської-української війни. Цей метод дає можливість сприяти процесу осучаснення досліджень на цьому етапі формування нового українського суспільства.

Головним об'єктом формування національної ідентичності українського народу є сучасна молодь, яка пережила події 2013–2014 рр. Українсько-російську війну розглядають з точки зору державотворчого ракурсу, вона містить прагнення до збереження національної пам'яті та історії українського народу. На суспільство «тиснуть» пропаганда й інформаційна війна. З'являється багато інтернет-ресурсів, якими користується сучасна молодь, іноді ця інформація є нецензурною з точки зору психологічних моментів⁵.

В Україні відбувається низка інтеграційних і трансформаційних процесів, які впливають на політику, економіку, військову, культурну, соціальну сфери держави. Модернізації зазнають усі державні установи та інститути в Україні. Викладачі-історики відіграють одну з головних ролей, оскільки утворюють та аналізують наскрізні лінії з минулого, на основі яких пояснюють історичні процеси сучасності здобувачам освіти, розширюють просторові контексти історії України, актуалізують їх, проводять паралелі. Так вони розкривають внутрішній державний контекст і процес на базі світової політичної арени.

Одним зі ступенів формування національної ідентичності є викладання періоду «Нової історії України», який повністю руйнує російські міфи, а також висвітлює «історичну правду» України. Цей чинник є рушійною силою протиборства інформаційній війні загалом. Навчальну програму з історії України офіційно затверджено Міністерством освіти і науки України від 03.08.2022 р. (наказ № 698).

⁴ Семенова Ю. Криза ідентичності в умовах трансформації системи цінностей // Гуманітарний часопис. 2004. № 1. С. 96–103; 184.

⁵ Бистрицький Є. Ідентичність, спільнота і політичне судження // Філософська думка. 2013. № 4. С. 41–61.

Вона актуалізує сучасну військово-політичну ситуацію в Українській державі. Одним із розділів є «Творення нової України», у темах якого підкреслено, що Україна переживає найважчі випробування за весь період незалежності. Цей розділ розкриває актуальні питання подій в Україні з 2019 р. Більшу частину тем пов'язано з масштабною війною в Україні, яку 24.02.2022 р. розпочала Російська Федерація. Провідною темою розділу є саме війна, спрямована проти української державності та має виразні риси геноциду українського народу загалом. У розділі розкрито актуальні теми геноциду та режиму знищення українців як нації, руйнації не тільки українських міст, сіл, поселень та історичної пам'яті, національної свідомості українського народу. Виділено в розділі також теми фальсифікації української історії, пропагандистські ідеї та міфи росіян. Окремі теми стосуються інформаційної війни в Україні, агресивної антиукраїнської пропаганди. Особливе значення має збереження та розвиток української історичної освіти, а також подальше формування в українських здобувачів освіти патріотизму й усвідомлення загальних людських цінностей.

Вивчення цього розділу актуалізує розкриття термінів «націєтворення», «україноцентризм» та «європоцентризм». Ці поняття стосуються європейського вибору та євроінтеграційного курсу України. Усі теми цього розділу таким чином висвітлюють головну проблематику російсько-української війни. Також цей розділ розкриває значення України для світу на політичній арені в рамках внутрішньодержавних процесів⁶.

Доступ до інформації дає можливість сформулювати «Нову Україну» у свідомості дітей та сучасної молоді. За останні роки свідомість людей дуже змінилася. Це сприяло формуванню нових соціокультурних ідентичностей, культурної та соціальної ідентичності, переважно направленої на координацію певних ситуацій у державотворчих процесах нашої країни. Учені історики констатують той факт, що на цьому етапі розвитку Україна переживає кризу культурної ідентичності, вона проявляється у мультикультурній європейській спільноті, де

⁶ Дарморіз О. Національний світогляд як основа для національної та культурної ідентичності // Матеріали міжнародної міждисциплінарної конференції «Людина та її ідентичність у добу глобалізації», 29–30 червня 2010 р. / Відп. за вип. А. Карась. Львів : [б. в.], 2010. С. 194.

також відчувуються нові види викликів національній ідентичності. Криза етнічної складової українського народу характерна багатьом представникам національної та політичної еліти, які суттєво впливають на державотворчий процес країни. Досвід інших країн наголошує на тому, що має бути чітка самоідентифікація українського народу, яка є фундаментом національного ідентифікаційного коду, завдяки якому з'являється можливість проведення власної внутрішньої та зовнішньої культурної політики. Цей вектор політики сприяє розвитку національних інтересів українців.

Формування нового етапу ідентифікації є актуальним питанням для України. Ознака формування нового етапу: ідентичністю українського народу є саме українське національне самоусвідомлення, що пов'язано із ним соціокультурними орієнтирами. Маркером формування нового етапу ідентичності українського народу є не лише інформаційна база, а також література. У свідомості читачів автор будує нові образи та поняття, пов'язані саме з рідною країною⁷. Культурна політика України сприяє розвитку культурних інститутів, які виробляють соціальні стандарти та моделі поведінки українського народу.

Актуальним і досить болючим питанням є парадигма «нової» поведінки українського народу, коли на першому плані — особисті амбіції та інтереси зацікавлених у цьому політичних діячів, унаслідок чого проводиться політика створення міфів для поляризації та формування ідентифікаційних моделей у рамках державотворчих процесів нашої країни. Одним із таких міфів є вияв пропаганди в засобах масової інформації (далі — ЗМІ) для створення контрастних образів «руського міра», щоб захистити всіх і всюди та від злих «бандерівців». Отже, одним з основних чинників саме становлення національної ідентичності українців є визначена територія. Погляд на проблему формування нового етапу є провідним у прихильників державотворчих теорій. На світовій арені ключову роль відіграють також міждержавні організації, об'єднання та союзи, транснаціональний бізнес, а також ЗМІ. Саме ці рушійні сили виступають основними акторами глобалі-

⁷ Кашуба М. Особистість у сучасному суспільстві, її свобода й відповідальність // Становлення нової соціокультурної дійсності в Україні. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015. С. 62–63.

заційних процесів. Національна ідентичність еволюціонує із концептом нового суверенітету. Переходить на новий етап утворення національної ідентичності за допомогою політичної культури та політичних інститутів. Такі глобалізаційні процеси вводять своїх національних «агентів», унаслідок чого відбувається розбіжність суверенітету і створюється ситуація, коли наднаціональні «агенти» починають впливати на політику нової ідентичності та реалізацію цієї політики. День для формування нових політичних і соціокультурних процесів в Україні та «нового» українського суспільства мають важливе значення загальноукраїнські та регіональні тенденції соціокультурної трансформації народу. Ідентифікація свідчить саме про те, що потрібні нові глобалізаційні процеси. Також існують проблема та криза самовизначення, нездатність традиційної свідомості подолати страх втратити свій суверенітет, а також підкоритися невідомим чужим цілям, цінностям і принципам. Це питання є актуальною проблемою в умовах українського конфлікту, що матиме деструктивні небезпечні наслідки для українського суспільства⁸.

Яскравим прикладом є ситуація на Сході України. Аналіз стосунків між різними регіонами, Україною і Росією в соціокультурній сфері призводять до висновку, що сучасні динамічні процеси є наслідком не тільки культурно-історичних відмінностей між регіонами та країнами, які склалися історично, а також вона є результатом цієї спрямованої політики ідентичності. Держава-агресор активно намагається на території України створити єдину ідентичність, яка б легітимізувала її присутність на цих територіях. З'являється ще один російський міф про історію «братніх народів». Він створений за допомогою постійних висвітлень України в негативному ключі. Отже, основним вектором формування нового етапу ідентичності українського народу є саме курс на євроінтеграцію України. Цей курс передбачає законодавчу адаптацію, а також входження України до соціокультурних і політико-культурних процесів, які проводяться всередині ЄС. В Україні актуально та необхідно використовувати чинники для формування саме українсько-європейської ідентичності та звернути увагу на створення правильної інформаційно-комунікативної системи. Така система

⁸ Сетон-Вотсон Г. Старі й нові нації // Націоналізм / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. Київ : Смолоскип, 2000. 872 с.

дозволить українському народу відчути та побачити приналежність до європейської спільноти громадян. Механізмами створення такої системи є розвиток громадянської ідентичності європейського зразка, європейського символічного простору, а також формування правильного та безпечного інформаційного простору, проведення нових культурних реформ і реформу мовної політики, а також обов'язкове формування європейської колективної пам'яті. Таким чином важливо, створюючи власну національну ідентичність, репродукувати ідентичність України та українського народу.

Тетяна ХРАБАН,
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри іноземних мов
Військового інституту телекомунікацій та
інформатизації імені Героїв Крут

НА ШЛЯХУ ДО ФОРМУВАННЯ ГАРМОНІЙНОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ (на матеріалі наративів Тетяни Чорновол)

В епоху четвертого феміністського руху, який «співіснує з укоріненими гендерними практиками в таких основоположних організаціях, як збройні сили»¹, необхідним є подальше вивчення жіночого досвіду щодо адаптації гендерної ідентичності у збройних силах, що «дає змогу зрозуміти сучасне військове суспільство, а також ставлення до військовослужбовиць з боку їхніх однолітків-чоловіків»². Розуміння чинників, пов'язаних із формуванням військової ідентичності жінок, сприятиме комплементарності та гармонійному розвитку як особистої, так і професійної ідентичності військовослужбовиць, розширенню «кар'єрних можливостей жінок у таких гендерних організаціях із домінуванням чоловіків, які є збройні сили, а також пошуку здорового балансу між їхньою жіночністю та професійною ідентичністю на прикладі досвіду інших жінок»³. Центральним елементом цього дослідження був збір даних із приводу поведінки військовослужбовиць при формуванні професійної військової ідентичності. Унаслідок воєнного часу матеріал дослідження був обмежений. Утім, ми отримали дозвіл від Тетяни Чорновол — офіцерки ЗСУ, яка служить у підрозділі, що виконує завдання в зоні бойових дій, — використати публікації на її акаунті у Facebook для проведення дослідження. Часовий проміжок опублікування цих постів — з лютого 2022 р. по серпень 2023 р. У своїх розповідях наративного характеру Тетяна Чорновол зосереджується на процесах своєї гендерної та професійної

¹ Machtan M. L. Gender Identity Development of Women in the U. S. Army // Walden University. 2019. URL: <https://scholarworks.waldenu.edu/dissertations/7555>

² Там само.

³ Там само.

самоідентифікації. Коли постає питання про можливість у збройних силах демонструвати військовослужбовцями свою справжню гендерну ідентичність, основною перешкодою, яка, на думку Тетяни, постає перед жінками, є сформовані українською культурою та поширені в ній узагальнені переконання про те, що армія «являє собою основну арену для формування маскуліної ідентичності»⁴. Допущення жінок у винятково чоловічу (військову) сферу підриває уявлення суспільства про мужність, тому деякі коментарі до постів Тетяни виражають історично сформоване упереджене ставлення до жінок у війську, яке проявляється в несхваленні жінок, які займаються військовою професійною діяльністю: «...Але були серед дописувачів з ненавистю матері військовослужбовців. От їх я спочатку зовсім не зрозуміла. Я воюю, у мене теж є мати, у мене є діти, я вдова. Чому така ненависть?». Тут Тетяна описує ситуацію соціального виключення, яка проявляється в знеціненні її бажаними партнерами (матерями військовослужбовців). Слід зазначити, що в умовах війни соціальне виключення щодо військовослужбовиць, попри те, що порушує справедливість і моральні настанови, може являти собою копінг-реакції групи батьків військовослужбовців. Згідно з теорією соціального порівняння, люди схильні порівнювати себе з іншими, щоб підтримувати стабільну і точну самооцінку, самоповагу та почуття власної гідності. Деякі батьки військовослужбовців можуть відчувати стрес і депресію через удавану несправедливість у розподілі удачі⁵. Причина цього криється в заздрості⁶, — хтось живий і здоровий, та ще й отримує нагороди, а хтось поранений або загинув. Ситуація ускладнюється на тлі наявних у суспільстві стереотипних уявлень про гендерний розподіл ролей, коли соціальне виключення Тетяни групою матерів військовослужбовців може бути реакцією, пов'язаною зі сприйнятою

⁴ Sasson-Levy O. Research on Gender and the Military in Israel: From a Gendered Organization to Inequality Regimes // *Israel Studies Review*. 2011. № 26 (2). P. 73–98. URL: <https://doi.org/10.3167/isr.2011.260205>

⁵ Tussing D. V., Wihler A., Astandu T. V., Menges J. I. Should I Stay or Should I Go? The Role of Individual Strivings in Shaping the Relationship Between Envy and Avoidance Behaviors at Work // *Journal of Organizational Behavior*. 2022. № 43. P. 567–583. URL: <https://doi.org/10.1002/job.2593>

⁶ Breidenthal A. P., Liu D., Bai Y. T., Mao Y. N. The Dark Side of Creativity: Coworker Envy and Ostracism as a Response to Employee Creativity // *Organizational Behavior and Human Decision Processes*. 2020. № 161. P. 242–254. URL: <https://doi.org/10.1016/j.obhdp.2020.08.001>

ними загрозою гендерному статусу їхніх синів. У наративних розповідях Тетяни Чорновол описується ситуація, коли вразливість військовослужбовиць до впливу гендерних стереотипів і прагнення відповідати стереотипним очікуванням суспільства може призвести до відчуття неприязні до своєї гендерної ідентичності. Врахування патріархальних очікувань суспільства (колективу) при формуванні професійної ідентичності може погіршувати реальну ефективність військовослужбовиць через переживання стресу, викликаного страхом підтвердити негативні стереотипи стосовно нижчих здібностей представників своєї статі в стигматизованих галузях. Уразливість до впливу гендерних стереотипів посилює наслідки стресорів соціальної відповідності — у маскулінних і особливо гіпермаскулінних організаціях, якою є збройні сили, жінки розриваються між ствердженням своєї професійної ідентичності та переконаннями, які пов'язані зі статевою приналежністю. Така ситуація може призвести до когнітивного дисонансу. У наведеному прикладі когнітивний дисонанс маніфестується в суперечливих бажаннях — з одного боку, бути мамою і перебувати поруч зі своїми дітьми, а, з іншого боку, бути професійним солдатом і виконувати свій обов'язок. Рефлексуючи з приводу компромісного примирення своїх гендерної та професійної ідентичностей, Тетяна замислюється над тими факторами, що сприяють створенню гармонійної ідентичності, та доходить висновку, що під час війни у бойових підрозділах привілеї, які надають жінкам у мирний час, наприклад, встановлення нижчих стандартів для жінок, звільнення від важких нарядів, призначення на менш відповідальні або ризиковані місця служби, безпідставна підтримка кар'єрного зростання жінок тощо, що може стати причиною посилення стереотипів і призвести до того, що кар'єрні амбіції жінок будуть зруйновані, зводяться до мінімуму. Але коли нас треба послати в пекло, тому що треба, нас посилають, можете мені повірити, без жалю і поблажок, як протитанкістів, і командуванню не до того, якої статі командир цих протитанкістів. Формуючи військову професійну ідентичність, Тетяна бореться за почуття самобалансу між жінкою і воїном. І тільки у випадку інтегрованого підрозділу, який приймає військовослужбовиць за їхні якості та компетенції, без соціального примусу, може бути забезпечено збалансований розвиток військової ідентичності.

Тетяна адаптує жіночі якості відповідно до її особистих уявлень про те, що сприяє її ефективності як професійного солдата: «У даному випадку, я в 3 км від ворога (на прямій видимості) шукаю позицію для розміщення установки... За останні дні перед цим відео підбила 4 одиниці броні, п'яту пошкодила. Це щодо того, хто кому повинен давати поради, як працювати і як одягатися, щоб вдало працювати. І, це ж елементарно, Ватсоне, ворог шукає ступнів, а не жінку в хустині)))... Війна не парад, шановні. І якщо мене в якісь конкретній роботі, в даному випадку — розвідці, краще маскує цивільна жіноча одяга, я вибираю її. При цьому якості, які стереотипно приписують жінкам, стають цінними активами для бойового підрозділу: Я дуже пишаюся цим «Срібним хрестом», я знаю за які він танки, за який обсяг роботи... за який козацький фарт, і за жіноче шосте відчуття. Підвищення загальної ефективності виконання бойових завдань стає потужним стимулом для прийняття жінок у гіпермаскулінне середовище на несексуальній основі як професіоналів, що свідчить про відмову від використання статі як основного фактору для оцінювання компетентності у збройних силах. Жінки мають можливість прийняти своє справжнє «я» і розвинути військову професійну ідентичність, «засновану на майстерності та компетентності, зберігаючи при цьому символічний статус, що ґрунтується на чоловічій гегемоністській соціальній культурі»⁷. Розповіді Тетяни є прямим доказом того, що військовослужбовиці здатні протистояти викликам життя в умовах надзвичайних ситуацій воєнного характеру, їхня професійна та фізична підготовка, загальна працездатність не поступаються стандартам, які висуваються до чоловіків-військовослужбовців. При цьому демонструється психологічна резилентність і підтримання індивідуального психологічного благополуччя. Психологічна резилентність і психологічне благополуччя Тетяни базуються на її самоприйнятті. Причому Тетяна знаходить у собі сили боротися з тиском гендерних стереотипів, і оцінка та сприйняття себе йде не із зовні від інших, наприклад, тих, що пишуть негативні коментарі під її постами, а зсередини — через внутрішнє відчуття, коли вона впевнена, що тільки вона сама може знати, яка вона насправді. Самоприйняття є доказом, що Тетяна

⁷ King A. C. Women Warriors: Female Accession to Ground Combat // *Armed Forces & Society*. 2015. № 41 (2). P. 379–387. URL: <https://doi.org/10.1177/0095327X14532913>

змогла досягти четвертої фази моделі розвитку ідентичності В. Калвер⁸ і сформувати збалансовану військову ідентичність. Дискурсивний аналіз виявив, що загальний емоційний стан військовослужбовиць може бути пов'язаний із формуванням професійної ідентичності — Тетяна описує стан психологічного комфорту (Я люблю мій взвод, наше спілкування, наші жарти, наше життя... наші особливі стосунки побратимства. Мені дуже подобається контактувати з такими ж підрозділами. Я з захопленням сприймаю військових на нулі і відчуваю те ж до себе...) та почуття гордості за себе і свої успіхи, без гордовитості й марнославства». Спираючись на приклад Тетяни, ми можемо дійти висновку, що формування збалансованої військової ідентичності відбувається не внаслідок пригнічення гендерної чи професійної ідентичності та / або домінування однієї з них, а завдяки гармонійному розвитку їх обох. Надаючи значення обом ідентичностям, Тетяна розуміє, що на неї лягає величезне навантаження, і що їй знадобляться додаткові сили, щоб одночасно зберегти свою гендерну ідентичність і розвинути професію: «Ще мій мінус — за рік не взяла відпустку, не бачила сина. Треба навчитися встигати все, і сина бачити також». Розглянутий нами зразок інтеграції гендерної та професійної ідентичностей дозволяє поставити під сумнів твердження, що, на відміну від маскулінності, яка ідентифікує себе через чіткі лінії поділу, фемінінність впроваджує у свою ідентичність якості, необхідні для кар'єрного успіху в чоловічих гендерних професіях. У збройних силах під час формування збалансованої військової ідентичності жінки продовжують тяжити до традиційно жіночих рис для підтримання своєї жіночої ідентичності, але для гармонійного співіснування гендерної та професійної ідентичності в одній «Я»-концепції фемінінність здатна трансформувати принципи та особливості професії, причому ці зміни спрямовані на підвищення ефективності колективу. Коли члени колективу націлені на підвищення їхньої результативності, особливо коли від цієї результативності залежить їхнє здоров'я і навіть життя, тоді привнесені фемінінністю зміни не зустрічають опору. Оскільки така ситуація є типовою саме для армії у воєнний

⁸ Culver V. R. Woman-Warrior: Gender Identity Development of Women in the American Military // Journal of the Student Personnel Association at Indiana University. 2013. № 41. P. 64–74. URL: <https://scholarworks.iu.edu/journals/index.php/jiuspa/article/view/3674>

час, можна припустити, що наразі Збройні сили України (далі — ЗСУ) є авангардом для усунення гендерної нерівності у професійній сфері. Підтвердженням наших висновків є привнесені фемінінністю зміни в стиль керівництва. Розповіді Тетяни свідчать про те, що в разі призначення жінки на керівну посаду в концептуалізації лідерства відбуваються зміни завдяки включенню в його поняття нових компонентів, як-от емоційний і соціальний інтелект, орієнтація на людей. Тетяна відмовляється від стереотипного поняття військового лідерства й розглядає лідерство як стратегію інтеграції, що охоплює взаємостосунки, афективний досвід, процеси соціального впливу та командну роботу між лідером та командою: «Я завжди прислухалася до своїх сержантів, і всьому взводу не соромилася говорити, що вони кращі за мене. Взагалі, без головного сержанта, без сержантів розрахунків, без кожного з моїх солдат я би не вижила, бо ми — хороша команда. На відміну від стереотипного військового лідера, Тетяна відкидає принципи силового лідерства як неефективні і звертається до принципів лідерства служіння, ключовим фактором якого є емпатія. Турбота про солдата, чи то в бою, чи то в стінах гарнізону, — це саме те, що потрібно, щоб допомогти своїм людям перемогти й досягти своїх цілей»⁹, тому фемінінний стиль керівництва сприяє успішній згуртованості групи, яка ґрунтується на компетентності та результативності, коли дії відокремлені від упереджень. З іншого боку, ефективна групова згуртованість сприяє формуванню збалансованої військової ідентичності жінки, що підтверджує гіпотезу А. Кінг про ключову роль згуртованості на рівні підрозділу в успішній гендерній інтеграції жінок у збройні сили, у реалізації якої політика гендерного нейтралітету, що ґрунтується на балансі чисельності чоловіків і жінок, відіграє лише допоміжну роль¹⁰.

Отже, основною перешкодою для формування гармонійної військової ідентичності жінками, які служать у ЗСУ, є вплив гендерних стереотипів. Вони чинять тиск на «Я»-концепцію військовослужбовиць, причому негативний вплив здійснюється як ззовні, так і зсере-

⁹ Boden T. W. The First Shall be Last: The Essence of Servant-Leadership // The Journal of Medical Practice Management. 2014. № 29 (6). P. 378–379.

¹⁰ King A. C. Women Warriors: Female Accession to Ground Combat // Armed Forces & Society. 2015. № 41 (2). P. 379–387. URL: <https://doi.org/10.1177/0095327X14532913>

дини. Залежно від вектору, тиск гендерних стереотипів може мати різні особливості психологічного прояву. Зовнішній тиск гендерних стереотипів може призвести до ситуації соціального виключення або соціальної маргіналізації військовослужбовців, що проявляється у знеціненні їх із боку бажаних партнерів. Соціальне неприйняття військовослужбовців може бути наслідком захисної реакції тієї частини цивільного жіночого населення, яка внаслідок існуючих стереотипів сприймає гендерну рівність у збройних силах як загрозу гендерному статусу їхніх чоловіків або синів. Під час війни потенціал зовнішнього негативного впливу гендерних стереотипів посилюється через копінг-реакції населення, що спрямовані на придушення стресу та депресії, спричинених заздрістю до удаваної несправедливості долі (когось вбито чи скалічено, а хтось залишився неушкодженим). Внутрішній вплив стереотипів може стати причиною переживання стресу через боязнь підтвердити негативні стереотипи відносно низьких здібностей представників своєї статі у стигматизованих царинах, що може не лише перешкоджати формуванню професійної ідентичності військовослужбовців, а й призвести до неприязні до своєї гендерної ідентичності. Участь у бойових діях створює умови компромісного примирення гендерної та професійної ідентичностей військовослужбовців, що сприяє створенню гармонійної ідентичності. Однією з таких умов є відмова чоловіків-військовослужбовців від гендерного патерналізму — за умов, коли здоров'я та життя кожного військовослужбовця перебуває у смертельній небезпеці, стать бійця перестає мати значення. У цьому разі велике значення відіграють особисті якості самої військовослужбовці — сприйняття жінок як професіоналів на несексуальній основі можливе тільки в тому разі, якщо вони здатні протистояти викликам життя в умовах надзвичайних ситуацій воєнного характеру і бути цінним активом для бойового підрозділу. Ключову роль у встановленні здорового балансу між гендерною та професійною ідентичностями відіграє групова згуртованість підрозділу, в якому служить військовослужбовця. Психологічна сумісність у підрозділі, позитивні особисті та професійні якості кожного члена команди здатні створити умови для успішної гендерної інтеграції жінок до збройних сил, причому це відбувається навіть тоді, коли в колективі лише одна жінка, тобто співвідношення між кількістю

жінок і чоловіків перестає мати значення. У збройних силах під час формування збалансованої військової ідентичності військовослужбовиці продовжують тяжіти до традиційно жіночих рис для підтримання своєї жіночої ідентичності, але, для гармонійного співіснування гендерної та професійної ідентичності в одній «Я»-концепції, фемінінність здатна трансформувати принципи та особливості професії, причому ці зміни спрямовані на підвищення ефективності колективу.

РОЗДІЛ V

ОСВІТА В УМОВАХ ВІЙНИ

Лариса ВОРОНА,
військовослужбовець,
доцент, кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки
Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

МЕТОДОЛОГІЯ ВИКОРИСТАННЯ СМАРТБУКІВ У ПРОЦЕСІ КУРСОВОЇ ПІДГОТОВКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ СИЛ ТРО ЗС УКРАЇНИ

*Посилати людей на війну ненавченими —
означає зраджувати їх.
Конфуцій*

Територіальна оборона (далі — ТрО) — це наймолодший рід військ Збройних сил України (далі — ЗСУ), проте бійці Сил ТрО мають значний бойовий досвід. Понад сто тисяч українців — водіїв, лікарів, учителів, фінансистів, підприємців, айтішників, спортсменів... у перші дні повномасштабного вторгнення Росії в Україну взяли до рук зброю й стали на захист своєї батьківщини. У деяких регіонах бійці Сил ТрО першими вступили в нерівний бій із рашистами, захищаючи свої території, а згодом стали виконувати бойові завдання на лінії фронту. Підрозділи Сил ТрО почали функціонувати з 01.01.2022 р. після прийняття у липні 2021 р. Закону «Про основи національного супротиву». Перші місяці війни стали випробуванням для організації системи національного супротиву. Виникали проблеми в законодавчому, нормативно-правовому, організаційному, ресурсному забезпеченні. Умови жорстокої війни змусили поставити перед Силами ТрО завдання, що вимагають безпосереднього залучення бригад і батальйонів ТрО до бойових дій на лінії фронту.

Певний час Сили ТрО мали труднощі з підготовкою бійців до участі в бойових діях. Командування Сил ТрО відреагувало на проблеми підготовки. Були створені навчальні центри Сил ТрО, почали функціонувати підрозділи при Регіональних управліннях. У Силах ТрО створено інфраструктуру, яка надає базову загальновійськову підготовку, готує командирів відділень і взводів, командирів рот та

офіцерів штабів батальйонів, головних сержантів та інструкторів базового рівня.

Враховуючи сучасні умови, вперше в Україні започатковано контент для дистанційного навчання бійців ТрО. Управління підготовки штабу Командування Сил ТрО ЗСУ створило 2023 сайт¹ та платформу для дистанційного навчання бійців територіальної оборони на базі Модульного об'єктно-орієнтованого динамічного навчального середовища — MOODLE (від Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment) — навчальна платформа, призначена для об'єднання викладачів (педагогів), адміністраторів і учнів (студентів, слухачів) в одну надійну, безпечну та інтегровану систему для створення персоналізованого навчального середовища². Її вже адаптовано для навчання особового складу підрозділів Сил ТрО ЗСУ.

Наповнення сайту для дистанційного навчання відпрацювали військовослужбовці Навчального центру Сил ТрО ЗСУ. На сайті кожен борець може самостійно отримати знання, які допоможуть йому боротися з ворогом. На сайті доступні онлайн-матеріали з вогневої підготовки, тактичної медицини, тактичної підготовки, виживання військовослужбовців у різних умовах, військової топографії, підготовки зі зв'язку, лідерства, використання інноваційних технологій тощо. Професійно якісне, з дотримання правил дидактики та сучасних методичних вимог, наповнення сайту дистанційного навчання дає можливість у достатньо стислий термін підвищити кваліфікацію та надати необхідні знання тисячам захисників по всій країні.

Військовослужбовці навчально-методичної групи відділення організації навчального процесу працюють над розробкою військових навчально-методичних публікацій «Смартбук «Методичний матеріал для проведення занять»». Смартбуки вже створені за темами Програми суміщеного курсу підготовки командирів відділень для стрілецьких підрозділів Сил ТрО ЗСУ. Навчально-методичні публікації «Смартбук» укладено з метою створення належних умов для навчання військовослужбовців, особливо для індивідуальних та самостійних занять.

¹ Sprotyv G7. URL: <https://sprotyvg7.com.ua>

² Moodle (офіційний сайт). URL: <https://Moodle.org/>

У перспективі набуті знання із запропонованих тем стануть у нагоді головним сержантам взводів та командирам відділень для проведення ними навчальних занять з особовим складом та під час участі в бойових діях із російськими окупантами. Актуальність укладання смартбуків обумовлена створенням дієвої інтерактивної системи підготовки військовослужбовців (із використанням сучасних форм і методів навчання) у навчальних центрах (школах), де одним із важливих елементів якої є підготовка командирів відділень та головних сержантів взводів, здатних виконувати завдання за визначеною посадою та з належною фаховою підготовкою сержантського складу до проведення занять у військових колективах для посилення спроможності виконання бойових задач і належної відсічі ворогу.

Укладені смартбуки містять гіперпосилання і QR-коди³, зроблені за допомогою гіперпосилання, та надають можливість отримати додаткову інформацію (роз'яснення) по відповідних темах, а також інші військові публікації та відеоматеріали, розміщені на сайтах у відкритому доступі.

³ Смартбук «Методичний матеріал для проведення занять із теми “Аналіз після дії”». [Б. м.] : [б. в.], 2014. 19 с.

Тетяна ЗОЛОТАРЕНКО,
*аспірантка Українського державного
університету імені Михайла Драгоманова, м. Київ*

РОЛЬ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ У ТВОРЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Концепція громадянської освіти має давню історію. Її ідеї наявні ще у працях філософів Античності, зокрема: Сократа, Платона, Аристотеля. У подальшому її розвивали Ж. Ж. Руссо, Т. Кампанелла, К. Ушинський. Під час перебування території України у складі СРСР спостерігається спотворення ідей громадянської освіти, зокрема шляхом нівелювання національної ідентичності. Хоча т. з. «патріотичному вихованню» присвячено значну кількість публікацій різних рівнів: від багатотомних видань до невеликих заміток, ідеї, описані в них, унеможлилювали становлення цілісного громадянина-українця, який здатний самостійно приймати рішення. Водночас і відчуття національної ідентичності було майже повністю зруйновано, тому перед сучасними дослідниками постало непросте завдання — відродити його.

У змісті Концепції громадянської освіти в Україні (2022 р.) громадянську освіту описано так: «...освіта на основі національних та загальнолюдських цінностей, спрямована на формування та розвиток громадянських компетентностей, які надають особі можливість реалізовувати і захищати права та свободи людини і громадянина, відповідально ставитися до прав та громадянських обов'язків, дотримуватися їх, відігравати активну роль у суспільному житті з метою захисту демократії і верховенства права, а також на усвідомлення громадянами, що носієм суверенітету та єдиним джерелом влади в Україні є народ. Кожна людина та громадянин через реалізацію своїх виборчих та інших прав, дії, сумлінну сплату податків і рішення на місцевому та національному рівнях несе персональну відповідальність за розвиток України, територіальних громад, професійних та інших спільнот в усіх сферах життя»¹.

¹ Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 710-р від 3 жовтня 2018 р. // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80#Text>

Згідно з матеріалами, поданими на сайті «Енциклопедії історії України», «національну ідентичність» тлумачать як «широкий комплекс індивідуалізованих і неіндивідуалізованих міжособистісних зв'язків та історичних уявлень, який становить основу самоідентифікації окремих осіб і груп людей з певною нацією як самобутньою спільнотою, що має свою історичну територію, мову, історичну пам'ять, культуру, міфи, традиції, об'єкти поклоніння, національну ідею»².

Проаналізувавши ці два поняття, можемо констатувати їхній тісний взаємозв'язок, адже усвідомлення себе громадянином певної держави — це початкова ланка у формуванні громадянської компетентності загалом, а процесу національної самоідентифікації сприяють базові знання з історії та права. Неможливо досягнути реалізації стратегічних напрямів громадянської освіти без сформованої національної ідентичності, так само, як і національної ідентичності — без громадянської освіти.

Випробування сформованості національної ідентичності та громадянських чеснот у сучасних українців розпочалося з 2014 р., коли Росія, провівши у середині березня псевдореферендум, анексувала український Крим. У квітні–травні цього ж року намагалася створити самопроголошені «народні республіки» на території Донецької та Луганської областей. Станом на кінець весни 2016 р., унаслідок агресії Росії, за даними Організації Об'єднаних Націй, війна на Донбасі забрала життя близько 9 тис. осіб, більше 20 тис. були поранені, щонайменше 1,5 млн осіб були змушені залишити свої домівки³. 24.02.2022 р. Росія розпочала повномасштабну війну проти України, що призвело до сотень тисяч смертей, руйнувань, внутрішніх і зовнішніх міграцій.

На захист незалежності та територіальної цілісності нашої держави першими стали громадяни, чия віра у майбутнє України, їхнє відчуття приналежності до українського народу та бажання захищати свою Батьківщину перевершили страх смерті. Люди, які відчували цю потребу, пішли добровольцями на фронт, стали волонтерами чи до-

² Нагорна Л. П. Ідентичність національна // Енциклопедія історії України : в 10 т. / Гол. редкол. В. А. Смолій. Київ : Наукова думка, 2005. Т. 3. С. 415–417. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Identychnist_nacionalna

³ Plokhy S. The Gate of Europe: a History of Ukraine. New York : Basic Books, 2021. P. 445.

помагають, не залишаючи основного місця роботи, що свідчить про чималу кількість українців зі сформованими громадянськими цінностями, активною громадянською позицією, чітким усвідомленням національної ідентичності. Проте залишилися й такі, хто цим не переймається. Вони обирають для себе шлях дотримання певного нейтралітету та сподівань, що ситуація вирішиться без їхнього втручання. Проте це не так. Під час війни, відчуття приналежності до українського народу та дотримання своїх прав і конституційних обов'язків збереже чиєсь життя.

Процес формування у населення національної ідентичності та громадянської освіченості в умовах російсько-української війни стає ще більш актуальним і потребує як теоретичного дослідження, так і втілення практичних заходів у всіх галузях держави та на усіх рівнях освіти.

Юлія КАРПЕНКО,
доктор філософії,
викладач кафедри природничих дисциплін
Черкаської медичної академії

ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ХІМІЧНИХ ДИСЦИПЛІН У ПОВОЄННИХ РЕАЛІЯХ

Освітній простір, як і інші сфери існування українського суспільства відчуває негативні наслідки війни. Зазначимо, що у ситуації війни освіта може виявитися менш пріоритетною порівняно з негайними потребами виживання та безпеки і військовий конфлікт може створити надзвичайні обставини, де основним завданням стає забезпечення безпеки громадян і збереження життя.

Проте важливо враховувати, що навички та знання, які отримують здобувачі освіти, можуть бути корисними в умовах війни. Наприклад, медичні, інженерні, комунікаційні та лідерські навички можуть стати важливими для виживання та організації спільноти в умовах воєнної агресії. Забезпечення якості освітніх послуг важливе для майбутнього суспільства та може допомогти у відновленні країни після закінчення війни. У кожному випадку, ситуація війни є надзвичайною та вимагає пристосування до конкретних умов і потреб населення.

Мета дослідження полягає в акцентуванні викладачів на питаннях, пов'язаних з організацією навчальних занять з хімії в умовах війни. Автори пропонують приклади застосування педагогічних засобів, які сприяють безперервному освітньому процесу під час надзвичайних ситуацій.

В. Троцько¹, І. Чернозубкін зазначають, що до початку вторгнення Росії кількість учасників освітнього процесу, які використовували дистанційне навчання та онлайн-освітні платформи була мінімальна. Після повернення роботи закладів до навчання за змішаною формою, кількість користувачів платформи Moodle значно збільшилося, що виправдовує використання онлайн-програм у навчальному процесі.

¹ Троцько В., Чернозубкін І. Досвід використання системи дистанційного навчання в умовах // Вчені записки Університету «КРОК». 2023. № 2 (70). С. 100–105.

З досвіду роботи в Черкаській медичній академії зауважимо, що до воєнної агресії у закладі освіти здобувачі вечірньої та заочної форм навчання активно користувалися ресурсами навчальних матеріалів, які розташовані на платформі Moodle. Під час війни кількість студентів денної форми навчання досягла максимуму. Технічно ніяких проблем це не викликало. Усі учасники освітнього процесу швидко опанували усі можливості Moodle, що дозволяє не переривати навчання і під час сигналів тривоги, коли всі перебувають в укриттях. Дослідники В. Статівка² та І. Захарова пропонують розробити стратегію компенсації освітніх втрат на кожному рівні суспільного життя. Вони зазначають, що великі втрати мають заклади вищої освіти через неможливість проведення занять під час тривоги, через виїзд певної кількості учасників освітнього процесу за кордон, через технічні проблеми при підключенні до онлайн-занять. Зазначимо, що у Черкаській медичній академії не застосовуємо поняття про освітні втрати, тому що маємо досвід проведення занять у надзвичайних умовах (наприклад, пандемія COVID-19), коли злагоджено спрацювали і викладачі, і здобувачі освіти. Зміни, які відбулися, пов'язані з використанням укриття під час повітряної тривоги. Тому освітній процес відбувався відповідно до навчальних планів та графіків.

Погоджуємося з дослідженням Л. Величко³, яка пропонує акцентувати увагу здобувачів на українських науковцях при вивченні певних тем хімії. Дослідниця зазначає, що більшість фундаторів хімічної науки залишаються поза увагою під час опрацювання навчальних дисциплін. Зокрема, вивчаючи розчини, варто згадати основоположника української колоїдної хімії А. Думанського. Доцільно включити до самостійної позааудиторної роботи здобувачів проєктні роботи, які сприятимуть підвищенню патріотизму та значимості внеску українських вчених.

Від початку російсько-української війни освітяни змушені були ввести корективи в організацію освітнього процесу, щоб надавати якісні

² Статівка В., Захарова І. Особливості управління навчальним процесом в умовах воєнного стану як складова професійної діяльності педагога // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2023. № 3 (127). С. 219–238.

³ Величко Л. Історія і сучасність у змісті навчання хімії в контексті воєнного стану // Український педагогічний журнал. 2023. URL: <https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/662/674>

освітні послуги максимально безпечно. Заклади вищої медичної освіти не є виключенням, тому в Черкаській медичній академії були облаштовані укриття, проведені роз'яснювальні бесіди та інструктажі з усіма учасниками освітнього процесу щодо правил внутрішнього розпорядку в умовах війни. Науково-педагогічні працівники змінили формат організації аудиторних і позааудиторних занять.

Особливу увагу приділяють заходам безпеки під час освітнього процесу, створенню умов продовження навчання під час певних обмежень очних занять. Проводяться бесіди зі здобувачами освіти щодо визначення розташування укриття у разі повітряної тривоги, надаються інструкції стосовно плану евакуації, використання захисного обладнання та засобів захисту, проводиться психологічна підтримка студентів, щоб уникнути паніки і стресу. Викладачі хімії відвідують тренінги, курси щодо розширення можливості використання цифрових технологій та онлайн-ресурсів для дистанційного навчання в умовах обмеженого доступу до лабораторій.

Тематика з хімічних дисциплін не зазнала змін, проте викладачі хімії розширили певні теми задля акцентуації актуальних питань та адаптування хімічних знань до реалій сьогодення. Зокрема, під час вивчення теми «Неорганічні елементи. Нітроген. Фосфор», викладачі проводять бесіду щодо ризиків отруєння амоніаком, уражень білим фосфором. Наголошується на заходах безпеки при використанні агресором отруйних хімічних речовин, правилах надання першої допомоги. Під час опрацювання тем з органічної хімії розширюються навички з виготовлення та використання дезінфікуючих засобів, виготовлення миючих засобів, супутніх засобів для гігієни. Викладачі змінили і тематику самостійної роботи з хімічних дисциплін, а саме включили додаткове завдання «Підготувати проєкт щодо реальних прикладів з історії використання хімічних знань в умовах війни», що надає практичний контекст дисципліні та підвищує зацікавленість здобувачів до хімічної науки. На заняттях особливо наголошується на безпеці. Варто враховувати доступні ресурси та адаптувати заняття до реальних умов, щоб максимально використовувати можливості навчання в умовах війни.

Викладачі хімії Черкаської медичної академії використовують робочі зошити, які складаються з правил техніки безпеки при роботі в

хімічній лабораторії, тематичного плану, завдань аудиторної та поза-аудиторної роботи, завдань пошукового та дослідницького характеру.

Робочі зошити є важливим інструментом під час занять з хімії, допомагаючи здобувачам освіти систематизувати інформацію, виконувати вправи та вести записи. У робочому зошиті передбачено місце для нотаток, де можна скласти опорні конспекти теоретичних занять: фіксувати основні поняття та терміни, які викладач пояснює на лекціях; записувати умови та результати хімічних відеоекспериментів, щоб відтворювати їх на практичних заняттях; додавати власні зауваження та враження, щоб обговорити їх під час консультацій. Використовувати робочий зошит можна для вирішення завдань та вправ, які викладач дав чи на домашнє завдання або під час занять, якщо прозвучав сигнал тривоги і потрібно перервати заняття. У такій ситуації є можливість здобувачам продовжити виконання завдань у безпечному місці, не втративши логіки викладу матеріалу чи етапів виконання певних вправ. Пропонуємо використовувати сторінки робочого зошита для створення таблиць, які узагальнюють інформацію про хімічні елементи, реакції, властивості речовин. Із досвіду роботи зазначимо, що доцільно друкувати шаблони таблиць, щоб зменшити час заняття на технічні питання, а здобувачі лише заповнювали таблиці чи малювали діаграми та графіки (наприклад, при вивченні кінетики, каталізу хімічних реакцій), що сприяє візуалізації хімічних процесів і допомагає краще розуміти залежності між різними змінними у хімічних процесах.

Тестову частину екзаменів із хімічних дисциплін в академії проводять онлайн за допомогою Moodle, Googleform. Тому в робочих зошитах до кожної теми подають тестові завдання відкритого типу з варіантами відповіді. Студенти опрацьовують тестові питання і під час підготовки до занять як вхідний / вихідний контроль для отримання балів з певної теми. Тести зберігаються у робочому зошиті, що дозволяє ефективніше готуватися до контрольних робіт, заліків, екзаменів, використовуючи їх для повторення та узагальнення навчального матеріалу.

Ще один важливий момент використання робочих зошитів із хімії — це самоперевірка та коригування помилок, що сприяє саморозвитку, самовдосконалення, які є ключовими компетентностями

майбутніх медичних і фармацевтичних працівників. Робочий зошит — педагогічний засіб, який можна адаптувати відповідно до потреб і форм навчання.

Отже, війна — це виклик для усіх сфер існування суспільства. Для здійснення ефективного навчання в умовах війни потрібно враховувати конкретні обставини та доступні ресурси. При цьому важливо забезпечити якість освіти та безпеку учасників освітнього процесу.

З досвіду роботи в Черкаській медичній академії зазначимо, що потрібно створювати безпечні умови навчання, адаптувати їх до реальної ситуації, застосовувати педагогічні засоби, які сприяють оптимізації вивчення хімічних дисциплін: застосовувати робочі зошити, доповнювати завдання для самостійної позааудиторної роботи, акцентуючи увагу на вчених-українцях, які зробили значний внесок у хімію.

Олег КУШНІРЕНКО,
*військовослужбовець, учасник бойових дій,
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка*

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ: ОСВІТНІЙ АСПЕКТ

Українське суспільство перебуває в умовах війни і зіштовхується з новими викликами. Є нова соціальна група, яка безпосередньо задіяна у ньому, це — учасники антитерористичної операції (далі — АТО) та російсько-української війни. Досить чутлива та вразлива група, яка одночасно здатна до реактивних і активних дій, із загостреним відчуттям соціальної справедливості та почуттям патріотизму, про яку нам доволі мало відомо, особливо в контексті того, як відбувається соціальна адаптація цих людей. На фронті все є чітким і зрозумілим: попереду — ворог, а позаду — рідна батьківщина. Виконання складних бойових завдань у військовослужбовців, як правило, супроводжується зниженням психологічних резервів організму, призводить до порушень життєдіяльності, несприятливих особистісних змін, які в подальшому можуть негативно позначатися на загальному стані здоров'я, працездатності, стосунках з людьми¹.

Травматичний досвід, отриманий під час бойових дій, негативно впливає на стан здоров'я військовослужбовців-учасників бойових дій (далі — УБД). Так, після повернення до мирного життя вони переживають нові стреси, пов'язані з соціальною адаптацією, незрозумінням близьких, труднощами в спілкуванні, професійному самовизначенні, самореалізації, створенням сім'ї тощо². Тому, повертаючись до мирного життя, на жаль, у хлопців виникає багато питань як адаптуватися у надскладних суспільстві та економічних умовах. Коли після

¹ Ворона П. В., Ворона Л. І. Посттравматичний синдром, викликаний зоною АТО, та особливості його подолання: педагогіко-психологічні аспекти // Імідж сучасного педагога. 2016. Вип. 9 (168). С. 49–53.

² Ворона П. В. Соціальна адаптація учасників українсько-російської війни на сході України: вітчизняний та зарубіжний досвід // Психосоціальна підтримка осіб з травмою війни: міжнародний досвід та українські реалії : збірник матеріалів, доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Маріуполь, 28 лютого 2018 р. Маріуполь : Маріупольський державний університет, 2018. С. 219–224.

нашої Перемоги в країні розпочнеться процес демобілізації Героїв, які стали на захист суверенітету та територіальної цілісності України, держава має створити належні умови щодо збереження їхнього життя та здоров'я, шляхом проходження повноцінної соціальної, медико-психологічної реабілітації та адаптації.

Складно вести мову про адаптацію без окреслення основних понять та визначення самого суб'єкта.

Соціальний захист — система економічних, соціальних та організаційних заходів, які здійснюють органи влади для підтримки учасників російсько-української війни, інших верств населення.

Соціальна реадaptaція — пристосування індивіда до умов соціального середовища, формування адекватної системи відносин із соціальними об'єктами, рольова пластичність поведінки, інтеграція особистості у соціальні групи, діяльність щодо освоєння стабільних соціальних умов, прийняття норм і цінностей нового соціального середовища, форм соціальної взаємодії.

Реабілітація — система медичних, психологічних, педагогічних, фізичних, професійних, трудових, фізкультурно-спортивних, соціально-побутових заходів, спрямованих на надання особам допомоги у відновленні та компенсації порушених або втрачених функцій організму для досягнення і підтримання соціальної та матеріальної незалежності, трудової адаптації та інтеграції в суспільство, а також забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації і виробами медичного призначення.

Адаптація — процес активного пристосування особистості чи соціальної групи до змін у соціальному середовищі.

В Україні створені та діють відповідні державні органи (Міністерство у справах ветеранів), громадські організації (наприклад, Всеукраїнська організація інвалідів війни, Збройних сил та УБД; Громадська спілка «Вища координаційна рада у справах ветеранів війни та учасників АТО»), об'єднання волонтерів (наприклад, Громадська спілка «Всеукраїнське об'єднання учасників бойових дій та волонтерів АТО»). Однак методичні засади роботи з військовослужбовцями-УБД не розроблені й досі.

Попри наявність в Україні нормативно-правових документів щодо здійснення реабілітації (Закони України «Про соціальний і

правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (1991; нова редакція 2017), «Про додаткові заходи щодо соціального захисту учасників АТО» (2015), «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» (2017); Накази Міністра оборони України «Про затвердження довгострокової програми медичної реабілітації військовослужбовців миротворчих контингентів Збройних Сил України» (2004); «Про затвердження інструкції про порядок санаторно-курортного забезпечення у Збройних Силах України» (2011); Розпорядження Кабінету Міністрів «Про затвердження плану заходів щодо медичної, психологічної, професійної реабілітації та соціальної адаптації учасників АТО» (2015)), жодних спеціальних норм щодо організації реабілітаційної діяльності з цією категорією військовослужбовців чинним законодавством не передбачено.

Аналіз джерел із проблеми організації та проведення реабілітаційної діяльності військовослужбовців, які були УБД, виявлено певні суперечності між:

- необхідністю здійснення комплексної реабілітації військовослужбовців-УБД, і відсутністю узгодженої діяльності мультидисциплінарної команди, яка б її здійснювала на високому професійному рівні;
- зростаючими вимогами до якості роботи спеціалізованих установ та соціальних служб, що здійснюють реабілітацію військовослужбовців, які брали участь у бойових діях, і недостатнім методичним забезпеченням такої діяльності;
- значним зростанням попиту на реабілітаційні послуги від самих військовослужбовців-УБД та реальним станом їх надання цій категорії клієнтів у зв'язку з відсутністю інноваційних технологій та браком практичного досвіду у фахівців соціальних служб щодо реалізації комплексної реабілітації;
- доцільністю реалізації окремих ідей зарубіжного досвіду здійснення реабілітаційної діяльності військових, що були УБД, і складністю його адаптації до вітчизняних умов.

Важливе місце в цьому процесі має освітня реабілітація. Випадаючи на місяці, а то і роки зі звичайного ритму життя, люди не можуть влаштуватися на роботу дуже довго. По-перше, вони втратили всі свої бізнес-контакти, за якими можна знайти роботу. Крім того, багато

хто втрачає за цей час професійні навички. Також після отримання травм деякі види роботи стають недоступними.

Важливим складником переходу військових на цивільну кар'єру є здобуття нових умінь і навичок. З цією метою Міністерство у справах ветеранів підписало меморандум з понад 30 вишами, де ветерани можуть здобувати цивільну спеціальність. Також існує багато курсів та освітніх програм онлайн, які є безкоштовними для українців — як в Україні, так і у найвідоміших університетах світу³.

Державна служба зайнятості пропонує для УБД безкоштовне навчання новим професіям, підвищення кваліфікації та ваучери на навчання⁴. УБД та люди з інвалідністю, отриманою внаслідок війни, мають змогу безкоштовно навчатися у закладах освіти системи служби зайнятості за 95-ма ліцензованими професіями та 365-ма освітніми програмами. Після закінчення навчання слухачі отримують офіційний документ, що засвідчує отримання нової кваліфікації. Крім того, ветерани війни, які мають вищу або професійно-технічну освіту, при цьому не є зареєстрованими безробітними, можуть отримати безкоштовний ваучер на навчання за 124-ма професіями та освітніми програмами. Для цього необхідно надіслати заяву на отримання ваучера та ознайомитися з умовами програми навчання⁵.

Варто використати досвід турботи про ветеранів у США. У цій країні тим, хто більше 36 місяців служив у регулярних військах США після вересня 2011 р., держава повністю сплачує витрати за вищу освіту. За менший строк служби допомога визначається пропорційно. «У деяких випадках можливість безкоштовної освіти ветеран може передати дружині, чоловікові або дітям. Окремо, під час служби Міністерство оборони оплачує навчання військового в цивільному коледжі, якщо воно проводиться у його власний час. Військова служ-

³ Реабілітація для учасників бойових дій // Харківська професійна спілка учасників бойових дій. URL: <https://khpsubd.org.ua/reabilitatsiya-dlya-uchasnykiv-bojovyh-dij/>

⁴ Державні програми допомоги для учасників бойових дій // Державний центр зайнятості. URL: <https://www.dcz.gov.ua/publikaciya/derzhavni-programy-dopomogy-dlya-uchasnykiv-bojovyh-diy/>

⁵ Реабілітація для учасників бойових дій // Харківська професійна спілка учасників бойових дій. URL: <https://khpsubd.org.ua/reabilitatsiya-dlya-uchasnykiv-bojovyh-dij/>

ба — це можливість для небагатих американців отримати гарну освіту»⁶.

Освітні ініціативи у сфері підприємництва також підтримує Міністерство ветеранів США, яке оплачує навчальні курси, запропоновані Центром розвитку малого бізнесу (англ. Small Business Development Center; SBDC) зі створення бізнес-планів, підтримки експорту та імпорту, допомоги з аналізом ринку тощо. Скористатися освітніми можливостями можуть як ветерани, які планують почати власну справу, так і ті ветерани, які вже є власниками бізнесу. Також передбачена можливість повторного проходження курсів вищого рівня. Навчання підприємницької діяльності доповнює низка інших можливостей для навчання та працевлаштування⁷.

Більшість бійців російсько-української війни — це люди, які вже мають освіту, тому справжня проблема не в необхідності здобуття вищої чи професійної освіти, а в посттравматичному стресовому розладі (ПТРС). Багато людей, які пройшли бойові дії, мають бажання кардинально змінити своє життя замість того, щоб повертатися до старого. Їм необхідна допомога у наданні нових можливостей — це важлива частина реабілітації. У західній практиці (зокрема американській) вкрай актуальними є навчальні програми, що стимулюють відкриття власної справи для ветеранів або навчання для цього⁸.

Українські військові фахівці, які пройшли бойові дії, вже мають попит на ринку праці в європейських країнах як фахові інструктори, а в Україні вони часом не знаходять роботи. Для багатьох країн агресивний синдром радянської імперії Росії становить реальну загрозу, тому їм потрібні досвідчені фахівці, які пройшли Східний фронт. Робота із соціальної реабілітації військових і переселенців, які потерпають від ПТРС, має бути комплексною, задіяні всі інститути громадянського суспільства та влади, але під координуючим впливом

⁶ Бедратенко О. Від рядового до доктора наук — як США створюють найкращу армію світу // Голос Америки. 2017. URL: <https://www.holosameryky.com/a/vid-ryadovoho-do-doktora-nauk/4046795.html>

⁷ Ліпиріди О. Життя після дембеля. Бізнес-освіта для ветеранів АТО: американський досвід // Главком. 2017. URL: <https://glavcom.ua/publications/zhittya-pislya-dembelya-biznes-osvita-dlya-veteraniv-ato-amerikanskiy-dosvid-460496.html>

⁸ Реабілітація для учасників бойових дій // Харківська професійна спілка учасників бойових дій. URL: <https://khpsubd.org.ua/reabilitatsiya-dlya-uchasnykiv-bojovyh-dij/>

державних органів влади. Ми погоджуємося з УБД, професором П. Вороною, який зазначає, що ветерани АТО є активною суспільною групою, що чутливо реагує на соціальну несправедливість, що теж варто враховувати у державній політиці та у заходах із питань національної безпеки⁹, щоб жодна з політичних сил не змогла ними авантюрно маніпулювати.

⁹ Ворона П. В. Шляхи соціальної реабілітації учасників українсько-російської війни на Сході України: зарубіжний досвід // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія: Державне управління. 2018. № 3. С. 55–62.

*Тетяна ЛИТВИНСЬКА,
старший викладач кафедри мовної підготовки
Київського інституту Національної гвардії України*

МЕТОДИ ПІДВИЩЕННЯ ІНТЕРЕСУ КУРСАНТІВ ДО ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ПРОФЕСІЙНОГО СПРЯМУВАННЯ

Мотивація є початком будь-якого навчального процесу. Підвищуючи мотивацію студентів до вивчення предмета, педагоги впливають на успіх навчання. Тому питання мотивування курсантів завжди актуальні, обговорюються та перебувають у фокусі педагогічної уваги. У цій статті розглянемо практичні прийоми мотивування курсантів вищих військових навчальних закладів (далі — ВВНЗ) до вивчення іноземної мови, непрофільного предмета у немовному виші.

Усі методи поділено на дві основні групи:

- методи, які використовують під час практичних занять у рамках аудиторних годин навчального плану;
- методи, що застосовують у позанавчальний час.

Вибираючи найбільш ефективний спосіб прищепити інтерес до предмета, у кожній конкретній ситуації викладач орієнтується на сукупність чинників, таких як характер матеріалу, що вивчається, технічні можливості організації процесу навчання, психологічні аспекти навчальної діяльності, наявність або відсутність у курсантів вільного часу, специфіка освітнього середовища і, нарешті, політика керівництва ВВНЗ.

На сучасному етапі розвитку вимог до офіцерського складу Збройних сил України та системи військової освіти все більше уваги приділяється приведенню рівня підготовки майбутніх військових фахівців до стандартів Організації Північноатлантичного договору (англ. North Atlantic Treaty Organisation, NATO; далі — НАТО). Із розширенням міжнародного співробітництва з країнами-партнерами та переходом на стандарти НАТО для досягнення взаємосумісності у спільних операціях зі збройними силами країн-членів Альянсу, знання іноземних мов стало складовою професійної компетентності кожного офіцера.

Проблема мотивації студентів до вивчення іноземної мови у ВВНЗ полягає насамперед у досить низькому початковому рівні знань курсантів першого курсу та обмеженому просторі освітнього середовища військових вишів, яке, незважаючи на стрімкий розвиток інформаційного простору, не вимагає іншомовного спілкування характером виконання повсякденних військових обов'язків в умовах бойових дій.

За таких обставин дійсно важко викликати у курсантів інтерес до предмета. Однак в останні роки розвиток військового співробітництва, проведення спільних бойових операцій у війні з російським агресором підвищили ймовірність використання навичок іншомовного спілкування в реальних іншомовних комунікативних ситуаціях. Тому змінюється структура мотивації курсантів. Якщо раніше основною мотивацією були позитивні оцінки, то зараз головним чинником є бажання зробити успішну кар'єру в армії¹. Усе більше курсантів визнають, що іноземні мови стають необхідною складовою професійної підготовки майбутніх офіцерів, що робить завдання мотивації ще більш актуальним.

Питаннями мотиваційної складової до вивчення іноземних мов у ВВНЗ займалися такі українські вчені, як І. Березнева, Д. Буланов, Н. Бхіндер, В. Гончар, С. Жицька, Д. Каменцев, Л. Кузьо, О. Мардаренко, Є. Мітькіна, К. Нігаметзянова, С. Пасічник, Ю. Пашук, Т. Сергієнко, І. Сон, Л. Цвяк. Незважаючи на те, що мотивації присвячено багато фундаментальних праць та наукових статей, питання мотивації у викладанні іноземної мови у ВВНЗ не отримало такого широкого висвітлення.

Мета цієї статті — проаналізувати методи, прийоми та чинники, що підвищують інтерес до іноземних мов, а також оцінити комплекс практичних прийомів, які використовують у вищих навчальних закладах.

Деякі дослідники говорять про необхідність створення кар'єро-орієнтованих навчальних маршрутів як основної мотивації курсантів до продовження професійної освіти з метою підвищення їх-

¹ Березнева І. Деякі аспекти використання методу візуалізації під час викладання іноземної мови у військовому ВНЗ // Актуальні питання гуманітарних наук. 2021. Вип. 35. Т. 1. С. 203–208.

нього інтересу до навчання. «Сутність професійно-орієнтованого навчання іноземної мови полягає в інтеграції її зі спеціальними дисциплінами з метою отримання додаткових спеціалізованих знань та формування професійно важливих якостей особистості»².

Інші пропонують спрямувати освітні зусилля на формування соціокультурної компетенції³. «Формування соціокультурної компетентності базується на універсальному педагогічному методі порівняння (зіставлення). Порівняння військових реалій України та іншомовних країн уможливорює “культурний діалог” та ознайомлення з міжкультурними військовими реаліями, що є дуже важливим для курсантів»⁴.

Інші дослідники наголошують на організації самостійної навчальної діяльності курсантів, що передбачає певну автономію студентів. «Професійна кваліфікація фахівця залежить від його здатності самостійно поповнювати свої знання»⁵.

Багато авторів пропонують використовувати сучасні технології. «Використання мобільних пристроїв в освіті гарантує підвищення мотивації студентів та ефективності навчання»⁶. Усі запропоновані підходи ефективні, проте окремо слід розглянути синергію, якої можна досягти, вміло поєднуючи їх для вирішення конкретних навчальних завдань.

Іноземні мови у ВВНЗ є непрофільними предметами і тривалий час не отримували достатньої уваги. Однак згадані перетворення у

² Пашук Ю. М., Каменцев Д. С., Пасічник С. М., Сергієнко Т. М. Щодо проблем навчання англійської мови курсантів вищих військових навчальних закладів // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи. 2020. Вип. 78. С. 173–177.

³ Нігаметзянова К. Р. Формування мотиваційної компетенції курсантів на заняттях з іноземної мови професійного спілкування // Молодий вчений. 2021. № 10 (50). С. 487–491.

⁴ Жицька С. А. Підготовка курсантів вищих військових навчальних закладів допрофесійно-комунікативної діяльності за допомогою метода комунікативних завдань // Advanced Education. 2014. № 1. С. 13–20. URL: <https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/10471/1/4.pdf>

⁵ Буланов Д. С. Роль інноваційних технологій в навчанні іноземної мови у вищій школі // Науково-методичний електронний журнал «Концепт». 2017. Т. 19. С. 7–10. URL: <http://e-koncept.ru/2017/770394.htm>

⁶ Цвяк Л. В. Розвиток творчої активності курсантів у процесі вивчення іноземної мови // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка, соціально-робота. 2021. Вип. 36. С. 200–203.

військово-політичному контексті змінили ситуацію на краще і створюють атмосферу, в якій курсанти з більшою ймовірністю виявляють інтерес до іноземних мов. Загальна атмосфера престижності знань і розуміння того, що без іноземної мови неможливо претендувати на високу академічну репутацію, а отже, і на високе військове звання, є дуже важливими чинниками, які мотивують курсантів.

Методичну роботу викладачів іноземної мови з мотивації курсантів можна розділити на дві великі категорії:

- робота, що проводиться на практичних аудиторних заняттях;
- позааудиторна робота в позанавчальний час.

Вибір методів мотивації залежить від низки чинників: характер матеріалу, що вивчається; технічна забезпеченість навчального процесу; психологічні аспекти навчальної діяльності; наявність вільного часу; особливості освітнього середовища ВВНЗ тощо.

Ми поділяємо думку колег (І. Сон⁷ та В. Гончар⁸), що важливу роль у стимулюванні інтересу курсантів відіграє характер навчального матеріалу, його професійна спрямованість та пізнавальна цінність. Тому навіть у межах вступних і корекційних курсів при повторенні базового мовного матеріалу всі вправи базуються на інформації, що становить професійний інтерес для майбутніх офіцерів. Наприклад, теми підручників для першого курсу — «Повсякденне життя курсанта», «Навчання в кадетській школі» та «Військово-спортивна підготовка» — подають у контексті реалій курсантського життя у Військовій академії США у Вест-Пойнті⁹.

У другій частині курсу порівнюють біографії українських та американських військових, організацію збройних сил двох країн, технічне оснащення та озброєння різних родів військ і видів збройних сил.

⁷ Сон И. С. Факторы, влияющие на поддержание мотивации к изучению двух иностранных языков (японского и английского) в вузе // Педагогическое мастерство : II международная научная конференция «Педагогическое мастерство» (Москва, декабрь 2012). Москва : Буки-Веди, 2012. 234 с.

⁸ Гончар В. В. Визначення сутності готовності офіцерів до здійснення мовної підготовки у військових частинах Національної гвардії України // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. 2021. № 1 (3). С. 91–104.

⁹ Blended Learning in English Language Teaching: Course Design and Implementation / Ed. by B. Tomlinson, C. Whittaker. London : British Council, 2021. 252 p. URL: http://englishagenda.britishcouncil.org/sites/ec/files/D057_Blended%20learning_FINAL_WEB%20ONLY_v2.pdf

Відповідні розділи підручника доповнюють актуальними новинними матеріалами з надійних джерел, включаючи англомовні газети та їхні вебсайти.

Характер обраного матеріалу визначається програмою дисципліни з іноземної мови та тематичним планом, який завжди розробляється з урахуванням професійних потреб курсантів¹⁰. Такий принцип організації навчання допомагає підтримувати інтерес курсантів до вивчення англійської мови та підтримувати міждисциплінарні зв'язки між дисциплінами навчального плану університету.

Таким чином, той факт, що іноземна мова є інструментом для вивчення спеціалізованої галузі (англійська мова за професійним спрямуванням) та формує професійну компетентність, стає важливою мотивацією для вивчення іноземної мови.

Технології та навчальні матеріали також сприяють мотивації курсантів. Сучасне покоління, яке складає більшість сучасних студентів і курсантів, не уявляє життя без смартфонів, планшетів, комп'ютерів. Було б нераціонально ігнорувати цей факт і працювати виключно з паперовими носіями. Саме тому майже всі заняття проводять з використанням електронних підручників, відео- та аудіоматеріалів. Електронні підручники дозволяють більш ефективно застосовувати різні формати навчання (індивідуальні, парні та групові). Натеper багато аудиторій, де викладають іноземні мови, було обладнано смарт-телевізорами / дошками, що вимагає від педагога застосування нових навичок і технік. Нові можливості дозволять ефективніше проводити комунікативне навчання, зокрема розвивати навички аудіювання. Аудіо- та відеозаписи, безумовно, можуть бути дуже корисними в цьому відношенні. Доцільно використовувати методіку англомовних новинних відеоматеріалів для активізації всіх видів мовленнєвої діяльності.

Наступним важливим мотиваційним чинником у курсантському середовищі є елемент конкуренції та суперництва. Це, ймовірно, пов'язано з психологічними причинами та стереотипним уявленням

¹⁰ Березнева І. Деякі аспекти використання методу візуалізації під час викладання іноземної мови у військовому ВНЗ // Актуальні питання гуманітарних наук. 2021. Вип. 35. Т. 1. С. 203–208.

про те, що юнаки більш схильні до лідерства¹¹. Завдання, які містять елемент змагання, наприклад, вікторини або конкурси з підрахунком балів, викликають позитивну реакцію у курсантів, які із задоволенням беруть участь у навчальному процесі. Використання ігрових завдань робить навчання більш цікавим і захоплюючим як для дітей, так і для дорослих. Створення приємної емоційної атмосфери також сприяє успішному засвоєнню матеріалу. Така мотивація значною мірою залежить від особистості педагога. Глибокі знання предмета у поєднанні з повагою до особистості студента, добрим гумором, готовністю до навчальних експериментів та обговорення проблемних ситуацій знайдуть відгук у курсантів і зроблять їх більш охочими до виконання завдання.

Одним з найефективніших стимулів для мотивації курсантів до вивчення іноземної мови є індивідуальна та командна проектна діяльність. Прикладом індивідуального проекту є презентація, підготовлена окремим курсантом на задану тему. При підготовці презентацій курсанти не тільки мають працювати над мовним оформленням матеріалу, який буде презентовано, але й набувають важливу екстралінгвістичну навичку невербальної комунікації¹².

Командна / проектна діяльність має потужний мотиваційний потенціал. Це спільна відповідальність усіх членів команди за кінцевий результат роботи. З одного боку, ніхто не хоче бути вразливим або підводити своїх товаришів по команді. З іншого боку, існує елемент конкуренції між членами команди. Кожен хоче, щоб його внесок у спільну справу був найважливішим і найціннішим. Можна сказати, що проектна діяльність може бути значним мотиватором для вивчення іноземної мови, успішно моделюючи ситуації, в яких іноземну мову використовують професійно як індивідуально, так і в команді. Важливу роль у цьому мотиваційному методі може відігравати позааудиторне читання, яке регулярно контролюється під час самостійної

¹¹ Пашук Ю. М., Каменцев Д. С., Пасічник С. М., Сергієнко Т. М. Щодо проблем навчання англійської мови курсантів вищих військових навчальних закладів // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи. 2020. Вип. 78. С. 173–177.

¹² Бхіндер Н. В., Мардаренко О. В., Мітькіна Є. М. Методи та прийоми навчання сучасної військової лексики на заняттях з англійської мови у ВВНЗ // Наукові інновації та передові технології. 2022. № 8 (10). С. 31–44.

роботи курсантів. Читання додаткової літератури можна ефективно поєднувати з переглядом фільмів англійською мовою.

Важливим завданням та мотиваційним прийомом буде створення на кафедрі невеликої фільмотеки, що включатиме фільми «Десять найкращих танків» і «Найкраща стрілецька зброя», які будуть переглядати під час практичних занять у рамках навчальної теми, а також інші історичні та військово-історичні фільми. Перегляд фільмів супроводжувати обов'язковими навчальними завданнями і субтитрами. Ефективність використання автентичних фільмів для вивчення англійської мови досліджено досить широко¹³. Практика роботи з фільмами підтверджує, що активне використання візуальних каналів інформації збільшує занурення в мовне середовище і робить вивчення іноземної мови більш цікавим, емоційним і приємним.

Емоційні та чуттєві зв'язки також можуть бути встановлені завдяки використанню англійської музики та пісень. Є багато курсантів, які люблять сучасну музику, співають або грають на музичних інструментах. Деякі з них також пишуть і записують музику на професійному рівні. Окрім лексичного та граматичного аналізу текстів пісень, цей вид навчальної діяльності, поряд із переглядом фільмів, робить значний внесок в ознайомлення курсантів із мистецтвом та культурою країни, мова якої вивчається, та розвиток їхньої соціокультурної компетенції.

Навчання в обмеженому освітньому просторі ВВНЗ має як позитивні, так і негативні аспекти. Хоча тут легше підтримувати дисципліну, але немає особистої свободи. Завдяки останньому факту курсанти з великим ентузіазмом реагують на ініціативи з організації екскурсій до міських музеїв та походів до театру. Багато музеїв тепер надають інформацію не лише українською, але й англійською мовами.

Найпотужнішим стимулом до вивчення іноземної мови є спілкування з її носіями. Нові технології у виконавському мистецтві дають можливість почути англійську мову від носіїв. Одним із позанавчальних заходів, які мотивують курсантів до вивчення іноземних мов, є

¹³ Сон И. С. Факторы, влияющие на поддержание мотивации к изучению двух иностранных языков (японского и английского) в вузе // Педагогическое мастерство : II международная научная конференция «Педагогическое мастерство» (Москва, декабрь 2012). Москва : Бук-Веди, 2012. 234 с.

спілкування з курсантами інших вишів, під час якого можна організовувати мовні конкурси. Такі позааудиторні заходи є способом мотивації курсантів не тільки до навчання, а й до наукової діяльності.

Аналіз практичного досвіду мотивації курсантів до вивчення англійської мови показує, що, незважаючи на низький початковий рівень знань нових курсантів у сфері англійської мови, системний підхід до залучення курсантів має позитивні результати. Уміле поєднання аудиторних та позааудиторних методів мотивації може створити необхідний синергетичний ефект.

Важливо залучати курсантів до практичної підготовки, використовуючи всі доступні технології та засоби. Різноманітні форми позааудиторної діяльності слід пропонувати тим, хто виявляє сильний інтерес до предмета.

ПІДГОТОВКА КУРСАНТІВ ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Динамізм, притаманний сучасному етапу розвитку військової справи, зростання соціальної ролі особистості в умовах військової діяльності, інтелектуалізація військової праці, швидкий розвиток бойової техніки, а також труднощі процесу реформування та розвитку Збройних сил України (далі — ЗСУ), пов'язані з відбиттям повномасштабної агресії проти України, вимагають принципово нових підходів щодо підготовки курсантів військових вищих навчальних закладів (далі — ВВНЗ) ЗСУ. К. Кроумб¹ зазначає: «...Російсько-українська війна, яка розгортається перед ними, є тривожним дзвінком для армії, яка не лише виконує традиційні функції ведення бойових дій, а й вимагає змін у культурі армійської освіти, підготовки і доктрини, щоб врахувати нові отримані уроки і сприяти змінам в усіх ешелонах армії».

Проблема якісної підготовки офіцерів у ВВНЗ стала особливо актуальною в контексті повномасштабної військової агресії Російської Федерації проти України. Механізм підготовки офіцерів, який передбачено програмами ВВНЗ, часто не враховує конкретних сценаріїв реальної військової агресії. Можливість курсантам отримати якісну підготовку за програмами не завжди відображає їхньої готовності до дій в умовах активних бойових дій. Наприклад, молоді офіцери, призначені до визначених військових частин на первинні посади, зіштовхнулися з відчуттям невідповідності до реальних бойових умов та браком знань.

Комплексність, теоретичне і практичне значення проблеми удосконалення підготовки курсантів ВВНЗ ЗСУ визначили інтенсивність

¹ Кроумб К., Негл Дж. Заклик до дії: Уроки України для майбутніх збройних сил // Patreon. 2023. URL: <https://www.patreon.com/posts/zaklik-do-diyi-89365010>

та багатоаспектність її дослідження в педагогіці. Провідного значення в підготовці військових керівників автори проєкту Концепції² військово-гуманітарної вищої освіти в Україні надають «формуванню в офіцерів принципово нових поглядів на військову організацію, ціннісних орієнтирів, підходів до управління військами на засадах свідомого й діяльного патріотизму, ініціативного та відповідального лідерства...». А. Вітченко, О. та В. Осьодло³ «пропонують оновити підходи до організації освітнього процесу у вищій військовій школі з метою оптимізації системи навчання, впровадження сучасних технологій навчання...».

Отже, теорія і практика удосконалення підготовки курсантів ВВНЗ свідчать про необхідність підвищення її ефективності з використанням особистісного потенціалу суб'єктів навчання ВВНЗ в освітньому процесі.

Одним із ключових напрямків удосконалення підготовки курсантів ВВНЗ є зростання ролі новітніх технологій, які дозволяють покращити підготовку курсантів⁴. Новітні технології (використання технологій віртуальної реальності, штучний інтелект (далі — ШІ), розвиток критичного мислення) можуть бути використані для підвищення ефективності військової освіти. Офіцер (незалежно від військової спеціальності) зобов'язаний мати як теоретичну базу, так і практичні вміння й навички з організації та управління боєм.

Застосування змішаної, віртуальної та доповненої реальностей (MR/VR/AR) при створенні систем навчання військовослужбовців набуває все більш яскраво вираженої актуальності. Технології змішаної, віртуальної та доповненої реальностей використовують для всебічної підготовки військових фахівців, імітації бойових дій, від-

² Сиротенко А. М., Вітченко А. В., Осьодло В. І., Алещенко В. І. Концепція розвитку військово-гуманітарної освіти в Україні // Наука і оборона. 2020. № 4. С. 53–57.

³ Вітченко А. О., Осьодло В. І. Розвиток системи вищої військової освіти України в контексті сучасних трансформаційних змін // Наука і оборона. 2019. № 2. С. 44–50. URL: <https://doi.org/10.33099/2618-1614-2019-7-2-44-50>

⁴ Мельниченко С., Овчинник В., Гудаль С. Перспективи підготовки фахівців військових спеціальностей у системі ВВНЗ // Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: Педагогічні науки. 2022. № 3. С. 39–45. URL: <https://doi.org/10.31651/2524-2660-2022-3-39-45>

працювання надання першої медичної допомоги в екстремальних умовах⁵.

У сучасних умовах під час ведення бойових дій військовослужбовцям доводиться працювати з великими обсягами інформації в режимі реального часу, і ті, хто пройшов підготовку у змішаній, віртуальній та доповненій реальності, потім реагують у реальній ситуації швидше за тих, хто тренувався без цих технологій. Вони швидше опрацьовують інформацію, тримають у пам'яті більше інформації і просто швидше приймають остаточне рішення, при цьому роблячи менше помилок. І ще одна вагома причина використання MR/VR/AR для підготовки військовослужбовців — значне зниження вартості та часу на навчання, можливість індивідуального підходу, зниження травматизму, підвищення ефективності навчання та імовірна висока віддача під час реальних бойових дій.

Розглядаючи використання змішаної, віртуальної та доповненої реальності у військовій справі, періодично виникає питання, чи може навчання в MR/VR/AR хоч якось конкурувати з навчанням під час реальних навчань у польових умовах або з набуттям досвіду під час ведення бойових дій. Військові аналітики низки держав вважають, що MR/VR/AR відіграють важливу роль у підготовці військовослужбовців⁶. Підготовка особового складу залишається найважливішою частиною армійської діяльності. Будь-якому, навіть найрозумнішому пристрою потрібен виконавець-оператор, який прийме рішення в критичній ситуації.

Існує низка сценаріїв, в яких змішану, доповнену і віртуальну реальності застосовують у військовому навчанні:

- симулятори керування різними бойовими машинами;
- симулятори бойового застосування різних типів озброєння;
- системи імітаційного моделювання бойових дій;
- симулятори управління окремим боєм, операцією.

⁵ Козубцов І. М., Данилюк І. А., Краснобокий А. В., Вороная С. М. Перспективи використання технологій віртуальної реальності у процесі підготовки військових фахівців (тактичного рівня військової освіти) за сумісними стандартами НАТО // Вісник науки та освіти. 2023. № 11 (17). С. 770–784. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-11\(17\)-770-784](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-11(17)-770-784)

⁶ Dormehl L. The U. S. Army is Building a Giant VR Battle Field Totrain Soldiers Virtually // Digitaltrends. 2019. URL: <https://www.digitaltrends.com/cool-tech/synthetic-training-environment-vr-training/>

У цих симуляторах особливу цінність становить максимальне наближення віртуальних умов до реальних, можливість імітувати будь-які деталі, створювати велику кількість сценаріїв і комбінувати їх. Завдяки тому, що у віртуальній реальності людина сприймає себе як частину подій, її дії, психофізичний стан і емоції будуть близькі до реальних бойових ситуацій.

Змішана, віртуальна і доповнена реальності надають системі підготовки військових фахівців величезний потенціал щодо впливу на свідомість військовослужбовця, мозок і органи почуттів якого вірять у те, що відбувається, і реагують відповідно. Важко переоцінити користь цієї властивості, посилену можливостями творчості командира.

Активно впроваджуються в процес навчання технології ШІ⁷. Стає очевидним, що масштаби використання цих технологій з кожним роком будуть лише зростати. Розглянемо основні напрямки використання ШІ в освіті.

Автоматизація рутинних завдань. Науково-педагогічним працівникам завжди доводилося нести велику відповідальність і обсяг роботи з учнями — контроль успішності, перевірки типових завдань, рівень знань та підготовки до занять. Подібні рутинні завдання забирають багато часу від процесу навчання. Для підвищення ефективності та якості освіти з'являється можливість делегувати подібну рутинну роботу ШІ. Людина ніколи не зможе обробити такий обсяг тексту та іншої інформації, яка може бути оброблена ШІ. Також усуваються людські помилки, які не зробить ШІ.

Цифровий світ — великий потік інформації, переробити та проаналізувати який людина не зможе, тож нехай цим займаються технології. ШІ допоможе справитися з рутинною роботою щодо перевірки контрольних, курсових робіт, індивідуальних завдань. Уміння виявляти різні види помилок при написанні тексту, розв'язанні тестів — є великим відкриттям для сфери освіти, а також дуже корисним інструментом у руках викладача.

⁷ Братусь І. В., Кузьменко Г. В., Волкова А. М. Деякі аспекти використання штучного інтелекту в українському навчальному процесі // Грааль науки. 2023. № 34. С. 278–282. URL: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.08.12.2023.61>

Багато говорять про персоналізацію навчання⁸. Впроваджуючи технології ІІІ в освітнє середовище, можна реалізувати створення персональних планів вивчення кожної дисципліни при підготовці військових фахівців, а потім здійснити контроль за діяльністю курсантів. Таке застосування ІІІ в освіті стає можливим завдяки розробленим педагогами та психологами методик визначення здібностей, мотивації, сили волі, інших показників курсантів, на основі яких і будується індивідуальна програма навчання.

Створення освітніх додатків та спеціалізованого контенту для курсантів також сприяє персоналізації навчального процесу.

Персоналізоване навчання — спосіб розроблення освітнього плану та його реалізації, в якому курсант є суб'єктом освітнього процесу з урахуванням його особистісних особливостей. Для підвищення ефективності освітнього процесу з позиції персоналізації, необхідно використовувати можливості ІІІ як науково-педагогічним працівникам, так і самим курсантам.

Стосовно освітнього процесу: ІІІ здатний виявляти ті чи інші дисципліни, області цих дисциплін, в яких у курсантів є проблеми. Це допомагає проаналізувати ситуацію і виділити, де курсанту потрібна додаткова допомога. Більше того, в кожний наступний момент часу технологія може визначити необхідність зниження або збільшення обсягу цієї допомоги. Ця концепція може допомогти створенню персоналізованої траєкторії навчання з урахуванням таких параметрів як: зацікавленість у темі, психологічний стан, можливості сприйняття тієї чи іншої інформації в певний момент часу тощо.

У цифрову епоху, крім освоєння професійних компетенцій (hard skills) необхідно розвиток м'яких навичок (soft skills). Постійно зростаючі масиви інформації та знань мають великий вплив на мозок людини. Засвоїти всю інформацію неможливо, але ІІІ може допомогати у виконанні різних видів завдань, дозволяючи розвивати критичне мислення та креативність курсантів. Сьогодні наскрізні технології можуть стати відмінними помічниками для збору та фільтрації

⁸ Панухник О. В. Штучний інтелект в освітньому процесі та наукових дослідженнях здобувачів вищої освіти: відповідальні межі вмісту ІІІ // Галицький економічний вісник. Т. 83. № 4. С. 202–211. URL: https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2023.04; URL: <http://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/42652>

інформації, яка допоможе студентам навчатися ефективніше, а викладачам підвищити якість засвоєння навчального матеріалу.

Сучасна реальність ставить нові вимоги до моделі майбутнього офіцера. Від випускників вищих військових навчальних закладів очікують новий образ мислення, який характеризується гнучкістю, нестандартністю та здатністю проводити глибокий аналіз отримуваної інформації.

Одним із ключових напрямків розвитку військової освіти в сучасних умовах є зосередження на розвитку критичного мислення та творчих навичок у майбутніх офіцерів. Питанням формування критичного мислення як нового підходу формування компетенцій майбутнього фахівця присвячені роботи Л. Драгієвої⁹, Н. Козаченко¹⁰, О. Богуш¹¹. Критичне мислення — здатність аналізувати інформацію, формулювати судження та приймати рішення. Творчі навички — здатність генерувати нові ідеї та рішення. Виходячи з цього, педагогічні та організаційні умови професійної підготовки зазнають серйозних змін. Однією з таких умов є розвиток у курсантів навичок критичного мислення.

Критичність розуму — вміння майбутнього офіцера об'єктивно оцінювати свої та чужі думки, докладно й всебічно перевіряти всі положення і висновки, які висуваються. Критичне (творче) мислення допомагає курсанту визначити власні пріоритети в особистій та професійній діяльності, передбачає прийняття індивідуальної відповідальності за зроблений вибір, підвищує рівень особистісної культури роботи з інформацією, формує вміння аналізувати та при цьому робити обґрунтовані висновки, передбачати наслідки своїх рішень, нести відповідальність за них.

Застосовуючи технологію розвитку критичного мислення у навчанні при засвоєнні освітніх програм, науково-педагогічні працівни-

⁹ Драгієва Л. Розвиток критичного та творчого мислення студентів ВНЗ в умовах педагогічної взаємодії // *European Humanities Studies. Stateand Society*. 2019. Vol. 17. № 1 (II). P. 228–245. URL: <https://doi.org/10.38014/ehs-ss.2019.1-II.17>

¹⁰ Козаченко Н. Критичне мислення: філософія та педагогіка // *Актуальні проблеми духовності*. 2021. Вип. 22. С. 251–271. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdu_2021_22_15

¹¹ Bohush O. Визначення стану сформованості критичного мислення у курсантів вищих військових навчальних закладів // *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія: Психологія*. 2022. № 65. С. 57–74. URL: <https://doi.org/10.34142/23129387.2021.65.04>

ки разом із курсантами піддають кожен новий факт критичному осмисленню. Саме завдяки критичному мисленню традиційний процес навчання набуває індивідуальності та стає осмисленим, неперервним і продуктивним.

Однією з важливих умов є застосування інноваційних технологій розвитку під час формування критичного мислення курсантів. У системі вищої освіти найбільш ефективними виявляються такі технології як: проблемне навчання¹² і кейс-технології¹³, проєктне навчання¹⁴, інформаційно-комунікативні (мультимедіа) та тренінгові технології, а також технології розвитку креативності; технології розвиваючого навчання.

Серед інноваційних технологій значний інтерес представляє така технологія розвитку критичного мислення, як розвиток критичного мислення через читання та письмо, оскільки дозволяє навчити курсантів самостійно мислити, знаходити, аналізувати, систематизувати, структурувати та передавати інформацію. Забезпечує в майбутньому можливість ефективної самоосвіти, оскільки випускник здатний обдумано працювати з великим потоком інформації, виділяючи головне, формулюючи питання, розробляючи план подальших дій для вирішення того чи іншого службового або бойового завдання.

Вибрані викладачем методичні прийоми найбільш ефективно впливають при їхньому комплексному та систематичному застосуванні в процесі засвоєння навчальної дисципліни. Для досягнення цілі навчання викладачу необхідно не тільки включити до змісту заняття спеціально підібрану інформацію, але й створити особливу емоційну атмосферу. У цьому може допомогти додатковий матеріал за темою, який містить відомості про те чи інше відкриття, факти життя

¹² Скорик Т. В. Методи проблемного навчання як шлях підвищення якості освіти у вищих навчальних закладах // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки. 2017. Вип. 144. С. 107–109. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2017_144_27

¹³ Алексеенко Т. Розвивальний потенціал case-study (кейс-технології) у формуванні ключових компетентностей здобувачів освіти: до методичного інструментарію сучасного підручника // Проблеми сучасного підручника. 2023. Т. 29. С. 5–13. URL: <https://doi.org/10.32405/2411-1309-2022-29-5-13>

¹⁴ Сілакова Т. Т. Проєктні технології підготовки студентів // Вісник Національного авіаційного університету. 2017. № 11. С. 153–158. URL: <https://doi.org/10.18372/2411-264X.11.12571>

та діяльності відомих особистостей та інше. Залучення курсантів до цікавої для них творчої роботи (наприклад, розв'язання різноманітних проблемних ситуацій, завдань) дозволяє побачити раніше знайомий факт із нового боку.

Досвід розроблення та впровадження інформаційних технологій у навчальний процес свідчить про те, що курсанти охоче працюють за персональним комп'ютером із навчальними та контролюючими програмами. Такі заняття викликають справжній інтерес і змушують працювати всіх. Якість знань при цьому помітно зростає. Це свідчить про перспективність їхнього використання. Використання інформаційних технологій допомагає покращити освітню діяльність, підвищує якість процесу навчання та ефективність індивідуальної діяльності курсантів.

*Світлана МУДРА,
кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри мовної підготовки
Київського інституту
Національної гвардії України*

МОВНА ПІДГОТОВКА ЯК АСПЕКТ ВІЙСЬКОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ

Професійна діяльність конкурентоздатних фахівців — випускників закладів вищої освіти України — вимагає від них не тільки професійної майстерності, а й широкої загальної освіти, оскільки вона пов'язана з інтенсивним усним і писемним спілкуванням, передбачає широку мовленнєву практику, потребує точного вираження понять та категорій у різних сферах професійної діяльності. Під час виконання професійних і службових обов'язків фахівець виступає в різних комунікативних ролях: веде ділове листування, складає законопроекти, проекти постанов, договори й угоди, спілкується з іншими фахівцями та громадянами різного рівня культури. Недотримання та порушення мовних норм може стати причиною непорозуміння, викликати заперечну реакцію. Саме тому формування мовленнєвої компетентності — це здатність поєднувати мислення і мову; навчання точності вираження думок, почуттів; чіткість та зрозумілість смислових зв'язків і розуміння нюансів значеннєвого спектра слів; розрізнення мовних засобів за їхнім стилістичним забарвленням; досконале володіння способами побудови різноструктурних речень та текстів засобами цієї мови; знання національних особливостей мовленнєвого етикету країни, мовою якої ми говоримо. Культурі мовлення, як і культурі спілкування, потрібно вчити на всіх етапах підготовки, перепідготовки конкурентоздатних фахівців. Володіння мовою виступає багатокомпонентним, складним, комплексним поняттям, яке передбачає й індивідуальне багатство словникового запасу особистості, і чистоту, ясність, точність, виразність, нормативність її мовлення, і вміння надати фонетико-інтонаційної виразності своєму усному мовленню. Мовна та мовленнєва

компетентності стають потужними факторами у професійній підготовці високваліфікованих фахівців¹.

Спілкування є основою будь-якої організації, і армія не є винятком. У контексті національної оборони ефективна військова комунікація відіграє ключову роль у захисті інтересів безпеки нації. У цій науковій роботі досліджено причини існування військового зв'язку та його незамінну роль у забезпеченні ефективності та успіху військових операцій. Комунікація — це обмін інформацією між людьми та їхніми об'єднаннями в процесі взаємодії, діяльності та спілкування².

Учений Г. Саймон надавав таке пояснення поняття: «Комунікацію можна формально визначити як процес передачі передумов рішення від одного члена організації до іншого. Вочевидь, без комунікації не може бути й організації, оскільки відтак група не має змоги вплинути на поведінку індивіда»³.

Зовнішні комунікації у військовій організаційній структурі покладено на структурні підрозділи управління і штабу та забезпечують управлінську взаємодію в загальній системі управління Збройних сил України, співпрацю за двосторонніми інтересами із зацікавленими цивільними установами й організаціями за територіальним принципом, взаємодію зі структурними елементами Сектору безпеки та оборони, а також роботу із цивільним населенням⁴. Водночас внутрішні комунікації умовно можна розділити на формальні та неформальні⁵. Формальні комунікації зумовлені структурою організації і мають

¹ Дарійчук Л. Система освіти в Україні: реформування чи оновлення? // Вища школа. 2018. № 1. С. 29–40.

² Центр морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України. Внутрішні комунікації військового лідера // Порадник для офіцерів та сержантів. Київ : Центр морально-психологічного забезпечення Збройних Сил Україниб 2020. 15 с. URL: https://dovidnykmpz.info/wp-content/uploads/2020/01/Poradnyk_vnutrishni-komunikatsii.pdf; Грішнова О. А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки. Київ : Товариство «Знання», 2015. 254 с.

³ Капштик О. В. Поняття і сутність стратегічних комунікацій як засобу забезпечення національної безпеки // Інвестиції: практика та досвід. 2018. № 16/2018. С. 109–113. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/16_2018/23.pdf

⁴ Невальонний Є. О. Комунікаційні процеси військової частини: типологія, завдання, роль у процесі управління // Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету. 2019. № 31. С. 19–22. URL: <http://www.sci-notes.mgu.od.ua/archive/v31/6.pdf>

⁵ Віноградська О. М., Віноградська Н. С., Шевченко В. С. Менеджмент. Харків : Харківська національна академія міського господарства, 2008. 160 с.

повне право називатися управлінськими комунікаціями⁶. Неформальні комунікації в організації зумовлені присутністю соціологічних та психологічних факторів, тобто наявними потребами персоналу у спілкуванні. У військовій частині цей вид комунікацій існує у вигляді контактів між друзями, приятелями, сусідами (тобто людьми, які мають спільні інтереси). Крім того, каналами неформальних комунікацій виступають групи в месенджерах і соціальних мережах, які дозволяють швидко та якісно обмінюватися великим масивами інформації⁷.

При аналізі мовленнєвої компетентності за основу беруть досягнення риторики, соціопсихолінгвістики, неориторики, етносоціопсихолінгвістики, що дозволяє побачити у процесі мовленнєвої діяльності людини наявність мовних і мовленнєвих знань, умінь та навичок, на яких базується професійно-мовленнєва комунікація, власний повсякденний, соціальний, практично-технологічний, комунікативний, професійний досвід, інтелектуальні, художні й організаційні (лідерство, комунікабельність) здібності, моральні, етичні, релігійні та інші цінності. Так було визначено критерії оцінки показника «мовної та мовленнєвої компетенції та компетентність особистості»: досконале володіння й уміння правильно використовувати у процесі комунікації вербальні та невербальні знакові системи, норми мови та техніку мовлення.

Отже, що означає знати мову? Чи рівнозначні такі поширені в наш час поняття, як «вивчити мову» й «опанувати мову»? Науковці не випадково розмежовують ці актуальні поняття. Відомо, що можна добре завчити правила і навіть свідомо застосовувати багато граматичних конструкцій, проте не бути здатним вільно, легко, влучно, доцільно, досконало й оперативно користуватися цими знаннями у різних комунікативних ситуаціях поза навчальним середовищем. Опанувати мову — це не просто її розуміти і знати, це мати здатність мобілізувати набуті мовні знання для розв’язання певних комунікативних

⁶ Денисюк С. Г. Комунікологія. Вінниця : Вінницький національний технічний університет, 2015. 102 с.

⁷ Невальонний Є. О. Комунікаційні процеси військової частини: типологія, завдання, роль у процесі управління // Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету. 2019. № 31. С. 19–22. URL: <http://www.sci-notes.mgu.od.ua/archive/v31/6.pdf>

завдань у різних контекстах, ситуаціях, сферах навчальної, наукової та професійної діяльності, бо ж «знання про те, що треба робити, і саме діяння мають різні механізми, і одне не перекриває інше»⁸.

У сфері військових дій ефективність систем зв'язку набуває першочергового значення. З огляду на мирний період часу військова комунікація відіграє насамперед стратегічну роль. Показники ефективності в такому випадку базуються не на швидкості, а на точності та прозорості. Міжвідомча співпраця набуває особливого значення у мирний час і охоплює співпрацю з різними урядовими установами та міжнародними партнерами. Цей вид комунікації відображає складну систему взаємодій, що характеризується багатовимірним співробітництвом на шляху до досягнення спільних цілей безпеки.

Слід пам'ятати про те, що військова комунікація в мирний час відіграє не менш важливу роль, ніж під час конфлікту. Її головна мета — підтримувати стан готовності, забезпечуючи готовність збройних сил швидко й ефективно реагувати, якщо виникне така потреба. Ефективність у цьому контексті характеризується постійним навчанням, обслуговуванням обладнання та розвитком персоналу. Створення безперебійних каналів зв'язку та механізмів координації між різними організаціями для вирішення спільних проблем безпеки допомагає координувати дії військових у випадку стихійного лиха чи миротворчої місії.

Хоч безпека і залишається головною проблемою, рівень оперативної секретності зазвичай знижується в мирний час. Саме це сприяє ще більшій прозорості у відносинах із громадськістю, міжнародній дипломатії та дозволяє підтримувати якісну співпрацю з країнами-союзниками.

Під час воєнного періоду комунікація відіграє нагальну та невідкладну роль, що характеризується необхідністю швидкої передачі даних. Також у такий час особливо посилюються заходи безпеки, такі як: вдосконалені методи шифрування, резервування каналів зв'язку та стійкі системи резервного копіювання. Це є невід'ємною частиною стратегії стійкості військового зв'язку, розробленої для забезпечення зв'язку навіть за наявності навмисних ворожих спроб порушити його

⁸ Дарійчук Л. Система освіти в Україні: реформування чи оновлення? // Вища школа. 2018. № 1. С. 29–40.

або перехопити. Ефективність військового зв'язку під час війни є критично важливою для досягнення успіху, безпеки військ і загальних результатів. Одним із головних показників ефективності військового зв'язку під час воєнного періоду є швидкість. Незалежно від того, чи йдеться про передачу наказів, розвідувальні дані чи оновлення ситуації, швидкість зв'язку безпосередньо впливає на прийняття рішень і оперативну координацію.

Під час війни військову комунікацію переважно зосереджено на тактичних операціях. Включно з координацією пересування військ, керуванням вогневою підтримкою та передачею інформації в режимі реального часу з лінії фронту.

Ефективність також залежить від впровадження надійних методів шифрування та створення резервування в каналах зв'язку та резервних системах. Ці заходи забезпечують конфіденційність, цілісність і доступність інформації. Кожне повідомлення, наказ або частина розвідувальної інформації має серйозні наслідки. Ефективність і дієвість нерозривно пов'язані зі здатністю підтримувати чіткі та лаконічні протоколи зв'язку в умовах надзвичайного тиску та стресу, запобігаючи непорозумінням або помилкам.

Отже, ефективність військової комунікації є невід'ємною частиною національної безпеки як у мирний, так і воєнний час. Її роль полягає в забезпеченні готовності військових сил до дій у будь-яких умовах.

Спілкування є основою будь-якої організації, і армія не є винятком. У контексті національної оборони ефективна військова комунікація відіграє ключову роль у захисті інтересів безпеки нації. У цій науковій роботі досліджено причини існування військового зв'язку та його незамінну роль у забезпеченні ефективності та успіху військових операцій. Комунікація — це обмін інформацією між людьми та їхніми об'єднаннями в процесі взаємодії, діяльності та спілкування⁹.

⁹ Центр морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України. Внутрішні комунікації військового лідера // Порадник для офіцерів та сержантів. Київ : Центр морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України 2020. 15 с. URL: https://dovidnykmpz.info/wp-content/uploads/2020/01/Poradnyk_vnutrishni-komunikatsii.pdf; Грішнова О. А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки. Київ : Товариство «Знання», 2015. 254 с.

Дмитро ОЛЕШКО,
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри прикордонної служби
Національної академії
Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького

Кирил ГАРЬКАВЕЦЬ,
курсант Національної академії
Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького

Михайло СИНІШИН,
заступник начальника кафедри прикордонної служби,
Національна академія державної прикордонної служби України

ОРГАНІЗАЦІЯ ОСВІТИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Тема організації освіти в умовах війни в Україні залишається актуальною і важливою для країни незалежно від часу. З 2014 р. Україна переживає військовий конфлікт із Російською Федерацією, який призводить до значних викликів у багатьох сферах, включаючи освіту. Повномасштабна війна погіршує становище освіти в державі. Кожна дитина і доросла людина має право на доступ до якісної освіти, а війна може призвести до зниження доступу до освіти через руйнування шкіл, університетів, втрату інфраструктури і відсутність доступу до освітніх ресурсів. Війна призвела до переміщення населення, зокрема дітей і студентів, з їхніми сім'ями, що ставить питання про надання освіти для переміщених осіб і дітей-переселенців.

У зв'язку з цим, організація освіти в умовах війни в Україні залишається актуальним завданням для уряду, освітніх організацій та громадськості. Важливо розробляти і впроваджувати стратегії, які б забезпечили доступ до освіти для всіх громадян, незалежно від їхнього місця проживання та стану війни. На це питання звертали увагу такі науковці: С. Шкарлет, Т. Марусяк, О. Локшина, Р. Юрій, В. Богута, С. Нагорняк, Т. Дюжикова, А. Бальоха, А. Чепелюк та інші.

Методами дослідження виступають діалектичний, історичний, методи порівняльного правознавства та структурно-системного аналізу. Метою дослідження є аналіз організації освіти в умовах війни.

Військова агресія РФ проти України, розпочата 24.02.2022 р., стала викликом самому існуванню нашої держави, її суверенітету та соборності. Суттєві виклики для сфери освіти:

1) загроза життю та здоров'ю учасників освітнього процесу, обмеження доступу до базових потреб людини;

2) масштабні руйнування освітньої інфраструктури: пошкодження приміщень закладів освіти, навчальної матеріально-технічної бази, навчально-виробничих баз практики;

3) вимушене масштабне переміщення учасників освітнього процесу в межах України та за кордон, що призвело до значних втрат контингенту здобувачів освіти, педагогічного й викладацького складу;

4) загострення проблеми забезпечення доступу до освіти українським школярам і студентам, порушення безперервності освітнього процесу;

5) втрата управлінського освітнього контролю на територіях, що потрапили під тимчасову окупацію або перебувають у зоні активних військових дій (насилені переорієнтація українських здобувачів освіти на російські навчальні програми, підручники, примусовий перехід на російську мову навчання);

6) зменшення видатків державного та місцевих бюджетів на освіту;

7) забезпечення розвитку приватної освіти на рівнях дошкільної, загальної середньої та позашкільної освіти¹.

До позитивних перспектив можна віднести:

- відновлення навчальних закладів у новому, більш сучасному, модернізованому форматі;

- вдосконалення безпекових можливостей закладів освіти (обладнання укриттів, тренінги персоналу та учнів у разі загрози);

- діджиталізація процесу навчання, розширення можливостей використання різного роду онлайн платформ, курсів програм для

¹ Україна в умовах воєнного стану. Київ : Міністерство освіти і науки України, 2022. С. 12.
URL: https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/education-of-ukraine_2022.pdf

викладання, отримання та оцінювання знань; розробка онлайн підручників;

- співпраця з іноземними закладами освіти, обмін досвідом, посилення навчальної мобільності;

- підтримка міжнародних організацій та урядів інших країн на шляху до покращення якості освіти (до прикладу, зараз Міністерство освіти і науки України розглядає британські програми *catch-up* (надолуження освітніх втрат) та можливості їх реалізації в Україні);

- підсилення національної, культурної, громадянської складової навчальних програм для формування української ідентичності (наприклад, заборона вивчення творів російських авторів у школах).

Незважаючи на усі труднощі, за даними досліджень Інституту соціології НАН України, в українському суспільстві залишається незмінною думка про важливість високого рівня освіти, що свідчить про усталеність цінності людського розвитку в масовій свідомості².

Коли на школи або інші навчальні заклади здійснюється напад, або коли є загроза нападу, заклад окуповано сторонами збройного конфлікту, коли вчителі або учні / студенти відсутні через страх нападу, або батьки не пускають своїх дітей через те, що школа та / або шлях до школи стали небезпечними, освітній процес переривається. Вплив такого переривання може тривати місяці та навіть роки. Надання освіти альтернативними методами є важливим, тому що це мінімізує переривання навчання та може забезпечити структуру, щоденність та підтримку ровесників, що допомагає учням / студентам долати психологічний стрес або травми. З метою гарантування безпеки та захисту учнів, викладачів та інших освітян, міжнародною спільнотою були розроблені численні керівництва, стандарти та інструменти, які створюють підґрунтя для захисту й безперервності освіти в умовах надзвичайних ситуацій та військових дій на всіх рівнях. Саме безперервність освіти є визначальною для стримування подальшого насильства та попередження будь-якого загострення кризи. Не менш важливим є запобігання використанню шкіл у будь-яких військових

² Марусяк Т. С. Освіта в Україні в умовах війни: стан та перспективи // Перспективи. 2022. № 3. С. 138. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/16021/1/Marusiak.pdf>

цілях. Школи та університети мають залишатися безпечним місцем для навчання. Для продовження навчального процесу в умовах військових дій є багато шляхів, які освітяни можуть розглядати відповідно до кожної конкретної ситуації. Деякі з них можуть бути підготовлені заздалегідь як частини плану дій у надзвичайних ситуаціях або план з безпеки школи.

В умовах війни, освітні програми та навчальні плани рекомендується здійснювати шляхом ущільнення навчально-методичних матеріалів, організації самостійної навчальної діяльності студентів, додаткового консультування з використанням методів дистанційного навчання. Пропонується внести відповідні зміни до тематичних календарних інваріантного та варіативного плану навчального закладу для забезпечення якісного виконання програм без урахування номерних показників програм. Особливої уваги заслуговує питання адаптації практичних завдань здобувачів вищої освіти до умов запровадження воєнного стану. Адже, незважаючи на введення воєнного стану на території України, цілі освітньої галузі залишаються незмінними: продовження якісної підготовки здобувачів вищої освіти, виховання стійкого інтересу до професії, розвиток творчого підходу до освітньої діяльності. В умовах воєнного стану цифрова трансформація освітньої діяльності закладів вищої освіти (далі — ЗВО) є перспективним напрямком підготовки фахівців вищої освіти в Україні. Очевидно, очікується, що вона триватиме недовзі після війни, принаймні до перебудови матеріальних основ та інфраструктури системи освіти на всіх рівнях в Україні. У перспективі цифрові технології в освітній діяльності можуть бути використані для залучення до освіти громадян України та інших громадян з числа тимчасово евакуйованих. Також доцільно використовувати цифрові технології для дистанційного навчання (перепідготовки та підвищення кваліфікації) працюючих, що відповідає ідеї «навчання впродовж життя»⁴.

³ Локшина О. Організація освіти в умовах війни: рекомендації міжнародних організацій // Український педагогічний журнал. 2022. № 2. С. 12. URL: <https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/593>

⁴ Юрій Р., Богута В., Нагорняк С. Ефективність дистанційної освіти в умовах війни // Перспективи та інновації науки. 2022. № 8 (13). С. 343. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/article/download/2001/2001>

Основою організації освітнього процесу у ЗВО у період воєнного стану в Україні є стратегія використання електронних дистанційних форм взаємодії студентів і викладачів. Для підтримки ефективності онлайн-навчання необхідно відповідати таким критеріям:

- навчальна програма повинна бути справді структурованою і має бути навчально-методичний матеріал, який її регламентує;

- необхідно зберегти логіку та послідовність етапів опрацювання навчального матеріалу; у той час як дистанційне навчання дозволяє певний ступінь автономії та самоорганізації у навчанні студентів, дотримання чіткого графіку виконання здобувачами вищої освіти може підтримувати навчальний план на високому рівні ефективності;

- слід використовувати лише ефективні, налагоджені та перевірені системи взаємодії між викладачами та студентами, ресурси електронного навчального плану та дистанційних технологій протягом усього періоду вивчення навчального матеріалу;

- підтримання високої якості навчальних матеріалів і їхньої актуальності може стати основою для набуття студентами професійних навичок і подальшого розвитку їхнього індивідуального творчого потенціалу;

- застосування системи контролю та моніторингу результатів навчальної діяльності студентів, адаптованої до умов дистанційності; контроль є одним з основних мотивів системи, що стимулює ефективну роботу здобувачів знань, тому недосконалість інструментарію може значно знизити ефективність навчального процесу в умовах воєнного стану.

Отже, можемо зробити висновки, що війна в Україні створює серйозні виклики для системи освіти, загрожує безпеці учасників освітнього процесу і може призвести до зниження якості та доступності освіти. Необхідно приділяти особливу увагу заходам, спрямованим на збереження освіти в умовах війни, психологічній підтримці учасників освітнього процесу та відновленню освітньої інфраструктури.

⁵ Дюжикова Т., Бальоха А., Чепелюк А. Особливості організації освітнього процесу у ЗВО в умовах війни // Перспективи та інновації науки. 2022. № 11 (16). С. 62. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/article/download/2688/2695>

Микола ПЕЛИПЕНКО,
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник наукового відділу
Черкаського інституту пожежної безпеки
Національного університету цивільного захисту України

Аліна БАЛИЦЬКА,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної та медичної психології
Черкаської медичної академії

МЕНТАЛЬНЕ ЗДОРОВ'Я СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ. ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Повномасштабне вторгнення російських загарбників і терористів на територію України позначилося на всіх сферах життєдіяльності українського суспільства, на долях усіх українців. Проте, мабуть, немає настільки вразливих та чутливих до реалій воєнного життя категорій населення, як діти та молодь — залежні від дорослих навіть в умовах мирного часу і цілковито беззахисні перед обличчям ворожої воєнної машини. Тому дослідження здоров'я дітей — як психічного, так і фізичного — мають очевидну актуальність та надзвичайно велику вагу на сучасному етапі розвитку української науки.

Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) наводить визначення ментального здоров'я — це стан психічного благополуччя, яке дозволяє людині справлятися зі стресовими ситуаціями у житті, реалізовувати свій потенціал, успішно вчитися і працювати, а також робити внесок у суспільне життя¹.

Серед переміщених осіб з України після початку повномасштабного вторгнення було понад 1,5 млн дітей. Вивчення їхнього стану показало, що вимушене переміщення наражає дітей на підвищений ризик проблем із психічним здоров'ям. Так, серед 59 дітей-біженців, які прибули до Ізраїлю, лише троє відповідали діагностичним критеріям

¹ Mental Health // World Health Organization. URL: https://www.who.int/health-topics/mental-health#tab=tab_1

для посттравматичних стресових розладів, більше половини дітей мали загальні проблеми з психічним здоров'ям, практично всі з них відчували психологічний дистрес².

У 2023 р. в 11 країнах світу проведено міжнародне дослідження ментального здоров'я, метою якого був аналіз оцінки ментального здоров'я людей у різних регіонах світу³. Воно засвідчило, що війна суттєво впливає на ментальне здоров'я людей, а найбільший вплив війни в Україні та світові конфлікти відчувають підлітки: молоді люди віком 18–24 р. продемонстрували найнижчий рівень ментального здоров'я. Вдалося визначити панівні почуття респондентів цього віку: стрес відчувають 56 %, пригніченість і сум — 53 %, виснаження — 45 %. Проте молодь є найбільш стійкими та оптимістично налаштованими щодо майбутнього. 58 % зазначили покращення свого ментального здоров'я за останні роки, 70 % очікують подальшого покращення протягом наступних трьох років.

У контексті поставленої проблеми значущим є і висновок дослідників про те, що молоді люди віком 13–24 р. менш схильні звертатися до фахівців із питань ментального здоров'я, зокрема близько половини опитаних цієї вікової групи відчувають дискомфорт під час спілкування з фахівцем з ментального здоров'я, 44 % відчуває сором, 38 % — страх впливу на репутацію в сім'ї та 33 % — на роботі під час відкритого обговорення питань ментального здоров'я.

Згідно з дослідженням, молодь більше схильна сприймати людей із порушеннями ментального здоров'я як сильних, сміливих та надихаючих. Можемо зробити висновок, що така точка зору може мати як позитивні (ставлення до ментально нездорових людей із розумінням та співчуттям, бажання допомогти їм), так і негативні наслідки (романтизація проблем ментального здоров'я та нездорова зацікавленість ними).

Незважаючи на зазначені проблеми цієї вікової групи, варто наголосити і на позитивних моментах, характерних для її представни-

² Lev-ari R., Aloni R., Ari A. Children Fleeing War-Exploring the Mental Health of Refugee Children Arriving in Israel after the Ukraine 2022 Conflict // Child Abuse and Neglect. 2024. № 149. Article № 106608. URL: <https://doi:10.1016/j.chiabu.2023.106608>

³ Боднарчук О. Ментальне здоров'я українців: молодь найгірше оцінює свій психологічний стан // Факти. Здоров'я. 2023. URL: <https://health.fakty.com.ua/ua/dity/mentalne-zdorovya-molod-najgirshe-oczynuyue-svij-psyhologichnyj-stan/>

ків: вони підтримують підвищення обізнаності про ментальне здоров'я через вільний доступ до інформаційних сервісів, а також вірять у такі способи підтримки свого ментального здоров'я, як взаємодія з іншими людьми, фізичні вправи, хобі, подорожі.

Наукова розвідка Т. Костевої тлумачить гарне ментальне здоров'я як стан благополуччя, при якому індивідуум реалізує свої здібності, може долати стреси повсякденному житті, може продуктивно працювати і здатний зробити внесок у розвиток свого суспільства, підкреслюючи, що це набагато більше, ніж відсутність емоційних порушень⁴.

Дослідниця пропонує основні постулати для підтримки гарного ментального здоров'я.

1. Здорове харчування (авторка переконана, що правильне харчування корисно не тільки для фізичного здоров'я, а й для нервової системи; одним із найбільш корисних планів харчування визнано середземноморську дієту).

2. Заняття спортом (акцентується увага на важливості для емоційного здоров'я як спорту, так і просто фізичної активності та прогулянок для тих, хто не може займатися спортом).

3. Сон (здоровий сон — ключ до здорової нервової системи).

4. Керування стресом (у стресовому стані з різною частотою та тривалістю, але всі попередні заходи підтримки здоров'я допоможуть у боротьбі зі стресом).

5. Хобі або волонтерство (сидіння вдома без роботи погано впливає на фізичне і психічне здоров'я, тому варто мати роботу або знайти хобі, яке допоможе залишатися активними і розвиватися).

6. Позитивна установка, реальні плани (доцільно будувати реальні плани на майбутнє, не намагаючись «вичавити з себе всі соки» і одержати натомість стрес).

Р. Винничук розділяє чинники, які впливають на ментальне здоров'я людей, на фізіологічні, соціальні та психологічні і відносить до них:

- 1) генетику;
- 2) середовище;

⁴ Костева Т. Б. Вплив ментального здоров'я на життєдіяльність особистості // Наукові праці. Педагогіка. 2018. Вип. 299. Т. 311. С. 38–40.

- 3) соціальні фактори;
- 4) емоції і стрес;
- 5) особистісні риси;
- 6) фізичне здоров'я;
- 7) підтримку та доступ до професійної допомоги⁵.

Повномасштабна війна в Україні впливає на майже всі чинники ментального здоров'я усього населення нашої держави. Особливо вразливою та проблемною, на нашу думку, є вікова категорія молоді — хлопці та дівчата, учорашні школярі, які лише стають на самостійний шлях і здобувають освіту, тому потребують особливої уваги, допомоги. Дослідження та збереження їхнього ментального здоров'я є важливим завданням сучасної української науки.

⁵ Винничук Р. О., Федик С. М. Ментальне здоров'я організації: визначення та сутність // Наукові інновації та передові технології. Серія: Психологія. 2023. № 9 (23). С. 43–52. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-9\(23\)](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-9(23))

Сергій ПЕРЕДЕРІЙ,
*військовослужбовець, учасник бойових дій,
майор запасу Міністерства внутрішніх справ України,
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка*

РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ: ОСНОВНІ ВИКЛИКИ

Військова освіта сьогодні — це про армію майбутнього завтра. Унаслідок повномасштабного вторгнення Росії наша країна перебуває в жорстких умовах військового стану. Військові реалії змінюють цивільне життя кожного українця. Військовий стан змінює морально-правові відносини між здобувачами вищої освіти і державою. Тому вкрай важливе реформування спеціальної освіти в секторі безпеки та оборони. Україна потребує висококваліфікованих військових фахівців, які є основою побудови сучасної професійної армії. Процес реформування української системи вищої військової освіти ґрунтується на співпраці з військовими навчальними закладами дружніх до України країн. Наголосимо, що реформування системи військової освіти проходить під час війни, тому головне — це зміна не паперових норм, а менталітету військових від солдата до командира. Реформа військової освіти в Україні, яка почалася з 2020 р., виходить на новий рівень¹.

У вересні 2020 р. презентовано план реалізації проекту з підготовки нової Стратегії менеджменту системи військової освіти. Метою Стратегії є впровадження сучасних управлінських процесів у систему військової освіти. Стратегія менеджменту системи військової освіти дає можливість сформувати загальне бачення процесів на всіх рівнях управління системою військової освіти, об'єктивно їх оцінювати та коригувати, а також створювати умови для синхронізації дій і концентрації ресурсів різних суб'єктів освітньої діяльності. У сучасній військовій освітній системі адаптується новий тип менеджменту, змінюється стратегія управлінської системи.

¹ Переваги та виклики впровадження стандартів НАТО в систему військової освіти України // Україна до НАТО. URL: <https://ukrainetonato.com.ua/osvita-ta-boyova-pidhotovka-za-standartamy-nato/perevahy-ta-vyklyky-vprovadzhennia-standartiv-nato-v-systemu-viyskovoi-osvity-ukrainy/>

Навчання українських військових відбувається на основі впровадження досвіду бойових дій російсько-української війни, імплементації передових методик підготовки військових армії Організації Північноатлантичного договору (англ. North Atlantic Treaty Organisation, NATO; далі — НАТО), підвищенні якості практичної підготовки всіх категорій здобувачів військової освіти, зміни світоглядних цінностей у підготовці офіцерських кадрів, реалізації кращих підходів щодо навчання та підготовки складових сектору безпеки й оборони за досвідом країн-партнерів².

Військові навчальні заклади втілюють в освітній процес п'ятиетапну (від L1 до 5L, від лейтенанта до майора) модель професійної військової освіти НАТО, цим самим забезпечуючи безперервну тривалу освіту для військових. Це означає, що опановують нові знання не лише ті, хто тільки почав навчатися військовій справі, а й люди зі званнями та досвідом. Особливо важливим такий підхід є в період дії воєнного стану³.

Щоб військові могли краще інтегруватися в європейські та євроатлантичні структури, для них впроваджують курси вивчення іноземних мов. Вони призначені для вдосконалення мовної підготовки офіцерів та працівників Збройних сил України (далі — ЗСУ), яких розглядають як кандидатів для направлення за кордон для проходження військової служби (роботи, курсів) у складі миротворчих підрозділів, миротворчого персоналу, багатонаціональних органів військового управління, закордонних дипломатичних установ України, міжнародних організацій чи на навчання, або проходять службу (працюють) на посадах, що передбачають використання іноземної мови, або перебувають у резерві кандидатів для просування по службі на такі посади⁴.

² Міноборони затвердило Стратегію менеджменту системи військової освіти // Урядовий портал. 2023. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/minoborony-zatverdylo-stratehiu-menedzhmentu-sistemy-viiskovoi-osvity/>

³ Перспективи розвитку системи військової освіти в Україні на шляху до досягнення стандартів НАТО // Україна до НАТО. URL: <https://ukrainetonato.com.ua/osvita-ta-boyova-pidhotovka-za-standartamy-nato/perspektyvy-rozvytku-sistemy-viyskovoi-osvity-v-ukraini-na-shliakhu-do-dosiagnennia-standartiv-nato/>

⁴ Андріянова Н. Вільне володіння англійською мовою військовослужбовців Збройних Сил України — запорука сильної європейської армії // Військова освіта. 2020. № 1 (41). С. 18–24.

Впровадження реформ в освітню військову систему має низку викликів.

Один із них — це адаптувати українську систему військової освіти до стандартів НАТО: це планування навчальних програм, оновлення методик навчання, зміна кадрів, матеріально-технічної бази та інфраструктури, збільшення фінансування галузі. Важливим завданням є навчання і підготовка викладачів і тренерів із використання новітніх підходів та методик, що відповідають стандартам НАТО. Ще одним викликом є оновлення інструкторсько-викладацького складу закладів військової освіти. Варто до навчання і підготовки залучати викладачів із бойовим досвідом російсько-української війни. Сучасна система військової освіти повинна ґрунтуватися на засадах спільної підготовки ЗСУ з іншими складовими сил оборони за єдиним замислом і планом та під єдиним керівництвом.

Повномасштабне російське вторгнення сприяло суттєвим змінам у системі військової освіти України та розширенню співпраці військових освітніх закладів держави з іноземними колегами⁵.

Військові та освітні інституції нині об'єднують зусилля, щоб підготувати майбутнє покоління військових лідерів, здатних впоратися з викликами сучасності. Для досягнення високого рівня оперативної сумісності, планування та проведення операцій відповідно до стандартів НАТО, комплектування ЗСУ вмотивованим, професійним і освіченим особовим складом, система військової освіти України має слідувати тенденціям розвитку та переймати досвід відповідних структур держав-партнерів НАТО. У цьому контексті військова освіта є основою для поглиблення взаємосумісності та співпраці на основі транзиту західної військової теорії, моделей і процедур НАТО в оборонну сферу та практику української армії.

У Міністерстві оборони України впроваджено Візію системи «патронажу», «яка є удосконаленим форматом співпраці військових навчальних закладів НАТО, держав-членів Альянсу та України для імплементації натовських практик та стандартів в освітню діяльність

⁵ Механізми координації та співпраці між військовими та освітніми інституціями для досягнення спільних цілей // Україна до НАТО. URL: <https://ukrainetonato.com.ua/osvita-ta-boyova-pidhotovka-za-standartamy-nato/mekhanizmy-koordinatsii-ta-spivpratsi-mizh-viyskovymy-ta-osvitnimy-institutsiiamy-dlia-dosiahnennia-spilnykh-tsiley/>

і трансформації підготовки офіцерських кадрів та сержантського корпусу за західною моделлю військового лідерства»⁶.

Система «патронажу» концентрує зусилля держав НАТО за такими основними групами підтримки: освітня складова, підготовка особового складу, матеріально-технічна допомога.

У межах цих складників розглядають можливість ініціювання спільних освітньо-наукових проєктів і залучення нових партнерів до існуючих, обмін інформацією та досвідом ведення бойових дій, удосконалення системи мовної підготовки та освітніх програм відповідно до вимог НАТО.

Метою створення та забезпечення системи «патронажу» є «розвиток взаємосумісності з НАТО системи професійної військової освіти та післявоєнне відновлення військових навчальних закладів у системі Міністерства оборони України»⁷.

Отже, основними факторами, що реформують українську систему військової освіти є: впровадження в освітній процес бойового досвіду російсько-української війни; імплементація стандартів НАТО в програми підготовки; залучення до навчання викладачів із бойовим досвідом; зміна світоглядних цінностей у підготовці офіцерських кадрів.

⁶ Там само.

⁷ Механізми координації та співпраці між військовими та освітніми інституціями для досягнення спільних цілей // Україна до НАТО. URL: <https://ukrainetonato.com.ua/osvita-ta-boyova-pidhotovka-za-standartamy-nato/mekhanizmy-koordinatsii-ta-spivpratsi-mizh-viyskovymy-ta-osvitnimy-institutsiiamy-dlia-dosiahnennia-spilnykh-tsiley/>

Олександр ШЕВЧУК,
кандидат педагогічних наук, викладач
*Навчально-реабілітаційного закладу вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»*

ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Дистанційне навчання стало революцією в галузі освіти, особливо в умовах сучасного світу, наповненого технологіями та глобальною зв'язаністю. Ця форма отримання знань відкриває нові можливості та виклики, виявляючи позитивні й негативні аспекти. Розглянемо переваги та недоліки дистанційного навчання, провідні тенденції та вплив цієї форми освіти на студентське й викладацьке середовище. Актуальність дослідження переваг і недоліків дистанційного навчання є актуальним у сучасному освітньому контексті. З появою технологій та Інтернету ця форма навчання стала поширеною та важливою для багатьох навчальних установ, студентів. Розуміння переваг і недоліків цього підходу значно покращить якість освіти, адаптує її до вимог сучасного світу та врахує потреби різних категорій студентів. Основні чинники (гнучкість графіку, глобальний доступ до ресурсів і можливість індивідуалізації навчання) роблять дистанційне навчання привабливим для багатьох. Однак важливо також визначити його обмеження: відсутність фізичної взаємодії, проблеми самомотивації та технічні аспекти. Дослідження в цьому напрямку дозволить нам зрозуміти, як оптимізувати дистанційне навчання, враховуючи його переваги та недоліки, забезпечуючи ефективність та якість освіти в цьому новому освітньому форматі¹.

У збереженні інтелектуального потенціалу нації в умовах конфлікту відчутно потрібні значущі зміни у сфері вищої освіти. Для впровадження цих трансформацій важливий всебічний підхід до удосконалення діяльності вищих навчальних закладів, що враховує цифрові технології для оптимізації усіх аспектів та адаптацію світового

¹ Уфімцева О. Ю. Розробка методики оцінки ефективності впровадження електронної освіти // Соціально-гуманітарний вісник. 2018. Вип. 24. С. 81–82. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sochumj_2018_24_52

досвіду до умов освітнього процесу в Україні в умовах воєнного конфлікту. Спільною рисою успішних країн є признання пріоритету інтелектуального потенціалу для досягнення сталого розвитку².

Водночас виявляється амбівалентна тенденція. З одного боку, популярність вищої освіти залишається на високому рівні, мотивована бажанням гарантувати успішну кар'єру або уникнути безробіття. З іншого боку, присутня недостатня орієнтація молоді на отримання певних знань. Для формування акценту на знання, а не просто отримання диплома, потрібно вживати реформаторські заходи, такі як:

- забезпечення доступності освітніх послуг у воєнний період;
- зміцнення функції контролю за освітніми процесами та забезпечення їхньої прозорості;
- підвищення якості освітнього контенту та оптимізація методології викладання;
- посилення взаємодії між навчальним процесом і вимогами ринку, включаючи можливості залучення практикуючих фахівців.

Досягнення поставлених цілей можливе через удосконалення систем дистанційної освіти. Доступність освітніх послуг забезпечується за рахунок особливостей дистанційного навчання, що усуває проблеми фізичної віддаленості. Заняття можуть проводити без обмежень щодо місцеположення, зменшуючи транспортні витрати, що може бути важливим у надзвичайних обставинах в умовах військового конфлікту. Зміцнення функції контролю та забезпечення прозорості освітніх процесів сприяє запобіганню корупції та невідповідальному ставленню до навчання студентів, забезпечуючи контроль для всіх зацікавлених осіб (стейкхолдерів)³.

Усі елементи системи взаємодіють, тому зміни в одному з них впливають на інші. Якість одного компонента суттєво впливає на якість інших, утворюючи тісну взаємозалежність. Хоча визначені компоненти та елементи якості освіти можуть виглядати умовними, їхній взаємозв'язок та взаємозалежність невіддільні. Наприклад,

² Дебич М. А. Теоретичні засади інтернаціоналізації вищої освіти: міжнародний досвід. Ніжин : ПП Лисенко, 2019. 408 с.

³ Реформа освіти в Україні. Інформаційно-аналітичне забезпечення : збірник тез доповідей III Міжнародної науково-практичної конференції, 28 жовтня 2021 р. Київ : ДНУ «Інститут освітньої аналітики», 2021. 360 с. URL: https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2021/12/Tezi_III-konf_2021-FINAL.pdf.

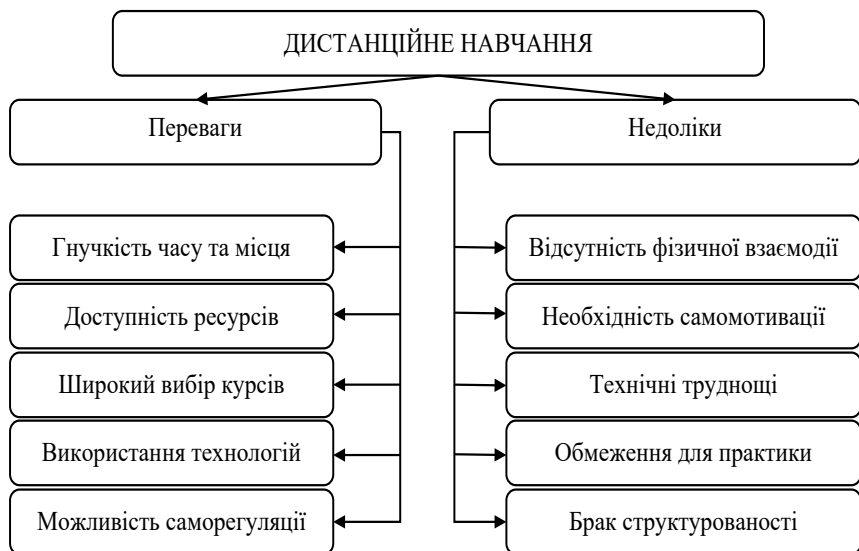

Рис. 1. Переваги та недоліки дистанційного навчання

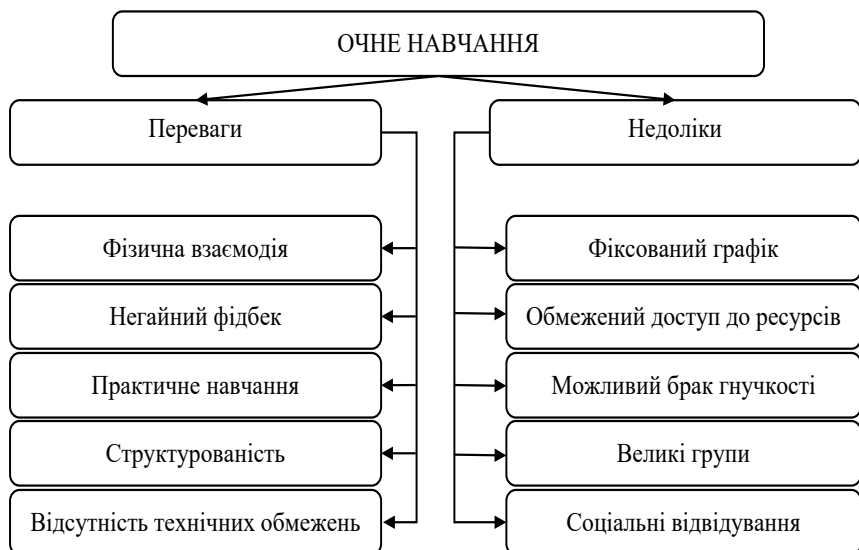

Рис. 2. Переваги та недоліки очного навчання

оцінка якості результату визначає зміни в якості умов та процесу, і навпаки. Якість знань, успішність навчально-пізнавальної діяльності та розвиток студента впливають на його рівень підготовки й компетентності. Компетентність та якість підготовки визначають конкурентоспроможність і подальше працевлаштування.

Якість освіти — це інтегральна характеристика системи, що відображає ступінь відповідності ресурсів, процесів і результатів нормативам, соціальним та особистісним очікуванням. Умови воєнного конфлікту створюють значні виклики для забезпечення якості освіти. Світовий досвід вищої освіти вказує на тенденцію делегування відповідальності за якість самим університетам.

Вищий навчальний заклад, приймаючи рішення про збереження дистанційної форми навчання, може забезпечити додаткові переваги у сфері освіти. Відповідність вимогам часу дозволить використовувати освітні та наукові ресурси максимально ефективно, спрямовуючи їх на конкретні завдання та підвищуючи відповідальність за результати.

Освіта і наука відіграють важливу роль у суспільстві, особливо в умовах воєнного стану. Для досягнення успішного майбутнього України необхідно підтримувати та вдосконалювати систему вищої освіти, незважаючи на труднощі воєнного часу.

Дистанційне та очне навчання — це дві різні концепції, кожна з яких має унікальні переваги та особливості. Дистанційне навчання відкриває двері в світ знань, дозволяючи студентам здобувати освіту, не виходячи з дому. Це гнучкий формат, що дозволяє вчитися в будь-якому місці та часі. Студенти можуть користуватися різноманітними електронними ресурсами, взаємодіяти з викладачами та одногрупниками онлайн, створюючи унікальне навчальне середовище.

З іншого боку, очне навчання надає можливість безпосереднього спілкування та обміну ідеями в класі. Заняття в реальному часі створюють атмосферу взаємодії та командної роботи. Прямий контакт із викладачем дозволяє одразу отримувати відповіді на запитання та вирішувати непорозуміння. Обидва підходи мають свої «плюси» та «мінуси», але важливо зазначити, що в сучасному світі вони можуть існувати паралельно, доповнюючи один одного та надаючи студентам більше варіантів для отримання якісної освіти.

РОЗДІЛ VI

ЕНЦИКЛОПЕДИЧНА РЕЦЕПЦІЯ
ДИСКУРСУ ВІЙНИ

Наталія ГАВРИЛИШИНА,
*кандидат історичних наук, старший науковий співробітник
відділу соціогуманітарних, природничих, технічних наук
Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»*

РУБРИКА «ГЕРОЇ УКРАЇНИ В РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІЙ ВІЙНІ» НА ПОРТАЛІ «ВЕЛИКА УКРАЇНСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ»

Російсько-українська війна внесла корективи в національну свідомість українців, оцінку нових Героїв України та їхніх подвигів. Героїзм є вагомим інструментом, що допомагає розпізнати наявні у суспільстві орієнтири, які у конкретний час цінуються та ушляхетнюються ним. Історична трансформація слова «герой» розпочинається від античності й еволюціонує дотепер. Поряд із поняттям «герой» нерозривно вживають «подвиг», «героїчний вчинок».

Зміст понять «герой», «героїзм» та їхні аспекти досліджували різні дослідники, зокрема Т. Карлайл¹, Дж. Кемпбелл², М. Марк та К. Пірсон³, Дж. Нахбар, К. Лоуз⁴. Упродовж останніх років до цієї теми зверталися вітчизняні дослідники: О. Волянчук⁵, О. Гриценко⁶, А. Киридон⁷ та інші.

¹ Carlyle T. Lectures on Heroes. Chartism. Past and Present. London : Chapman and Hall, 1890. 308 p.; Карлайл Т. Герої та героїчне в історії / З англ. перекл. Г. Дика // Український журнал іноземної літератури «Всесвіт». URL: http://www.vsesvit-journal.com/index.php?option=com_content&task=view&id=980&Itemid=41

² Кемпбелл Дж. Герой із тисячею облич / Пер. з англ. Київ : Альтернативи, 1999. 391 с.

³ Mark M., Pearson C. The Hero and the Outlaw: Building Extraordinary Brands Through the Power of Archetypes. New York : McGraw-Hill, 2001. 400 p.

⁴ Popular Culture: An Introductory Text / Ed. by J. Nachbar, K. Laue. Madison : The University of Wisconsin Press, 1992. 516 p.

⁵ Волянчук О. Героїзація як інструмент політики суспільної пам'яті // Ідентичності та політичні інститути : виклики для України : матеріали Всеукраїнської наукової конференції (Ніжин, 16 квітня 2015 р.) / За заг. ред. В. М. Циби. Ніжин : Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, 2015. С. 16–22. URL: http://www.ndu.edu.ua/storage/2015/Identities_political_institutions.pdf

⁶ Герої та знаменитості в українській культурі / Ред.-упоряд. О. Гриценко. Київ : УЦКД, 1999. 352 с.

⁷ Киридон А. «ГЕРОЙ»-«АНТИГЕРОЙ» // Національна та історична пам'ять: словник ключових термінів / Кер. авт. кол. А. Киридон. Київ : ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013. С. 71–72; Киридон А. Формування пантеону українських героїв // Герої України. Російсько-українська війна : в 2 вип. / Упоряд.: Н. Гаврилишина, А. Киридон. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2023. Вип. 1. С. 4–8.

Середовищем, яке закарбовує героїзм окремих постатей, є колективна пам'ять суспільства, яка формується в різні часи по-різному. У 21 ст. методи збереження колективної пам'яті про героїв та їхні подвиги різні, серед них: мистецькі та медіапроекти, соціальна реклама, увічнення імен героїв у топоніміці, відзначення пам'ятних дат. Вагомим внеском у цій царині є дослідницькі та пошукові проекти, що дозволяють закарбувати та поширити інформацію серед конкретної нації та світової спільноти. Ера Інтернету «стирає» географічні кордони, а інформація поширюється блискавично.

Від 2000 р. найвищою державною нагородою України, найвищим ступенем відзнаки є звання «Герой України» з врученням ордена «Золота Зірка» або ордена Держави⁸.

Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво» укладає «Велику українську енциклопедію» (далі — ВУЕ), а також оприлюднює електронні версії статей на однойменному порталі. Звання Героя України є формальною ознакою, за якою добирають біографічні гасла для ВУЕ. На жаль, серед Героїв України є особи, які заплямували свою репутацію. Українське суспільство очікує на зміни в державному законодавстві, які б визначили механізм позбавлення найвищої державної нагороди⁹.

Революція гідності та жертви на Майдані Незалежності у м. Києві, які загинули від рук силовиків і їхніх найманців у грудні 2013 — лютому 2014 рр. (Небесна Сотня)¹⁰, анексія Криму (2014) та військова агресія Росії стали точкою неповернення, що змінило більшу частину українського суспільства. Слово «герой» набуло нового сенсу та значення, що часто асоціюється із жертовністю. Широкомасштабний наступ Росії на українську землю (від 24.02.2022 р.) призвів до мобілізації населення. Частина суспільства стала на захист державних кордонів України та ціною власного життя виконувала покладені на

⁸ Про державні нагороди: Закон України № 1549-III від 16 березня 2000 р. // Відомості Верховної Ради України. 2000. № 21. Ст. 162. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1549-14#Text>

⁹ Гаврилишина Н. Герої України на сторінках «Великої української енциклопедії» // Українська енциклопедистика: постаті, події, поняття : збірник матеріалів / За заг. ред. А. Киридон. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2022. С. 47–52.

¹⁰ Небесна Сотня // Велика українська енциклопедія. 2024. URL: https://vue.gov.ua/Kateregorya:Небесна_Сотня

них обов'язки. До числа Героїв України потрапили військовослужбовці Збройних сил України (ЗСУ), частина з яких отримала відзнаку посмертно.

Загальна кількість нагороджених Героїв України (станом на 12.02.2024 р.) становить 839 (не враховано тих Героїв, щодо яких не оприлюднювали Укази Президента України). Орден «Золота Зірка» отримали 567, орден Держави — 272. Л. Кучма нагородив 132 особи, В. Ющенко — 114, В. Янукович — 40, П. Порошенко — 163, В. Зеленський — 390. Посмертно удостоєно 394 особи, більша частина (понад 260) з яких були учасниками російсько-української війни на різних етапах її ведення.

Із початком широкомасштабної війни ДНУ «Енциклопедичне видавництво» переглянула підхід до актуальної інформації, яку оприлюднюють на порталі ВУЕ та в соціальних мережах. Пріоритетними стали біографічні статті про Героїв України, учасників російсько-української війни, які отримали звання посмертно та загинули, захищаючи суверенітет України. Уже 17.03.2022 р. на порталі ВУЕ оприлюднено першу статтю із цієї категорії про водія санітарного транспортера М. Несольоного¹¹, який загинув 24.02.2022 р. під час евакуації.

У цих статтях читач дізнається про різні приклади героїзму. Наприклад, В. Скакун¹² (1996–2022) ціною власного життя 24.02.2022 р. підірвав Генічеський автомобільний міст, щоб зупинити просування ворога; Г. Матуляк¹³ (1977–2022) відвів підбитий літак від житлових кварталів, замість того, щоб катапультиватися. Ми впевнені, що подвиг кожного захисника має відгукнутися у серцях українців.

Під час підготовки статей про загиблих Героїв України в 2022–2023 рр., виникають труднощі з пошуком та перевіркою інформації. Основними джерелами стають свідчення рідних і друзів, офіційні повідомлення представників органів влади, навчальних закладів, ЗМІ

¹¹ Несольоний, Михайло Михайлович // Велика українська енциклопедія. 2022. URL : https://vue.gov.ua/Несольоний_Михайло_Михайлович

¹² Скакун, Віталій Володимирович // Герої України. Російсько-українська війна : в 2 вип. / Упоряд.: Н. Гаврилишина, А. Киридон. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2023. Вип. 1. С. 171–173.

¹³ Там само. С. 127–129.

тощо. Статті оприлюднюють на порталі ВУЕ, що дозволяє перевірити та доповнити інформацію новими фактами.

У 2023 р. зведено перший випуск «Герої України. Російсько-українська війна» (78 біографій)¹⁴. В основі видання — статті, оприлюднені на порталі ВУЕ¹⁵. Авторами статей є співробітники Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво» (крім статті про В. Єрка)¹⁶. Гасла розміщено за абеткою, доповнено цитатами та ілюстраціями.

До других роковин широкомасштабної війни презентовано другий випуск, де подано 38 біографій загиблих Героїв України¹⁷.

Подвиг українських військовослужбовців має закарбуватися у колективній пам'яті української суспільства назавжди. Сподіваємося, що зібрана інформація є частиною комеморативного арсеналу, буде вагомим доробком у скарбницю архівованої колективної пам'яті, стане в пригоді для проведення різних пам'ятних заходів, а також спонукає до нових пошуків.

¹⁴ Герої України. Російсько-українська війна : в 2 вип. / Упоряд.: Н. Гаврилишина, А. Киридон. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2023. Вип. 1. 214 с.

¹⁵ Герої російсько-української війни // Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/> Категорія:Герої_російсько-української_війни

¹⁶ Блискун О. Є. Єрко, В'ячеслав Володимирович // Велика українська енциклопедія. URL: https://vue.gov.ua/Єрко_В'ячеслав_Володимирович

¹⁷ Герої України. Російсько-українська війна : в 2 вип. / Упоряд.: Н. Гаврилишина, А. Киридон. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2024. Вип. 2. 154 с. URL: <https://ev.vue.gov.ua/publications/publikatsii-vydavnytstva/dovidnyky/heroyi-ukrayiny-rosiysko-ukrainska-viyna-uporiad-k-i-n-nataliia-havrylyshyna-d-i-n-prof-alla-kyrydon-ker-avtor-kolektyvu-ta-zah-red-d-i-n-prof-ally-kyrydon-kyiv-derzhavna-naukova-ust-2/>

Сергій ГІРІК,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
відділу соціогуманітарних, природничих, технічних наук
Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

УКЛАДАННЯ «ХРОНІКИ ВІЙНИ»: ПРОБЛЕМА ДОБОРУ Й ВЕРИФІКАЦІЇ ДЖЕРЕЛ

У перші дні після початку повномасштабного вторгнення Росії до України співробітники Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво» намагалися адаптуватися до нових реалій. Одним з очевидних напрямків було документування подій, створення своєрідного довідкового видання, яке стало б у нагоді майбутнім дослідникам і зафіксувало б основні події війни у формі, у якій вони сприймалися в «живому» часі.

Форма «Хроніки» подвійна: «рухомий рядок» на головній сторінці енциклопедичного порталу (vue.gov.ua), який фіксує події попереднього дня, і зібрання всіх «рухомих рядків» від 24.02.2022 р. до поточної дати. Від початку повномасштабної війни цю роботу виконує старший науковий співробітник установи Сергій Гірік. Рухомі рядки публікує на порталі е-ВУЕ щоденно близько 10:00 співробітник установи Максим Ткаченко.

У перші дні коло використовуваних джерел іще не було окресленим, проте здебільшого укладач спирався на офіційні повідомлення Генерального штабу (далі — ГШ) Збройних сил України (далі — ЗСУ) й найвищих посадових осіб. Із часом зміст рядків і коло джерел усталилися. У січні 2023 р. установа видала «Хроніку» перших 10 місяців від дня повномасштабного вторгнення¹. У липні 2023 р. побачила світ «Хроніка» 500 днів². Обидві публікації вийшли лише в електронному

¹ Хроніка повномасштабної війни: 24 лютого — 24 грудня 2022 р. / Уклад.: С. Гірік, А. Киридон; за заг. ред. А. Киридон. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2022. 152 с. URL: https://vue.gov.ua/images/c/c6/War_chronicle.pdf

² Хроніка. 500 днів повномасштабної війни. 24 лютого 2022 р. — 8 липня 2023 р. / Уклад.: С. Гірік, А. Киридон; за заг. ред. А. Киридон. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2023. 260 с. URL: <https://ev.vue.gov.ua/wp-content/uploads/2023/07/KHronika.-500-dniv-povnomasshtabnoi-viyny.pdf>

форматі. У лютому 2024 р. готується зведений підсумковий випуск із «Хронікою» основних подій перших двох років.

Через зростання обсягу інформації, яка моніториться щодоби, з літа 2022 р. паралельно готується два рядки: коротка версія для «рухомого рядка» і розширена — для друкованого видання «Хроніки».

У роботі використано кілька груп джерел:

- 1) офіційні сторінки ГШ ЗСУ, оперативних командувань і командувань родів військ у соціальних мережах;
- 2) інформаційні ресурси органів влади й найвищих посадових осіб України і країн-партнерів;
- 3) офіційні сайти міжнародних організацій;
- 4) сторінки інформаційних агентств і ЗМІ (у разі, якщо вони публікують офіційні заяви або коментарі посадових осіб до їхньої публікації на офіційних ресурсах).

Одним із випадків, коли доводилося віддавати перевагу саме ЗМІ, а не офіційним сторінкам уповноважених органів, було фіксування інформації про відновлення роботи дипломатичних представництв у м. Києві. Перед 24.02.2022 р. усі посольства й генеральні консульства евакуювали зі столиці України. Винятками були посольство Польщі й апостольська нунціатура Ватикану. Навесні 2022 р., після відступу окупантів із Київщини, посольства почали повертатися до м. Києва й відновлювати роботу. Здебільшого повідомлення про це спершу з'являлися на сторінках медіа, які отримували коментарі від дипломатів. Лише згодом, із затримкою щонайменше на добу, вони публікувалися на сторінках диппредставництв у соціальних мережах і на їхніх веб-сайтах³.

Щоб уникнути вміщення неперифікованої інформації, доводиться «жертвувати» оперативністю. Проте у випадку затоплення крейсера «Москва» довелося відійти від цього правила. Судно було підбито в ніч з 13 на 14.04.2022 р. і затонуло 14 квітня. Станом на ранок 15 квітня, коли готувалася Хроніка за попередню добу, з українських неофіційних джерел уже було відомо, що корабель затонув, проте українські офіційні джерела це ще не підтвердили. З огляду на це, в довідці за 14 квітня (оприлюднено вранці 15 квітня) вжито форму «підбито».

³ Див., наприклад, записи за 13, 14 і 15 квітня 2022 року, у яких вміщено довідки про повернення до Києва посольств Чехії, Франції та Італії відповідно.

Удень 15 квітня втрату корабля визнали пропагандисти країни-агресора. Уранці 16 квітня (до офіційного підтвердження ГШ ЗСУ) у довідці за 15 квітня вміщено повідомлення з відповідною ремаркою: «Російські пропагандистські ЗМІ визнали втрату підбитого ракетами «Нептун» у ніч на 14 квітня крейсера “Москва” —флагмана Чорноморського флоту РФ». Це єдиний випадок, коли у хроніці зроблено посилання на ворожі пропагандистські ресурси (мета — підкреслити визнання ними відчутної поразки).

В окремих випадках різні українські офіційні джерела суперечать одне одному. Найяскравішим прикладом є ракетний удар по штабу Чорноморського флоту (далі — ЧФ) країни-агресора в окупованому м. Севастополі 22.09.2023 р. Уже 25 вересня Сили спеціальних операцій ЗСУ підтвердили загибель командувача ЧФ Віктора Соколова. Водночас начальник Головного управління розвідки Міністерства оборони України Кирило Буданов у своєму коментарі не підтвердив цю інформацію. Через наявність суперечливих повідомлень і неможливість здійснити перехресну верифікацію укладач не включив цю звістку до «Хроніки». Зазначимо, що дотепер доля Віктора Соколова залишається невідомою: від вересня 2023 р. він не з’являвся на публіці, а єдина його поява на датованому пізнішою датою відео є нерухомим зображенням.

Рішення органів влади й заяви чи коментарі для преси посадових осіб країн-партнерів чи міжнародних організацій, про які стає відомо з медіа, обов’язково верифікуються через пошук підтверджень на офіційних сайтах цих органів і офіційних сторінках діячів. Це дозволяє уникнути некоректної передачі формулювань.

Відомості про офіційні візити вищих посадових осіб країн-партнерів подаються за новинами на офіційному сайті Президента України. На цьому ресурсі найдетальніше викладено програму візитів, дані про результати перемовин і заяви на спільних підсумкових пресконференціях тощо.

Алла КИРИДОН,
*доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і
техніки України, директор Державної наукової установи
«Енциклопедичне видавництво»*

Анатолій ІВАНЕНКО,
*кандидат історичних наук, доцент, старший науковий
співробітник відділу соціогуманітарних, природничих, технічних
наук Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»*

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА: ПРЕЗЕНТАЦІЯ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНОГО ГЛОСАРІЮ

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну актуалізувало необхідність багатоаспектного осмислення історії, політики, суспільних відносин, зовнішньополітичної стратегії, пріоритетів у сфері міжнародної безпеки, форм реагування на традиційні та новітні загрози, а водночас зумовило необхідність випрацювання відповідного наративу, вироблення чи переосмислення концептуальних підходів у сфері воєнно-історичних досліджень тощо. Породжені війною виклики спонукають до осмислення причин і передумов цього цивілізаційного протистояння, мотивації та дій сторін, характеру подієвого ряду, форм і видів опору, масштабів та впливу на міжнародну архітектуру безпеки тощо. Процеси та явища, актуалізовані воєнним дискурсом, потребують осмислення і концептуалізації, термінологічно-поняттєвої визначеності та узгодженості ключових понять і термінів. Під поняттям «воєнний дискурс»¹ розуміємо тип дискурсу,

¹ Принагідно акцентуємо увагу на дискусійності понять «воєнний» та «військовий» щодо сфери використання, меж тотожності чи полярності тощо. Відомий дослідник історії Другої світової війни О. Лисенко стверджує, що термін «військовий» слід вважати родовим щодо терміну «воєнний», який входить до нього досить істотним сегментом. Протилежну думку мають вчені О. Гуржій, Р. Пилявець, С. Сидоров та ін., наголошуючи, що поняття «військовий» є вужчим у своїх складових аспектах, аніж «воєнний». Див.: Лисенко О. Є. До питання про зміст понять «війна», «воєнний», «військовий» // Сторінки воєнної історії України. 2003. Вип. 7. С. 116–119; Пилявець Р. І. Локальні війни і збройні конфлікти як поняття воєнно-історичної науки // Сторінки воєнної історії України. 2003. Вип. 7. Ч. 1. С. 110–115; Гуржій О. І., Пилявець Р. І. Проблемні питання сучасної української воєнної термінології // Воєнні конфлікти другої половини ХХ століття. Київ : Інститут історії України НАН України, 2004.

що відображає сферу соціально-політичного та культурного життя, психологічні та історичні процеси періоду російсько-української війни 2014–2024 рр.

Пропоноване видання «Російсько-українська війна. Енциклопедичний глосарій» має на меті системно подати визначення ключових понять і відповідних термінів, що описують причини, перебіг, події та локації, нормативно-правову базу, стратегії та безпекові виміри, символи війни Росії проти України. При цьому ми свідомі перебування у ситуаційній реальності воєнного контексту й відповідного кодування лексики певного історичного періоду. Гасла, зібрані у виданні, за умов мирного часу здебільшого перебувають у пасивному словнику пересічних мовців, але в умовах сьогодення пропонується в глосарії лексика перейшла до активного вжитку. Водночас усвідомлюємо, що «війна — це не та річ, яку можна з легкістю визначити категоріально»². За виникнення нових реалій життя та відповідною зміною парадигми сприйняття соціальної дійсності відбувається переакцентування, переосмислення, перекодування наративної і понятійної матриці, окреслення концептуальних рамок осмислення культурного й політичного простору суголосно добі.

Кілька зауваг щодо обраного формату довідкового видання.

Довідкове видання — видання, що містить короткі відомості наукового чи прикладного характеру, розташовані в порядку, зручному для їх швидкого пошуку, призначене для вибіркового читання³.

Енциклопедія — довідкове видання, що містить узагальнені основні відомості з однієї, кількох чи всіх галузей знань та практичної діяльності, викладені у вигляді статей, розташованих за алфавітом їхніх назв чи в систематичному порядку. За цільовим призначенням роз-

С. 6–8; Гуржій О. І., Пилявець Р. І. Сучасна воєнно-історична та воєнна термінологія: проблемні питання // Сторінки воєнної історії України. 2009. Вип. 12. С. 19–24; Пилявець Р. І., Сидоров С. В. Прикметники «воєнний» і «військовий» як складові воєнних термінів: значення та особливості вживання // Воєнно-історичний вісник. 2016. Вип. 1 (19). С. 45–53; Стаднік І. О. Лінгвістична відповідність понять «воєнний» дискурс vs «військовий» дискурс // Science and Education a New Dimension. Philology. 2016. Vol. IV (22). Is. 99. P. 63–66.

² Hofmeister H. Der Wille zum Krieg oder die Ohnmacht der Politik: ein philosophischpolitischer Traktat. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 2001. 160 p.

³ ДСТУ 3017:2015. Інформація та документація. Видання. Основні види. Терміни та визначення понять. Київ : ДП «УкрНДНЦ», 2016. С. 10.

різняють наукову, науково-популярну, популярну енциклопедії. За характером інформації енциклопедія може бути універсальною, спеціалізованою, регіональною⁴. «Велика українська енциклопедія» за характером інформації є універсальною.

Глосарій (лат. *glossarium*, від грец. γλῶσσάριον — словник, зібрання слів, що потребують пояснень) — «зібрання глос». Глосарій — це словник термінів, аббревіатур, власних назв тощо, характерних для певної теми, галузі або проєкту. Глосарій забезпечує тлумачення і визначення основних понять, необхідних для адекватного осмислення матеріалу.

Структурно-композиційно видання складається з двох частин. Першу частину репрезентує теоретичний блок. Автори керувалися тим, що у сучасному науковому просторі термін «теорія» інтерпретується як форма та система знань високого ступеня узагальнення, що орієнтуються на пояснення тих чи інших сторін дійсності, необхідних для практичних дій і може бути вихідним пунктом наукових досліджень або їхнім результатом. Відтак у першій частині пропонованого видання вміщено авторські тексти, які створюють (принаймні у першому наближенні) контекстну панораму причин, природи, характеру, основних фаз, сутнісних, загальних, внутрішніх і зовнішніх зв'язків у структурі досліджуваної проблеми російсько-української війни та її рецепції в енциклопедійному просторі.

Друга частина є банком ключових термінів / понять і відповідних статей, важливих для осмислення конкретної проблеми — «Війна Росії проти України» (оприсутнюють змістові й сутнісні характеристики поняттєво-термінологічного апарату, контекстуальну основу застосування тих чи інших гасел, пов'язаних з осмисленням проблеми тощо). Аналіз оприлюднених на сторінках мультимедійної версії «Великої української енциклопедії» (е-ВУЕ) статей засвідчив зацікавленість різноплановим контентом проблематики російсько-української війни, сфокусованим на подіях, постатях, видах озброєнь тощо. У пропонованому першому випуску енциклопедичного глосарію зібрано лише частину гасел, присвячених рецепції цієї війни.

Глосарій скомпоновано на основі підготовлених статей до «Великої української енциклопедії», сфокусованих навколо тематики

⁴ ДСТУ 3017:2015. Інформація та документація. Видання. Основні види. Терміни та визначення понять. Київ: ДП «УкрНДНЦ», 2016. С. 14.

«Російсько-українська війна», що вже оприлюднені на порталі «Великої української енциклопедії» (vue.gov.ua/). Зокрема тут розміщено низку статей, присвячених сфері національної безпеки, міжнародного права, міжнародного гуманітарного права та інших. Ці статті через призму окреслених сегментів допомагають з'ясувати сутнісні характеристики явищ і подій, які відбуваються у сучасному світі. Паралельно з бойовими діями країна-агресор активно застосовує гібридні методи ведення війни (інформаційні війни: поширення дезінформації та фейків, використання цифрових технологій тролів, ботів тощо). Саме тому частину статей глосарію присвячено сутності тих методів, які часто використовує ворог для дестабілізації України зсередини. Розуміння компонентів та особливостей ведення гібридної війни є надзвичайно важливим для успішної протидії інформаційному впливу ворога. У глосарії читач знайде й статті, присвячені характеристиці міжнародних акторів.

До першого випуску глосарію увійшло понад 60 гасел, що допомагають осмислити простори російсько-української війни за кількома основними категоріями:

Нормативно-правова база

Актори / дієвці

Події та локації

Стратегії і безпекові виміри війни

Символ.

При використанні глосарію варто врахувати: гасла розташовано за алфавітом; заголовні слова (гасла, глоси) виділено жирним шрифтом. До тексту статті подано посилання на джерела і літературу.

Запропоновані в глосарії терміни й поняття (та відповідні підготовлені статті) відображають закономірні властивості й своєрідні зв'язки, уможливають обґрунтування явищ і процесів у конкретній предметній галузі наукового пізнання, пов'язаного з осмисленням російсько-української війни. Розглядаємо викладені статті в енциклопедичному форматі глосарію як своєрідний спеціальний інструмент, створений для вивчення конкретної проблематики.

Практичне значення пропонованого видання полягає в упродовженні в науковий дискурс історично, аналітично й проблемно систематизованої поняттєво-термінологічної групи енциклопедійних

статей для вивчення конкретної проблематики — «Війна Росії проти України», а також ширшого воєнного дискурсу.

У виданні вміщено авторські статті та редакційні статті, підготовлені для «Великої української енциклопедії» співробітниками Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво».

Пропоноване видання підготовлено авторським колективом у складі: д. філос. н., проф. А. Арістова; к. політ. н. В. Бабка; д. ю. н., проф. В. Бабкін, д. е. н., проф., акад. НАН України О. Бакаєв; Т. Березюк; Ю. Богорадова; к. філол. н., с. н. с. Н. Вербич; к. і. н. Н. Гаврилишина; к. і. н. С. Гірік; С. Глухова; к. ю. н., доц. М. Гнатовський; д. політ. н., проф. В. Горбатенко; д. ю. н. Л. Гусейнов; д. політ. н., проф. Б. Дем'яненко; д. ю. н., проф., чл.-кор. НАПрН України В. Денисов; д. ю. н., проф. А. Дмитрієв; к. біол. н. Л. Зав'ялова; к. і. н., доц. А. Іваненко; д. і. н., проф. А. Киридон; Є. Кравець; к. і. н., доц. О. Кучик; к. тех. н., доц. В. Мирний; к. політ. н., доц. А. Мороз; к. ю. н., доц. Ю. Нипорко; к. військ. н. Є. Панкратов; Д. Панчук; д. військ. н., с. н. с. Ю. Пунда; к. ю. н. В. Репецький; к. і. н., с. н. с. В. Резнік; к. фіз.-мат. н., доц. Ю. Рогушина; к. ю. н., доц. В. Романюк; д. політ. н., проф., акад. АППН України О. Рудакевич; к. ю. н., проф. В. Семенов; д. і. н., проф. С. Троян; д. політ. н., проф. С. Федуняк; д. ю. н., проф. М. Хавронюк; д. і. н., проф. А. Харук; д. ю. н., проф., акад. НАН України, акад. АПН України Ю. Шемшученко; д. ю. н., проф., чл.-кор. НАПрН України С. Яценко.

Автори та упорядники довідкового видання розглядають пропонування перший випуск тематичного енциклопедичного глосарію як проект, відкритий для доповнень, змістових коригувань, якісного вдосконалення. Подальшу роботу планується здійснювати в напрямі розширення термінологічного переліку з метою насичення суспільного дискурсу конструктивними смислами щодо проблематики російсько-української війни. Авторський колектив наперед вдячний за можливі зауваження і пропозиції до змісту глосарію з метою його вдосконалення та підготовки до наступних видань.

Видання стане у пригоді працівникам сфер освіти, наукової і науково-технічної діяльності, державної влади, учням, студентам, а також усім, хто цікавиться історією України, проблемами міжнародних відносин, зовнішньої політики України, російсько-української війни 2014–2024 рр.

Мар'яна ЧОРНА,
*кандидат історичних наук, старший науковий співробітник
відділу соціогуманітарних, природничих, технічних наук
Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»*

ВІДОБРАЖЕННЯ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ НА СТОРІНКАХ «ВЕЛИКОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ» (ВУЕ)

Історія останнього десятиліття оприсутнює безпрецедентну боротьбу українського народу за свою державність, українську культуру, мову та ідентичність, за право жити на своїй землі. Перед Україною постали складні зовнішні та внутрішні виклики: анексія Криму у 2014 р., розгортання повномасштабних військових дій на території України у лютому 2022 р., яка триває дотепер. Росія щодня завдає величезних втрат Україні, знищуючи українські міста, мирних жителів. Дії агресора спрямовані на руйнування культурної спадщини, знищення нашої самотутньої історії, стирання пам'яті для наступних поколінь. Така імперська російська політика має кількасотлітню тяглисть.

Колектив авторів Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво» приділяє особливу увагу наповненню портальної версії е-ВУЕ якісним актуальним контентом, щоб читачі отримували доступ до вивіреної інформації від фахівців, що є вкрай важливим в умовах воєнного стану.

Протягом останніх двох років портал ВУЕ активно наповнюють статтями про Героїв України, міста-герої України, поруйновану спадщину. Також оновлюють оприлюдненні раніше статті. Це стосується насамперед розділу «Україніка», додавання нової інформації, пов'язаної з російсько-українською війною, висвітлення позиції діячів мистецтва, культури, науки, спорту, підтримки України на міжнародній арені тощо.

У статтях ВУЕ зафіксовано знакові події в українській історії. Про героїчні вчинки наших військових під час окупації Криму дізнаємося у статті про Героя України І. Бедзая, де відтворено події 2014 р. у Криму: «У березні 2014 р. 10-та бригада морської авіації стала єдиним підрозділом ЗСУ, який зумів вивести з окупованого

Криму свою бойову техніку. Під керівництвом Бедзая проведено ризиковану операцію з порятунку літаків і гелікоптерів. Завдяки його лідерству Україна зберегла морську авіацію під час окупації РФ Криму. Гелікоптери та літаки перекинуто під м. Миколаїв»¹. Про перших Героїв України російсько-української війни, які полягли на початку Антитерористичної операції 2014 р. читаємо у статтях про Тараса Сенюка, Сергія Кульчицького²; один із перших подвигів перших днів повномасштабного вторгнення 2022 р. — у статті про Героя України В. Скакуна³, який, щоб зупинити просування танкової колони, ухвалив рішення про підлив Генічеського автомобільного мосту ціною власного життя.

Також на порталі з'явилися статті — базові поняття — про місто-герой та місто-рятівник. У статті «Місто-герой України» йдеться про відродження практики присвоєння почесної відзнаки містам, оборонці і мешканці яких виявили надзвичайний героїзм, мужність і стійкість, відбулося в умовах повномасштабної військової агресії Російської Федерації. «Указом Президента України В. Зеленського за № 111 від 06.03.2022 р. встановлено почесну відзнаку «Місто-герой України» та присвоєно її містам Волновасі, Гостомелю, Маріуполю, Харкову, Херсону, Чернігову. Указом Президента України за № 164 від 24.03.2022 р. перелік міст-героїв України поповнили міста Буча, Ірпінь, Миколаїв, Охтирка»⁴. Детальну інформацію про кожне з цих міст можна знайти на порталі ВУЕ. У статтях про міста в історичній довідці подано інформацію про російське вторгнення, руйнування цивільних об'єктів, злочини проти цивільного населення, однак дані статті потребуватимуть доповнення, зважаючи на продовження російської агресії. Зі статті «Охтирка» дізнаємося: «26.02 від артилерійського обстрілу, рятуючи поранених, загинула медик І. Дерусова

¹ Бедзай, Ігор Володимирович // Велика українська енциклопедія. URL: https://vue.gov.ua/Бедзай_Ігор_Володимирович

² Сенюк, Тарас Михайлович; Кульчицький, Сергій Петрович // Велика українська енциклопедія. URL: https://vue.gov.ua/Сенюк_Тарас_Михайлович;_Кульчицький,_Сергій_Петрович

³ Скакун, Віталій Володимирович // Велика українська енциклопедія. URL: https://vue.gov.ua/Скакун_Віталій_Володимирович

⁴ Місто-герой України // Велика українська енциклопедія. URL: https://vue.gov.ua/Місто-герой_України

(перша жінка — Герой України, якій це звання присвоєно посмертно)»⁵. У статті про Гостомель: «За період військового вторгнення Російської Федерації від 24.02.2022 місто одне із перших було атаковане окупантами (див. Окупація). 24.02.2022 близько 7:00 почався напад на аеродром аеропорту ДП «Антонов», який тривав понад добу. У результаті повітряної атаки найбільший у світі літак АН-225 «Мрія» було спалено»⁶. У статті про м. Маріуполь зазначено: «Військове керівництво України віддало наказ про збереження життя і здоров'я військових та припинення оборони міста. Упродовж 16–20.05.2022 р. відбувався вихід українських військовослужбовців із території комбінату. За попередніми оцінками, унаслідок обстрілів знищено комунікації, зруйновано міську інфраструктуру, пошкоджено близько 90 % житлового фонду. Кількість загиблих невідома, ймовірні втрати серед населення становлять понад 20 тис. осіб. Виявлено масові поховання. Зафіксовано використання окупаційними військами мобільних крематоріїв. Понад 50 тис. осіб примусово депортовано (див. Депортація) до Російської Федерації та тимчасово окупованих територій. Організовано фільтраційні центри (табори)»⁷.

Із початком повномасштабного вторгнення актуальності набули статті «Геноцид», «Окупація», «Депортація», «Блокада», «Агресор», «Рашизм», «Фейк» та інші. Широкого використання набув термін «рашизм». Як подає автор ВУЕ В. Горбатенко: «Раши́зм (від англ. Russia — Росія та італ. fascismo — фашизм) — маніпулятивна, популістська квазіідеологія і практика політичного режиму РФ кінця 20 — початку 21 ст. Основу рашизму становлять суміш великоросійського шовінізму і реакційного православ'я, ідеалізація та спроба відтворення радянського минулого, месіанське уявлення про “богообраність” та особливу цивілізаційну місію російського народу в сучасному світі. Рашизм розглядають як різновид нацизму, неофашизму. Прихильників рашизму називають “рашистами” або “ватниками”»⁸.

⁵ Охтирка // Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/Охтирка>

⁶ Гостомель // Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/Гостомель>

⁷ Маріуполь // Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/Маріуполь>

⁸ Горбатенко В. П. Рашизм // Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/Рашизм>

Серед читачів останніх років найпопулярнішими були статті про Збройні сили України, інформаційну безпеку, ленд-ліз, міжнародний тероризм, Будапештський меморандум 1994, серед персоналій — статті про В. Залужного, Дж. Байдена, В. Зеленського, С. Бандеру, Д. Коцюбайла та інших.

Крім необхідності протистояти ворогу на полі бою, українцям також потрібно протистояти російській пропагандистській машині. Боротьба триває і на культурному фронті. Нагальна потреба підкреслити свою окремішність та ідентичність — одне з основних завдань, що постало і перед ВУЕ.

Серед інших особливостей статей ВУЕ, які присвячені зарубіжним митцям, є висвітлення їхніх зв'язків (прямих чи опосередкованих) з Україною. На прикладі статті «Делон, Ален»⁹ простежується його ставлення до України. У вересні 2022 р. він виступив на французькому телебаченні зі словами підтримки українському народові, який бореться проти російської агресії. 23.09.2022 р. в ефірі цього ж телеканалу був учасником бесіди Президента України В. Зеленського з представниками французьких засобів масової інформації. Заявив, зокрема, що, якби був на 50 р. молодшим, вступив би до армії України.

Приклади підтримки України сприяють формуванню позитивного іміджу країни. У грудні 2022 р. режисер Мішель Азанавічюс (нар. 1967) організував благодійний аукціон для допомоги Україні. Завдяки продажу речей світових знаменитостей удалося зібрати 250 тис. євро (майже 10 млн гривень). На продаж було виставлено близько 50 лотів, зокрема приз «Сезар» за найкращу режисуру (отримав Ж. Одіар 2010 р. за фільм «Пророк»), а також приз, отриманий Азанавічюсом 2012 р. за фільм «Артист». Режисер став послом ініційованої Президентом України платформи «UNITED24», покликаної об'єднати благодійні організації, партнерів і громадських діячів у всьому світі на підтримку України. М. Азанавічюс разом із тенісисткою Е. Світоліною опікується напрямом «Відбудова України». Режисер збирає гроші на відбудову лікарні в м. Ізюмі та будинку в м. Ірпені¹⁰.

⁹ Глухова С. В. Делон, Ален // Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/Делон, Ален>

¹⁰ Глухова С. В. Азанавічюс, Мішель // Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/Азанавічюс, Мішель>

У статті про Берлінський міжнародний кінофестиваль зазначено про представлені фільми, які показують життя українців в умовах війни. На відкритті 73-го Берлінського міжнародного кінофестивалю у 2023 р. відбулася прем'єра фільму Ш. Пенна та А. Кауфмана (нар. 1982; США) про війну в Україні «Суперсила». Короткометражна стрічка «Це побачення» (2023) режисури Н. Парфан (нар. 1986; Україна) отримала спеціальну відзнаку міжнародного журі. Стрічку знято про життя у місті під час повномасштабного вторгнення Росії. Українсько-німецький документальний фільм «Прокидаючись у тиші» (2023) режисерів М. Жлуктенко (нар. 1991; Україна) та Д. А. Фаезі (нар. 1993; Німеччина) відзначено спеціальною нагородою за найкращий короткометражний фільм у програмі «Generation Kplus». У стрічці зображено події очима українок та дітей, які вимушені шукати прихисток у Німеччині через російсько-українську війну¹¹.

Цю інформацію оновлено на порталі e-VUE. Вона є прикладом активного доповнення статей ВУЕ актуальною інформацією. Незважаючи на різні напрями статей (це військова справа чи культура, мистецтво або спорт), російсько-українська війна залишає свій відбиток на сторінках ВУЕ та відображає зв'язок України зі світом.

¹¹ Корнеєва Л. Л. Берлінський міжнародний кінофестиваль // Велика українська енциклопедія. URL: https://vue.gov.ua/Берлінський_міжнародний_кінофестиваль

РОЗДІЛ VII
СТРАТЕГІЇ ПЕРЕМОГИ

Геннадій ГАПОНЕНКО,
кандидат педагогічних наук, полковник,
головний науковий співробітник
Державного науково-дослідного інституту
випробувань та сертифікації озброєння та військової техніки

Олександр ОЛІЙНИК,
магістр військового управління, підполковник,
начальник науково-дослідного відділу
експериментальних досліджень роботизованих комплексів
(систем) повітряного базування науково-дослідного управління
експериментальних досліджень роботизованих комплексів
(систем) Державного науково-дослідного інституту
випробувань і сертифікації озброєння та військової техніки

Наталія ГАПОНЕНКО,
викладач Відокремленого структурного підрозділу
Кам'янець-Подільського фахового коледжу
Навчально-реабілітаційного закладу вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»

РОБОТИЗОВАНІ КОМПЛЕКСИ ТА СИСТЕМИ ПОВІТРЯНОГО БАЗУВАННЯ НАБЛИЖАЮТЬ НАШУ ПЕРЕМОГУ

Безпілотні літальні апарати (далі — БПЛА) й авіаційні комплекси мають широкий спектр застосування. У більшості випадків це аерофотозйомка або картографування. Крім цього, існує можливість їхнього використання при створенні 3D-моделей будівель, у медицині, для патрулювання та охорони, з метою реагування на надзвичайні ситуації, оптимізації логістики, охорони природи, контролю комунікацій та доставки вантажів, під час рятувальних операцій, в агросекторі та військовій сфері.

Серед основних принципів бойового застосування безпілотних систем:

- цілеспрямованість їхнього застосування;

- єдиноначальність у керуванні процесом застосування;
- оперативність реагування на обставини під час застосування;
- живучість таких систем до впливу противника.

Характерною рисою сучасної збройної боротьби є застосування значної кількості безпілотних систем (далі — БпС) у бойових діях, що дозволяє особовому складу вести асиметричні дії та максимально дистанціюватися від безпосереднього зіткнення із противником. Під час воєнних конфліктів БпС довели свою здатність позитивно впливати на перебіг бойових дій для сторони, яка успішно їх застосовує.

БпС призначені для підвищення спроможностей військ щодо забезпечення ситуаційної обізнаності командирів, органів військового управління відповідного рівня у ході ведення бойових дій, ураження об'єктів і живої сили противника (зокрема у його глибокому тилу, недосяжному для засобів ураження іншого типу), забезпечення безперервності та стійкості управління військами, підвищення їхньої живучості. Крім цього, виконуються й інші функції.

БпЛА, які входять до складу БпС, за функціональним призначенням класифікують як:

- розвідувальні (для добування розвідувальної інформації про противника);
- обслуговування непрямого вогню (для безпосереднього контролю за вогневим ураженням цілей противника за умов відсутності прямої видимості);
- ударні (для вогневого ураження військ та об'єктів противника з повітря);
- командування і контролю за маневром та вогнем своїх військ;
- винищувальні (перехоплювачі повітряних суден) — для знищення (перехоплення) літальних апаратів противника, відбиття їхніх атак і примушення до відмови від виконання поставлених завдань;
- радіоелектронної боротьби — для радіоелектронного подавлення (РЕП) радіоелектронних засобів противника;
- повітряні мішені — для створення повітряної мішеневої обстановки під час тренування екіпажів (пілотів) літальних апаратів та бойових обслуг засобів протиповітряної оборони;
- імітатори цілі (для імітації одиночних і групових повітряних цілей);

- дистанційного мінування (для встановлення поодиноких і груп мін);
- дистанційного задимлення (для імітації пожеж, оперативного прикриття евакуації поранених);
- логістичні (для повітряного перевезення та доставки вантажів різного призначення, евакуації поранених).

БпЛА, які можуть виконувати (одночасно або послідовно) декілька із перелічених функцій (наприклад, розвідка, командування та контроль, ретрансляція сигналів, ураження, обслуговування непрямого вогню), класифікують як багатофункціональні (комбінованого призначення). Такі БпЛА можуть конструктивно оснащувати різним цільовим спорядженням. Отже, роботизовані комплекси та системи повітряного базування наближають нашу перемогу.

Павло ГРУШКЕВИЧ,
військовослужбовець,
в/ч А4599, м. Лиман Донецької області

УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЛОГІСТИЧНИМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯМ ЗСУ НА БАЗІ ПРОГРАМНИХ КОМПЛЕКСІВ

1. *Логістика загалом.* У найширшому сенсі логістикою називають будь-які процеси, пов'язані з транспортуванням, зберіганням та опрацюванням певних предметів та облік даних процесів і матеріалів¹. Однак останніми роками термін набув широкого вжитку в бізнесі й тепер асоціюється саме з корпоративною лексикою. Термін «логістика» зазвичай застосовують у військових операціях для процесів забезпечення армійських підрозділів.

Сучасне уявлення про логістику дуже відрізняється від оригінального. Якщо раніше термін описував фізичний рух сировини і товарів, то тепер він включає планування, закупки, транспортування та зберігання. Подальшим розвитком логістики є термін «управління ланцюгом забезпечення», що є свідченням зростаючого розуміння компаніями важливості координації всіх галузей, учасників і бізнес-процесів.

Основним об'єктом управління логістики, як господарської діяльності, є матеріальний потік, що проходить по логістичному ланцюгу від первинного джерела через усі проміжні процеси аж до постачання кінцевого продукту до споживача. Об'єктами управління є також фінансові й інформаційні потоки. У галузі інформаційний потік — це інформованість учасників про етап логістики, про складнощі, що виникли, хід усунення їх.

Сили логістики в призначені для організації логістичного забезпечення Збройних сил України у повсякденній діяльності, у ході проведення заходів бойової підготовки, під час мобілізуванню і стратегічного (оперативного) розгортання, підготовки та ведення операцій (бойових дій), відновлення боєздатності військ (сил), отримання,

¹ Крикавський Є., Похильченко О., Фертч М. Логістика та управління ланцюгами поставок. Львів : Львівська політехніки, 2017. 801 с.

накопичення, обліку, зберігання, постачання та поповнення запасів матеріальних засобів².

2. Система логістики на базі програмного забезпечення (ПЗ). Організація складних процесів перевезення може бути значно спрощена, якщо використовувати логістичне ПЗ. Сучасні ІТ-рішення дозволяють інтегрувати багато видів діяльності, необхідних для надання послуг із перевезення. Після завершення реалізації заявки, логістичне ПЗ впорядковує документообіг і стежить за процесами. Постійний збір і аналіз даних дозволяє визначити рентабельність маршрутів, процесів, які провадить окремий підрозділ, так і компанія загалом.

Програму для транспортних компаній можна легко інтегрувати, зокрема з системами GPS і біржою вантажів. Автоматизація процесів забезпечує високу точність передачі ключової інформації до обраних одержувачів. Окрім того, логістичне ПЗ мінімізує кількість помилок при введенні даних уручну. Варто зазначити, що програма для транспортної логістики також значно скорочує час, необхідний для виконання таких дій, як виставлення на біржі вантажу та рахунків або комунікація з водіями.

Часи управління транспортною компанією за допомогою блокнота, калькулятора та Excel минули. Обсяги даних, які щодня генеруються при виконанні логістичних операцій, вимагають професійних інструментів. Тільки так можна навести порядок і приймати вигідні бізнес-рішення. ПЗ для логістики — це перевірений спосіб підвищити ефективність та прибутковість будь-якої логістичної компанії³.

Логістичні інформаційні системи підрозділяють на 3 групи:

- планові;
- диспозитивні (чи диспетчерські);
- виконавчі (чи оперативні).

Логістичні інформаційні системи, що входять у різні групи, відрізняються як своїми функціями, так і підсистемами, що забезпечують. Функціональні підсистеми відрізняються складом розв'язуваних

² Сили логістики // Ukrainian Military Pages. 2020. URL: <https://www.ukrmilitary.com/p/logistic-command.html>

³ Логістичні програми для транспортних компаній — дізнайтеся про програмне забезпечення для управління перевезеннями (TMS) // Trans.eu. 2023. URL: <https://www.trans.eu/ua/blog/logistychni-programy-dla-transportnyh-kompanij-tms/>

задач. Планові інформаційні системи створюються на адміністративному рівні керування і служать для прийняття довгострокових рішень стратегічного характеру та розв'язують такі задачі, як створення й оптимізація ланок логістичного ланцюга, керування умовно-постійними, даними, планування виробництва та інвестування, загальне керування запасами.

Диспозитивні інформаційні системи створюються на рівні керування складом чи цехом і служать для забезпечення налагодженої роботи логістичних систем.

Виконавчі інформаційні системи створюються на рівні адміністративного чи оперативного керування. Обробка інформації в цих системах виробляється в темпі, обумовленому швидкістю її надходження в електронно-обчислювальну машину (скорочено ЕОМ). Це т. з. режим роботи в реальному масштабі часу, що дозволяє одержувати необхідну інформацію про рух вантажів у сучасний момент часу і вчасно видавати відповідні адміністративні та керуючі впливи на об'єкт керування. Цими системами можуть «зважуватися» різноманітні задачі, пов'язані з контролем матеріальних потоків, оперативним керуванням обслуговування виробництва, керуванням переміщеннями і т. п.

Створення багаторівневих автоматизованих систем керування матеріальними потоками зв'язано зі значними витратами, в основному в області розробки ПЗ, що з одного боку, повинне забезпечити багатофункціональність системи, а з іншого — високий ступінь її інтеграції. У зв'язку з цим при створенні автоматизованих систем керування в сфері логістики повинна досліджуватися можливість використання порівняно недорогого стандартного ПЗ, з його адаптацією до місцевих умов.

Нині створюються досить довершені пакети програм. Однак застосовні вони не у всіх видах інформаційних систем. Це залежить від рівня стандартизації розв'язуваних при керуванні матеріальними потоками задач.

У виконавчих інформаційних системах на оперативному рівні застосовують, як правило, індивідуальне ПЗ.

Відповідно до принципів системного підходу будь-яка система спочатку повинна досліджуватися у взаємовідносини із зовнішнім

середовищем, а вже потім усередині своєї структури. Цього принципу послідовного просування по етапах створення системи необхідно дотримуватися і під час проектування логістичних інформаційних систем.

Переваги інтегрованих інформаційних систем:

- зростання швидкості обміну інформацією;
- зниження кількості помилок в обліку;
- зменшення обсягу непродуктивної, «паперової» роботи;
- сполучення розрізнених інформаційних блоків прямими зв'язками без участі центральних модулів.

Принцип можливості поетапного створення системи. Логістичні інформаційні системи, побудовані на базі ПЗ, як і інші автоматизовані системи керування, є системами, що постійно розвиваються. Це означає, що при їхньому проектуванні необхідно передбачити можливість постійного збільшення об'єктів автоматизації, можливість розширення складу реалізованих інформаційною системою функцій і кількості розв'язуваних задач.

При цьому варто визначати етапи створення системи для вибору першочергових задач: це впливає на розвиток та ефективність функціонування логістичної інформаційної системи.

3. *Організація та розвиток логістики армії країн НАТО та США.* Матеріально-технічне забезпечення військ — запорука й основа успіху під час ведення бойових дій. У будь-якій війні, на будь-якому з театрів бойових дій, розвиток подій після перших пострілів гармат залежить від того, наскільки ефективно працює військова логістика.

Як правило, в пресу і поле зору широкої громадськості потрапляє два аспекти життя військ — навчання й перекидання їх на ротацийній основі. Проте жодне нарощування угруповань чи розгортання військ неможливо без належного логістичного забезпечення й розвитку об'єктів інфраструктури. Вони, якщо і потрапляють в поле зору журналістів, то ненадовго. Однак військові аналітики саме їм приділяють найбільшу увагу. І марно. Саме робота над створенням логістичної інфраструктури показує роль і місце країни в планах військових союзів, зокрема Організації Північноатлантичного договору (англ. North Atlantic Treaty Organisation, NATO; далі —

НАТО), і те, яку роль відіграватиме країна в перебігу будь-якого конфлікту⁴.

Після початку повномасштабної війни між Україною і РФ країни НАТО постали перед потребою розгортання військ та їхньої підтримки для військових дій тривалого режиму як із терористичними організаціями, так і з всією силою збройних сил військ противника.

Військова логістика сил країн Альянсу також не була готова до гібридності воєнних дій, де нечітко відрізняється лінія бойового зіткнення, військові сили протилежної сторони та ідентифікації цивільний / противник.

Для вирішення проблем, з яким зіштовнулися сили Альянсу, вирішено створити окремі сили логістики НАТО в Європі, та збільшити присутність військових сил у Польщі, звідки є можливість здійснювати оперативну підтримку союзних сил, зменшивши час розгортання контингенту сил США до 10 тис. військовослужбовців за 4–5 діб у Східній Європі (до цього час розгортання становив 30–40 діб).

4. Розвиток логістики в Україні, програмні забезпечення. Дестабілізація ситуації на Сході України, розгорнення повномасштабних військових дій засвідчили низьку здатність українських збройних сил, оборонного комплексу та українського уряду загалом здійснювати військові операції, а також якісно забезпечувати потреби фронту. Українська влада виявилася неспроможною спорядити сили Анти-терористичної операції (АТО) найнеобхіднішим: амуніцією, провіантом, зброєю, технікою. Крім того, у військових постійно виникає потреба у високотехнологічних приладах і ПЗ, постачання яких відбувається здебільшого через волонтерські організації, оскільки Міністерство оборони України вчасно не реагує та не виділяє кошти на потреби військових через величезний обсяг паперової роботи. Відсутність знань зі швидкої та правильної евакуації мирного населення, гуманітарна катастрофа на лінії фронту, потреби прифронтових лікарень, відсутність зрозумілої схеми поставок матеріального забезпечення військовим, а також пошуку бійців, які загинули або зникли безвісти на фронті, вимагають формування військової логістики,

⁴ Логістичні програми для транспортних компаній — дізнайтеся про програмне забезпечення для управління перевезеннями (TMS) // Trans.eu. 2023. URL: <https://www.trans.eu/ua/blog/logistychni-programy-dla-transportnych-kompanij-tms/>

першочерговими завданнями якої є налагодження вчасного та якісного забезпечення технікою, зв'язком, матеріально-технічними засобами та створення чинної інфраструктури, що забезпечуватиме успіх і тактичних, і стратегічних операцій. За твердженням одного із фахівців з логістики Збройних сил Польщі, щоб виграти війну, треба спочатку підготуватися до неї логістично.

Необхідно в час миру нагромаджувати обладнання, запаси, щоб потім мати змогу їх лише модифікувати для потреб конкретного конфлікту. Війна повинна бути заходом, продуманим економічно, адже вона завжди є дуже дорогою. Отже, необхідні планування, підготовка використання озброєння і військового обладнання, матеріальних засобів, надання послуг із метою утримання військ у відповідній бойовій готовності. Загалом військова логістика має давню історію й у сучасному світі вважається розвинутим напрямом.

5. Введення логістики у військові формування. Під час планування та проведення військових операцій логістичне забезпечення операцій вимагає створення мережі маршрутів і вузлів, здатних доставляти сили для підтримки операцій. Слід враховувати, що час на їхнє проведення може бути обмеженим, а безпосередні учасники операцій можуть перебувати під активним впливом противника — під вогнем та ракетно-бомбовими ударами.

Необхідно, щоб чисельність та оснащеність сил на театрі бойових дій не перевищувала ту, якої вимагає ситуація. Надзвичайно важлива і послідовність дій. Адже основне правило логістики: правильні сили з потрібним обладнанням у потрібний час, і в потрібному місці⁵. Збройні сили відповідають за отримання вихідного продукту, зберігання, транспортування, обслуговування, експлуатацію, утилізацію озброєння, техніки і майна. Під час численних навчань виявлено багато автономних, бюрократично-ускладнених систем забезпечення. Вони часто неузгоджені, необґрунтовано дубльовані в межах держав.

Брак достовірної інформації видає неповну картину наявних логістичних ресурсів, що призводить до втрати можливостей і зайвих поставок. Водночас при оптимізації роботи логістичних структур можна досягти істотного зменшення займаної площі різними струк-

⁵ Шульман О. Як розвивається військова логістика НАТО в Європі // АрміяInform. 2020. URL: <https://armyinform.com.ua/2020/01/31/yak-rozvyvayetsya-vijskova-logistyka-nato-v-yevropi>

турами й істотної економії часу, що призведе до зниження загальних витрат⁶.

Оптимальне використання національних сил і засобів, а також спеціальних знань та досвіду для збільшення гнучкості, зменшення вимог щодо процедури повітряних перевезень призведе до зниження використання обмежених місцевих ресурсів.

⁶ Шутьман О. Логістичне планування НАТО та сучасні виклики // АрміяInform. 2020. URL: <https://armyinform.com.ua/2020/02/27/logistychne-planuvannya-nato-ta-suchasni-vyklyky>

Богдан ГУДЕНКО,
*аспірант Державної навчально-наукової установи
«Академія фінансового управління»*

Олександр ГУДЕНКО,
*аспірант Державної навчально-наукової установи
«Академія фінансового управління»*

ФІНАНСОВО-ОБЛІКОВІ МЕХАНІЗМИ ПІДТРИМКИ СТВОРЕННЯ ВЕТЕРАНСЬКОГО БІЗНЕСУ

Фінансово-облікові механізми підтримки створення ветеранського бізнесу визначає комплекс фінансових та облікових інструментів, спрямованих на стимулювання й розвиток підприємницької діяльності учасників бойових дій та ветеранів. Основні аспекти цих механізмів полягають у створенні сприятливого фінансового середовища та наданні відповідних інструментів обліку для підтримки цільових підприємницьких ініціатив.

У цьому контексті важливо розглядати надання фінансових пільг для ветеранів, що містить податкові пільги, пільгові кредитні програми та фінансові гранти. Створення спеціальних фондів чи фінансових інституцій, які спеціалізуються на підтримці ветеранського бізнесу, може сприяти наданню доступу до фінансування та зниженню фінансових бар'єрів¹.

Ефективні облікові механізми відіграють ключову роль у визначенні фінансового стану та рентабельності ветеранських підприємств. Використання сучасних облікових систем і технологій дозволяє забезпечити точний облік фінансових операцій, контролювати витрати та максимізувати ефективність управління бізнесом.

Важливо також розглядати можливості для партнерства з фінансовими установами, громадським сектором і міжнародними органі-

¹ Яким буде повернення українських захисників у мирне життя після перемоги у війні? // Укрінформ. 2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3667729-akim-bude-povernenna-ukrainskih-zahisnikiv-u-mirne-zitta-pisla-peremogi-u-vijni.html>

заціями для створення інтегрованих² фінансових механізмів, спрямованих на комплексне підтримання ветеранського бізнесу. Це може включати участь у програмах соціального інвестування, розробку фінансових продуктів для ветеранів та забезпечення консультаційної підтримки щодо фінансового управління бізнесом.

Фінансово-облікові механізми підтримки ветеранського бізнесу визначаються необхідністю створення умов для стійкого та ефективного розвитку підприємницьких ініціатив учасників бойових дій та ветеранів.

Важливим аспектом фінансово-облікових механізмів є також створення спеціальних програм підтримки та навчання для ветеранів у галузі фінансового управління та бізнес-аналітики. Це може містити тренінги та консультації з обліку та фінансів, які допомагатимуть ветеранам упевнено та ефективно керувати фінансами своїх підприємств.

Необхідно враховувати гнучкість фінансових інструментів для ветеранських підприємств, зокрема адаптовані кредитні програми та мікрофінансові ініціативи. Забезпечення доступу до фінансування на вигідних умовах може стати ключовим чинником для успіху ветеранських підприємств, особливо в умовах відновлення та розвитку після воєнних конфліктів.

У підтримці ветеранського бізнесу важливе значення має сприяння взаємодії з фінансовими експертами, консультантами та бізнес-менторами. Здатність отримати якісні поради та консультації від професіоналів може значно підвищити ефективність управління ветеранським бізнесом і допомогти у подоланні можливих фінансових труднощів.

Потрібно активно залучати фінансові установи до програм корпоративної соціальної відповідальності, щоб стимулювати їхню участь у фінансуванні та підтримці ветеранських підприємств. Це може включати укладання партнерських угод, спільне фінансування та розроблення спеціальних фінансових продуктів.

Отже, фінансово-облікові механізми підтримки ветеранського бізнесу вимагають інтегрованого підходу, який об'єднує фінансові інструменти, облікові практики та програми навчання для створення ефективної системи підтримки цієї важливої групи підприємців.

² Реінтеграція ветеранів в Україні : опитування. Київ : Міжнародна організація з міграції ; Міністерство у справах ветеранів України, 2022. 58 с. URL: https://ukraine.iom.int/sites/g/files/tmzbd11861/files/documents/VETERANS%E2%80%99%20REINTEGRATION%20IN%20UKRAINE_UKR-NEW.pdf

*Валерій МИСНИК,
військовослужбовець,
Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка*

НАЦІОНАЛЬНО ПАТРІОТИЧНА ПІДГОТОВКА ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СТІЙКОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Процеси реформування, розвитку Збройних сил України у зв'язку з нинішніми подіями в державі зумовлюють необхідність посилення виховного впливу на особовий склад військових частин та підрозділів, поваги до українських традицій і духовних цінностей, формування в особового складу національної свідомості, підвищення рівня культури, вироблення високих морально-бойових якостей, морально-психологічної готовності до захисту Батьківщини. Це сприятиме формуванню психологічної стійкості військовослужбовців, що допомагає кожному військовослужбовцю зберігати бойову готовність. Досвід загарбницької російсько-української війни актуалізував проблему пропагування героїзму та мужності захисників України. Це має бути цілеспрямований процес, який є важливою частиною формування особистості військовослужбовця ЗСУ як громадянина із національно-патріотичною свідомістю, почуттям вірності й любові до Батьківщини, здатного до виконання бойових завдань із захисту національних інтересів, цілісності та незалежності України¹.

Ці процеси пов'язані з питанням військової психології і в умовах сучасної війни є дуже актуальними. Хоча не існує однозначних підходів щодо місця її ролі у збройних силах країн. У різних сучасних арміях військова психологія розвивається по-різному. Навіть у рамках Організації Північноатлантичного договору (англ. North Atlantic Treaty Organisation, NATO; НАТО) не існує однозначних правил щодо

¹ Сидоренко Л. Пропагування героїзму та мужності в роботі клубу військової частини як складової національно-патріотичного виховання в Збройних Силах України // Військово-історичний меридіан. 2021. Вип. 2–3 (32–33). С. 37–48. URL: https://vim.gov.ua/pages/eng/archive/number.php?archive_number=06.12.2021

місця та ролі військової психології, і це питання залишається досить дискусійним².

Варто відзначити роботу військово-психологічної служби армії Ізраїлю з вивчення та формування психологічної стійкості військово-вслужбовців. Незважаючи на те, що до служби в ізраїльській армії військових психологів залучали від дня заснування держави у 1948 р., значні зміни сталися лише після війни 1973 р.: унаслідок несподіваного нападу арабських військ ізраїльтяни зазнали психічних стресів, що відображалось на стані бойової готовності підрозділів та на психологічній стійкості. Військово-психологічну службу реорганізовано. Вона базується на роботі штатних армійських психологів усередині Генерального штабу (далі — ГШ). У кожному бригаду відряджено по 2, а в дивізію — 6 психологів³.

Серед їхніх завдань — вивчення настроїв у підрозділах та інформування командування до, під час та після важливих військових операцій. Повідомляли також і військово-психологічний відділ ГШ ЗС. Окрім профілактики психічних розладів, штатні психологи відповідали за постійне спостереження та інформування командування щодо окремих індикаторів психічної бойової готовності військових. Цю систему вперше випробувано у 1982 р. під час ізраїльської інтервенції в Лівані⁴.

Існуюча система уможливила інформування ГШ щодо настроїв в окремих підрозділах за 24 год. З огляду на відмінні результати, дослідники зазначають, що «...ізраїльська секретна зброя для забезпечення максимальної бойової ефективності походить від обмеженого джерела робочої сили», а ізраїльська модель штатних психологів «...достатньо революційна і варта вивчення іншими державами»⁵.

Інший досить важливий для нас досвід формування психологічної стійкості є в Хорватії. У них досить чітко визначені професійні

² Ворона П. В., Ворона Л. І. Посттравматичний синдром викликаний зоною АТО та особливості його подолання: педагогіко-психологічні аспекти // Імідж сучасного педагога. 2016. Вип. 9 (168). С. 49–53.

³ Комар З. Психологічна стійкість воїна. Київ : [б. в.], 2017. 184 с.

⁴ Там само.

⁵ Там само.

завдання військового психолога у підрозділах хорватської армії (1993 р.)⁶:

- системне спостереження за фактами, які впливають на бойову мораль і готовність, а також загальний настрій у підрозділах;
- індивідуальна робота з військовими, які висловлюють потребу у фаховій допомозі, яких командир направляє до психолога, та тими, хто має очевидні психологічні порушення;
- постійна робота з навчання командного складу (командири відділень, взводів, рот), із деяких питань (поведінка у конфліктній ситуації, коректна передача інформації, засоби встановлення довіри та авторитету, боротьба з пропагандистсько-психологічною війною, боротьба зі страхом та панікою);
- тимчасова діяльність під час процедури відбору, в процесі мобілізації та демобілізації;
- співпраця з командним складом у підготовці програм військових навчань;
- діяльність з відбору при створенні груп для виконання спецзавдань (розвідники, снайпери, диверсанти);
- взаємодія з командним складом у питаннях психологічної допомоги військовим для участі у бойових діях;
- контакти з пораненими, їхніми родинами та родинами загиблих;
- інформування вищого командного складу (згідно зі службовою інструкцією) про стан у підрозділах та армії загалом;
- діяльність у питанні демобілізації військових через психічні розлади;
- діяльність у сфері психологічно-пропагандистської роботи (чутки та їх недопущення);
- професійне вдосконалення у сфері військової психології.

Для виконання обов'язків військового психолога, крім фахової, треба обов'язково мати й належну військову підготовку. У Хорватії під час війни хорватські психологи отримували бойовий досвід у ході війни. Сьогодні цю проблему вирішують обов'язковим річним військовим навчанням після завершення навчання на факультеті. Також, крім

⁶ Комар З. Психологічна стійкість воїна. Київ : [б. в.], 2017. 184 с.

звичайної університетської освіти, необхідно мати специфічні фахові знання зі сфери військової психології, які можна здобути шляхом відвідання періодичних семінарів для всіх представників психологічної сфери. Важливо, щоб військові психологи також співпрацювали з військовими капеланами, окремими службами і особами, які відповідають за питання віри та релігії в армії. Значення та роль віри було б помилково недооцінювати чи ігнорувати, особливо у ситуаціях з ймовірністю власної смерті чи отриманими звістками про смерть близьких. Віра може допомогти військовим там, де не можуть психологи, втішити та вселити надію на життя. Тому не треба цуратися контактів та співпраці з армійськими священниками, бо кожна щира допомога завжди потрібна для формування психологічної стійкості військовослужбовців.

До головних завдань національно-патріотичної підготовки у ЗСУ належать формування й розвиток патріотичної свідомості та світогляду українського військовослужбовця, як основи формування психологічної стійкості.

У змісті національно-патріотичної підготовки особового складу має бути враховано⁷:

- відповідність соціальному замовленню українського суспільства, призначенню ЗСУ та вимогам, які висуваються до патріотичної вихованості особового складу;
- націленість на здійснення головної мети національно-патріотичного виховання — формування й розвиток патріотично настроєної, всебічно та гармонійно розвинутої особистості військовослужбовця-громадянина й патріота України;
- сучасні національні, загальнолюдські та військові цінності, ідеали;
- наявність зв'язку теорії з військовою практикою, забезпечуваність загальної підготовки психіки вихованця до складних умов сучасної війни;
- відповідність духовним і фізичним можливостям вихованців;
- сприяння єдності виховання, навчання, розвитку, психологічної підготовки і самовдосконалення військовослужбовців;

⁷ Сидоренко Л. Пропагування героїзму та мужності в роботі клубу військової частини як складової національно-патріотичного виховання в Збройних Силах України // Військово-історичний меридіан. 2021. Вип. 2–3 (32–33). С. 37–48. URL: https://vim.gov.ua/pages/eng/archive/number.php?archive_number=06.12.2021

- реальні можливості, потреби та особливості конкретних видів ЗСУ (родів військ), військових частин і підрозділів, окремих військовослужбовців⁸.

Національно-патріотична підготовка за своїм змістом важливим елементом процесу комплексного виховання військовослужбовців. Вона полягає в формуванні у військовослужбовців національної свідомості, почуття патріотизму, поваги до Конституції та законів України на засадах духовності й моральності, популяризації духовно-культурної спадщини українського народу, соціальної активності та відповідальності за поставлені завдання, готовності до виконання обов'язку із захисту незалежності й територіальної цілісності України.

Зміст, структуру, стратегію, напрями національно-патріотичного виховання визначено в комплексі різних керівних документів:

- Наказ ГШ ЗСУ № 108 від 28.03.2017 р. «Про затвердження Інструкції з організації національно-патріотичної підготовки у Збройних Силах України»⁹;

- Наказ ГШ ЗСУ № 445 від 03.11.2016 р. «Про затвердження програми військово-патріотичного виховання у Збройних Силах України на 2016–2020 роки та перспективного плану реалізації Програми військового виховання у Збройних Силах України на 2016–2020 роки»¹⁰;

- Постанова Верховної Ради України № 373–VIII від 12.05.2015 р. «Про вшанування героїв АТО та вдосконалення національно-патріотичного виховання дітей та молоді»¹¹;

⁸ Сидоренко Л. Пропагування героїзму та мужності в роботі клубу військової частини як складової національно-патріотичного виховання в Збройних Силах України // Військово-історичний меридіан. 2021. Вип. 2–3 (32–33). С. 37–48. URL: https://vim.gov.ua/pages/eng/archive/number.php?archive_number=06.12.2021

⁹ Про затвердження Інструкції з організації національно-патріотичної підготовки у Збройних силах України: Наказ Генерального штабу Збройних сил України № 108 від 28 березня 2017 р. // Генеральний штаб. URL: <https://dovidnykmpz.info>

¹⁰ Про затвердження програми військово-патріотичного виховання у Збройних Силах України на 2016–2020 роки та перспективного плану реалізації Програми військового виховання у Збройних Силах України на 2016–2020 роки: Наказ Генерального штабу Збройних сил України № 445 від 3 листопада 2016 р. // Генеральний штаб. URL: <https://dovidnykmpz.info>

¹¹ Про вшанування героїв АТО та вдосконалення національно-патріотичного виховання дітей та молоді: Постанова Верховної Ради України № 373/VIII від 12 травня 2015 р. // Верховна Рада України. URL: <https://dovidnykmpz.info>

- Розпорядження Кабінету Міністрів України № 998 від 23.09.2015 р. «Про заходи з увічнення пам'яті захисників України на період до 2020 року»¹²;

- Указ Президента України від 18.05.2019 р. № 286/2019 «Про Стратегію національно-патріотичного виховання» та інші документи¹³.

Отже, національно-патріотична підготовка військовослужбовців є інтегральною системою, пріоритетною складовою національного виховання військовослужбовців ЗСУ. В його основу покладено формування в особового складу патріотизму як однієї з найвищих духовних цінностей, що проявляється в самовідданій любові громадянина до своєї Батьківщини, усвідомленій потребі та прагненні зміцнювати й захищати її, сприяти психологічній стійкості військовослужбовців у зоні бойових дій. Національно-патріотична підготовка має сприяти формуванню військово-професійних якостей військовослужбовців, підвищенню рівня мотивації до військової служби, національної гідності, виховання в бійців гордості за ЗСУ, шанування героїчних учинків, вшанування найкращих військовослужбовців, увічнення пам'яті загиблих у війні з рашистськими загарбниками.

¹² Про заходи з увічнення пам'яті захисників України на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 998 від 23 вересня 2015 р. // Кабінет Міністрів України. URL: <https://dovidnykmpz.info>

¹³ Про Стратегію Національно-патріотичного виховання: Указ Президента України № 286 від 18 травня 2019 р. // Президент України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2862019-27025>

Ігор ПІДОПРИГОРА,
доктор філософії, полковник,
доцент кафедри воєнної історії України
Національного університету оборони України, м. Київ

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИВЧЕННЯ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ ДОСВІДУ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ НА ТАКТИЧНОМУ РІВНІ

Наявність військових керівних публікацій щодо вивчення та впровадження досвіду у Збройних силах України (далі — ЗСУ), численних публікацій з узагальнення бойового досвіду застосування військ (сил) вказує на наявність і функціонування у ЗСУ системи вивчення та впровадження досвіду¹. Вдалим прикладом порталу вивчення та впровадження досвіду, де публікується різноаспектна інформація, є сайт Сил територіальної оборони ЗСУ².

Водночас практична робота автора у військових частинах і підрозділах ЗСУ упродовж 2023 р. вказує на певні проблемні питання щодо вивчення та впровадження досвіду на тактичному рівні^{3, 4}. Спостереження, власні рефлексії автора у поєднанні з аналізом проблематики і синтезом склали методологію цієї розвідки.

Метою публікації є аналіз проблемних питань вивчення та впровадження досвіду у ЗСУ на тактичному рівні та вироблення практичних рекомендацій для покращення цього процесу.

Спостереження за діями своїх військ і противника під час бою, рефлексія військовослужбовців і військових лідерів є чи не найваж-

¹ Доктрина з вивчення та впровадження досвіду у ЗС України. Київ : Головне управління доктрин та підготовки Генерального штабу ЗС України ; Центр оперативних стандартів і методи підготовки ЗС України, 2020. 30 с.

² Узагальнення досвіду // Сили територіальної оборони Збройних Сил України. URL: <https://sprotyvg7.com.ua/documents/memory-about>

³ Лисенко Д. П., Підопригора І. І. Окремі аспекти організації внутрішньо-комунікаційної роботи у військових частинах (підрозділах) Збройних Сил України (досвід російсько-української війни) : інформаційно-аналітичні матеріали. Київ : НУОУ, 2023. 12 с.

⁴ Відгук командувача оперативно-стратегічного угруповання «Таврія» про роботу групи наукових працівників Національного університету оборони України. Київ : НУОУ, 26 липня 2023 року. № 582/дск.

ливішими джерелами виявлення проблемних питань застосування військ (сил). Важливою є також фіксація проблемних питань для їхнього подальшого аналізу. Виділення конкретних проблемних питань із загальної картини минулого бою (фіксація) відбувається під час обговорення його результатів. Обговорення відбувається під час доповіді результатів бою старшому начальнику або аналізу проведених дій (далі — АПД) у підрозділі. Саме ці заходи, на нашу думку, є невід’ємними елементами процесу вивчення та впровадження досвіду, оскільки дають можливість зібрати первинну інформацію про проблеми, що виникли в бою.

Під час проведення АПД з’ясовують позитивні та негативні аспекти дій підрозділу. Негативні аспекти, проблемні питання, причини невдач, необхідно ретельно аналізувати і неодмінно враховувати під час планування наступного бою (бойових дій) підрозділу. Позитивні аспекти, актуальні для швидкого врахування у подальшій діяльності, крім того, мають у стислі терміни доповідати старшому начальнику для врахування в ході планування наступного бою (бойових дій) інших підрозділів. Результати бою (бойових дій) доповідають старшому начальнику і вносять у журнал бойових дій⁵.

Результати нещодавнього вивчення стану внутрішньо-комунікаційної роботи шляхом експертного опитування офіцерів структур морально-психологічного забезпечення ланки «рота (батарея) — батальйон (дивізіон)» свідчать про наявність проблемних питань стосовно систематичності проведення військовими лідерами тактичного рівня визначених заходів у підрозділах (зокрема АПД). Це зменшує ступінь поінформованості військовослужбовців про противника, тому знижує психологічну готовність до дій у конкретній ситуації⁶.

Це свідчить про те, що військові лідери тактичного рівня недостатньо уваги приділяють проведенню АПД у підрозділах. Зайнятість командирів рот (взводів) підготовкою до наступного бою та адміністративними питаннями, недостатня навченість старшин (сержантів)

⁵ Набожняк О. Перший і головний стандарт НАТО. Як в армії США постійно аналізують помилки й досягнення // Texty.org.ua. 2022. URL: <https://texty.org.ua/articles/106898/pershyj-i-holovnyj-standart-nato-yak-orhanizovano-postijnyj-analiz-pomylok-i-dosyahnenn-v-armiyi-ssha/>

⁶ Лисенко Д. П., Підпригора І. І. Окремі аспекти організації внутрішньо-комунікаційної роботи у військових частинах (підрозділах) Збройних Сил України (досвід російсько-української війни) : інформаційно-аналітичні матеріали. Київ : НУОУ, 2023. 12 с.

методиці проведення АПД часто не давали можливості своєчасно виявляти проблемні питання й оперативно реагувати на них.

Крім несистематичного проведення аналізу проведених дій, проблемним питанням АПД виявилось переведення інтерпретації військовослужбовцями інформації з рівня емоцій на рівень фактів. Особливо це проявилось після першого бою (боїв) у військовослужбовців з відсутністю бойового досвіду. Емоційність, тривожність, підозрілість до командування, передістеричні й істеричні стани не давали змоги обговорити результати бою і виокремити проблемні питання, які потребували негайного аналізу та вирішення.

З одного боку, це досягалось проведенням АПД у перші дні після бою під час дебрифінгу (організованого обговорення в групах). Як правило, дебрифінги в ротах проводили групи контролю бойового стресу (далі — ГКС), штатними і приданими високомобільними групами внутрішніх комунікацій і групами морально-психологічної підтримки. Так, у підрозділах механізованих бригад, які проводили наступальні бої на Запорізькому напрямку влітку 2023 р.^{7,8}, після перших боїв АПД часто проводили штатні групи контролю бойового стресу бригад або позаштатні групи внутрішніх комунікацій від органів військового управління вищого рівня під час дебрифінгу на наступний день після бою. Це дозволяло:

- а) в умовах завантаженості командирів підготовкою до наступного бою все ж провести АПД і зібрати первинну інформацію про результати бою;
- б) в обговоренні результатів бою перейти від емоцій військовослужбовців до фактів, установити причини невдач і сформулювати пропозиції для покращення діяльності та підвищення її ефективності.

Так, у механізованій роті 33-ї окремої механізованої бригади оперативно-стратегічного угруповання військ (далі — ОСУВ) «Таврія» (вела наступальні бої на Запорізькому напрямку) в ході АПД під час дебрифінгу після першого наступального бою в результаті обговорення встановлено, що перед боєм під час цільової психологічної

⁷ Воєнно-історичний опис російсько-української війни : в 21 вип. Київ : [б. в.], 2023. Вип. 16. С. 116–126.

⁸ Воєнно-історичний опис російсько-української війни : в 21 вип. Київ : [б. в.], 2023. Вип. 17. С. 114–128.

підготовки у особового складу було неправильно сформовано картину майбутнього бою і модель поведінки. Виявлення проблемного питання дозволило покращити цільову психологічну підготовку всіх підрозділів бригади.

З іншого боку, військовослужбовці з бойовим досвідом і досвідом військового лідерства менш емоційно і більш критично інтерпретували результати бою, що вказує на доцільність їхнього залучення до процесу вивчення та впровадження досвіду як позаштатних фахівців («спостерігачів» згідно After-Action-Review: покрокова інструкція з проведення⁹).

Аналіз проведених дій дозволяв оперативно виявляти критичні проблеми, оперативне вирішення яких сприяло збереженню життя та здоров'я військовослужбовців, підвищенню ефективності застосування підрозділу.

Так, у механізованій роті 33-ї окремої механізованої бригади ОСУВ «Таврія» (вела наступальні бої на Запорізькому напрямку) в ході АПД під час дебрифінгу після першого наступального бою в результаті обговорення встановлено, що траншеї противника на деяких ділянках були відкопані на глибину всього 20–30 см, хоча візуально виглядали як викопані у повний профіль. Це дало противнику можливість ввести наші засоби візуальної розвідки в оману стосовно розташування переднього краю і ступеня інженерного обладнання позицій. Особовий склад роти, який під час наступального бою зайняв ці траншеї, фактично не був захищений від засобів ураження противника (зокрема мінометного вогню і вогню з озброєння танків). Унаслідок незабезпеченості роти малими піхотними лопатами особовий склад практично не мав можливості дообладнати траншеї для захисту від вогню противника. Крім того, незабезпеченість малими піхотними лопатами стала однією з причин неготовності особового складу до наступного бою. Своєчасне вирішення проблемного питання дозволило за кілька днів підвищити бойові спроможності підрозділу.

⁹ Покрокова Інструкція З Проведення After-Action-Review. Київ : Сили територіальної оборони Збройних Сил України, 2023. 24 с. URL : https://sprotyvg7.Com.Ua/Wp-Content/Uploads/2023/10/AAR_Course_20_10_%D0%B2%D1%96%D0%B4_%D0%92%D0%B4%D0%BE%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%B2_%D0%B4%D1%96%D1%97.Pdf

Яскравим прикладом вивчення критичних за важливістю уроків і оперативного здійснення відповідних коригувальних дій стала зміна тактики дій окремих механізованих бригад ОСУВ «Таврія» внаслідок широкого застосування противником мінно-вибухових загороджень та удосконалення ним тактики їхнього застосування. З метою зменшення втрат особового складу й озброєння та військової техніки (ОВТ) підрозділи ОСУВ «Таврія» змінили тактику дій: наступаючі війська частково або повністю відмовилися від використання маневрених дій із застосуванням бронетехніки, перейшли до тактики дій малими штурмовими групами¹⁰. Відповідно до нової тактики застосування було швидко скориговано заходи бойової та цільової психологічної підготовки підрозділів.

Належним чином організована внутрішньо-комунікаційна робота в підрозділі (елементом якої є АПД), усна комунікація військового лідера з підлеглими щодо виявлення проблемних питань після завершення виконання завдання та їхнє оперативне вирішення сприятимуть формуванню і підтриманню психологічної готовності особового складу¹¹.

Вивчення та впровадження досвіду на тактичному рівні є фундаментом системи вивчення та впровадження досвіду у Силах оборони України загалом. Саме військові лідери тактичного рівня є основними організаторами з вивчення та впровадження досвіду. Головним заходом дослідження проблемних питань є аналіз проведених дій, що має певну стандартизовану методику проведення.

Водночас недостатня навченість військових лідерів тактичного рівня методиці проведення АПД, нехтування проведенням зазначеного заходу, психологічні особливості цієї процедури значно зменшують можливості щодо збору первинної інформації про проблемні питання.

З огляду на це для підвищення ефективності вивчення та впровадження досвіду на тактичному рівні:

¹⁰ Воєнно-історичний опис російсько-української війни : в 21 вип. Київ : [б. в.], 2023. Вип. 17. С. 120.

¹¹ Формування моральної готовності військовослужбовців Збройних Сил України до виконання завдань за призначенням : звіт про оперативне завдання. Київ : Національний університет оборони України імені Івана Черняховського, 2023. С. 100–102.

- методика вивчення і впровадження досвіду має стати обов'язковим елементом підготовки військових лідерів усіх рівнів: вбачається доцільним включити її окремим заняттям в освітні програми курсів професійної військової освіти військових лідерів тактичного рівня (L-2);

- аналіз проведених дій у підрозділі є невід'ємним елементом процесу вивчення та впровадження досвіду, оскільки є можливість зібрати первинну інформацію про проблемні питання, що виникли під час бою;

- з огляду на можливий високий рівень бойового стресу особового складу підрозділу (особливо у новостворених військових частинах), проведення аналізу проведених дій під час дебрифінгу є доцільним і виправданим; тому одним із важливих завдань фахівців структур, підпорядкованих новоствореному Центральному управлінню психологічної підтримки ЗСУ, на тактичному рівні є надання допомоги військовим лідерам у вивченні досвіду бою (бойових дій);

- з огляду на завантаженість військових лідерів тактичного рівня плануванням бойових дій та адміністративними питаннями, у підрозділах доцільно мати позаштатних посадових осіб («спостерігачів»), відповідальних за вивчення досвіду;

- з огляду на психологічні особливості інтерпретації інформації про результати бою, позаштатну посадову особу, відповідальну за вивчення досвіду, доцільно призначати осіб, які мають бойовий досвід та (бажано) досвід військового лідерства.

Анатолій САЛПІ,
кандидат філософських наук,
офіцер стройової частини
відділення персоналу військової частини

ІДЕОЛОГІЯ ЯК ОБОВ'ЯЗКОВИЙ ФАКТОР ПЕРЕМОГИ

Під ідеологією традиційно ми розуміємо наявну систему морально-етичних, філософських, освітніх, релігійних і культурно-мистецьких поглядів, які позначають світогляд їхніх виразників та потенційних споживачів. Будь-яка відома ідеологія може позначатися і як відображення конкретного культурного сегмента чи навіть форма належності до певної цивілізаційної групи. Навіть поверхневий аналіз сучасних війн та збройних конфліктів яскраво демонструє те, що саме культурно-цивілізаційні чинники ставали і стають їхніми основними причинами. Російсько-українська війна, яка триває з 2014 р., цьому зайвий доказ...

Ідеологічний складник часто розглядають як самостійний світоглядний елемент. Водночас політичні перипетії 20–21 ст. чітко продемонстрували, що досліджувати її потрібно завжди в контексті суспільно-політичного життя суспільства. Головним завданням ідеології завжди виступає правдоподібність офіційної мотивації для початку війни. В історії війн Російської імперії ідеологічний складник завжди перебував у полі зору влади.

Вважають, що ідеологія має потенціал для розвитку у тому випадку, якщо в процесі її впровадження враховують наступні компоненти: реальний світ, проміжний (нав'язуваний) та ідеальний світ¹. Усі компоненти працюють в уяві пересічного громадянина, який переносить їх у колективний простір. Це робить їх зрозумілими та прийнятними для більшості членів суспільства. Враховуючи ці моменти, зрозуміло, чому в українському інформаційному просторі та в свідомості пересічного українського громадянина міцно засіли російські ідеологічні наративи. Адже протягом останніх десятиліть російські

¹ Коломієць Ю. Ю. Кримінально-правова ідеологія: філософсько-правове дослідження. Арциз : ФОП Петров О. С., 2019. 467 с.

ідеологи активно працювали саме з реальністю, в якій жив пересічний українець.

Ця реальність екстраполювалася на уявне майбутнє, яке ґрунтувалося на міфічному минулому, що було сформовано через призму московських уявлень про історичний процес. Тому сьогодення війна — це протистояння ідеологій, боротьба за свідомість громадян, за їхнє українське бачення майбутнього і усвідомлення українського минулого.

В основу сучасного російського ідеологічного штурму українського інформаційного поля покладено кілька важливих компонентів:

- концепт «русского мира» (російський світ);
- міфологема «Великої Вітчизняної війни»;
- експлуатація радянського міфу з усіма його вибірковими складовими.

Усі ці компоненти є взаємодоповнюваними та успішно впроваджувалися, здебільшого через історичну спадковість, у східних, південних та частково центральних областях України. Саме «русский мир» вважають основною ідеологічною частиною інформаційної політики Російської Федерації. Його основоположниками у сучасному вигляді вважають Є. Островського та П. Щедровицького, головним ідеологом — державного радника В. Суркова. У його викладі «русский мир» скрізь, де говорять і думають російською мовою, поважають і цінують російську культуру або принаймні бояться «міцї російської армії»². У цьому закладено ідею російського месіанства та унікальної ролі Росії у світовій історії, яка передбачає культивування виключно переможних воєн, прогресивну роль у розвитку сусідніх країн.

Особливе місце у цій схемі «русского мира» займає акцент на збереженні пам'ятників і пам'ятних місць, які тісно пов'язані з радянською історичною традицією. Недаремно вважають, що саме пам'ятки та священні місця як ніщо інше зміцнюють почуття спільної ідентичності³. У поєднанні з особливим ставленням до розвитку та поширення російської мови, яка вже давно є одним із ключових

² Stanislav Kucher. «Russkiy mir»: What Putin's Worldview Tells Us About The War in Ukraine, the Russian People and Himself.

³ Smith A. D. The Ethnic Revival. Cambridge : Cambridge University Press, 1981. P. 213.

аспектів політичного впливу на держави, які входили до складу колишнього Радянського Союзу, це формує потужний інформаційний «кулак», що міцно тримає народи в площині впливу російської ідеологічної машини.

Тому підхід, згідно з яким українські наративи для росіян потрібно доводити російською мовою, на нашу думку, не має раціональної основи і є формою маніпуляції. Адже потенційний споживач ідеологічного продукту в Російській Федерації практично ізольований від українського інформаційного простору. І кінцевим споживачем буде той самий «російськомовний українець».

Одним із чинників, які можуть протистояти російському ідеологічному натиску, може бути геополітичний концепт «українського світу», що позначає саме цивілізаційний аспект концентрації українства у світі та реалізацію українських інтересів шляхом інтеграції у світові інституції та міжнародне співробітництво.

Таким чином, сьогодні нам важливо усвідомлювати, що розроблення та впровадження дієвих ідеологічних теорій є життєво важливим чинником у війні з ідеологічно зашореною російською армією⁴. Проблема тільки полягає ще й у тому, що московський режим визначає ідеологічний чинник як один із ключових, впливаючи у сферу ідеологічної роботи неймовірно за обсягом кошти, фінансуючи пресу, кіноіндустрію тощо. Натомість в українському вимірі ідеологічна сфера виступає як одна з пріоритетних для економії бюджету.

⁴ Баранівський В. Ф. Ідеологічні засади війн у сучасному світі // Вісник Національного університету оборони України. 2014. № 4 (41). С. 356–361.

ДОДАТОК

ДЕРЖАВНА НАУКОВА УСТАНОВА
«ЕНЦИКЛОПЕДИЧНЕ ВИДАВНИЦТВО»

ВОЄННО-НАУКОВИЙ ВІДДІЛ
ШТАБУ КОМАНДУВАННЯ
СИЛ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОБОРОНИ
ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

**«ВІЙНА РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ
(ЛЮТИЙ 2014 – ЛЮТИЙ 2024 рр.).
РЕЦЕПЦІЯ ВІЙНИ»**

ПРОГРАМА
Всеукраїнської наукової конференції

21 лютого 2024 р.
м. Київ

**ДЕРЖАВНА НАУКОВА УСТАНОВА
«ЕНЦИКЛОПЕДИЧНЕ ВИДАВНИЦТВО»**

**ВОЄННО-НАУКОВИЙ ВІДДІЛ ШТАБУ КОМАНДУВАННЯ
СИЛ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОБОРОНИ
ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ**

ПРОГРАМА

Всеукраїнської наукової конференції

**ВІЙНА РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ
(ЛЮТИЙ 2014 – ЛЮТИЙ 2024 рр.).
РЕЦЕПЦІЯ ВІЙНИ**

Місце проведення:

Пресцентр Українського національного інформаційного агентства
«Укрінформ» (м. Київ, вул. Б. Хмельницького, 8/16, зал 2)

Трансляція заходу на сайті та YouTube-каналі Укрінформу:

<https://www.youtube.com/@UkrinformTV>

Порядок проведення:

14.45-15.00 – реєстрація учасників (вул. Б. Хмельницького, 8/16)

15.00-15.30 – презентація видань Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво» та групи воєнно-історичної роботи воєнно-наукового відділу штабу Командування Сил ТрО ЗСУ

15.30-17.00 – пленарне засідання, конференційні панелі

Регламент роботи:

Виступ – до 7 хвилин

Участь у дискусії (запитання, коментарі) – до 3-х хвилин

ВІДКРИТТЯ КОНФЕРЕНЦІЇ

Вітальне слово:

ЧЕРВАК Богдан Остапович, перший заступник Голови Державного комітету телебачення і радіомовлення України

ЖУЛИНСЬКИЙ Микола Григорович, академік НАН України, директор Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, заступник голови Головної редакційної колегії «Великої української енциклопедії»

ДОМБРОВСЬКИЙ Олег Віталійович, полковник, радник командувача з питань Стратегічних комунікацій, начальник відділу внутрішніх комунікацій Командування Сил ТрО ЗСУ

КОСЯК Ігор Анатолійович, полковник, начальник Центру досліджень воєнної історії ЗСУ

КИРИДОН Алла Миколаївна, доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, в.о. директора Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

ЛИСЕНКО Олександр Євгенович, доктор історичних наук, професор, завідувач відділу воєнно-історичних досліджень Інституту історії України НАН України

Війна Російської Федерації проти України: сутнісні характеристики і сенси

РОМАНЦОВ Володимир Миколайович, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії та археології Маріупольського державного університету

РОМАНЦОВА Наталя Іванівна, доктор історичних наук, доцент, професор кафедри філософії та соціології Маріупольського державного університету

Маріуполь – 16 квітня 2014 р. Перший в Україні успішний бій проти проросійських терористів

ЗДІОРУК Сергій Іванович, доктор філософії, доцент, заслужений діяч науки і техніки України, провідний науковий співробітник Національного інституту стратегічних досліджень

Український націоналізм у визвольній війні України супроти Росії

СЕГЕДА Сергій Павлович, полковник, доктор історичних наук, професор, заступник начальника Навчально-наукового інституту воєнної історії Національного університету оборони України

ВЕДЕНЄВ Дмитро Валерійович, полковник запасу, доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник Навчально-наукового інституту військової історії Національного університету оборони України

ЛЕВЧЕНКО Сергій Михайлович, генерал-майор, кандидат військових наук, провідний науковий співробітник Навчально-наукового інституту військової історії Національного університету оборони України

Формування воєнно-наукової історіографії російсько-української війни

БОБРИЦЬКИЙ Леонід Володимирович, кандидат юридичних наук, помічник-консультант народного депутата України ВРУ

Національний спротив: проблеми реалізації чинного законодавства

ВОЛКОВ Ігор Андрійович, сержант групи воєнно-історичної роботи воєнно-наукового відділу штабу Командування Сил ТрО ЗСУ, молодший сержант

Цивільно-військове співробітництво в умовах сучасної російсько-української війни

ДОБРОНОСОВА Юлія Дмитрівна, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії та педагогіки Національного транспортного університету

Екзистенціал надії як орієнтир самоздійснення особистості в умовах російсько-української війни

ТИТАРЕНКО Віта Володимирівна, доктор філософських наук, професор, лейтенант, тимчасово виконуючий обов'язки начальника начальника воєнно-наукового відділу штабу Командування Сил ТрО ЗСУ

Воєнно-історичний календар Сил ТрО ЗСУ: методологія формування

ІВАНЕНКО Анатолій Олександрович, кандидат історичних наук, доцент, завідувач науково-методичного відділу охорони культурної спадщини Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав», старший науковий співробітник відділу соціогуманітарних, природничих, технічних наук Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

Російсько-українська війна: презентація енциклопедичного глосарію

ГАВРИЛИШИНА Наталія Анатоліївна, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу соціогуманітарних, природничих, технічних наук Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

Рубрика «Герої України в російсько-українській війні» на порталі «Велика українська енциклопедія»

ГІРІК Сергій Іванович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу соціогуманітарних, природничих, технічних наук Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

Укладання «Хроніки війни»: проблема добору й верифікації джерел

БУРАКОВ Юрій Васильович, кандидат історичних наук, доцент, провідний науковий співробітник науково-дослідного відділу підготовки військ Наукового центру Сухопутних військ Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного

ТЕНИЦЬКИЙ Сергій Олегович, начальник науково-дослідної лабораторії (військово-історичних досліджень) Наукового центру Сухопутних військ Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного

Військово-історичні музеї Збройних Сил України в умовах російсько-української війни (2014–2024 рр.)

ЗДАНОВСЬКА Валентина Петрівна, головний бібліотекар Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого

Бібліотеки в умовах війни: виклики і наслідки глобального злочину

РОМАНОВА Катерина Вікторівна, кандидат історичних наук, заступник генерального директора з наукової роботи Національного меморіального комплексу Героїв Небесної Сотні – Музей Революції Гідності

(Не)усвідомлена загроза: чинник Росії у сприйнятті учасників Революції Гідності

ГАЛЕНКО Іван Вікторович, кандидат технічних наук, віцепрезидент Мережевої громадської організації «Міжнародна академія геоінформатики»

ТИМЧУК Володимир Юрійович, кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, докторант Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного

ФЕШОВЕЦЬ Олег Васильович, кандидат філософських наук, головний редактор Львівського мілітарного альманаху «Цитаделя», засновник ТОВ «Астролябія»

Категоризація понять війни дискурсів для консолідованих систем інформації центрів ситуаційної обізнаності

КИРИДОН Алла Миколаївна, доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, в.о. директора Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

Модуси історії в російській парадигмі: створення дискурсивної реальності

ПАНЕЛЬ № 1

Тема дискусії: РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА: ПЕРЕДУМОВИ, ПРИЧИНИ, ХІД, НАСЛІДКИ ДЛЯ УКРАЇНИ ТА СВІТУ

ОНИШКО Леся Володимирівна, кандидат історичних наук, вчений секретар Національного меморіального комплексу Героїв Небесної Сотні – Музей Революції Гідності

Не(вивчені) уроки Майдану і російсько-українська війна

СТАСЮК Олександра Йосипівна, доктор історичних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

Російсько-українська війна в історичній ретроспективі

ЗЕМЗЮЛІНА Наталка Іванівна, доктор історичних наук, професор, професор кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького

Російсько-українська війна 2014–2024 рр.: гібридна складова

ЗЕМЗЮЛІН Єгор Артурович, аспірант кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького

ЗЕМЗЮЛІН Іван Артурович, магістр Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького

Саміт східного партнерства у Вільнюсі (листопад 2013 р.): не виправдані очікування чи втрачені можливості

ЛЕВИК Богдан Степанович, доктор історичних наук, доцент, директор науково-освітнього центру Національного університету «Львівська політехніка»

Початок українсько-російської війни (2014 р.), незасвоєні уроки

НАШИВОЧНИКОВ Олександр Олександрович, кандидат історичних наук, докторант науково-дослідного центру воєнної історії Національного університету оборони України

Проблеми застосування Збройних Сил України на початку анти-терористичної операції

ОНИЩУК Олександр Сергійович, заступник начальника кафедри тактики Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного

Участь приватної військової компанії «Вагнер» в окупації Криму та у бойових діях на Сході України (2014–2015 рр.)

НАДТОКА Олександр Михайлович, кандидат історичних наук, доцент, старший офіцер Центру дослідження воєнної історії ЗСУ

ШОПИНСЬКИЙ Богдан Вікторович, офіцер відділу історії стратегії та оперативного мистецтва ЗСУ Центру дослідження воєнної історії ЗСУ (військова частина А4627)

Слобожанська наступальна операція Сил оборони України: перебіг та результати (6 вересня–1 жовтня 2022 року)

РУДИК Андрій Олексійович, доктор філософії, старший офіцер Центру досліджень трофейного та перспективного озброєння та військової техніки

Питання «фінляндизації» або «австріїзації» України як політичний міф Російської Федерації

КОВАЛЬЧУК Михайло Анатолійович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, старший офіцер відділу історії тактики військових частин видів, родів військ, сил ЗСУ Центру досліджень воєнної історії ЗСУ

Зміцнення рубежів оборони вздовж Державного кордону України в Північно-Західній операційній зоні після вигнання російських військ (2022–2023 рр.)

АНІСІМОВ Вадим Миколайович, молодший науковий співробітник відділу природно-техногенної та екологічної безпеки Інституту демографії та проблем якості життя Національної академії наук України

Цивілізаційний аспект російсько-української війни

ТРОЯН Сергій Станіславович, доктор історичних наук, професор, професор кафедри міжнародних відносин, інформації та регіональних студій Державного університету «Київський авіаційний інститут»

Війна Росії проти України 2014–2024: проблеми конструювання неопостбіполярного світу

КОЖИН Олег Володимирович, начальник науково-дослідного відділу випробувань озброєння бойових машин, стрілецького озброєння та спорядження Державного науково-дослідного інституту випробувань і сертифікації озброєння та військової техніки

GERMANENKO Людмила Миколаївна, кандидат економічних наук, доцент, старший науковий співробітник науково-дослідного відділу випробувань озброєння бойових машин, стрілецького озброєння та спорядження Державного науково-дослідного інституту випробувань і сертифікації озброєння та військової техніки

ДЕСЯТНИКОВ Іван Валерійович, кандидат історичних наук, доцент, вчитель історії Черкаського фізико-математичного ліцею

«Корейський сценарій» завершення російсько-української війни

БЕЗДУШНА Ірина Василівна, студентка комунального закладу «Уманський гуманітарно-педагогічний фаховий коледж ім. Т. Г. Шевченка Черкаської обласної ради»

Наслідки російсько-української війни для України і світу

КОТИЛЕВСЬКИЙ Олег Олександрович, доцент кафедри тактики Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного

Газові війни як елемент російської експансіоністської політики проти України

БІДНИЙ Віталій Анатолійович, кандидат історичних наук, заступник начальника Центру досліджень воєнної історії ЗСУ

КУРАВСЬКИЙ Віталій Григорович, кандидат історичних наук, начальник відділу історії тактики військових частин видів, родів військ, сил ЗСУ Центру досліджень воєнної історії ЗСУ

ПАТРИЛЯК Іван Казимирович, доктор історичних наук, професор, заступник начальника відділу історії тактики військових частин видів, родів військ, сил ЗСУ Центру досліджень воєнної історії ЗСУ

Досвід організації та проведення воєнно-історичної роботи у країнах-членах НАТО (на прикладах: США, Велика Британія, Німеччина, Франція, Польща)

ЗЕЛЕНИЙ Володимир Іванович, кандидат педагогічних наук, професор, професор кафедри соціально-гуманітарних та правових дисциплін факультету забезпечення державної безпеки Київського інституту Національної гвардії України

Особливості службово-бойової діяльності частин та підрозділів Національної гвардії України у війні Росії проти України

ПАНЕЛЬ № 2

Тема дискусії: **ВИКЛИКИ ВІЙНИ**

ЗАДУНАЙСЬКИЙ Вадим Васильович, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії Українського католицького університету

ЗАДУНАЙСЬКИЙ Данило Вадимович, аспірант кафедри історичного краєзнавства Львівського національного університету ім. Івана Франка

Передумови використання козацької спадщини для підсилення українських воїнів під час відсічі російської агресії в 1917–1921 рр. та 2014–2024 рр.

ЄНІН Максим Наїмович, кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», науковий співробітник відділу соціогуманітарних, природничих, технічних наук Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

Реєміграція громадян України у перспективі повоєнного відновлення (у теоретичній моделі міграції «притягування–виштовхування»)

ПОЛТАВЕЦЬ Володимир Миколайович, підполковник, начальник Навчального Центру Сил ТрО ЗСУ

Реалізація стандартів та досвіду країн НАТО у процесі підготовки (навчання) військовослужбовців Сил ТрО ЗСУ

ПЕТРУХА Ніна Миколаївна, кандидат економічних наук, доцент, учений секретар Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

Інклюзивне «озеленення» державних фінансів: колаборація біоекономіки та стратегій перемоги

МЯКОТА Роман Миколайович, аспірант Державної навчально-наукової установи «Академія фінансового управління»

Воєнно-історичні аспекти боргової політики

КОЛЕСНІЧЕНКО Максим Валентинович, кандидат філософських наук, доцент, військовослужбовець відділення дистанційного навчання Навчального центру Сил ТрО

Психологічні аспекти полону. Виклики та вирішення

ТУМАНЯНЦ Ануш Робертівна, кандидат юридичних наук, професор, доцент кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Продовження строку тримання під вартою в умовах воєнного стану: прецедентна практика Європейського суду з прав людини та вітчизняні реалії

КОРОП Сергій Вікторович, слухач Національного університету оборони України

Особливості спеціальної психологічної підготовки військовослужбовців Повітряних Сил ЗСУ в ході відсічі повномасштабної збройної агресії РФ проти України

БУНЧУК-ПРИВЕРТ Валентин Валерійович, начальник групи сержантського складу відділення персоналу та стройового штабу військової частини А4651

Репатріація військовополонених в умовах російсько-української війни

МІНЧЕНКО Дар'я Анатоліївна, кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія»

Рішення ЄСПЛ у справах проти Росії та їхній вплив на захист порушених прав людини

ЛЕНЕЦЬ Володимир Григорович, аспірант кафедри публічного управління та землеустрою Класичного приватного університету
Досвід повоєнної відбудови Японії

БІЛЬКОВЕЦЬ Андрій Віталійович, військовослужбовець ЗСУ, аспірант Класичного приватного університету

Роль систематизації права в контексті військового права та вплив корупції на військову сферу та національну безпеку

НИЧКАЛО Світлана Андріївна, науковий співробітник лабораторії естетичного виховання та мистецької освіти Інституту проблем виховання НАПН України

Естетичне виховання у контексті викликів війни

ЗМРОЧКО Андрій Анатолійович, офіцер відділу історії воєнної економіки України Центру досліджень воєнної історії ЗСУ

БОКОВА Світлана Леонідівна, кандидат економічних наук, Президія Національної академії аграрних наук України

Агропромисловий комплекс в умовах війни

ПЕТРУХА Сергій Валерійович, кандидат економічних наук, доцент, докторант кафедри менеджменту в будівництві Київського національного університету будівництва і архітектури

Аграрно-будівельні кластери: рецепція війни та повоєнні тригери бюджетного стратегування

КУШНЕРУК Олександр Йосипович, здобувач Київського національного університету будівництва і архітектури

КРУПЕЛЬНИЦЬКА Олена Леонідівна, здобувач Київського національного університету будівництва і архітектури
Фіскальне регулювання підприємства: «бізнес-янгולי» та рух опору

ПАНЕЛЬ № 3

Тема дискусії: НАЦІОНАЛЬНИЙ СПРОТИВ. СИЛИ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОБОРОНИ ЗСУ. РУХ ОПОРУ

ПУСТОВІЙ Юрій Степанович, офіцер навчально-методичної групи відділення організації навчального процесу 150-го навчального центру Сил ТрО

Нова система підготовки молоді до національного спротиву

БОРОДАВКО Дмитро Станіславович, полковник, заступник начальника штабу Командування Сил ТрО ЗСУ

Военно-історичний календар Сил ТрО ЗСУ як нова форма документування історії територіальної оборони

РУДЕНКО Марія Миколаївна, капітан, начальник групи воєнно-історичної роботи штабу Командування Сил ТрО ЗСУ

Сили територіальної оборони Збройних Сил України: феномен національного спротиву

СЛЕСАРЧУК Денис Анатолійович, науковий співробітник науково-дослідного відділу експериментальних досліджень роботизованих комплексів (систем) морського базування науково-дослідного управління роботизованих комплексів (систем) Державного науково-дослідного інституту випробувань і сертифікації озброєння та військової техніки ЗСУ

ФРАНЦІШКО Віталій В'ячеславович, старший лейтенант, молодший науковий співробітник науково-дослідного відділу експериментальних досліджень роботизованих комплексів (систем) морського базування науково-дослідного управління експериментальних досліджень роботизованих комплексів (систем) Державного науково-дослідного інституту випробувань і сертифікації озброєння та військової техніки ЗСУ

Сили територіальної оборони ЗСУ — складник національного спротиву

МАТВІЙЧУК Андрій Борисович, ад'юнкт кафедри військового права та правоохоронної діяльності Інституту стратегічних комунікацій Національного університету оборони України

Зарубіжний досвід організації і виконання завдань територіальної оборони

ЗВАРИЧ Анатолій Олександрович, кандидат військових наук, старший дослідник, провідний науковий співробітник Центрального науково-дослідного інституту Збройних Сил України

Пропозиції щодо розподілу завдань територіальної оборони держави між складовими сил безпеки і сил оборони

ТКАЧЕНКО Володимир Анатолійович, кандидат військових наук, полковник, начальник відділу Центрального науково-дослідного інституту Збройних Сил України

ТАРГОНСЬКИЙ Віталій Францович, кандидат військових наук, підполковник, провідний науковий співробітник Центрального науково-дослідного інституту Збройних Сил України

ЗАМИЧКОВСЬКИЙ Валентин Павлович, кандидат військових наук, доцент, провідний науковий співробітник Центрального науково-дослідного інституту Збройних Сил України

МОРОЗОВ Радіон Вікторович, старший науковий співробітник Центрального науково-дослідного інституту Збройних Сил України

Обґрунтування перспективної моделі територіальної оборони

ПАНЕЛЬ № 4

Тема дискусії: ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА ЯК ВІЙНА ДИСКУРСІВ

СТАСЮК Василь Васильович, доктор психологічних наук, професор, професор кафедри внутрішніх комунікацій Національного університету оборони України

ДИКУН Володимир Григорович, старший викладач кафедри внутрішніх комунікацій Національного університету оборони України

КИРИЧЕНКО Андрій Володимирович, доктор філософії в галузі психології, старший викладач кафедри внутрішніх комунікацій Національного університету оборони України

Російсько-українська війна: передумови виникнення

КОЗАК Валентина Андріївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовної підготовки Київського інституту Національної гвардії України

Помилки в медіатекстах про війну в Україні як фактор спотворення інформації

ПОСМІТНА Вікторія Віталіївна, кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри мовної підготовки Київського інституту Національної гвардії України

Маніпулятивна пропаганда: зміст поняття, види, сучасні особливості

КРАЙНОВ Валерій Олександрович, кандидат технічних наук, науковий співробітник Національного університету оборони України

ТЕРНОВИЙ Олександр Васильович, науковий співробітник Національного університету оборони України

Удосконалення інформаційної підтримки процесів управління військами (силами) в умовах ведення інформаційної війни Російською Федерацією

ТКАЧЕНКО Володимир Анатолійович, кандидат військових наук, начальник науково-дослідного відділу Центрального науково-дослідного інституту Збройних Сил України

ІЛЯШ Анастасія Олександрівна, майор, науковий співробітник Центрального науково-дослідного інституту Збройних Сил України

ТКАЧЕНКО Наталія Іванівна, лейтенант, молодший науковий співробітник Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України

Інформаційний тероризм як один з ключових інструментів інформаційної війни Росії проти України

ДАЦЕНКО Олександр Миколайович, кандидат історичних наук, доцент, начальник кафедри воєнної історії України Навчально-наукового інституту воєнної історії Національного університету оборони України

ПОЗНЯКОВ Олексій Павлович, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри воєнної історії України Навчально-наукового інституту воєнної історії Національного університету оборони України

Проблематика медійного дискурсу російсько-української війни в офіційних інформаційних повідомленнях Сил оборони України (24 лютого–30 листопада 2022 р.)

ГАЛЕНКО Іван Вікторович, кандидат технічних наук, віце-президент Мережевої громадської організації «Міжнародна академія геоінформатики»

Кіберджуря: Інтелектуальна ігрова платформа «Вікно Овертона»

САЛІЙ Анатолій Володимирович, кандидат філософських наук, доцент, офіцер стройової частини військової частини А7044

Ідеологія як обов'язковий фактор перемоги

ЖУК Олександр Степанович, полковник, ад'юнкт Національного університету оборони України

Проблеми захисту особового складу Збройних сил України від негативного інформаційно-психологічного впливу противника

ПАНЕЛЬ № 5

Тема дискусії: АНТРОПОЛОГІЯ ВІЙНИ. ТВОРЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ

ОЛІЙНИК Людмила Анатоліївна, кандидат педагогічних наук, дослідниця конституційного ладу, Уповноважена Міжнародного Всеукраїнського Координаційного Бюро Програми «Тиждень Освіти До-

рослих в Україні», Уповноважена Конституційного сектору Майдану Українського народу держави Україна, директорка Відкритої Академії України, президентка Національного офісу системи ООН – Хабітат, директорка з комунікації компанії YARanimation

Лицарі та Лицарівни Українського народу стоять за національне багатство та Незалежність держави Україна

КОЛОДНИЙ Анатолій Миколайович, доктор філософських наук, професор, головний науковий співробітник відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України

Біблійне бачення війни як джерело сучасних інтерпретацій російської агресії проти України

СЕМЕНЮК Альона Ігорівна, викладач історії Вищого професійного училища № 17, аспірант

Формування нового етапу національної ідентичності українського народу: нові виклики та російські міфи

ФИЛИПОВИЧ Георгій Данилович, кандидат філософських наук, військовослужбовець, солдат ЗСУ

Роль релігії та церкви в ідентифікаційних процесах українських військовослужбовців під час російсько-української війни

ЗОЛОТАРЕНКО Тетяна Олександрівна, аспірантка Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Роль громадянської освіти у творенні національної ідентичності в умовах війни

НАУМЕНКО Андрій Олегович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, начальник групи воєнно-історичної роботи воєнно-наукового відділу штабу Командування Сил логістики ЗСУ

Національна ідентичність українського воїна — досвід початку XX століття

ОБЕРЕМКО Олександр Миколайович, слухач Інститут стратегічних комунікацій Національного університету оборони України

Сучасний стан реалізації гендерної рівності у Збройних силах України під час російсько-української війни

ХРАБАН Тетяна Євгенівна, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри іноземних мов Військового інституту телекомунікацій та інформатизації імені Героїв Крут

На шляху до формування гармонійної військової ідентичності (на матеріалі наративів Тетяни Чорновол

БОЙВАН Олеся Степанівна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії і практики перекладу Донецького національного університету імені Василя Стуса

КАЧАНОВСЬКА Тетяна Олександрівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу романських мов ім. М. Зерова Навчально-наукового інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ТИМЧУК Володимир Юрійович, кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, докторант Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного

ФЕШОВЕЦЬ Олег Васильович, кандидат філософських наук, головний редактор Львівського мілітарного альманаху «Цитаделя», засновник ТОВ «Астролябія»

Проблеми ствердження національної ідентичності в іншомовному просторі (з досвіду упорядкування та промоції двомовної французько-української антології «In principio erat Verbum. Україна: поезія війни»)

ДЕМИДЬОНОК Ілля Андрійович, аспірант Державної навчально-наукової установи «Академія фінансового управління»

ТАРАСЕНКО Марія Іванівна, аспірантка Державної навчально-наукової установи «Академія фінансового управління»

Сільська економіка як прояв національної ідентичності в умовах війни

БАРАБАН Микола Миколайович, військовослужбовець ТрО ЗСУ, магістр Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

Державна політика адаптації УБД до специфічних стресів під час війни (на прикладі державної прикордонної служби)

МИТНИЦЬКИЙ Костянтин Володимирович, військовослужбовець ТрО ЗСУ, магістр Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

Державна політика соціального захисту УБД російсько-української війни: проблема імплементації світового досвіду

АНДРЕЄВ Андрій Олександрович, аспірант Державної навчально-наукової установи «Академія фінансового управління»

Антропологія шкоди та збитків, завданих збройною агресією РФ: бухгалтерсько-обліковий та аудиторський контекст

ПАНЕЛЬ № 6

Тема дискусії: **КУЛЬТУРНІ КОДИ ДОБИ. РЕЛІГІЯ, КУЛЬТУРА, НАУКА В УМОВАХ ВІЙНИ. ЕНЦИКЛОПЕДИЧНА РЕЦЕПЦІЯ ДИСКУРСУ ВІЙНИ**

АРІСТОВА Алла Вадимівна, доктор філософських наук, професор, завідувач відділу соціогуманітарних, природничих, технічних наук Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

Конфесійне середовище України в роки війни: тенденції змін

КОВАЛЕНКО Георгій, протоієрей, кандидат філософських наук, ректор Відкритого Православного Університету Святої Софії-Премудрості

Релігійні виміри мобілізації, військової служби та відновлення після неї

СУЛЕЙМАНОВ Мурат, Муфтії Духовного управління мусульман України «Умма» (ДУМУ «Умма»)

Вплив російсько-української війни на мусульманську спільноту України

ТИЩЕНКО Андрій Георгійович, старший єпископ Харизматичної Євангельської церкви України «Нове Покоління», кандидат філософських наук

Російсько-українська війна як чинник впливу на суспільне сприйняття українського протестантизму

АПАРОВ Андрій Миколайович, доктор юридичних наук, професор, офіцер служби військового капеланства військової частини А1155

Особливості правового забезпечення діяльності служби військового капеланства Збройних сил України

ДРАПОГУЗ Михайло Андрійович, військовий капелан військової частини А7382, аспірант

Індикатори ефективності роботи військового капелана в підрозділах як інструмент ефективного менеджменту Служби військового капеланства

ВОРОНА Петро Васильович, доктор наук з державного управління, професор, начальник відділення організації дистанційного навчання навчального центру Сил ТрО ЗСУ

УПЦ МП – адепт «руського мира» в Україні і колаборант країни-агресора

ВЕРБИЧ Наталія Сергіївна, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник Інституту української мови НАН України, молодший науковий співробітник редакційно-видавничого відділу Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

Українська мова в реаліях російсько-української війни

ПОДОЛЕЦЬ Катерина Вікторівна, молодший науковий співробітник відділу соціогуманітарних, природничих, технічних наук Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

Література в умовах російсько-української війни

ПАВЛЮК Ігор Зиновійович, доктор наук із соціальних комунікацій, старший науковий співробітник, провідний науковий співро-

бітник Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, поет, член Британського ПЕН-клубу

Поетична (в)арта сучасної російсько-української війни. Міжнародний контекст

БЕРЕЗІВСЬКА Лариса Дмитрівна, доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України, директор Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського

Українська педагогічна енциклопедистика в реаліях війни

ІВАНЕНКО Анатолій Олександрович, кандидат історичних наук, доцент, завідувач науково-методичного відділу охорони культурної спадщини Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав», старший науковий співробітник відділу соціогуманітарних, природничих, технічних наук Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

Російсько-українська війна: презентація енциклопедичного глосарію

ГАВРИЛИШИНА Наталія Анатоліївна, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу соціогуманітарних, природничих, технічних наук Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

Рубрика «Герої України в російсько-українській війні» на порталі «Велика українська енциклопедія»

ГІРІК Сергій Іванович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу соціогуманітарних, природничих, технічних наук Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

Укладання «Хроніки війни»: проблема добору й верифікації джерел

ЧОРНА Мар'яна Василівна, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу соціогуманітарних, природничих, технічних наук Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

Відображення російсько-української війни на сторінках «Великої української енциклопедії»

ПОЛЯКОВА Марина Володимирівна, аспірант, молодший науковий співробітник Інституту проблем сучасного мистецтва Національної академії мистецтв України

Художники й війна: повсякдення київського мистецького кола після початку повномасштабного вторгнення

ГЕРАСИМЕНКО Ніна Василівна, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України

Дискурс війни у дитячих щоденниках (відеощоденник Альони Загребі та ін.)

ШУМАН Володимир Юрійович, аспірант Державної навчально-наукової установи «Академія фінансового управління»

Фінансування науки та творення національної соціально-економічної ідентичності в умовах війни

ПАНЕЛЬ № 7

Тема дискусії: **ОСВІТА В УМОВАХ ВІЙНИ**

ФИЛИПОВИЧ Людмила Олександрівна, доктор філософських наук, професор, провідний науковий співробітник відділення релігієзнавства Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України

Синергія освіти і духовності: виклики в умовах війни

ОЛЕШКО Дмитро Олександрович, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри прикордонної служби Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

ГАРЬКАВЕЦЬ Кирил Дмитрович, курсант Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

Організація освіти в умовах війни

ЛЕЩЕНКО Анжеліка Вячеславівна, викладач кафедри мовної підготовки Київського інституту Національної гвардії України
Вплив війни на систему освіти: виклики та можливості

КУШНІРЕНКО Олег Іванович, військовослужбовець, УБД, Луганський національний університет імені Тараса Шевченка
Соціально-психологічна адаптація УБД – освітній аспект

ФУРМАН Ігор Іванович, доктор історичних наук, професор, начальник кафедри історії війн і воєнного мистецтва Національного університету оборони України

ПЕЧЕНЮК Ігор Степанович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри історії війн і воєнного мистецтва Національного університету оборони України
Російська експансія в Україні у сфері освіти (2014–2024 рр.)

ЛИТВИНСЬКА Тетяна Юріївна, старший викладач кафедри мовної підготовки Київського інституту Національної гвардії України
Методи підвищення інтересу курсантів до вивчення іноземної мови професійного спрямування

МУДРА Світлана В'ячеславівна, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри мовної підготовки Київського інституту Національної гвардії України
Мовна підготовка як аспект військової комунікації майбутніх офіцерів

МИКИТЮК Наталія Михайлівна, слухач Навчально-наукового інституту воєнної історії Національного університету оборони України

Сучасні підходи до підготовки курсантів вищих військових навчальних закладів в умовах воєнного стану

ВОРОНА Лариса Іванівна, військовослужбовець, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

Методологія використання смартбуків у процесі курсової підготовки військовослужбовців ТрО

ПЕРЕДЕРІЙ Сергій Олександрович, курсант, молодший сержант 179-го навчального центру ЗСУ

Реформування системи військової освіти: основні виклики

ЖОРНОВА Ольга Іллівна, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри гуманітарних дисциплін Київської муніципальної академії

ЖОРНОВА Олена Іллівна, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри гуманітарних дисциплін Київської муніципальної академії

Викладання в темряві: до порушення питання про вивчення впливу блек-ауту на втрати вищої освіти

ПЕЛИПЕНКО Микола Миколайович, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник Черкаського інституту пожежної безпеки Національного університету цивільного захисту України

БАЛИЦЬКА Аліна Анатоліївна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент Черкаської медичної академії

Ментальне здоров'я студентської молоді в умовах воєнного стану

ШЕВЧУК Олександр Володимирович, кандидат педагогічних наук, викладач Навчально-реабілітаційного закладу вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут»

Переваги та недоліки дистанційного навчання

КАРПЕНКО Юлія Петрівна, доктор філософії, викладач кафедри природничих дисциплін Черкаської медичної академії

Особливості вивчення хімічних дисциплін у повоєнних реаліях

ПАНЕЛЬ № 8

Тема дискусії: СТРАТЕГІЇ ПЕРЕМОГИ

БОКОВ Олександр Віталійович, доктор наук з державного управління, старший науковий співробітник, начальник відділу історії воєнної економіки України Центру досліджень воєнної історії ЗСУ

ДЕГТЯР Олег Андрійович, доктор наук з державного управління, професор, заступник начальника відділу історії воєнної економіки України Центру досліджень воєнної історії ЗСУ

Проблемні питання людського капіталу: пріоритетні напрями його відновлення та розвитку у післявоєнний період

МИСНИК Валерій Миколайович, військовослужбовець ЗСУ, Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

Національно патріотична підготовка як основа формування психологічної стійкості військовослужбовців

ПІДОПРИГА Ігор Іванович, доктор філософії, доцент Національного університету оборони України

Проблемні питання вивчення та впровадження досвіду у Збройних силах України на тактичному рівні

ГАПОНЕНКО Геннадій Миколайович, кандидат педагогічних наук, головний науковий співробітник Державного науково-дослідного інституту випробувань та сертифікації озброєння та військової техніки

ОЛІЙНИК Олександр Юрійович, магістр військового управління, начальник науково-дослідного відділу експериментальних досліджень роботизованих комплексів (систем) повітряного базування науково-дослідного управління експериментальних досліджень роботизованих комплексів (систем) Державного науково-дослідного інституту випробувань і сертифікації озброєння та військової техніки

ГАПОНЕНКО Наталія Пилипівна, викладач вищої категорії Вищого військового структурного підрозділу Кам'янець-Подільський

фаховий коледж Навчально-реабілітаційного закладу вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»

Роботизовані комплекси та системи повітряного базування – наближають нашу перемогу

РУСНАК Віталій Михайлович, кандидат військових наук, доцент, провідний науковий співробітник науково-дослідного відділу експериментальних досліджень роботизованих комплексів (систем) морського базування науково-дослідного управління роботизованих комплексів (систем) Державного науково-дослідного інституту випробувань і сертифікації озброєння та військової техніки ЗСУ

Безпілотні системи змінять характер бойових дій

ГРУШКЕВИЧ Павло Станіславович, військовослужбовець ЗСУ, магістр Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

Удосконалення системи управління логістичним забезпеченням ЗСУ на базі програмних комплексів

ВАЩУК Олеся Петрівна, доктор юридичних наук, професор, професор Національного університету «Одеська юридична академія», голова Ради молодих учених при МОН України

Як кожен українець може допомогти перемозі: особисті стратегії

ГУДЕНКО Богдан Олександрович, аспірант Державної навчально-наукової установи «Академія фінансового управління»

ГУДЕНКО Олександр Дмитрович, аспірант Державної навчально-наукової установи «Академія фінансового управління»

Фінансово-обліковий інструментарій підтримки ветеранського бізнесу

МАЛЬЦЕВ Микола Анатолійович, здобувач Київського національного університету будівництва і архітектури

БОНДАРЕНКО Дмитро Володимирович, здобувач Київського національного університету будівництва і архітектури

Природно-ресурсний сектор як чинник національної безпеки

АЛЕКСЕЄНКО Наталія Миколаївна, здобувач Київського національного університету будівництва і архітектури

МАЗУР Анастасія Олегівна, здобувач Київського національного університету будівництва і архітектури

Національна стратегія доходів та розвиток підприємництва в умовах російсько-української війни

ПІД ЧАС КОНФЕРЕНЦІЇ ВІДБУДЕТЬСЯ ПРЕЗЕНТАЦІЯ ВИДАНЬ:

Воєнно-історичний календар Сил територіальної оборони Збройних Сил України на 2024 рік (січень–червень). Київ, 2023. Т. 1. 193 с. URL: <http://surl.li/pzncnd>

Хроніка. 500 днів повномасштабної війни. 24 лютого 2022 р. – 8 липня 2023 р. / Укладачі: к. і. н. Сергій Гірік; д. і. н., проф. Алла Киридон; за заг. ред. д. і. н., проф. Алли Киридон. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2023. 260 с. URL: <http://surl.li/qnkxj>

Хроніка. Два роки повномасштабної війни. 24 лютого 2022 р. — 23 лютого 2024 р. / Укладачі: к. і. н. Сергій Гірік; д. і. н., проф. Алла Киридон; за заг. ред. д. і. н., проф. Алли Киридон. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2024. 376 с.

Герої України. Російсько-українська війна / Упоряд.: к. і. н. Наталія Гаврилишина; д. і. н., проф. Алла Киридон; кер. автор. колективу та заг. ред. д. і. н., проф. Алли Киридон. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2023. Вип. 1. 214 с. URL: <http://surl.li/favmq>

Герої України. Російсько-українська війна / Упоряд.: к. і. н. Наталія Гаврилишина; д. і. н., проф. Алла Киридон; кер. автор. колективу та заг. ред. д. і. н., проф. Алли Киридон. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2024. Вип. 2. 160 с.

Російсько-українська війна. Енциклопедичний глосарій / Упорядники: д. і. н., проф. А. Киридон, к. і. н., доц. А. Іваненко; за заг. ред. д. і. н., проф. А. Киридон. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2024. Вип. 1. 352 с. URL: <http://surl.li/qrmuh>

Сучасна енциклопедистика: тенденції розвитку: монографія / За заг. ред. д. і. н., проф. А. Киридон. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2023. 464 с. URL: <http://surl.li/qrmtb>

Українська енциклопедистика в реаліях війни: збірник матеріалів / За заг. ред. д. і. н., проф. А. Киридон. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2023. 224 с. URL: <http://surl.li/qrmts>

УЧАСНИКИ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

АЛЕКСЕЄНКО Наталія Миколаївна, здобувач Київського національного університету будівництва і архітектури

АНДРЕЄВ Андрій Олександрович, аспірант Державної навчально-наукової установи «Академія фінансового управління»

АНІСІМОВ Вадим Миколайович, молодший науковий співробітник відділу природно-техногенної та екологічної безпеки Інституту демографії та проблем якості життя Національної академії наук України

АНТОНЮК Андрій Іванович, кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри обчислювальної техніки Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», провідний інженер з комп'ютерних систем Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

АПАРОВ Андрій Миколайович, доктор юридичних наук, професор, офіцер служби військового капеланства військової частини А1155

АРІСТОВА Алла Вадимівна, доктор філософських наук, професор, завідувач відділу соціогуманітарних, природничих, технічних наук Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

БАЛИЦЬКА Аліна Анатоліївна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент Черкаської медичної академії

БАРАБАН Микола Миколайович, військовослужбовець ТрО ЗСУ, магістр Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

БЕЗДУШНА Ірина Василівна, студентка комунального закладу «Уманський гуманітарно-педагогічний фаховий коледж ім. Т. Г. Шевченка Черкаської обласної ради»

БЕРЕЗІВСЬКА Лариса Дмитрівна, доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України, директор Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського

БЕРЕЗЮК Тетяна Іванівна, провідний редактор науковий редакційно-видавничого відділу Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

БІДНИЙ Віталій Анатолійович, кандидат історичних наук, заступник начальника Центру досліджень воєнної історії ЗСУ

БІЛЕЦЬКИЙ Володимир Стефанович, доктор технічних наук, професор, професор кафедри видобування нафти, газу та конденсату Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», молодший науковий співробітник відділу соціогуманітарних, природничих, технічних наук Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

БІЛЬКОВЕЦЬ Андрій Віталійович, військовослужбовець ЗСУ, аспірант Класичного приватного університету

БОБРИЦЬКИЙ Леонід Володимирович, кандидат юридичних наук, помічник-консультант народного депутата України ВРУ

БОГОРАДОВА Юлія Віталіївна, провідний редактор науковий редакційно-видавничого відділу Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

БОЙВАН Олеся Степанівна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії і практики перекладу Донецького національного університету імені Василя Стуса

БОКОВ Олександр Віталійович, доктор наук з державного управління, старший науковий співробітник, начальник відділу історії воєнної економіки України Центру досліджень воєнної історії ЗСУ

БОКОВА Світлана Леонідівна, кандидат економічних наук, Президія Національної академії аграрних наук України

БОНДАРЕНКО Дмитро Володимирович, здобувач Київського національного університету будівництва і архітектури

БОРОДАВКО Дмитро Станіславович, полковник, заступник начальника штабу Командування Сил Тро ЗСУ

БУНЧУК-ПРИВЕРТ Валентин Валерійович, начальник групи сержантського складу відділення персоналу та стройового штабу військової частини А4651

БУРАКОВ Юрій Васильович, кандидат історичних наук, доцент, провідний науковий співробітник науково-дослідного відділу підготовки військ Наукового центру Сухопутних військ Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного

ВАЩУК Олеся Петрівна, доктор юридичних наук, професор, професор Національного університету «Одеська юридична академія», голова Ради молодих учених при МОН України

ВЕРБИЧ Наталія Сергіївна, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник Інституту української мови НАН України, молодший науковий співробітник редакційно-видавничого відділу Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

ВЕЧЕРСЬКИЙ Віктор Васильович, кандидат архітектури, начальник відділу архітектурної та містобудівної спадщини Інституту культурної спадщини, старший науковий співробітник відділу соціогуманітарних, природничих, технічних наук Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

ВЕДЕНЄЄВ Дмитро Валерійович, полковник запасу, доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник Навчально-наукового інституту військової історії Національного університету оборони України

ВОЛКОВ Ігор Андрійович, сержант групи воєнно-історичної роботи воєнно-наукового відділу штабу Командування Сил ТрО ЗСУ, молодший сержант

ВОРОНА Лариса Іванівна, військовослужбовець, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

ВОРОНА Петро Васильович, доктор наук з державного управління, професор, начальник відділення організації дистанційного навчання навчального центру Сил ТрО ЗСУ

ГАВРИЛИШИНА Наталія Анатоліївна, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу соціогуманітарних, природничих, технічних наук Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

ГАЙКО Геннадій Іванович, доктор технічних наук, професор, професор кафедри геоінженерії Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», молодший науковий співробітник відділу соціогуманітарних, природничих, технічних наук Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

ГАЛЕНКО Іван Вікторович, кандидат технічних наук, віцепрезидент Мережевої громадської організації «Міжнародна академія геoinформатики»

ГАПОНЕНКО Геннадій Миколайович, кандидат педагогічних наук, головний науковий співробітник Державного науково-дослідного інституту випробувань та сертифікації озброєння та військової техніки

ГАПОНЕНКО Наталія Пилипівна, викладач вищої категорії Відокремленого структурного підрозділу Кам'янець-Подільський фаховий коледж Навчально-реабілітаційного закладу вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут»

ГАРЬКАВЕЦЬ Кирил Дмитрович, курсант Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

ГЕРАСИМЕНКО Ніна Василівна, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України

GERMANENKO Людмила Миколаївна, кандидат економічних наук, доцент, старший науковий співробітник науково-дослідного відділу випробувань озброєння бойових машин, стрілецького озброєння та спорядження Державного науково-дослідного інституту випробувань і сертифікації озброєння та військової техніки

ГІРІК Сергій Іванович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу соціогуманітарних, природничих, технічних наук Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

ГЛУХОВА Світлана Валентинівна, провідний редактор науковий редакційно-видавничого відділу Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

ГРИЦЕНКО Євгенія Юрївна, смм менеджер The Borderlands Foundation

ГРУШКЕВИЧ Павло Станіславович, військовослужбовець ЗСУ, магістр Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

ГУДЕНКО Богдан Олександрович, аспірант Державної навчально-наукової установи «Академія фінансового управління»

ГУДЕНКО Олександр Дмитрович, аспірант Державної навчально-наукової установи «Академія фінансового управління»

ГУТМАН Михайло Борисович, провідний редактор художній Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

ДАЦЕНКО Олександр Миколайович, кандидат історичних наук, доцент, начальник кафедри воєнної історії України Навчально-наукового інституту воєнної історії Національного університету оборони України

ДЕМИДЬОНОК Ілля Андрійович, аспірант Державної навчально-наукової установи «Академія фінансового управління»

ДЕСЯТНИКОВ Іван Валерійович, кандидат історичних наук, доцент, вчитель історії Черкаського фізико-математичного ліцею

ДЕГТЯР Олег Андрійович, доктор наук з державного управління, професор, заступник начальника відділу історії воєнної економіки України Центру досліджень воєнної історії ЗСУ

ДИКУН Володимир Григорович, старший викладач кафедри внутрішніх комунікацій Національного університету оборони України

ДОБРОНОСОВА Юлія Дмитрівна, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії та педагогіки Національного транспортного університету

ДОМБРОВСЬКИЙ Олег Віталійович, полковник, радник командувача з питань Стратегічних комунікацій, начальник відділу внутрішніх комунікацій Командування Сил ТрО ЗСУ

ДРАПОГУЗ Михайло Андрійович, військовий капелан військової частини А7382, аспірант

ЕНІН Максим Наїмович, кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», науковий співробітник відділу соціогуманітарних, природничих, технічних наук Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

ЖОРНОВА Олена Іллівна, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри гуманітарних дисциплін Київської муніципальної академії

ЖОРНОВА Ольга Іллівна, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри гуманітарних дисциплін Київської муніципальної академії

ЖУК Олександр Степанович, полковник, ад'юнкт Національного університету оборони України

ЖУЛИНСЬКИЙ Микола Григорович, академік НАН України, директор Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, заступник голови Головної редакційної колегії «Великої української енциклопедії»

ЗАВ'ЯЛОВА Людмила Володимирівна, кандидат біологічних наук, науковий співробітник відділу геоботаніки та екології Інституту ботаніки ім. М. Г. Холодного НАН України, старший науковий співробітник відділу соціогуманітарних, природничих, технічних наук Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

ЗАДОРОЖНЯ Ірина Володимирівна, кандидат філологічних наук, молодший науковий співробітник Інституту української мови НАН України, молодший науковий співробітник відділу соціогуманітарних, природничих, технічних наук Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

ЗАДУНАЙСЬКИЙ Вадим Васильович, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії Українського католицького університету

ЗАДУНАЙСЬКИЙ Данило Вадимович, аспірант кафедри історичного краєзнавства Львівського національного університету ім. Івана Франка

ЗАМИЧКОВСЬКИЙ Валентин Павлович, кандидат військових наук, доцент, провідний науковий співробітник Центрального науково-дослідного інституту Збройних Сил України

ЗВАРИЧ Анатолій Олександрович, кандидат військових наук, старший дослідник, провідний науковий співробітник Центрального науково-дослідного інституту Збройних Сил України

ЗДАНОВСЬКА Валентина Петрівна, головний бібліотекар Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого

ЗДІОРУК Сергій Іванович, доктор філософії, доцент, провідний науковий співробітник Національного інституту стратегічних досліджень

ЗЕЛЕНИЙ Володимир Іванович, кандидат педагогічних наук, професор, професор кафедри соціально-гуманітарних та правових

дисциплін факультету забезпечення державної безпеки Київського інституту Національної гвардії України

ЗЕМЗЮЛІНА Наталка Іванівна, доктор історичних наук, професор, професор кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького

ЗЕМЗЮЛІН Єгор Артурович, аспірант кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького

ЗЕМЗЮЛІН Іван Артурович, магістр Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького

ЗМРОЧКО Андрій Анатолійович, офіцер відділу історії воєнної економіки України Центру досліджень воєнної історії ЗСУ

ЗОЛОТАРЕНКО Тетяна Олександрівна, аспірантка Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

ІВАНЕНКО Анатолій Олександрович, кандидат історичних наук, доцент, завідувач науково-методичного відділу охорони культурної спадщини Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав», старший науковий співробітник відділу соціогуманітарних, природничих, технічних наук Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

ІЛІЯШ Анастасія Олександрівна, майор, науковий співробітник Центрального науково-дослідного інституту Збройних Сил України

КАРПЕНКО Юлія Петрівна, доктор філософії, викладач кафедри природничих дисциплін Черкаської медичної академії

КАЧАНОВСЬКА Тетяна Олександрівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу романських мов ім. М. Зерова Навчально-наукового інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

КИРИДОН Алла Миколаївна, доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, в.о. директора Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

КИРИЧЕНКО Андрій Володимирович, доктор філософії в галузі психології, старший викладач кафедри внутрішніх комунікацій Національного університету оборони України

КОБРИНА Лариса Володимирівна, кандидат хімічних наук, старший науковий співробітник відділу модифікації полімерів Інституту

хімії високомолекулярних сполук НАН України, старший науковий співробітник відділу соціогуманітарних, природничих, технічних наук Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

КОВАЛЕНКО Георгій, протоієрей, кандидат філософських наук, ректор Відкритого Православного Університету Святої Софії-Премудрості

КОВАЛЬЧУК Михайло Анатолійович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, старший офіцер відділу історії тактики військових частин видів, родів військ, сил ЗСУ Центру досліджень воєнної історії ЗСУ

КОЖИН Олег Володимирович, начальник науково-дослідного відділу випробувань озброєння бойових машин, стрілецького озброєння та спорядження Державного науково-дослідного інституту випробувань і сертифікації озброєння та військової техніки

КОЗАК Валентина Андріївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовної підготовки Київського інституту Національної гвардії України

КОЛЕСНІЧЕНКО Максим Валентинович, кандидат філософських наук, доцент, військовослужбовець відділення дистанційного навчання Навчального центру Сил ТрО

КОЛЕСНІК Людмила Ярославівна, кандидат філологічних наук, науковий співробітник Інституту української мови НАН України, молодший науковий співробітник відділу соціогуманітарних, природничих, технічних наук Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

КОЛІСНИК Сергій Віталійович, провідний інженер-програміст Інституту програмних систем НАН України, провідний інженер з комп'ютерних систем Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

КОЛОДНИЙ Анатолій Миколайович, доктор філософських наук, професор, головний науковий співробітник відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України

КОРОП Сергій Вікторович, слухач Національного університету оборони України

КОТИЛЕВСЬКИЙ Олег Олександрович, доцент кафедри тактики Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного

КРАЙНОВ Валерій Олександрович, кандидат технічних наук, науковий співробітник Національного університету оборони України

КРУПЕЛЬНИЦЬКА Олена Леонідівна, здобувач Київського національного університету будівництва і архітектури

КУРАВСЬКИЙ Віталій Григорович, кандидат історичних наук, начальник відділу історії тактики військових частин видів, родів військ, сил ЗСУ Центру досліджень воєнної історії ЗСУ

КУШНЕРУК Олександр Йосипович, здобувач Київського національного університету будівництва і архітектури

КУШНІРЕНКО Олег Іванович, військовослужбовець, УБД, Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

ЛЕВИК Богдан Степанович, доктор історичних наук, доцент, директор науково-освітнього центру Національного університету «Львівська політехніка»

ЛЕВЧЕНКО Сергій Михайлович, генерал-майор, кандидат військових наук, провідний науковий співробітник Навчально-наукового інституту військової історії Національного університету оборони України

ЛЕНЕЦЬ Володимир Григорович, аспірант кафедри публічного управління та землеустрою Класичного приватного університету

ЛЕЩЕНКО Анжеліка Вячеславівна, викладач кафедри мовної підготовки Київського інституту Національної гвардії України

ЛИСЕНКО Олександр Євгенович, доктор історичних наук, професор, завідувач відділу воєнно-історичних досліджень Інституту історії України НАН України

ЛИТВІНСЬКА Тетяна Юрївна, старший викладач кафедри мовної підготовки Київського інституту Національної гвардії України

МАЗУР Анастасія Олегівна, здобувач Київського національного університету будівництва і архітектури

МАЛЬЦЕВ Микола Анатолійович, здобувач Київського національного університету будівництва і архітектури

МАСЛОВА Наталя Володимирівна, головний бухгалтер-начальник фінансово-економічного відділу Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

МАТВІЙЧУК Андрій Борисович, ад'юнкт кафедри військового права та правоохоронної діяльності Інституту стратегічних комунікацій Національного університету оборони України

МИКИТЮК Наталія Михайлівна, слухач Навчально-наукового інституту воєнної історії Національного університету оборони України

МИСЕНКО В'ячеслав Юрійович, тимчасово виконуючий обов'язки начальника воєнно-наукового відділу штабу Командування Сил ТрО ЗСУ, старший лейтенант

МИСНИК Валерій Миколайович, військовослужбовець ЗСУ, Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

МИТНИЦЬКИЙ Костянтин Володимирович, військовослужбовець ТрО ЗСУ, магістр Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

МІНЧЕНКО Дар'я Анатоліївна, кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія»

МОЛОТКІН Олександр Юрійович, провідний фахівець відділу інформаційних технологій і зав'язків з громадськістю Університету Григорія Сковороди у Переяславі, молодший науковий співробітник соціогуманітарних, природничих, технічних наук Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

МОРОЗОВ Радіон Вікторович, старший науковий співробітник Центрального науково-дослідного інституту Збройних Сил України

МУДРА Світлана В'ячеславівна, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри мовної підготовки Київського інституту Національної гвардії України

МЯКОТА Роман Миколайович, аспірант Державної навчально-наукової установи «Академія фінансового управління»

НАДТОКА Олександр Михайлович, кандидат історичних наук, доцент, старший офіцер Центру дослідження воєнної історії ЗСУ

НАУМЕНКО Андрій Олегович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, начальник групи воєнно-історичної

роботи військово-наукового відділу штабу Командування Сил логістики ЗСУ

НАШИВОЧНИКОВ Олександр Олександрович, кандидат історичних наук, докторант науково-дослідного центру військової історії Національного університету оборони України

НЕДІЛЬКО Олександр Миколайович, кандидат технічних наук, доцент, Національний університет оборони України

НИЧКАЛО Світлана Андріївна, науковий співробітник лабораторії естетичного виховання та мистецької освіти Інституту проблем виховання НАПН України

ОБЕРЕМКО Олександр Миколайович, слухач Інститут стратегічних комунікацій Національного університету оборони України

ОЛЕШКО Дмитро Олександрович, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри прикордонної служби Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

ОЛІЙНИК Людмила Анатоліївна, кандидат педагогічних наук, дослідниця конституційного ладу, Уповноважена Міжнародного Всеукраїнського Координаційного Бюро Програми «Тиждень Освіти Дорослих в Україні», Уповноважена Конституційного сектору Майдану Українського народу держави Україна, директорка Відкритої Академії України, президентка Національного офісу системи ООН — Хабітат, директорка з комунікації компанії YARanimation

ОЛІЙНИК Олександр Юрійович, магістр військового управління, начальник науково-дослідного відділу експериментальних досліджень роботизованих комплексів (систем) повітряного базування науково-дослідного управління експериментальних досліджень роботизованих комплексів (систем) Державного науково-дослідного інституту випробувань і сертифікації озброєння та військової техніки

ОНИШКО Леся Володимирівна, кандидат історичних наук, вчений секретар Національного меморіального комплексу Героїв Небесної Сотні – Музей Революції Гідності

ОНИЩУК Олександр Сергійович, заступник начальника кафедри тактики Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного

ПАВЛЮК Ігор Зиновійович, доктор наук із соціальних комунікацій, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, поет, член Британського ПЕН-клубу

ПАНЧУК Дар'я Миколаївна, бібліограф відділу соціогуманітарних, природничих, технічних наук Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

ПАТРИЛЯК Іван Казимирович, доктор історичних наук, професор, заступник начальника відділу історії тактики військових частин видів, родів військ, сил ЗСУ Центру досліджень воєнної історії ЗСУ

ПЕЛИПЕНКО Микола Миколайович, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник Черкаського інституту пожежної безпеки Національного університету цивільного захисту України

ПЕРЕДЕРІЙ Сергій Олександрович, курсант, молодший сержант 179-го навчального центру ЗСУ

ПЕТРУХА Ніна Миколаївна, кандидат економічних наук, доцент, учений секретар Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

ПЕТРУХА Сергій Валерійович, кандидат економічних наук, доцент, докторант кафедри менеджменту в будівництві Київського національного університету будівництва і архітектури

ПЕЧЕНЮК Ігор Степанович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри історії війн і воєнного мистецтва Національного університету оборони України

ПІДОПРИГА Ігор Іванович, доктор філософії, доцент Національного університету оборони України

ПОДОЛЕЦЬ Катерина Вікторівна, молодший науковий співробітник відділу соціогуманітарних, природничих, технічних наук Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

ПОЗНЯКОВ Олексій Павлович, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри воєнної історії України Навчально-наукового інституту воєнної історії Національного університету оборони України

ПОЛТАВЕЦЬ Володимир Миколайович, підполковник, начальник Навчального Центру Сил ТрО ЗСУ

ПОЛЯКОВА Марина Володимирівна, аспірант, молодший науковий співробітник Інституту проблем сучасного мистецтва Національної академії мистецтв України

ПОСМІТНА Вікторія Віталіївна, кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри мовної підготовки Київського інституту Національної гвардії України

ПУСТОВІЙ Юрій Степанович, офіцер навчально-методичної групи відділення організації навчального процесу 150-го навчального центру Сил ТрО

РОМАНОВА Катерина Вікторівна, кандидат історичних наук, заступник генерального директора з наукової роботи Національного меморіального комплексу Героїв Небесної Сотні – Музей Революції Гідності

РОМАНЦОВ Володимир Миколайович, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії та археології Маріупольського державного університету

РОМАНЦОВА Наталя Іванівна, доктор історичних наук, доцент, професор кафедри філософії та соціології Маріупольського державного університету

РУДЕНКО Марія Миколаївна, капітан, начальник групи воєнно-історичної роботи штабу Командування Сил ТрО ЗСУ

РУДИК Андрій Олексійович, доктор філософії, старший офіцер Центру досліджень трофейного та перспективного озброєння та військової техніки

РУДЮК Олена Феліксівна, провідний економіст фінансово-економічного відділу Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

РУСНАК Віталій Михайлович, кандидат військових наук, доцент, провідний науковий співробітник науково-дослідного відділу експериментальних досліджень роботизованих комплексів (систем) морського базування науково-дослідного управління роботизованих комплексів (систем) Державного науково-дослідного інституту випробувань і сертифікації озброєння та військової техніки ЗСУ

САЛІЙ Анатолій Володимирович, кандидат філософських наук, доцент, офіцер строю частини військової частини А7044

СЕГЕДА Сергій Павлович, полковник, доктор історичних наук, професор, заступник начальника Навчально-наукового інституту воєнної історії Національного університету оборони України

СЕМЕНЮК Альона Ігорівна, викладач історії Вищого професійного училища № 17, аспірант

СЛЕСАРЧУК Денис Анатолійович, науковий співробітник науково-дослідного відділу експериментальних досліджень роботизованих комплексів (систем) морського базування науково-дослідного управління роботизованих комплексів (систем) Державного науково-дослідного інституту випробувань і сертифікації озброєння та військової техніки ЗСУ

СТАСЮК Василь Васильович, доктор психологічних наук, професор, професор кафедри внутрішніх комунікацій Національного університету оборони України

СТАСЮК Олександра Йосипівна, доктор історичних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

СУЛЕЙМАНОВ Мурат, Муфтії Духовного управління мусульман України «Умма» (ДУМУ «Умма»)

СЬОМКА Олена Петрівна, провідний редактор науковий редакційно-видавничого відділу Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

ТАЛАУР Сергій Євгенович, кандидат військових наук, старший науковий співробітник, начальник науково-дослідного центру воєнної історії Національного університету оборони України

ТАРАСЕНКО Марія Іванівна, аспірантка Державної навчально-наукової установи «Академія фінансового управління»

ТАРГОНСЬКИЙ Віталій Францович, кандидат військових наук, підполковник, провідний науковий співробітник Центрального науково-дослідного інституту Збройних Сил України

ТЕНИЦЬКИЙ Сергій Олегович, начальник науково-дослідної лабораторії (військово-історичних досліджень) Наукового центру Сухопутних військ Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного

ТЕРНОВИЙ Олександр Васильович, науковий співробітник Національного університету оборони України

ТИМОЧКО Микола Дмитрович, кандидат фізико-математичних наук, старший науковий співробітник Інституту фізики напівпровідників імені В. Є. Лашкарьова НАН України, молодший науковий співробітник відділу соціогуманітарних, природничих, технічних наук Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

ТИМЧУК Володимир Юрійович, кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, докторант Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного

ТИТАРЕНКО Віта Володимирівна, доктор філософських наук, професор, лейтенант, тимчасово виконуючий обов'язки начальника начальника воєнно-наукового відділу штабу Командування Сил ТрО ЗСУ

ТИЩЕНКО Андрій Георгійович, старший єпископ Харизматичної Євангельської церкви України «Нове Покоління», кандидат філософських наук

ТКАЧЕНКО Володимир Анатолійович, кандидат військових наук, начальник науково-дослідного відділу Центрального науково-дослідного інституту Збройних Сил України

ТКАЧЕНКО Володимир Анатолійович, кандидат військових наук, полковник, начальник відділу Центрального науково-дослідного інституту Збройних Сил України

ТКАЧЕНКО Максим Борисович, фахівець з комп'ютерної графіки (дизайну) відділу комунікативних систем Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

ТКАЧЕНКО Наталія Іванівна, лейтенант, молодший науковий співробітник Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України

ТОРОПЧИНОВА Катерина Леонідівна, науковий співробітник відділу соціогуманітарних, природничих, технічних наук Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

ТРОЯН Сергій Станіславович, доктор історичних наук, професор, професор кафедри міжнародних відносин, інформації та регіональних студій Державного університету «Київський авіаційний інститут»

ТУМАНЯНЦЬ Ануш Робертівна, кандидат юридичних наук, професор, доцент кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ФЕШОВЕЦЬ Олег Васильович, кандидат філософських наук, головний редактор Львівського мілітарного альманаху «Цитаделя», засновник ТОВ «Астролябія»

ФИЛИПОВИЧ Георгій Данилович, кандидат філософських наук, військовослужбовець, солдат ЗСУ

ФИЛИПОВИЧ Людмила Олександрівна, доктор філософських наук, професор, провідний науковий співробітник відділення релігієзнавства Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України

ФРАНЦІШКО Віталій В'ячеславович, старший лейтенант, молодший науковий співробітник науково-дослідного відділу експериментальних досліджень роботизованих комплексів (систем) морського базування науково-дослідного управління експериментальних досліджень роботизованих комплексів (систем) Державного науково-дослідного інституту випробувань і сертифікації озброєння та військової техніки ЗСУ

ФУРМАН Ігор Іванович, доктор історичних наук, професор, начальник кафедри історії війн і воєнного мистецтва Національного університету оборони України

ХМЕЛЬНИЦЬКА Анна Сергіївна, провідний редактор науковий редакційно-видавничого відділу Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

ХРАБАН Тетяна Євгенівна, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри іноземних мов Військового інституту телекомунікацій та інформатизації імені Героїв Крут

ЧЕРВАК Богдан Остапович, перший заступник Голови Державного комітету телебачення і радіомовлення України

ЧОРНА Мар'яна Василівна, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу соціогуманітарних, природничих, технічних наук Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

ШЕВЧУК Олександр Володимирович, кандидат педагогічних наук, викладач Навчально-реабілітаційного закладу вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут»

ШОПИНСЬКИЙ Богдан Вікторович, офіцер відділу історії стратегії та оперативного мистецтва ЗСУ Центру дослідження воєнної історії ЗСУ (військова частина А4627)

ШУМАН Володимир Юрійович, аспірант Державної навчально-наукової установи «Академія фінансового управління»

КОНТАКТИ

Офіційний сайт
Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»:
<https://ev.vue.gov.ua/>

Портал
«Великої української енциклопедії»:
<https://vue.gov.ua/>

Сторінка Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»
у фейсбуці:
<https://www.facebook.com/ev.vue.gov.ua>

Сторінка «Великої української енциклопедії»
у фейсбуці:
<https://www.facebook.com/vue.gov.ua>

Telegram-канал енциклопедії, скануйте код нижче та приєднуйтеся:

https://vue.gov.ua/БУЕ:Допомогти_проєкту

Стати автором «Великої української енциклопедії» — легко!
Реєструйтесь та долучайтесь до великої родини
проєкту національної ваги!

Наукове видання

**РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА
(ЛЮТИЙ 2014 – ЛЮТИЙ 2024 рр.).
ПРОСТІР ЕКЗИСТЕНЦІЙНИХ ЗАПИТАНЬ
І ПОШУК ВІДПОВІДЕЙ**

За ред. д. і. н., проф.
Алли Киридон

Комп'ютерне верстання
Михайло Гутман

Формат 60×84/16.
Ум. друк. арк. 21,85.